

Secolul 20

246 - 247

6 - 7

1981

Secolul 20

PREZENTAREA ARTISTICĂ
GETA BRĂTESCU
REDACTOR RESPONSABIL DE NUMĂR
ANDREI BREZIANU

COPERTA:

RADU ȘTEFLEA

« Recviem pentru o bombă »

REVISTĂ DE SINTEZĂ

editată de Uniunea Scriitorilor
din Republica Socialistă România

LITERATURĂ UNIVERSALĂ — ARTE — DIALOGUL CULTURILOR

Colegiul redacțional:

DAN HĂULICĂ redactor-șef, ION HOBANĂ, VASILE NICOLESCU,
ȘTEFAN AUG. DOINAȘ, ALEXANDRU BACIU, GEO ȘERBAN, ANDREI BREZIANU

246-247

6-7 • 1981

SUMAR

Secolul 20

ÎN CONȘTIINȚA LUMII

RENÉ HUYGHÉ, VICENTE ALEIXANDRE, KONSTANTIN TSATSOS,
IOANNA TSATSOS, G. MACOVESCU, NATHALIE SARRAUTE, JAC-
QUES LASSAIGNE, VALENTIN KATAEV, MARGARITA ALIGHIER,
SERBAN CIOCULESCU, AUREL STROE, ROBERT ANDRÉ, ARNOLD
WESKER, YANNIS RITSOS, P. PREVELAKIS, MARIN SORESCU, ION
GHEORGHIU, MELIUSZ JÓZSEF, IURI LIUBIMOV, ANDREI ȘERBAN,
ALAIN BOSQUET, ALEXANDRA OLEDKA-FRYBESZOWA, OV. S.
CROHMĂLNICEANU, JACINTHE DE PRADO COELHO, FERNANDO
NAMORA, ROBERT ROJDESTVENSKI, GEORGE APOSTU, AUGUSTIN
BUZURA, MARIA BANUȘ, CONSTANTIN NOICA, CONSTANTIN
TACOU, ANATOL VIERU, ANDREI VOZNESENSKI, ERNST JÜNGER,
HORIA DAMIAN, GUIDO ARISTARCO, O. ELYTIS, GIORGIO
BASSANI, ETIENNE HAJDU.

N. TITULESCU

OMAGIU PĂCII

- Dinamica păcii*, conferință ținută la Berlin la 6 mai 1929 • 3
Ordinea în gândire, conferință ținută la Universitatea Komenski din Bratislava la 19 iunie 1937 • 22
Discurs la Liga Națiunilor, Geneva, 7 septembrie 1931 • 33
«Un bloc indivizibil» (cu ilustrații)

ISTORIE TRĂITĂ

- MARIN BUCUR: *Corespondență inedită* PAUL CLAUDEL-MARTHA BIBESCU (cu ilustrații) • 29
THEODOR CSOKOR: *Corespondență* cu Lina Loos, Victor Wittner, Annemarie Selinko-Kristiansen, Ferdinand Bruckner — în românește cu o prezentare de Andrei Corbea: *București, un popas în exil.* • 46
LILLIAN HELLMAN: *Itinerar neterminat*, pagini de jurnal, fragmente în românește de Karin Rex, cu o notă de Andrei Brezianu • 61

TRAGEDIE ȘI REMEMORARE NATIONAL BOOK AWARD — 1980

- Dilema Sophiei* de WILLIAM STYRON — un roman american despre ororile războiului, fragmente, în românește de Virgil Stanciu • 91
VIRGIL STANCIU: WILLIAM STYRON sau reînnoirea universului românesc • 122

UMANISMUL ÎN TRE REFLECȚIE ȘI ATITUDINE CIVICĂ

- THOMAS MANN: *Spirit și democrație*, eseu, în românește de Ion Roman. • 131
ERNST BLOCH: *Nazismul și inexprimabilul*, în românește de Carmen Puchianu • 138
HEINRICH MANN: *Puterea cuvîntului*, în românește de Carmen Puchianu • 142

REVISTE ÎN ORIZONT EUROPEAN «DIE FACKEL»

- ION GOIAN: «Die Fackel» sau «Judecata de Apoi» a unui scriitor: Karl Kraus • 148
Măturii despre KARL KRAUS de WALTER BENJAMIN, LUCIEN GOLDMANN, ELIAS CANETTI, MARCEL RAY, THOMAS MANN și FRANZ WERFEL, în românește de Ion Goian, cu o notă • 169
KARL KRAUS: *Să nu întrebi, Pajiște-n parc, Tortură în Austria*, poeme în românește de Ion Goian • 163
Pagini din revista «DIE FACKEL» de KARL KRAUS: *Pocalul de război, Copiii și păsările grăiesc adevărul, Melange europene, Deficitul, Surogat de ou — Dottafix, Lionardo da Vinci, Eficiența superioară a gazelor noastre, Înaintea victoriei finale, Copilăria și bucuria cîmpilor verzi, Niciodată războaie de agresiune, Scrisoare de la Rosa Luxemburg, Răspuns către Rosa Luxemburg din partea unei antisentimentale* — selecție și traducere de Margarete Vegh • 174
AMELIA PAVEL: O expoziție-comentar la gândirea lui Karl Kraus • 185
THEODOR ENESCU: *Kraus-Trakt* într-un inedit: Ion Pillat • 185

DESENUL LA SCARA ORAȘULUI

ERNEST PIGON-ERNEST

PIELEA ZIDURILOR

Desene-afiș, sub semnul lui Rimbaud și al Comunei

CUECO, Afișul ca ritual citadin

MARIE ODILE BRIOT, *Arta și politica la punctul original*, în românește de Lida Igiroșianu

SCRIITORI ROMÂNI ÎN LIMBI STRĂINE

MIRCEA DINESCU: *Versuri*, în germană de Werner Sollner; fișe critice de Eugen Simion și Paul Georgescu

RADU ȘTEFLEA: *Recviem pentru o bombă*, Imagini din expoziția de afișe « Recviem pentru o bombă » cu tema « Lupta pentru Pace și Dezarmare ».

Secolul 20

ÎN CONȘTIINȚA LUMII

Îmi este plăcut, ca francez, să aduc omagiu unei reviste românești care a știut mereu să exprime tot ceea ce face să fie solidare și atât de apropiate una de alta culturile noastre, — poate cele mai apropiate din toată Europa, prin esența lor atât de profund umanistă, prin identicul lor echilibru între rațional și sensibil. Fără îndoială, amândouă au fost în situația de a-și confrunta baza latină cu deschiderea înspre stepe a raselor germanice ori slave.

Îmi este plăcut, ca scriitor de artă, să constat, cu deosebire pe acest teren, strînsa unire a concepțiilor, a sensibilităților noastre, astfel cum a marcat-o amicitia aproape simbolică a lui Facillon și Oprescu, de care am fost deasemeni legat, și astfel cum s-a rostit prin Secolul 20.

Îmi este plăcut, ca om de cultură, să salut revista care, încă de mulți ani, reacționează împotriva aceluși spirit de specializare și compartimentare ce pervertește și face să decadă puțin câte puțin civilizația noastră occidentală. Asociind strîns artă, literatură, gîndire, Secolul 20 a demonstrat neconținut că nu e cultură valabilă decît aceea în care omeneșcul își regăsește plenitudinea: în asta rezidă adevăratul umanism, cel pe care orice veac e dator să-l recreeze pe măsura sa și fără de care nu și-ar putea afla desăvîrșirea.

RENÉ HUYGHE

membru al Academiei Franceze

Îmi face plăcere să trimit un salut revistei Secolul 20 cu ocazia celei de a 20-a aniversări, felicitînd-o pentru frumoasa muncă pe care o realizează, pentru a onora cultura țării sale.

VICENTE ALEIXANDRE

Poporul român citește mult. Și lecturile sale acoperă toate disciplinele de vîrf ale cunoașterii și artelor. De aici vasta recaltă de cărți editate în România — volume originale și de traduceri —, marele număr de periodice care văd lumina tiparului în această țară.

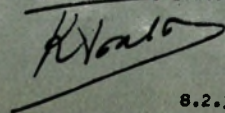
Printre cele mai semnificative periodice consacrate literaturii și artelor se numără Secolul 20, revistă care sărbătorește anul acesta 20 de ani de existență. Paginile ei oferă o vastă perspectivă asupra artelor cuvîntului și a artelor în genere, asupra vieții spirituale a lumii întregi. Această revistă pune la îndemîna cititorului român un tezaur de informații cu privire la tot ce este mai semnificativ în manifestările spiritului contemporan: ea devine astfel o punte între toate popoarele lumii și poporul român.

Noi care întreținem legături spirituale de amicitie cu România și cu Secolul 20, ne facem o datorie din a ura acestei reviste — acum cînd funcția ei de comunicare spirituală împlinește 20 de ani — să poată trăi, așa cum spunem noi în Grecia, 100 de ani, îndeplinindu-și mai departe acțiunea binefăcătoare, ca punte necesară între idelle și formele artistice ale poporului român și ale tuturor popoarelor lumii.

8 februarie 1982

KONSTANTIN TSATSOS

Κωνσταντίνος Τσατσός

8.2.1982

Acum cînd Secolul 20, un periodic atît de bine cunoscut în Grecia, sărbătoreşte 20 de ani de activitate, doresc să mă bucur alături de el, pentru bogatele daruri pe care le-a făcut cititorilor săi în tot acest răstimp.

Doresc să transmit felicitările şi gratitudinea mea aleşilor intelectuali, colaboratorii revistei, pentru scrisul lor care, în paginile acestei publicaţii, ne-au oferit momente spirituale de mare elevaţie, contribuind şi prin aceasta la o mai profundă înţelegere între popoarele noastre.

Urez Secolului 20 ca şi la aniversarea viitorului său semicentenar să serbeze aceleaşi izbînzii.

IOANNA TSATSOS

Existenţa, vreme de douăzeci de ani, a unei publicaţii de genul revistei «Secolul 20» este o adevărată performanţă. Apărută în a doua parte a veacului căruia îi poartă numele, ea s-a voit să fie o oglindă a literaturii universale, în care să poată să se uite, cu încredere, cititorul din ţara noastră. Oglinda n-a fost inertă. Ea s-a confruntat cu fenomenul literar dintr-un timp deosebit, dintr-un secol, contradictoriu, excepţional, şi a învins. Imaginea pe care o primim nu numai că nu este deformată, ci se înfăţişează exactă şi extrem de clară pînă în cele mai mici contururi şi detalii ale fenomenului reflectat.

În mod firesc, revista şi-a extins aria şi la celelalte arte, pe care le prezintă în concepţia interferenţei lor, a condiţionării lor reciproce, tocmai pentru a evidenţia valorile esenţiale ale literaturii.

În două decenii, «Secolul 20» şi-a asigurat un loc de frunte în cultura românească şi un meritat prestigiu internaţional. Sînt fapte care trebuie subliniate, mai ales în această etapă a dezvoltării vieţii spirituale din România.

Ce doresc revistei «Secolul 20»? La timpul potrivit să se numească «Secolul 21», «Secolul 22» şi aşa mai departe...

GEORGE MACOVESCU

Felicitările mele revistei Secolul 20 pentru frumoasa ei strădanie de a întemeia o comunicare liberă şi purtătoare de bogăţii, la acel nivel adînc al sensibilităţii explorat, sub forme diverse, de toate literaturile vii. Toate urările mele ca strădaniile sale să meargă mai departe, încununute de acelaşi succes, pe viitor.

NATHALIE SARRAUTE

*vivantes. Et leur main s'élève
pour que son effort se
poursuive avec la même force.
dans l'avenir.*

Nathalie Sarraute

Mă asociez din plin acestei aniversări a revistei Secolul 20, pe care am urmărit-o de-a lungul anilor, cu un interes mereu viu; cu atît mai mult cu cît ecloziunea revistei se situa într-un context de eforturi convergente, care mă sollicitau multiplu, — erau anii cînd reluam publicarea cărţii mele despre Luchian şi alături am un volum de critică, în care îşi aflau loc, sintetic, preocupările mele «româneşti».

Traduceri excelente, un răsunset enorm, răsplătind efortul de cultură, — astfel de publicaţii incită la un dialog în care nu te simţi niciodată stingher, fie că îl evoci pe Chagall ori Pallady, fie că glosezi despre «omul-semn», într-o anume transcripţie extrem-orientală.

JACQUES LASSAIGNE

Transmit salutări minunatei dumneavoastră reviste. Vă urez succese și un viitor fără sfârșit în slujba apropierii popoarelor și a prieteniei dintre literaturi.

VALENTIN KATAEV

O poezie de-a mea începe cu aceste versuri:

Secolul douăzeci,
pieptis, în pantă abruptă,
însingurat și plin de sînge rece...

După părerea mea, pot începe scrisoarea către voi, dragi prieteni, tocmai cu aceste cuvinte. Urez «Secolului 20» să calce pe acest drum abrupt, apăsător și sigur, să calce în pas cu timpul și, totuși, să impună acestui timp cerințele sale etice, condițiile sale morale. Pentru că timpul se mișcă mereu, dar mișcarea lui depinde în multe privințe de noi, de oameni, de lucrurile datorită cărora trăim și respirăm, de lucrurile în care credem și pe care le apărăm. Și toate acestea determină în mare măsură literatura unui popor. Vă doresc succese și numai bine.

MARGARITA ALIGHER

Mă bucur de jubileul Secolului 20. Mi-amintesc de emoția cu care, alături de neuitatul meu prieten, Vladimir Streinu, îi parcurgeam sumarul, la fiecare număr, cum îi admiram varietatea conținutului și perfecția condițiilor grafice. Revista, pe parcurs, a făcut enorm pentru răspîndirea noului, în literatură și în artă, a fost o fereastră deschisă spre lumea largă, ca să pătrundă cît mai multă lumină. Îi urez viață lungă și fericit conducerea ei pentru eminenta operă de artă și de cultură.

ȘERBAN CIOCULESCU

Secolul XX este una din
peșterile reviste culturale pe care
le citesc cu negat și singura
pe care o recitesc — chiar
după ani și ani — sa bucurie.
Și doresc mulți ani de
aparitie!
Aurel Stroe

Revistele literare sunt cînd austere întrucît se adresează unui public de specialiști, cînd oarecum hermetice întrucît emană de la ceea ce numim în Franța «bisericiuțe» literare. Rareori se găsește formula care să permită publicarea unor texte de calitate într-un cadru atrăgător.

La o asemenea formulă a ajuns «Secolul 20» prin îmbinare de texte și imagini. Este o bucurie pentru ochi cît și pentru spirit iar varietatea articolelor, alternația imaginilor și cuvintelor culminează într-o sinteză profund estetică. Această sinteză corespunde sarcinii pe care revista și-a asumat-o: de a oferi publicului român o deschidere către literatura și arta mondială, în formele lor clasice ca și în căutările de avangardă. Este o întreprindere unică și extrem de prețioasă. Iată de ce mă grăbesc să-i adresez urările mele de prosperitate și de viață lungă.

ROBERT ANDRÉ

Felicitări oricărei reviste care atinge vîrsta de 20 de ani. Vă urez să ajungeți la douăzeci și unu, douăzeci și cinci, cincizeci de ani și un secol; și cînd veți fi împlinit un secol, urarea și speranța mea e ca voi toți și nepoții nepoților noștri să putem trăi într-o lume fără bombe; cu politicieni care să nu fie cinjici; cu guverne care să acorde artelor subvenții bogate; cu popoare al căror unic apetit să fie foamea de teatru, foamea de literatură, de muzică, de pictură, de sculptură, de arhitecturi superbe, de parcuri, de dreptate, de drepturi omenești, foamea de a cunoaște și îngădui și felul de a fi al altora...

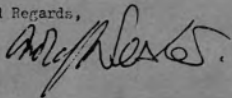
Cu gîndul meu bun,

ARNOLD WESKER

The following message is for Secolul 20:

Congratulations to any literary magazine that can reach the age of twenty. I hope you reach twenty-one, twenty-five, fifty and a century, and that when you reach a century that you and our grandchildren will find themselves in a world with no bombs, with politicians who are not cynical, with governments who give lots of money to the Arts and with peoples whose only hunger is for plays, books, music, painting, sculpture, fine architecture, parks, justice, human rights, knowledge about - and tolerance of other ways of living.....

Kind Regards,

Arnold Wesker

enc.

«Secolul 20» este una din cele mai frumoase reviste literare din Europa. De mulți ani urmăresc textele, studiile și eseurile publicate, și mă bucur de aportul scriitorilor români și de informarea responsabilă a revistei. În ceea ce privește artele și literale din lumea întreagă. Urez «Secolului 20», la frumoasa aniversare a celor douăzeci de ani, să-și continue mersul său ambițios, întru dezvoltarea culturii, nu numai în România ci și în toată lumea.

YANNIS RITSOS

«Secolul 20» este o revistă pe care îți dorești să-o vezi trăind vreme îndelungată, căci ea le oferă cititorilor săi prețioase informații și documente privitoare la viața culturală dinăuntrul și din afara granițelor românești. Am fost întotdeauna ulmit de amplitudinea zonelor ei de interes, ca și de receptivitatea la realizări extrem de diverse, uneori chiar opuse: căci spiritul se așază totdeauna acolo unde hotărăște el.

Să trăiască, așdăr, și să înflorească acest Secol 20, acum, la cea de a 20-a aniversare, și tot mereu de astăzi înainte!

Atena, martie 1982

P. PRÉVÉLAKIS

«Secolul 20», o revistă cum n-am mai avut nici între cele două războaie — și nici celelalte țări n-au mai avut între cele două războaie ale lor — este mai mult decât o revistă: este o conștiință cu cotor. Prezintă, adică, în formă de carte, cu încăpăținare, lună de lună, an de an, la datoria de-a veghea, de-a înfrăți artele și condeiele, de-a cinsti cum se cuvine frumosul românesc și universal. În cultura noastră ea înseamnă un bine necesar (pentru că am avut și destule rele mai mult sau mai puțin necesare). Era nevoie de un reper și de un model, de un catalizator frumos și nepărtinitor al valorilor. Nu se va putea trece nici în secolul 21 peste «Secolul 20».

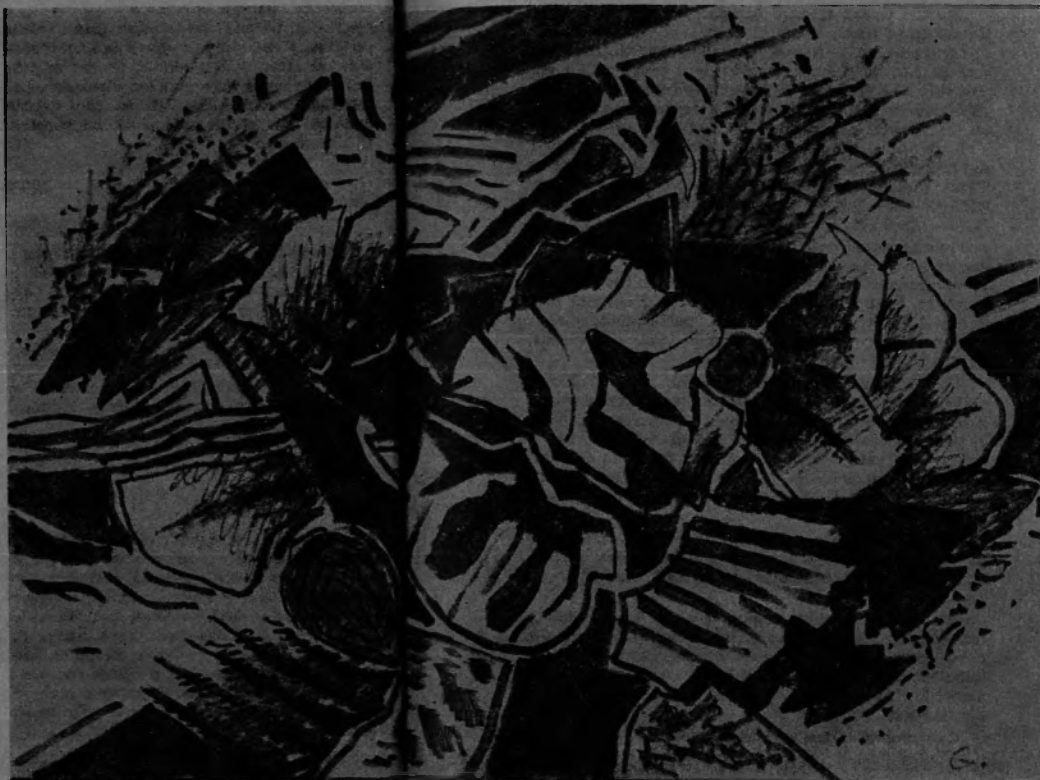
MARIN SORESCU

Desen
original
pentru

Secolul 20

de

ION GHEORGHIU

Dragi și stimați prieteni din redacția *Secolul 20*, mult stimat Dan Hăulică,

Cu ocazia intrării revistei *Dvs.* în al treilea deceniu al apariției sale, vă mulțumesc pentru felul cum revista *Dvs.*, singulară, mi-a îmbogățit informațiile, cum m-a stimulat să gîndesc asupra timpului nostru și m-a inspirat, timp de 20 de ani, în decursul cărora am citit-o fără întrerupere.

Secolul 20 reflectă o concepție, o viziune cu totul originală sub raportul structurii redacționale în ansamblul revistelor literare și de artă europene. *Secolul 20* a devenit în acest context un model sui generis, o permanență de valoare și o semnificație internațională.

Paginile revistei mi-au întărit mereu speranța în forța de gîndire a umanismului modern, în durabilitatea căutării, în autoînnoirea critică a cuvîntului și imaginii, în valorile estetice constante, capabile de a respinge barbaria agresivității anti-spirituale și a vulgarității anticulturale, încă existente în acest secol zbuciumat, bîcîlîț și întunecat nu odată și nu numai trecător.

Tocmai ca lăcas al speranței, *Secolul 20* m-a ajutat să simt și să percep, să fiu mereu conștient că în ciuda cataclismelor fizice și culturale, persistă încrederea în salvarea Rațiunii și Spiritualității europene, căreia îi aparținem inseparabil și noi, toți din ținuturile bazinului dunărean, indiferent de determinările istorice și etnice, de limba și cultura proprie fiecăruia, prin care ne afirmăm cu ceea ce avem specific în literatură și artă.

Secolul 20 rămîne un semn, un simbol al invincibilității rațiunii, spiritualității și universalității umaniste, al responsabilității literelor și imaginilor — și, ca atare, merită întreaga prețuire.

Prin *Secolul 20* salut incoruptibilitatea frăției valorilor indestructibile ale literaturii, artei și gîndirii din lumea întreagă, demonstrată, fericit pe acest petec de pămînt al globului unde trăim împreună, *Dvs.*, scriitori români umaniști de talie europeană și cei al naționalității mele, scriitori maghiari umaniști din România.

Cu îmbrățișări frățești, al *Dvs.*

MELIUSZ JÓZSEF

Sîntem aproape de aceeași vîrstă. Și teatrul nostru va împlini curînd 20 de ani. Din toată inima felicit redacția talentată a acestei reviste inteligente. Vă doresc o activitate interesantă și multe succese.

În numele teatrului Taganka

IURI LIUBIMOV

... această victorie a inteligenței și a curajului m-a mișcat cu adevărat.

(Fragment dintr-o scrisoare către Dan Hăulică)

ANDREI ȘERBAN

Între două țări cu concepții filosofice și regimuri diferite, avînd sensibilități apropiate, dar separate, care este cea mai solidă legătură? Literatura și în special poezia, care încurajează visul și scot din inerție gîndirea. Așa dar, glorie și mulți ani de aci înainte pentru *Secolul 20*.

ALAIN BOSQUET

Ce revistă neobișnuită e aceasta! S-ar părea că ar dori să împlinească unul din visele omului, care — ca nimeni altul — știe să viseze. Roger Caillois a izbutit nu numai să descrie visele naturii înscrise în aripile fluturilor sau în interiorul cristalelor, dar și să includă visul omului în alcătuirea culturii în așa fel încît împreună cu efortul de gîndire să constituie o pereche de aripi armonioase.

Pe teritoriile pe care a pus chiar el stăpînire, cu scopul de a le include în această alcătuire, a visat tot ceea ce aruncă punți peste hotarele unor domenii diferite, ceea ce este «interdisciplinar».

În ce sens se poate vorbi despre «interdisciplinar» cînd ne referim a profilul unei reviste mensuale? Nu e vorba de faptul că în revistă

Își află loc literatura proprie, română, și cea străină, proza, poezia, eseu și studiile filologice; artele plastice, teatrul, baletul, folclorul și muzica. Prezența lor într-o publicație literar-culturală este perfect normală.

E vorba de ceva mai mult. În paginile Secolului 20, aceste materiale, atât de diverse și aparținând unor domenii diferite, nu se învecinează numai, ci participă la ceva care le sudează. Este de fiecare dată o idee în jurul căreia se cristalizează pozițiile diferite cuprinse în acel număr. Uneori e o temă, alteori un topos care sintetizează metaforic bogata încălător de idei.

Datorită acestei participări, fiecare text reprezintă nu numai o valoare în sine, ci se îmbogățește cu o valoare suplimentară obținută din relațiile dintre el și celelalte texte. Mai trebuie să adăugăm că nu e vorba numai de textele în sine ci și de ilustrații (fotografii documentare și artistice, desene, reproduceri în culori), coperti și aranjament tipografic.

Așa se face, de pildă, că dacă numărul este consacrat principalelor tendințe spirituale europene, nr. 10-11-12/1980, atunci materialele se vor grupa în jurul unor teme ca polaritate și dialog, confruntare și complementaritate; și o unor nume ca Tynbee și Brăncuși, Tatarkiewicz și Miłosz, Gramsci și Brecht. Dar va cuprinde și multe altele, ca eseurile de la Dante la Rimbaud sau despre spațiul în pictura franceză și germană la începutul secolului XX. Vom mai găsi apoi menționate premii cu semnificație europeană: premiul Herder pe 1980 — acordat istoricului și arheologului român Emil Condurachi și premiul Nobel pe 1980 — acordat lui Czesław Miłosz; precum și premiul literar românesc acordat în 1981 poetului român Eugen Jebeleanu.

Într-un sens urzeala acelei comunități europene, discutată și realizată în paginile Secolului 20 o alcătuiește — indiferent de temă — bogăția traducerilor, aranjamentele bilingve — original și traducere, corespondențele și mărturiile literare, care depășesc hotarul unui singur domeniu lingvistic. Așadar traduceri de poezie europeană în limba română dar și traduceri ale poetului român premiat în limbi europene: italiană franceză, germană și spaniolă.

Și în sfârșit o anchetă: glasuri multiple rostindu-se despre perspective, aspirațiilor și predicile în realizarea încă a unui vis: universalismul literar.

La baza acestui curent, care joacă în practica revistei Secolul 20 diverse întrupări: al interferențelor, al perspectivelor largi, al colaborării, al multiplicității glasurilor, al universalității, trebuie să stea un element constitutiv nemărturisit direct, dar realizat cu perseverență în munca de zi cu zi a colectivului: credința în valorile noastre comune.

ALEXANDRA OLEDZKA-FRYBESZOWA

Mai există nu puțini înși care-și închipuie că o revistă ca Secolul 20 este foarte ușor de făcut. Lucruri interesante apar peste tot din belșug, redacția s-ar găsi doar în încurcături ce s'au lase deoparte.

Citez această mentalitate semidocă, fiindcă nicăieri ca în materie de literatură universală spiritul diletant nu iese mai flagrant la iveală imediat.

A face o revistă ca Secolul 20 presupune o cultură temeinică, asimilată perfect, vaste și multiple rezonanțe interioare în fața produselor spiritului, discernămint critic, gust încercat, precum și o putere de orientare sigură prin hățșul ideilor și formelor artistice contemporane. Trebuie să fi bine căpșuit sufletește și să ai ochiul îndelung exercitat cu recunoașterea valorilor autentice pentru a izbăvi să navighezi pe oceanul literaturii mondiale și să nu naufragiezi lamentabil chiar la ieșirea din port.

A reuși nu numai să scoți douăzeci de ani o asemenea revistă, dar și ca ea să ajungă printre cele mai prețuite din lume, astăzi, constituie o faptă pentru care orice laudă e prea săracă.

Secolul 20 onorează o cultură și s'nt mîndru că am colaborat și eu la realizarea citorva numere ale lui. Felicitările mele, cele mai călduroase, omului de o rară finețe intelectuală, arhitectului îndrăzneț al acestei splendide opere, Dan Hăuică și exemplarei echipe cu care lucrează. Îi urez revistei să apuce și a-și schimba frontispiciul, să se numească Secolul 21, și să exprime căutărilor și sintezele spirituale ale deceniilor viitoare tot atît de strălucit.

OV. S. CROHMĂLNICEANU

...Felicitările mele cu ocazia aniversării revistei Secolul 20
Ea mărturisește, într-un mod exemplar, vocația europeană a
culturii române, îndreptînd cu regularitate atenția către ceea ce
se produce semnificativ în alte culturi și, astfel, hrănește dialogul
atît de necesar progresului.

Lisabona, 30 ianuarie, 1982

JACINTHE DE PRADO COELHO

Cu oarecare regularitate și din cele mai variate locuri, pri-
mesc reviste dedicate artelor și literaturii. Între ele, întotdeauna
am remarcat Secolul 20, pentru că mi se pare una dintre publi-
cațiile cele mai deschise spre lumea culturii și cu una dintre
cele mai diferențiate și semnificative lărgimi de perspectivă.
Să consulți Secolul 20 înseamnă, prin urmare, să cunoști pe viu
ce se întîmplă în spațiile culturale cele mai reprezentative și
într-un mod care dozează exemplar informația scurtă și oportună
cu studiul aprofundat al unui artist, al unui scriitor, al unei
opere, al unui curent, al unei epoci.

De aceea cred că Secolul 20 a adus un serviciu însemnat
conviețuirii culturale dintre popoare și, pe lîngă aceasta, repre-
zintă un repertoriu select al creațiilor literare și artistice din
lumea în care ne aflăm împreună.

Ca scriitor portughez, doresc ca locul geniului luzitan la
această aniversare să corespundă din ce în ce mai mult contri-
buției călduroase a Portugaliei la crearea unui spirit universalist.
Puține popoare au exprimat ca cel portughez atîta hotărîre
în exaltanta aventură a descoperirii și a dialogului.

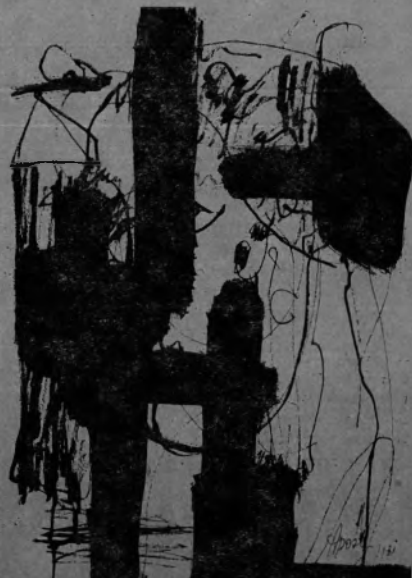
FERNANDO NAMORA

Felicitări revistei dumneavoastră cu ocazia aniversării celor
20 de ani de existență. Vă doresc ca ea să trăiască mult timp,
să fie la fel de minunată și fiecare pagină a ei să fie necesară
cititorului.

ROBERT ROJDESTVENSKI

Acum douăzeci de ani am început eu a-mi expune umilele
mele încercări în ale sculpturii. Pe tot acest parcurs, viața nu
mi-a zîmbit și nu m-a îmbrățișat întotdeauna așa cum am îm-
brățișat-o eu. Totuși am simțit în acest timp privirea ageră,
discretă și protectoare a revistei «Secolul 20», adică a oamenilor
ei, ațintită asupra muncii mele. De cele mai multe ori, am fost
convins că nu pot atinge înălțimile, aerul pur și rarefiat, degajat
de această revistă. Îi urez și eu ceea ce-mi urez mie și prietenilor
adevărați, o viață certă, pentru a putea continua eforturile
atît de dragi.

GEORGE APOSTU

Această revistă de mare seriozitate, profunzime și frumusețe, situată exact la antipodul provincialismului cultural și închistării regionaliste, a dovedit, pe parcursul a două decenii, — aspre, contorsionate, bintuite de atâtea fantome malefice vechi și noi — ce înseamnă a-ți face cu adevărat datoria, a dialoga, a fi la zi. Căci, prin valorile adunate cu grijă, de pretutindeni, în spiritul respectului pentru inteligență, nou, adevăr, cunoaștere și frumos, Secolul 20 a devenit una din publicațiile cele mai la zi, respectându-și numele și menirea. La zi cu ideile vremii, cu frământările ei, cu realele altitudini ale spiritului, dovedind că numai într-un dialog viu, permanent cu alte culturi ne putem dezvolta și pune în lumină adevăratele valori, specificul nostru național. Altfel, deviind de la parametrii în care ne-a fixat o strălucită tradiție culturală, evitând confruntarea cu alte moduri de a gândi și înțelege lumea, — chiar dacă respectă graficul de apariție — spiritul se ofilește, sau este ofilit de universul intelectual și afectiv al personajelor lui Caragiale — cu ceasurile oprite « la 12 trecute fix » — în care totul se schimbă dar nimic nu se transformă. Timp de două decenii, așadar, Secolul 20 a fost o necesară fereastră deschisă generos spre lume și rolul ei în cultura noastră nu poate fi ocolit sau minimalizat, și nici prestigiul internațional dobândit cu atâtea eforturi de un foarte valoros colectiv de colaboratori și redactori în frunte cu Dan Hăulică. Să sperăm că și în următoarele două decenii, această revistă, care face cinste culturii noastre, își va continua cu consecvență drumul spre oameni și spre lume, o lume ce va fi, cred, scutită cum spunea îngrijorat, în 1940, Julien Green, « soldați, subofițeri și dictatori plicticoși », o lume a spiritului și păcii, a oamenilor demni, eliberați de spaime, reguli stupide și obsesii catastrofice. La mulți ani, spre binele culturii românești !

AUGUSTIN BUZURA

A spune: Secolul 20 este una din cele mai bune, poate chiar cea mai bună revistă de literatură, artă, cultură universală, îmi apare ca un truism de tipul: zeia Venus e frumoasă.

Mai e nevoie s-o spunem, s-o subliniem când atâtea spirite alese i-au dat acolada admirației lor, cu prilejul celor 20 de ani de ființare a revistei și în atâtea alte împrejurări ?

Da, cred că e nevoie.

Într-o vreme când, pretutindeni în lume, primejdia dezagregării culturii și solidarității umane, în acidul dizolvant al violenței primare, se face tot mai înfricoșător simțită, o prezență susținută ca cea a revistei Secolul 20 reprezintă mai mult decât un succes. E un triumf eroic al încrederii în genialitatea umană, al potențelor ei nelimitate de înfrângere a bestialității care, vai, sălășluiește încă — în forme și mai viclene, și mai acute, la scară planetară — înăuntrul umanității.

Secolul 20 își întinde magicele lui tentacule în cele patru puncte cardinale, și strânge între coștile lui, în structuri armonioase elaborate, ce e mai viu, mai prețios, mai divers reprezentativ pentru arta și gândirea secolului nostru.

În aceste structuri armonioase, literatura și arta plastică românească se simte la largul ei, integrată organic-fresc, fără complexe de superioritate sau inferioritate (cu nimic justificate),

ținuta revistei e o sdrăbătoare pentru mintea, pentru ochii noștri.

Să nu ne preocupăm lauda și gratitudinea de cititori — de colaboratori — pentru echipa excelentă, de cărturari cu vast orizont și bun gust, condusă de Dan Hăulică, ghidată în ce privește realizarea grafică, de Geta Brătescu, întru înfăptuirea acestui giuvaer cu sobră strălucire care e Secolul 20.

Sau mai familiar, mai cordial, cum îi aud, spunându-i pe ghinionisti cititori ce nu-s abonați, când îl cer la chioșc: « Mai aveți Secolul ? »

Și învariabilul răspuns al vânzătoareii: « Nu mai e ». Păcat,

MARIA BANUȘ

Editions de L'Herne

14, rue de Valenciennes, 75017, Paris
Tél. 261.23.66

Paris, le 16 mars 1982

Monsieur Dan HAULICA
SECOLUL XX
Calea Victoriei 115
BUCAREST

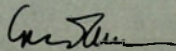
Monsieur et Cher Ami,

A l'occasion du vingtième anniversaire de la revue SECOLUL XX, je suis heureux de vous exprimer à vous Dan Haulica et à l'équipe qui vous a soutenu dans vos efforts, mon admiration personnelle ainsi que celle de mes collaborateurs aux Cahiers de L'Herne.

Nous savons tous que de nos jours la littérature et la culture en général nous demandent une grande générosité difficile à atteindre, une force spirituelle exceptionnelle et une foi lucide dans le destin de l'homme moderne.

C'est à ce niveau et dans le cadre de ces impératifs que vous vous êtes élevé dans votre prestigieuse publication. SECOLUL XX s'inscrit désormais dans la conscience européenne.

En vous souhaitant vivement de continuer à l'avenir votre admirable et indispensable travail, je vous prie de croire, Cher Ami, à l'assurance de ma haute estime et à mes sentiments confraternels.

Constantin TACOU
Président Directeur Général
des Editions de L'HERNE

PALIRILE PREGĂTITE DE «SECOLUL 20»

Una din mirările omului de cultură în vîrstă, din România, este să vadă tineri oameni de cultură deosebit de informați, care n-au putut încă folosi îndeajuns, ca altădată elitele, limbi străine. Ne-am întrebat cum e cu puțință lucrul acesta. Răspunsul a fost într-o largă măsură prin «Secolul 20». Revista aceasta, alături de câteva redacții luminate și curajoase de la edituri, au ținut publicul în pas cu marea cultură a lumii.

Ca prin «cheile» unui rîu (ca prin cheile acelei Dunări despre care un spirit înalt din veacul trecut spunea, sub un surîs, că este singurul fluviu reacionar din Europa, deoarece curge de la Apus la Răsărit), prin canalul «Secolului 20» au trecut în spațiul nostru spiritual apele vii ale veacului.

Poate că într-o zi se va petrece, după vorba lui Chesariu Râmniceanul, o «palirie» (de la palin rhoe, curgere îndărăt), ca în rîurile pe care refluxul le face să-și întorcă, de la un moment dat, cursul. În ziua aceea, cînd apele noastre vor fertiliza sufletele altora, cineva își va aminti de splendidul schimb de cărțuri de la «Secolul 20» începător, care a tăiat albia.

CONSTANTIN NOICA

Cu prilejul celei de a douăzecea aniversări a revistei SECOLUL 20, sînt fericit să vă exprim, Dumneavoastră, Dan Haulică, precum și echipei care v-a susținut în eforturile întreprinse, atât admirația mea personală cît și pe aceea a colaboratorilor mei de la *Cahiers de L'Herne*.

Știm cu toții că, în zilele noastre, literatura și cultura în general cer de la noi o mare generozitate, adesea greu de atins, o forță spirituală excepțională și o încredere lucidă în destinul omului modern.

Tocmai la acest nivel — și în consonanță cu aceste imperative — a izbutit să se ridice prestigioasa Dumneavoastră publicație. SECOLUL 20 se înscrie, de azi încolo, în conștiința europeană.

Urîndu-vă în mod călduros să continuați și în viitor această activitate, admirabilă și de neînlocuit, vă rog să primiți iubite prieten, asigurarea înaltei mele stime și a sentimentelor mele confraterne.

CONSTANTIN TACOU

Două decenii de activitate a revistei Secolul 20, iată un eveniment care ne privește pe toți. Acum zece ani, Georges Auric îmi spunea: «Aveți în România o revistă excepțională, Secolul 20; este o publicație de nivel european». Afirmția compozitorului francez este adevărată și asta o putem ști noi încă mai bine.

Secolul 20 este o revistă de metabolism cultural, de contacte și ordini, de orizont larg. Revista aceasta respinge orice complex de inferioritate local precum și reversul lui: fala nemăsurată care ascunde cu greutate același anacronic complex.

Multe numere ale Secolul 20 au constituit momente culturale de seamă; e adevărat că ea apare uneori cu întârziere, dar apare bine, fiecare număr e rezultatul unui mare efort și dovedește o excepțională concentrare de competență și demnitate. Revista se citește foarte bine și după ani de zile; abia atunci observi cum ai trecut alături de importante evenimente culturale pe care totuși revista le-a semnalat.

Cititorul din 1982 urează acestei publicații dragi să treacă cu bine strămtorile secolului XX și să ajungă nevătămată în acel secol XXI care am vrea să fie un liman; prin creație autodesființare să se numească atunci Secolul 21 și să sărvească, dacă se va putea, secolul XX cu tandrețea cu care bătrânul nostru veac privește la rîndul său secolul XIX.

ANATOL VIERU

Felicit veacul al XX-lea pentru existența unei reviste ca aceasta. Ultima mea carte, apărută deunăzi la Moscova, sub titlul Bezotciotnoi¹ începe cu poezia Secolul 20. Acceptați-o, dacă vreți ca o dedicație către revista dumneavoastră.

Îi invidiez pe înșetații de cultură din secolul XXI, care, scormonind prin anticariate, vor achiziționa, la sume fabuloase, exemplare din Secolul 20.

ANDREI VOZNESENSKI

¹ Fără să-și dai seama fără să dai seama, Cum îți vine (ad libitum) N.R.

SECOLUL 20

Ora stingerii veacului sună, —
veacul vostru — detractori stimai.
Pe masă — cărțile din mină !
Un alt secol nu mai pupați !

Cîtă vreme naraadele Terrei
se tacneau: să-l accepte, or ba ? —
în mormântul de veacuri al erei,
și-a și pus cărămida sa.

De-i hidos pentru voi, haidem, peste
creator să zvirlim cu lături !
Îmi dau «anii ai douăzeci» veste,
nu din capătul-ntii, cei mături.

Au istoriile-o simetrie:
fragezi zori și cărunt apus.
Nu e omul pe vremuri să fie,
ci e veacului omul supus.

Vladimir, Fiu de rus. Iată startul
celui care tînjise la zbor.
Porți de aur. Sub zvicnet asfaltul ! ...
Și uite-așa, și aripile mor.

Dați în mine c-în secol sint tare,
ca sălbaticii-n idolul lor
în momentele de disperare, —
totdeauna-i un țop plătitor.

Decît veacul lui Pușkin, Puccini,
nu-i mai vîrstnic al meu, nici altfel.
Doar Kampuciei — greul vinii
că nu-i trîlul mierlei la fel.

În duelul lumină și beznă,
cum e veacul — poetul său.
Leații mei, cu gîndirea la gleznă,
dăta-i secolul — bun sau rău. . .

Pe de rost o să-l spună elevii, —
ce capitole ? Zile ? Mereu ?
Nu-s falimos în ghicitul cu evil,
dar știu una : că-i secolul meu.

ANDREI VOZNESENSKI

În românește de MADELEINE FORTUNESCU

Prietene, domnule Dan Hăulică,

Cu ocazia celei de-a douăzecea aniversări a «Secolului 20» aş dori şi eu să vă felicit şi să vă adresez urări călduroase pentru activitatea viitoare. Fie ca revista să-şi păstreze acelaşi înalt nivel şi să aibă aceeaşi ireproşabilă ţinută, care o aşează printre cele mai bune şi mai preţuite reviste din Europa.

Cu adincă preţuire,

O. ELYTIS

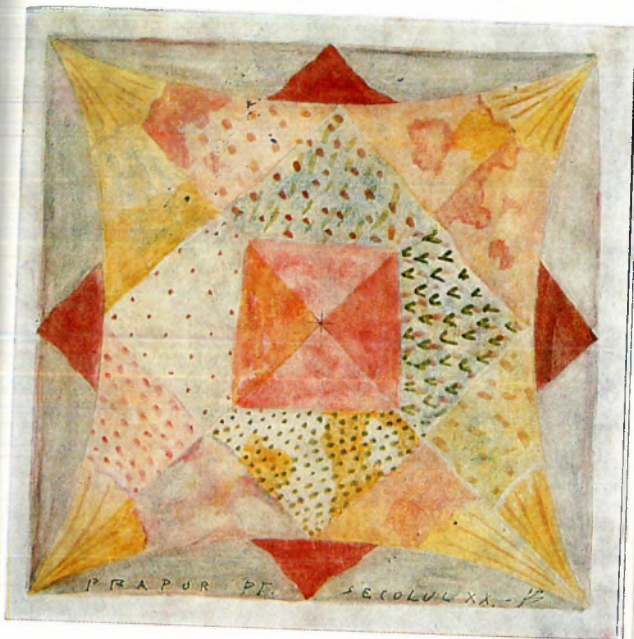
Fiecare caiet al «Secolului 20» aduce cu sine un parfum de civilizaţie şi de cultură occidentale; civilizaţie şi cultură din care provin eu însumi, scrisul meu, în care mă recunosc, întreg. Pentru tot ceea ce «Secolul 20» a făcut pentru mine, pentru cunoaşterea operei mele în România (dar şi în alte părţi, poate), traducând şi publicând povestiri, fragmente (inedite) de roman, interviuri, un simplu şi afectuos, graţie, mulţumesc!

Şi, bineînţeles, la fel de cold, la mulţi ani!

GIORGIO BASSANI

Secolul XX va fi considerat, sînt sigur, un mare secol în istoria omului. Încă în primii ani, între 1905 şi 1914, se produc invenţii primordiale, care au schimbat lumea: în 1905 marile descoperiri ştiinţifice ale lui Einstein, apoi în pictură, cubismul, Picasso şi Braque; mai târziu surrealismul şi abstracţia. În acelaşi timp, în literatură, Proust, Joyce, Kafka şi Musil. În sculptură Brâncuşi, Duchamp-Villon şi plasticienii ruşi; în arhitectură Le Corbusier, austriecii şi, în America, Wright. În muzică Debussy, Şcoala Vieneză, Strawinski, Bartok. În ştiinţă, deasemeni, psihanaliza, prin Freud, Adler şi Jung. Sîntem moştenitori ai acestor mari descoperiri; şi fericiţi că, ataşată acestui inepuizabil patrimoniu, o revistă ca Secolul 20, condusă de Dan Hăulică, se dăruieşte ţelului de a face cunoscută importanţa epocii noastre.

ETIENNE HAJDU

Omagiu pentru **Secolul 20**
două acuarele de **HORIA BERNEA**

OMAGIU PĂCII N. TITULESCU

@Asociația Ziaristilor Independenți din România

N. TITULESCU

DÍNÁMÍCA PĂCÍÍ LA DYNAMIQUE DE LA PAIX

Textele acestui grupaj fac parte dintr-o antologie de texte esențiale, Titulescu, contemporanul nostru, în curs de apariție la editura Nagel —Paris și Geneva—, cu o prefață de Ștefan Andrei, ministrul român al Afacerilor Externe.

Acest eveniment editorial vine să sublinieze — în modalități proprii — una din constantele majore ale politicii externe românești, preocuparea față de nobilel ideal al păcii și înțelegerii între popoare. Paginile astfel reactualizate amintesc de vigoarea și dinamismul care au caracterizat participarea eminentului om politic român la momente cruciale din istoria interbelică a Europei, actul său pururi viu de prezență pe scena marilor debateri din forul genevez al Societății Națiunilor, statornicul său atașament umanist față de valorile fundamentale ale civilizației de pe bătrânul continent.

Mulțumim Ministerului Afacerilor Externe al Republicii Socialiste România pentru concursul pe care ni l-a dat, spre a putea publica aceste texte, oferite cititorilor noștri sub semnul festiv al centenarului Nicolae Titulescu.

Dans le séduisant ouvrage de Woolf sur l'*International Government*, écrit pendant la guerre, mais avant la création de la Société des Nations, il y a un passage, qui me vient souvent à l'esprit et que vous me permettez de résumer comme suit :

« Chacun de nous est né, soit « réaliste » soit « idéaliste exaspérant », et, par à propos étranges, vous reconnaîtrez aisément ces derniers.

Dans la première catégorie nous placerons Thrasy-machus, Kléon, Ponce Pilate etc., et nombre de Messieurs qui écrivent les éditoriaux de la presse quotidienne. Dans la seconde catégorie nous placerons Socrate, Platon, Daedalus, Voltaire et *id genus omne*. Ceci dit, il y a un fait curieux à relever, notamment celui que le réaliste de demain, tient à peu près invariablement les propos pour lesquels est ridiculisé sinon pendu l'idéaliste exaspérant d'aujourd'hui ».

Je me suis souvent demandé s'il n'y avait pas lieu d'ajouter à ces deux catégories, une troisième, notamment celle des *idéalistes réalisateurs*.

J'entends par là les hommes, qui aspirant à l'absolu, tout comme les purs penseurs, sont appelés en même temps à essuyer les responsabilités du pouvoir politique et partant, à réaliser que si tout idéal est déjà un fait en virtualité, son intégration dans la matière ne peut avoir lieu qu'en tenant compte de toutes les relativités qui déterminent une société humaine à un moment donné et à savoir que la loi du triomphe de tout idéal est son association permanente avec le temps.

Je vous confesse que, pour ma part, la réponse à une telle question est nettement affirmative. Sinon, je ne verrais pas comment pourraient être disciplinées les forces contraires qui travaillent le monde. Je vous confesse encore que ma conviction dans l'existence de cette troisième catégorie d'hommes à laquelle je pense, et dans laquelle je range, comme vous le supposez, les auteurs de l'organisation actuelle de la paix, est accrue du fait que je vois ces derniers l'objet d'attaques simultanées de la part de nos idéalistes et de nos réalistes d'aujourd'hui.

Les premiers leur reprochent de n'avoir rien fait, d'être rivaux pour toujours à la mentalité du passé ; les seconds leur reprochent d'être des visionnaires, qui substituent aux réalités politiques des mots à jamais impuissants.

Ces attaques, si divergentes comme source mais si convergentes comme but et conclusion, loin de devoir créer une confusion d'esprit, devraient plutôt créer, il me semble, une sensation d'équilibre, car elles attestent que l'humanité marche sans courir l'aventure et qu'elle marche à un rythme qui permet à la pensée de transformer en état de conscience et le mouvement et la direction et ses conditions.

Il se peut que l'humanité n'ait pas encore la paix, mais elle marche vers la paix. La paix est, en effet, phénomène de mouvement. Elle est chose vivante, qui se réalise graduellement. La paix n'est pas le repos, la paix n'est pas l'abandon. La paix n'est que but, elle n'est que direction ! Mais « dans la direction est déjà l'achèvement, et le chemin est parcouru dès qu'on s'y est engagé ! »

Le tout est d'assurer le rythme de la marche !

Si nous voulons faire avancer, avec le moins de secousses possibles, un objet matériel vers un point déterminé, quels sont les facteurs que

nous avons à prendre en considération ? Ils sont au nombre de quatre : la diminution de la résistance que produit la friction ; l'existence d'une force qui crée le mouvement ; l'élimination de toute force contraire qui pourrait déphaser le mouvement originaire ; le temps.

La dynamique de la paix est soumise aux mêmes lois !

A la diminution de la résistance que crée la friction, correspond l'organisation de la paix par les lois internationales ; à la force qui crée le mouvement, correspond la plus grande puissance mondiale, qui s'appelle la pensée ; à l'élimination des forces qui pourraient déphaser le mouvement originaire, correspond la nécessité de placer la loi internationale acceptée au-dessus de toute nécessité subjective, quelle qu'elle soit ; reste, enfin, le facteur commun temps, qui seul permet, dans le système du rythme, l'adaptation des intérêts contraires qui caractérisent l'évolution.

Avons-nous dans l'état actuel du monde, les éléments qui peuvent nous faire espérer un mouvement régulier des relations humaines vers un stade où la force brutale perde de plus en plus la prépondérance dans le règlement des conflits entre nations ?

Je le crois très sincèrement, mais à la condition de bien nous pénétrer de toute la signification, je dirais même : de toute la valeur symbolique, des réalisations déjà acquises, et de nous conformer aux grands devoirs qu'elles nous imposent.

Nous nous complaisons un peu trop, depuis la fin de la grande guerre, dans la psychologie des bâtisseurs de mondes nouveaux ! Nous avons une tendance trop marquée à considérer les créations pacifiques des dix dernières années comme des choses constituant en elles-mêmes un commencement et une fin. Nous sommes, à cause de cette conception fragmentaire, trop souvent désarmés en face de la vague montante du scepticisme destructeur, en croyant que nous ne pouvons lui opposer que la fragilité de créations hâtives et quelque peu artificielles.

[...]

C'est pourquoi en confrontant l'œuvre pratique des organisateurs actuels de la paix et la critique que leur adresse les réalistes d'aujourd'hui, je suis amené à constater que les premiers mettent la paix au dessus de

tout en laissant au temps le soin de formuler les postulats de la justice objective, tandis que les seconds mettent la justice subjective au dessus de tout, et, croyant par là servir la paix, en réalité ne font que préparer les conditions psychologiques d'une guerre qui pourrait tout aussi bien faire triompher ou ruiner leurs conceptions.

Mais, si du moins les réalistes d'aujourd'hui acceptent qu'on peut influencer la guerre par des lois internationales, faites, il est vrai, à leur manière, que dire de nos idéalistes, d'aujourd'hui, qui nient toute efficacité à l'organisation actuelle parce qu'elle n'abolit pas la souveraineté des États et ne bannit pas le sentiment national. Jusqu'à ce que nous n'attaquons pas ces problèmes fondamentaux, nous sommes voués, paraît-il, à prodiguer nos émotions pour des pactes contre la guerre et notre substance pour la préparation de la guerre !

J'ai toujours eu une profonde sympathie pour les idéalistes, parce que je suis prêt à reconnaître que dans leurs formules généreuses peut se refléter la réalité de demain, vers laquelle nous nous acheminons avec plus ou moins de conscience.

À une époque où le mouvement est tellement imperceptible que l'on a l'impression de vivre en statique, les idéalistes ne courent qu'un risque : celui de se voir approuvés ou combattus pour les idées qu'ils émettent. À une époque où on a la sensation nette de vivre en dynamique, les idéalistes courent cependant un risque supplémentaire : celui d'être questionnés et sur la possibilité pratique d'application de leurs formules et sur les méthodes par lesquelles ils entendent les mettre en œuvre.

Le plus intelligent réformateur n'est qu'un individu, c'est à dire une limitation dans le temps ou dans l'espace, et la matière sur laquelle il agit est un monde concret tel que l'a fait l'histoire, c'est à dire des hommes dans lesquels se perpétuent les forces du passé et s'élaborent graduellement les forces qui préparent l'avenir.

La souveraineté des États est un obstacle à la paix ? C'est possible, la guerre étant, qu'on le reconnaisse ou non, le produit d'une certaine structure sociale et politique. Mais préconiser comme recette de la paix permanente, dans l'état actuel des choses, l'abolition de la souveraineté, c'est non seulement préconiser une solution impossible, c'est aussi, si

l'on s'engageait dans cette voie, jeter le monde dans le chaos et l'anarchie, car on ne voit pas encore, ni mise sur pieds ni nettement conçue, l'organisation nouvelle qui devrait entrer en vigueur.

Le sentiment national est un obstacle à la paix ? C'est possible, les réactions qu'il produit constituant les causes de guerre les plus fréquentes.

Mais préconiser comme recette de la paix permanente l'abolition du sentiment national, est non seulement une impossibilité, c'est enlever à l'homme la base la plus essentielle de son individualité actuelle.

Si la souveraineté et le sentiment national ne peuvent et ne doivent être abolis, une directive peut leur être donnée à fin que, leur permettant de réaliser tout ce qui dans les conditions actuelles correspond à une fonction utile, on leur enlève toute exagération qui peut constituer une menace à la paix. C'est à cette directive que correspondent les lois internationales de l'organisation de la paix. C'est cette directive que doit soutenir le *kulturkampf* destiné à modifier la psychologie humaine, en transformant graduellement en état de conscience les poussées confuses de l'âme vers des perspectives nouvelles. Certes ce *Kulturkampf* doit désiller les yeux sur la fragilité, les conditions et la limitation des premières réalisations de la communauté internationale dans sa lutte avec la guerre. Mais, faire croire au monde qu'on le paye de mots depuis une décade, présenter à l'humanité comme un simple mirage les résultats acquis par les laborieux efforts de tous les États sans distinction, n'est pas seulement dangereux mais aussi inexact.

Que sont devenues, en effet, les notions classiques de souveraineté et d'indépendance des États, ces derniers temps, notamment sous l'influence des lois récentes sur l'organisation de la paix ? Pour qui ne veut qu'entendre, elles sont là superbes comme toujours. Pour qui sait voir, elles ont courbé la tête.

En effet, rien de plus intéressant que les efforts que l'on fait pour trouver une technique acceptable du droit international, à partir du moment où les conceptions constituent les lois nouvelles sur l'organisation de la paix.

Les juristes, plus indépendants que les hommes politiques, se donnent toutes les peines pour adapter leur science aux faits nouveaux.

Il n'entre pas dans mon intention d'exposer l'œuvre à laquelle sont appelés les juristes du 20-ème siècle afin de remplacer la construction juridique que Grotius, au début du 17-ème siècle, a donné aux relations internationales. Elle suit d'ailleurs son cours et ne pourra être achevée que lorsque tous les effets de la grande guerre, et non pas seulement une partie, se seront fait sentir.

La souveraineté, conçue auparavant comme une force tellement absolue, que certains esprits se sont sentis autorisés à nier l'existence d'un véritable droit international, est généralement conçue aujourd'hui comme une volonté qui se limite elle-même en vertu de son propre pouvoir indépendant.

Je ne m'arrêterai pas aux objections que soulève une telle conception aux yeux des juristes les plus avancés, pour lesquels la souveraineté ne serait plus que le simple pouvoir de se mouvoir librement dans les limites fixées par le droit, c'est à dire une certaine compétence particulière possédée par les gouvernements sur la base du droit international.

Je prendrai, au contraire, la conception la plus généralement acceptée par les dirigeants politiques d'aujourd'hui.

Les trois éléments qui caractérisent les groupements sociaux ayant acquis une personnalité complète: *la loi, le pouvoir, la force* reposent à l'heure actuelle sur la notion d'État. C'est par l'entremise des États que ces trois éléments se projettent sur la scène internationale.

Il n'y a pas de place dans l'organisation actuelle de la communauté internationale pour un Super-État. Ce dernier est remplacé par une association volontaire d'États libres, ayant l'obligation de se soumettre à la loi acceptée par eux en vertu de leur propre souveraineté.

Il est intéressant à relever que la conception actuelle de la communauté internationale se rapproche à certains égards de celle esquissée par Kant dans son *Essai sur la Paix Perpétuelle*, où il démontre que la paix ne peut reposer sur un État unique mais sur une association d'États libres.

En conséquence, à l'heure actuelle, la loi internationale apparaît à tout le monde non pas comme une loi de *subordination*, mais comme une loi de *coordination*, et la situation de chaque Etat par rapport aux

autres, non pas comme une situation de *dépendance* mais une situation d'*indépendance*.

Cela étant, les lois qui régissent aujourd'hui les États rentrent dans deux sphères distinctes mais conjointes: le droit interne, produit du droit de commandement de l'État à l'égard de ses sujets, le droit international produit du contrat passé entre des volontés, libres et égales. Les deux sphères ont un contenu variable, et le droit international a une tendance de plus en plus marquée, à absorber les matières qui figuraient primitivement dans la sphère du droit interne. Telle est la conception généralement admise.

Et c'est au moment où la communauté internationale fait sortir du droit interne, pour le faire entrer dans le domaine du droit international, l'apanage le plus indiscutable de la souveraineté illimitée de jadis, le *droit de guerre*, que nous lancerons l'anathème contre la souveraineté nationale, comme obstacle à la paix?

Reconnaissons, au moins, que ce n'est pas le moment le plus opportun. Mais dit-on: ce n'est pas en faisant des lois contre la guerre, c'est en éliminant les causes de la guerre que l'on peut enrayer cette dernière.

Certes, les causes de guerre doivent être soigneusement étudiées et des remèdes appropriés patiemment recherchés.

Mais ce serait une singulière erreur de s'imaginer, au point de vue de la méthode à suivre, que le remède des causes de guerre doit précéder l'abolition de la guerre, comme fait illicite en lui-même, quelles que soient ses causes et quel que soit son but.

Le crime n'a pas été extirpé à l'intérieur des Etats par des études de criminologie, tendant à mettre en évidence ses causes, mais par des lois punissant le crime en lui-même.

Le Code pénal, à toute époque, dans toute société a précédé l'étude du crime comme phénomène social. Certes, l'un ne va pas sans l'autre, mais c'est le premier qui a toujours précédé le second.

Mais objecte-t-on: Que peut faire dans l'état actuel des choses la loi, fût-elle la plus formelle, contre le retour de la guerre?

Au fond, la question se réduit à la valeur de la loi internationale.

Il est certain que personne ne s'imagine que la paix perpétuelle a été établie sur terre par ce qui a été fait. Ce serait croire que la tâche que l'humanité est appelée à remplir a été exaucée en quelques ans par quelques signatures.

Mais, d'autre part, peut-on contester que la loi internationale soit le facteur le plus important pour la réalisation du but poursuivi? Une réponse nette, catégorique, s'impose à cette question avant de pouvoir aborder toute autre. Si ce n'est pas à la loi internationale qu'incombe la mission d'établir la paix, à quelle autre méthode pourrait-on avoir recours si ce n'est à la force en vue de la domination?

Et, si l'on exclue cette dernière comme inacceptable, quelle est la première loi internationale à établir si ce n'est celle qui abolit le droit à la guerre comme fait pur et simple? Certes, des lois d'organisation sur les terrains les plus variés, économiques, culturels, financiers, militaires, politiques. Chacune de ces lois à ses conditions propres qui déterminent sa réalisation. Mais, en règle générale, ces lois ne peuvent être élaborées que par une collectivité qui croit à la paix.

Comment ces dernières pourront-elles être réalisées si l'on s'appuie systématiquement la confiance dans la loi fondamentale qui conditionne toutes celles que nous appelons de nos vœux? Comment ces dernières seront-elles jamais possibles, si nous dénissons toute efficacité aux lois internationales en elles-mêmes?

Nous sommes pris dans un cercle vicieux diabolique d'où on ne peut sortir que par un acte de raison ou par la catastrophe.

Que reproche-t-on à la loi internationale? La possibilité de sa violation? Mais quelle est la loi qui ne peut être violée? Et depuis quand la violation de la loi fait perdre à cette dernière son caractère de loi?

Son manque de sanctions? Mais de quelle espèce de sanctions s'agit-il? Des sanctions appliquées par la force? Ce sont les plus sûres évidemment et pour de nombreuses réalisations elles sont indispensables. On ne peut dire qu'il n'y en a pas du tout. Elles n'ont pas le caractère automatique des sanctions à l'intérieur de l'État. C'est vrai. Mais peut-on arriver sur le champ à une identité complète? Il faudrait pour cela créer de suite le Super-État sur le modèle des États nationaux. Est-ce possible? Et ne le

créerait-on pas aujourd'hui par des lois internationales souffrant du même vice que celui que l'on reproche aux lois existantes? Les sanctions selon le modèle parfait de la vie intérieure des États étant aujourd'hui impossibles ou devant être créés par des lois ayant le même vice organique que celles d'aujourd'hui, la conclusion est que non seulement rien n'a été fait, mais que rien ne peut être fait dans cette direction, par les voies pacifiques, ni aujourd'hui ni demain ni jamais.

Je ne connais pas d'horreur plus pernicieuse, pas d'influence plus néfaste que l'exagération du pouvoir magique de la force dans le fonctionnement de la loi intérieure et la transposition de cette exagération dans le domaine international pour justifier les conclusions les plus décevantes.

C'est la superficialité anthropomorphe au suprême degré!

Non, pas même à l'intérieur des États, la loi ne tire pas son pouvoir essentiel et exclusif de la sanction brutale de la force, mais de la solidarité créée par les besoins sociaux et qui dès qu'elle devient consciente, s'exprime par les formules de droit. Les intéressés se soumettent à ce qui est appelé loi, dès qu'ils acquiescent la conviction qu'il est de leur intérêt de le faire et que s'ils ne le faisaient pas il se produirait dans les esprits une réaction qui leur causerait plus de mal que la soumission elle-même. C'est cette réaction, variable dans chaque cas, variable pour chaque intéressé, et qui est loin de pouvoir toujours être confondue avec la réaction de la force, qui constitue la sanction.

Le droit intérieur, comme le droit international, n'ont donc qu'une source unique: la conscience juridique des peuples qui donne le caractère obligatoire aux règles issues de leur solidarité. Les lois intérieures, les coutumes, les traités ne sont que la preuve d'un droit déjà existant.

La communauté internationale, à son tour, est une société concrète, qui se meut dans un rythme plus lent que celui de l'État qui n'a pas encore acquis une personnalité complète, mais qui se renforce, comme tout autre groupe social, soit en intensifiant les relations qui sont à sa base, soit en cristallisant celles qui existent dans une forme légale.

Les lois internationales ne sont donc pas d'une essence différente que celle des lois intérieures: ce sont de simples faits sociaux transformés en état de conscience.

Et, le pouvoir de la loi quelle qu'elle soit, où qu'on la prenne, ne réside pas exclusivement dans la sanction de la force.

Il y a un pouvoir supérieur à la force, c'est la conscience d'une solidarité humaine, et le proclamer n'est pas se payer de mots, c'est prendre contact avec la seule réalité qui existe, et que, parce que l'on croit pouvoir la violer sans conséquences, parce qu'on n'étudie jamais ses réactions implacables, parce qu'elle est invisible à tous ceux qui croient que la vie n'est composée que de choses qui se comptent, se posent ou se mesurent est considérée inexistente.

Nous touchons là au point essentiel qui détermine la dynamique de la paix, ses limites, et le mécanisme qui permet de les reculer à l'infini par le système des réalisations par étapes.

Dans l'œuvre des organisateurs actuels de la paix s'exprime à peu près tout ce qui dans la conscience publique actuelle a atteint un degré de maturité. Par là elle résiste victorieusement aux critiques qui lui viennent de gauche ou de droite. Les dirigeants des Etats auraient failli à leurs devoirs s'ils avaient tardé à constater ses règles que la conscience publique réclamait impérieusement. Mais ils failliraient encore plus sûrement à leur devoir s'ils s'empressaient d'édicter des règles qui n'existent pas encore et surtout celles qui iraient à l'encontre du sentiment général. Les règles nouvelles peuvent être préparées, en travaillant patiemment, dans la direction qu'indiquent les règles déjà acceptées.

Le monde a devant lui des possibilités infinies. Mais rien ne pourra être fait tant que nous ne réalisons pas la signification entière de tout ce qui a été accompli, tant que nous ne nous pénétrons pas de cette loi fondamentale de la dynamique de la paix : *prudence quant à toute réalisation nouvelle, foi statutaire dans toute réalisation déjà achevée !*

C'est à la pensée de réaliser ce qui est, de déterminer ce qui peut encore être, de pressentir ce qui sera.

L'évolution étant réalisée par les masses et non pas par les individus, avouons que la dynamique de la pensée a suivi un rythme plus lent que la dynamique du sentiment.

Le monde veut la paix ! Mais soyons sincères, dès qu'il y pense, il doute que son désir puisse jamais devenir une réalité permanente.

Ainsi, au moment où nous réalisons que la paix ne peut être établie que par des lois internationales, au moment où nous sentons que ces dernières ne sont que des faits sociaux transformés en état de conscience, au moment où nous avons besoin, au suprême degré, de la force qui découvre ces faits et qui travaille pour les amener dans le champ de la conscience, nous constatons que la pensée est quelque peu retardataire.

Pourquoi l'est-elle ? Parce qu'elle fonctionne sur les données qu'un long passé a solidement ancrées en elle !

Et c'est pourtant à la pensée de chasser cet héritage qui suscite dans nos cœurs des sentiments contradictoires, espoirs et craintes, horreurs et enthousiasme, sentiments qui à l'heure actuelle ne correspondent plus à une donnée de la raison.

Craint-on la guerre, parce qu'elle semblerait à certains le moyen le plus sûr de réaliser des avantages subjectifs ? C'est à la pensée de prouver qu'il s'agit d'un leurre, que de toutes les mauvaises solutions, la guerre est la pire.

Craint-on la guerre parce que des causes variées la rendraient inévitable ? C'est à la pensée, de déterminer l'homme politique et l'homme de science à se tendre la main dans cette croisade contre le mal.

Craint-on la guerre parce qu'elle serait, quoiqu'on fasse, une institution fatale ? C'est à la pensée de rechercher pourquoi elle le serait. Quelle en est la preuve ? L'histoire.

Quelle en est la raison ? La nature humaine, dont la loi est la lutte. Mais l'histoire ne prouve qu'une simple connexion entre les conflits et leur solution par les armes, dont on ne saurait déduire une loi naturelle.

Quant à la lutte, il est vrai qu'elle constitue la loi naturelle de la vie. Toute la vie n'est que lutte : lutte avec soi-même, lutte avec ses semblables, au sein de la Cité comme au sein de l'État.

Mais la lutte ne signifie pas nécessairement la destruction physique de ses semblables.

Et quel terrain plus admirable pour assouvir l'instinct naturel de la lutte, que celui où combattre tous les préjugés, toutes les superstitions, toutes les hérésies dont notre âme est pétrie, afin de découvrir dans le domaine

infini de la lutte pour les idées, après chaque combat, non pas la mort, mais de nouvelles raisons de vivre.

L'avenir doit être notre oeuvre !

L'avenir doit porter notre empreinte !

Mais pour y aboutir il faut que l'homme accomplisse sa mission, qui consiste à ne pas rester passif en présence de ce que la nature peut faire de lui.

Que l'homme politique prête l'oreille à ce que dit l'immortel Schiller : Exerçons la faculté que nous possédons, de parcourir, en sens inverse, grâce à notre raison, le chemin où la nature nous entraîne; transformons l'oeuvre de la nécessité en une oeuvre de libre choix; élevons la nécessité physique au rang de nécessité morale !

Conferință ținută de N. Titulescu în Reichstag, 6 mai 1929

N. TITULESCU

ORDINEA ÎN GÎNDIRE L'ORDE DANS LA PENSÉE

MONSIEUR LE RECTEUR, MESSIEURS LES MEMBRES DU SÉNAT, MESDAMES ET MESSIEURS

C'est avec une profonde reconnaissance, que je reçois aujourd'hui de vos mains, le titre de Docteur honoris causa de l'Université Komensky de Bratislava.

Il y a dans cette reconnaissance, grâce à votre geste et à la manière dont vous l'avez accompli, un mélange des sentiments les plus délicats que le cœur humain puisse être appelé à connaître.

Il y a d'abord le fait que vous avez bien voulu honorer mon activité scientifique et politique. D'ailleurs pour moi, elles se confondent, car la manière dont j'ai conduit mon activité politique, m'a permis de ne jamais couper les liens qui l'attachaient à mon activité scientifique. En effet, dans le domaine politique j'ai toujours transposé les commandements de la science, et dans le domaine scientifique, j'ai toujours transposé les commandements de l'expérience, qu'à chaque pas de ma carrière politique, la vie me révélait.

Il y a ensuite le fait, que cet honneur m'est rendu sur le territoire de la Slovaquie, prolongement de mon propre territoire national, au point que je les considère tous les deux comme un tout indivisible, de cette

Slovaquie, qui, en 20 ans d'indépendance, a réalisé tant de progrès dans le domaine matériel, scientifique, littéraire et artistique, que l'on a pu dire à juste titre, que la culture slovaque porte victorieusement sur ses ailes le génie national slovaque tout entier, vers un nouvel et magnifique avenir.

Il y a enfin le fait, que vous me décernez le titre de Docteur honoris causa la même année qu'à votre Président de la République, Son Excellence le Docteur Edvard Beneš, et que de cette manière mon nom sera associé au sien dans les annales de votre Faculté de Droit.

C'est là un symbole pour le passé et pour l'avenir. Pour le passé, ce symbole signifiera la mise en relief d'une amitié et d'une coopération politique de 18 ans sans interruption, basées sur la plus parfaite communauté d'idéal, de raisonnement et de méthodes.

Pour l'avenir, ce symbole doit signifier la consécration d'une nouvelle et solide intégration de la Tchécoslovaquie et de la Roumanie dans le système politique dont elles font partie depuis 16 ans, si les deux nations veulent vivre, dont elles devront toujours continuer à faire partie, que certains le veuillent ou ne le veuillent pas, que cela leur fasse plaisir ou non, que la coopération de la Petite Entente ressemble, comme dans le passé, au grand et large fleuve qui roule tranquillement ses eaux, ou, qu'elle ressemble, comme dans certains moments récents, à un courant d'eau que le terrain oblige à suivre certaines sinuosités, et à sauter de pierre en pierre, sans toutefois que l'on puisse le détourner du but qu'il est appelé à atteindre.

Nous vivons une époque de trouble sans précédent dans l'Histoire. On dit que nous voulons éviter la guerre, et pourtant nous l'avons, là, toute proche, mais nos yeux refusent de la voir. On dit que le monde manque d'une doctrine qui constitue son fil conducteur; et pourtant, nous avons, sous nos yeux, deux doctrines, l'une plus restreinte, qui lutte pour faire l'unité de l'Europe sur la base de son idéologie, l'autre plus générale, mais qui ne s'est pas encore rendu compte de la menace qui la guette, et qui, non seulement n'a pas commencé la lutte pour sa légitime défense, mais n'a pas encore pensé à l'association des intérêts, qui doit précéder cette lutte. On dit que l'on veut vivre sous le règne de la loi internationale, et pourtant, on assiste impassible, à sa violation répétée, et à la déification de ceux qui s'en rendent coupables; on est heureux si ces derniers consentent à accepter une conversation, les faits accomplis n'étant jamais remis en cause.

Fotografia prezentată, pe care o bănuim ultima «supraviețuitoare», a aparținut avocatului Nicu D. Fortunescu, cel din urmă pierit din promoție, coleg și prieten bun cu Nicolae Titulescu.

Revista noastră publică alături numele tuturor celor care figurează în fotografie, așa cum au fost scrise ele pe carton, — nu atât pentru mărturia documentului ca atare, ci, mai ales, pentru a-l situa pe marele diplomat român în ambianța craioveană, cea în care a crescut și s-a format, împreună cu profesorii cărora le-a dat satisfacția unui asemenea elev și colegii alături de care a stat zi de zi în bancă și, nu cu foarte mulți ani înaintea acestui stop-cadru solemn, își mai împărțea, poate, secrete, trăia emoțiile juvenile ale tezelor și examenelor.

Întrebat, odată, cum era Titulescu ca băiat, fostul posesor al fotografiei a rîs: «Liceul nostru a avut, are și, probabil, va continua să aibă o tradiție de elevi inteligenți, foarte inteligenți, unii chiar strălucitori, dar... Titulescu era pur și simplu de neosemit. Uneori, cînd discutăm amîndoi, sau răspundea profesorilor în clasă, parcă vedeam literalmente scînteile cum îi scăpă din creștet.»

DUPĂ ZECE ANI DE LA ABSOLVIREA LICEULUI «CAROL I» DIN CRAIOVA

O parte din colegi împreună cu profesorii. Octombrie 1910.
Craiova 1911. Martie 11.

N. D. Fortunescu

I Ratz Louis, farm.; Plevian Dr.; August H.*

II Cuțana Tr., ziarist; Nisipeanu N., judec.; Dinescu Pascu, avocat; Grănescu I., magistr.; Retezeanu I., propr.; Teranu P. B., avocat; Nichita N., portărel; Popescu I., avocat; C-tinescu Vasile, magistr.; Drăgoescu V., doctor; C-tinescu Titu, magistr.; C-tinescu; Fortunescu D. Nicu, avocat; Păunescu I.; Bucuimeanu Radu, farmacist; Iorgovici D., inginer.

III Popescu V. — Pipile, avocat; Pîrvulescu Tib., av.; Eschenazy A., comerciant; Mitrică I., avocat; Belu V., Popescu C., doctori; Pr. Săvulescu; Lăzărescu C., inginer; Alimăneșteanu V., inginer; Măinescu I.; Schileru Ar., judec.; Drăgoescu Gr., func. bancă; Rădulescu A., judec.; Tănăsescu C., doctor; Stănescu C., magistr.; Panea Ion, doctor; Carianopol Al., avocat.

IV A. Georgeanu, prof.; Ionișvici, prof.; Preotu Plevian, prof.; Ahil Gheorghiu, prof.; M. Strajan, prof. pens.; G. I. Bușilă, prof.; M. Stăureanu, prof.; M. Mezușescu, prof.; Th. Georgescu, prof.; Ilie Georgescu, prof.; N. Titulescu, avocat; I. B. Georgescu, magistrat.

Fotografie pusă la dispoziție de Madeleine N. Fortunescu

* De sus în jos, de la stînga la dreapta.

Le monde ressent aujourd'hui un besoin qui prime tous les autres: L'ORDRE DANS LA PENSÉE.

Si cet ordre n'est pas rapidement rétabli, tout ce que l'on fait sera inutile, et l'homme tombera plus bas qu'à l'époque des tribus primitives, car du moins, à cette époque, le sort qui l'attendait était l'ascension, tandis que le sort qui attendrait, dans les circonstances actuelles, l'homme de demain, serait la douleur d'une chute des sommets dans l'abîme. Agir, c'est le mot d'ordre des temps que nous vivons.

Dans le magnifique discours que le Président de la République Tchecoslovaque faisait, à cette place même, il y aura bientôt deux mois, il disait:

«Il s'agit de créer un nouvel humanisme, un humanisme propre au XXème siècle, plus fort, plus solide, plus moderne, un nouvel humanisme qui ait sa nouvelle philosophie, sa nouvelle morale, son droit nouveau, qui adapterait les anciennes conceptions de la démocratie libérale issue de la Révolution française, aux besoins d'une nouvelle démocratie nationale, sociale, économique et culturelle, avec l'aide de l'expérience des démocraties et des régimes autoritaires de l'Europe, qu'ils aient réussi ou non.

Vous juristes, vous cherchez dans des voies diverses, les formes justes de la synthèse, dont je viens de vous parler. C'est pourquoi je me tourne vers vous, pour que vous nous aidiez tous, mais surtout nous, les hommes politiques, à sortir du chaos idéologique de notre époque. C'est là votre mission, qui sert à la fois la nation, l'Etat et l'Humanité.»

C'est ainsi que parla le Président Beneš.

Qu'il me soit permis de me détacher un instant de ma qualité d'homme politique, et de répondre en juriste à l'appel de votre Président:

«Nous sommes prêts, nous juristes, à aider les hommes politiques, mais il faut aussi que les hommes politiques nous aident.

Notre tâche est d'exprimer en formules claires les besoins que la vie sociale nous révèle à chaque instant. Le rôle du législateur est de confirmer sous forme de loi ce que, nous juristes, avons constaté comme étant depuis longtemps, aux yeux de la collectivité, la règle qui guide, la règle que l'on suit parce que la justice et l'intérêt le commandent.

Mais que pouvons-nous, nous juristes, contre le fait que les hommes politiques, une fois la loi mise en vigueur, l'écartent à un moment donné?

Pour nous, juristes, le droit n'est pas comparable à un être vivant. Il ne saurait être abattu par les coups que l'on porte contre lui. Bien plus,

le droit ressort encore plus étincelant, à la suite des voies de fait qui ont tenté de le détruire.

Pour nous, juristes, le droit est impérissable, jusqu'à ce que l'abrogation en due forme ait proclamé sa mort. Pour nous, juristes, pour sortir du chaos idéologique, il faut avant tout, s'en tenir à la stricte application de la loi existante, il faut passer d'un stade du droit à un autre stade du droit, il ne faut pas que le désordre se glisse entre deux stades du droit, sinon le chaos idéologique devient un Labyrinthe dont nul fil d'Ariane ne saurait nous indiquer la sortie.

Pour nous, juristes, enfin, il n'y a pas de raison de changer la Bible parce que les hommes sont des pécheurs. »

Et laissez-moi maintenant reprendre ma qualité d'homme politique, pour me demander avec toute l'autorité désirable : qu'avons nous fait, nous hommes politiques, avec le Droit International que la Grande Guerre nous a légué ? Car, au fond, si la Grande Guerre n'avait pas abouti à un Code International, qui lie tous les Etats avec force obligatoire, il se réduirait à une série d'horreurs sans justification aucune.

Quel est ce droit ? Pourquoi l'a-t-on créé ?

Avant la guerre, le monde était partagé en zones soumises au régime de la souveraineté nationale inflexible. Ces souverainetés réglaient elles-mêmes, en vertu de leur propre raison d'être, les difficultés qui se présentaient. Et, si pendant ce règlement, deux souverainetés s'entrechoquaient, le droit à la guerre était la mesure suprême pour résoudre le conflit. Comme le droit n'avait pas toujours à son appui la force, c'est, en dernière analyse, la force matérielle qui tranchait les conflits entre nations.

Des millions d'hommes ont dû mourir pour que ce système fit place au règne de la loi
[...]

Pour sortir du chaos idéologique, il faut maintenir la paix. C'est le seul moyen qui permette de sortir du stade du droit actuel et d'arriver à un stade de droit nouveau, qui soit le compromis entre tous les idéals existants et que nous ne pourrions atteindre que par l'élan du cœur, joint aux exigences de la raison et vérifié par l'expérience du Temps.

Il n'y a pas de moyen plus efficace pour préserver la paix actuelle que celui qui consiste, pour chaque État, à déclarer d'avance ce qu'il fera en présence d'une agression éventuelle.

Ce sera toujours l'honneur des États de la Petite Entente et de l'Entente Balkanique que d'avoir dit, en temps utile, quelle sera leur action en présence d'une agression prévue par les traités qui les lient.

Si nous avons donc connu l'angoisse de guerres portées entre autres, dont pourrait sortir une guerre qui nous concerne aussi, du moins, sur le territoire international que couvre le Traité de la Petite Entente et celui de l'Entente Balkanique, à aucun moment, ni dans le passé, ni dans le présent, nous n'avons perdu le sentiment de la sécurité.

C'est que, dans les deux accords dont je parle, on a toujours considéré l'équivoque comme un ennemi, la clarté comme la meilleure méthode et la fermeté comme un devoir.

Si tous les États agissaient comme nous, si l'on pouvait dresser dès aujourd'hui, le tableau des forces de ceux qui s'opposeraient demain à l'agression, cette dernière n'aurait jamais lieu.

On sait qu'en Occident il y a une tendance à faire une distinction entre l'Est et l'Ouest au point de vue de la sécurité. Cette distinction ne repose sur aucun fondement.

D'abord, le Pacte de la Société des Nations est général et exprime de façon claire la notion de la paix indivisible.

Ensuite, la Grande Bretagne n'a jamais dit et ne dira jamais qu'elle se désintéresse de la paix en Europe Centrale et Orientale. Elle fait simplement cette distinction : pour l'Ouest mes intérêts m'apparaissent dès aujourd'hui tellement clairs que je me prononce à l'avance. Pour l'Est, je me prononcerai le jour où l'agression aura lieu.

Enfin n'oublions pas que l'indivisibilité de la paix résulte du fait que la France a des traités d'alliance en règle avec la Tchécoslovaquie et l'URSS d'une part, et avec la Grande Bretagne de l'autre.

Le jour où la France agirait en vertu de ses traités d'alliance et en conformité avec les recommandations du Conseil de la Société des Nations pour l'application de l'article 16 ou de l'article 15 par. 7 du Pacte et où elle se verrait attaquée à son tour, elle serait la victime d'une agression non provoquée.

L'accomplissement d'un devoir international ne pourra jamais être assimilé à une provocation, car alors tous les traités d'alliance qui lient les Puissances de l'Ouest et le Pacte de la Société des Nations lui-même, seraient des véritables leurre.

La France aura ce jour-là le droit au mutuel appui dont parle le par. 3 de l'article 16, tel que la Grande Bretagne l'a demandé aux Puissances méditerranéennes lors de l'application des sanctions dans le conflit italo-éthiopien et, en plus, à l'aide que stipulent ses traités d'alliance en cas d'une agression non provoquée.

On sait, d'autre part, ce que l'on dit encore en Occident, en France aussi bien qu'en Grande Bretagne: la pratique d'une politique qui consiste à proclamer dès aujourd'hui en paroles, l'action que nous ferons demain, effraie l'homme de la rue.

Oh, pauvre homme de la rue! Qu'il me soit permis de prendre ta défense, au moins ici, à l'Université du Grand Comenius, au nom des principes qui sont à la base de sa philosophie: «L'école doit être une usine d'humanité, et les hommes, sans égard à leurs classe ou à leur sexe, doivent être éduqués sur tout sujet qui leur est nécessaire pour vivre et pour atteindre la Grâce.»

Bien sûr, l'homme de la rue qui ne connaît pas les détails et les difficultés de la politique, a une tendance toute naturelle à éviter la guerre tant que lui ou son pays ne sont pas directement attaqués.

Mais il est facile, par une éducation adaptée, de faire comprendre à l'homme de la rue, que la solidarité entre nations est tellement étroite que l'on ne peut toucher impunément à l'une sans nuire à l'autre. Il est encore plus facile de lui faire comprendre que proclamer d'avance la nécessité de faire la guerre, est le moyen le plus sûr de l'éviter.

Selon moi, la situation des opinions publiques en Occident ressemble étrangement à un film kodak déjà exposé, mais pas encore développé. Quant à moi, je vois déjà l'image. L'homme de la rue ne la verra que le jour où les événements ont permis le développement du film. Mais alors il sera trop tard: la guerre sera inévitable et l'homme de la rue devra la faire.

Or, le but que nous devons poursuivre est de maintenir la paix et non pas de la gagner une seconde fois.

Que savait l'homme de la rue de Glasgow des raisons qui en 1914, déterminèrent la Grande Bretagne à prendre les armes? Il n'en savait rien. Et pourtant, il mourut en héros.

Si l'homme de la rue est capable de donner sa vie sans savoir pourquoi, au moins montrons-lui le respect qu'on lui doit en lui expliquant avec franchise quel est le devoir international de son pays et, par là quel est son propre intérêt.

Lorsqu'il réalisera que le silence peut le conduire à la mort et qu'un mot dit en temps utile, peut lui sauver la vie, c'est lui qui poussera les gouvernements de partout à parler et à dire les paroles nécessaires qui feront plier les épées et taire les canons.

Non, je n'ai pas peur que l'homme de la rue empêche les gouvernements de déclarer leur politique d'avance. J'ai plutôt peur du manque de courage qu'il faut pour rompre avec la tradition et pour tenir ouvertement un langage, qui puisse temporairement provoquer une hostilité internationale. Mais que l'homme politique réalise que cette hostilité n'est pas éternelle, et qu'elle peut lui apporter à la fin un bien rare, un bien précieux: le respect de l'adversaire pour son caractère et son courage.

Voici, Mesdames et Messieurs, un vaste programme de solutions concrètes, dressé par un homme politique qui est en même temps un juriste, en réponse à l'appel du Président Beneš en vue de sortir du chaos idéologique actuel, par la mise du droit au service de la politique, au point qu'on arrive à la conclusion qu'il s'agit de deux aspects d'une vérité unique.

Ce n'est que le jour où la politique se confondra avec le droit, où l'on n'opposera plus l'esprit politique à l'esprit juridique, ce n'est que le jour, où l'on réalisera que le véritable esprit juridique se confond avec l'esprit politique aiguisé, parce qu'il consiste à harmoniser les contradictions de l'heure. au service du maître qui s'appelle la loi, parce qu'il sait, que si ce dernier ne mérite plus d'être maître, il faut le remplacer par un maître nouveau, adapté aux exigences nouvelles, qui s'appelle encore la loi, mais la loi nouvelle; ce n'est que le jour où le droit rayonnera comme un soleil levant dans l'âme de tous les hommes, comme une directive qui guide, comme un impératif catégorique qui s'impose, comme

une auto-obéissance qui se confonde avec la liberté organisée, que l'humanité aura été sauvée, parce que, dans la paix que crée l'ordre juridique, l'homme pourra accomplir sa destinée conformément au commandement de l'Idéal Créateur.

L'Idéal Créateur veut que l'empire du ciel qui est en nous, se réalise autour de nous dans le monde visible de la matière.

L'Idéal Créateur ne se contente pas de semer dans l'âme humaine le germe de la foi dans une vie future, où la sagesse deviendra l'alliée de la bonté; il exige surtout les efforts nécessaires, si grands qu'ils soient, pour intégrer dans la matière toutes les poussées instinctives de l'âme humaine vers le beau et vers le bien, qu'il ne suffit pas d'entrevoir, qu'il s'agit de créer.

L'Idéal Créateur ne distingue pas entre l'esprit et la matière. Il considère le premier comme le génie du sculpteur et le second comme le marbre qui se laisse façonner, afin qu'apparaisse en pleine lumière, le beau qui se cachait auparavant dans l'âme humaine, comme dans une ténèbre.

La paix dans l'ordre, le droit en perpétuel devenir, pour suivre le cours changeant de la vie, l'âme humaine en continuel effort de se réaliser elle-même en formes concrètes d'une pensée et d'une générosité en constante ascension, voilà les conditions qu'exigent la sortie du chaos et la vie organisée à laquelle tous les êtres humains aspirent.

C'est par le droit, comme méthode, c'est pour l'empire du droit, comme objectif, c'est par le fonctionnement du droit au service de l'amélioration du droit, comme règle de conduite, que nous réaliserons les exigences de l'Idéal Créateur, que nous cesserons d'être des humbles qui se courbent devant les difficultés de l'existence, que nous deviendrons les maîtres de la vie, dont, par ignorance, nous nous croyons les esclaves, que nous sentirons, enfin, que Dieu est véritablement en nous.

Pour m'avoir donné l'occasion d'exprimer ces vérités, qui sont la substance même de ma vie, et pour m'avoir proclamé Docteur honoris causa de votre Université, laissez-moi, Monsieur le Recteur, et vous tous Messieurs les Professeurs, vous remercier de ce trésor de richesses spirituelles que j'emporte de Bratislava et qui s'appelle la gratitude.

**Conferință ținută la Universitatea Komensky din Bratislava,
la 19 iunie 1937**

N. TITULESCU

ACTES DE LA DOUZIÈME
SESSION ORDINAIRE
DE L'ASSEMBLÉE
DE LA SOCIÉTÉ DES NATIONS.
Compte rendu des débats,
première séance.
le 7 septembre 1931.
Discours du Président

Le Président. — Le très grand honneur que vous venez de faire à mon pays et à moi-même en m'appelant à présider de nouveau les travaux de cette haute Assemblée et en vous écartant, à titre tout à fait exceptionnel, de la tradition de la non-rééligibilité du président, m'inspire une profonde gratitude qui ne saurait se traduire en paroles. Je tâcherai de vous le prouver en restant fidèle aux méthodes que nous avons employées l'an dernier et en m'efforçant de les perfectionner le plus possible pour que, d'un commun accord avec vous, notre travail puisse atteindre son but essentiel, sa véritable raison d'être: l'efficacité.

Un travail efficace, un travail qui s'apprécie non pas d'après l'effort, mais d'après les résultats, est plus que jamais indispensable à la Société des Nations.

Une terrible crise de confiance s'est emparée du monde, en commençant par le domaine financier et en risquant d'envahir tous les autres. Alors que de partout nous viennent des nouvelles que la flamme de la confiance vacille et menace de s'éteindre, nous faillirions à notre devoir, nous tous ici réunis, si, par des actes concrets, visibles et rapides, nous ne prouvions pas aux peuples que le feu sacré de Genève ne risque pas, lui, de s'éteindre et que s'il n'est pas encore assez puissant pour réchauffer le monde, il est assez fort pour l'éclairer et le guider. [...]

Et, en effet, il l'éclaire et il le guide. La Société des Nations n'est qu'à première vue, une réunion de gens qui délibèrent à l'Assemblée, au Conseil et dans les Commissions.

Elle est, en réalité, un esprit et une méthode, une façon de penser et une façon d'agir, un élan du cœur qui permet la compréhension et une discipline de l'intelligence qui permet le rapprochement. La Société des Nations est avant tout un véritable pli mental qu'on n'acquiert qu'en participant avec assiduité aux travaux de Genève, mais qu'une fois acquis, on emporte comme une empreinte, comme une véritable richesse agissante, n'importe où l'on se trouve.

Nous n'avons pas, à Genève, la prétention de détenir le monopole de tout ce qui peut se faire en vue du maintien de la paix et du rapprochement des peuples. Mais, ne pas reconnaître que les résultats obtenus dans le domaine de l'entente internationale sans la participation directe de la Société des Nations sont toujours le fruit de son esprit et de sa méthode serait une injustice; l'oublier quand on le sait, serait de l'ingratitude. [...]

Alors, loin de considérer que les résultats obtenus sur le terrain de la coopération internationale sans la participation directe de la Société des Nations appauvriraient cette dernière, je revendique ces résultats pour nous, et, courageusement, je les inscris ici au bilan des profits moraux de la Société des Nations.

Mais, si la Société des Nations est agissante, même lorsqu'elle est invisible, elle doit l'être d'autant plus lorsque les regards du monde se

N. TITULESCU

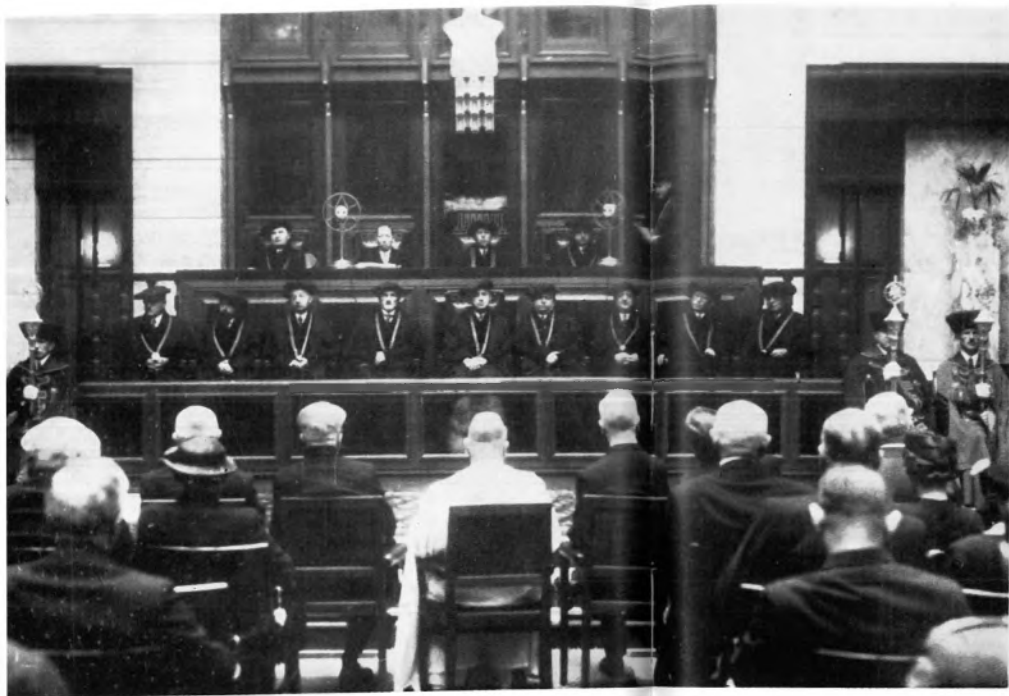
Un bloc indivizibil

«Domnilor, studiind fizionomia acestei Adunări, observându-i reacțiile de-a lungul numeroaselor ședințe pe care am avut onoarea să le prezidez, m-am întrebat adeseori dacă formăm cu adevărat, noi toți, împreună, un suflet colectiv. Dacă nu am simțit acest suflet colectiv atunci când — în discuțiile dumneavoastră — interese se înfruntau cu alte interese; dacă l-am simțit conturându-se abia ori de câte ori în această Adunare, prindea chip perspectiva unui viitor mai bun și mai drept, acest suflet colectiv l-am simțit în schimb din plin, de fiecare dată când, eliberându-vă de ceea ce ne desparte, dumneavoastră ați știut discuta liber, cu franchețe, de la om la om, și de la inimă la inimă; da, am simțit acest suflet colectiv ca o trăsătură de unire între toate rasele și toate popoarele, făcându-ne limpede să înțelegem că, în pofida divergențelor noastre, în fond, noi toți alcătuim un bloc indivizibil.

**Din discursul de închidere a celei de-a
24-a ședințe plenare a Societății Națiunilor,
4 octombrie 1930**

Geneva, 7 sept. 1930. Discurs rostit de Nicolae Titulescu, în calitate de președinte al Adunării Societății Națiunilor (Sesiunea a XI-a)

19 iunie 1937. Bratislava.
Decernarea titlului de doctor *honoris causa*
lui Nicolae Titulescu

Între participanți: Albert Einstein (primul rând: al 4-lea din stînga); G. Oprescu (primul rând în stînga, în picioare), Nicolae Titulescu (al 6-lea în al doilea rând din dreapta.

12 mai 1939. Fragmente dintr-o scrisoare adresată de Nicolae Titulescu surorii sale Cornelia (Nelly) Nenisor

La retraite de Nicolas Titulesco est un événement européen

C'est, me dit-il, ce qui disparaît de la scène de la vie, ce sont des hommes attachés à la paille. La Belgique n'est pas un pays qui soit fort éprouvé, perd en lui — comme je l'ai dit — beaucoup de ses hommes les plus fermes, les plus, en ce définitif, les plus responsables. C'est pourquoi, la Petite Entente n'est pas un pays qui soit éprouvé, perd en lui — comme je l'ai dit — beaucoup de ses hommes les plus fermes, les plus responsables. C'est pourquoi, la Petite Entente n'est pas un pays qui soit éprouvé, perd en lui — comme je l'ai dit — beaucoup de ses hommes les plus fermes, les plus responsables.

Jean THOUVENIN

12 Mai 1937

Suisse, Neuchâtel

Un peu à la fois enchaîné. La volonté transparaît
dans la part des hommes mal en situation
Si on veut dire enchaîné. Des années précédentes, ce
m'a été tout de même, dans le même genre de la même
grande, c'est la part de la vie. Sa vie, c'est la vie.
Un homme.

Sur ce point, il n'y a pas de doute.

Problème de 3 ans, si on veut une scène de l'histoire
de la vie.

Un homme de 3 ans de la vie, un homme de la vie
Un homme, dans ce cas, on le voit, on le voit
donner, on le voit, on le voit, on le voit
dans la vie, on le voit, on le voit, on le voit

Un homme de la vie, on le voit, on le voit, on le voit
Un homme de la vie, on le voit, on le voit, on le voit
Un homme de la vie, on le voit, on le voit, on le voit
Un homme de la vie, on le voit, on le voit, on le voit
Un homme de la vie, on le voit, on le voit, on le voit
Un homme de la vie, on le voit, on le voit, on le voit
Un homme de la vie, on le voit, on le voit, on le voit
Un homme de la vie, on le voit, on le voit, on le voit

Un homme de la vie, on le voit, on le voit, on le voit

Un homme de la vie, on le voit, on le voit, on le voit

concentrent sur elle. Je sais que de tout temps, l'humanité a été friande de miracles et que les souffrances présentes n'ont fait qu'accentuer cette tendance naturelle. Nous nous trouvons donc, étant donné la limitation de nos moyens et cet état d'esprit, devant une situation sérieuse qu'il s'agit d'envisager avec courage et avec clairvoyance. Disons franchement que Genève n'est pas la terre des miracles, mais prouvons par nos actes que nulle part mieux qu'ici, nulle part mieux que dans le cadre de la Société des Nations, la bonne volonté et l'esprit de décision ne sauraient produire des résultats plus heureux.

Tâche difficile, tâche ingrate que la nôtre, mais à laquelle nous ne saurions nous dérober. Nous sommes les dépositaires de la plus précieuse des richesses. Le plus grand espoir du monde, le dernier peut-être, se trouve entre nos mains. Quel est celui, parmi nous, qui, pour la satisfaction d'un intérêt particulier, aussi légitime qu'il soit, oserait briser le dépôt sacré qu'il détient? Aussi, dans toutes nos discussions, dans les grandes comme dans les petites, n'oublions jamais l'importance de l'enjeu qu'implique un désaccord ou un aveu d'impuissance.

Nous traversons une époque difficile; la transition d'une forme de vie collective à une autre est manifeste; beaucoup de vérités anciennes sont mortes; les vérités nouvelles ne sont pas suffisamment claires pour qu'elles se transforment en forces agissantes.

Dans ces conditions, nous ne pouvons rester figés dans les formules du passé, mais nous ne saurions, non plus, au nom de l'avenir, faire un saut dans l'inconnu. Dans la situation actuelle, gardons jalousement tout ce qui a été éprouvé par l'expérience du passé et préparons soigneusement, avec patience, nos positions futures, que nous n'occuperons que graduellement et à bon escient.

Confiance, prudence, action, esprit de sacrifice: voilà les quatre commandements de l'heure actuelle. Renforcer la confiance par l'action, tempérer cette dernière par la prudence, ne jamais renoncer à l'action parce qu'elle implique le sacrifice, voilà l'unique moyen de conjurer le danger et de participer consciemment à une évolution dont on ne peut déterminer avec précision ni le sens ni l'ampleur.

C'est à l'héroïsme, Mesdames et Messieurs, que nous appelle notre devoir, à l'héroïsme sans attrait, qui ne comporte pas de récompense

immédiate, à l'héroïsme qui n'engendre qu'incompréhension et critique, à l'héroïsme muet et anonyme de la vie des tranchées. Oui, mais, cette fois, nous sommes dans les tranchées de la paix, où les peuples ne se dressent plus les uns contre les autres dans une lutte fratricide, mais où, pour la première fois, ils combattent tous ensemble un sort contraire que seule, leur solidarité parfaite pourrait conjurer.

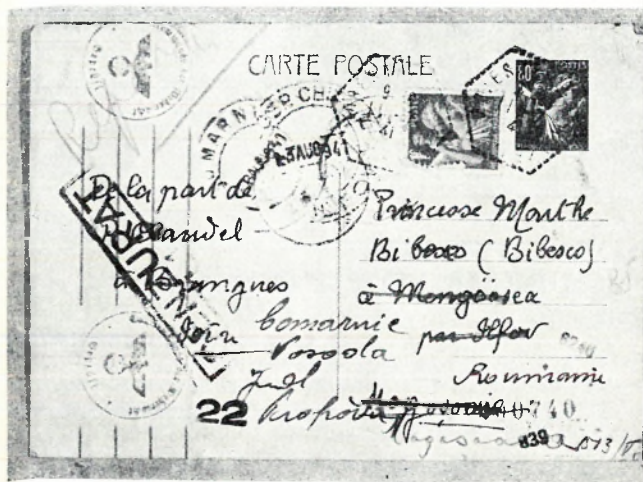
Devant ce spectacle, pourrions-nous être pessimistes? Jamais, depuis la crise mondiale, la solidarité entre les nations ne s'est manifestée de façon plus éclatante. Inscrivons au passif toutes nos pertes matérielles, mais inscrivons à l'actif cette constatation réconfortante: la souffrance est en train de forger la vraie fraternité entre les nations.

Non, nous n'assistons pas à l'écroulement d'un monde! Nous sommes tout simplement sur le chantier où se construit un monde nouveau. Chacun a sa tâche; tous unis, comment pourrions-nous douter du succès?

Qu'importe que nous ne soyons pas là le jour où l'œuvre sera achevée? Qu'importe qu'on oublie les efforts des ouvriers de la première heure? Qu'importe que nous n'ayons été que les soldats inconnus de la victoire de la Paix? Nous avons été ceux qui ont cru, à un moment où ils pouvaient perdre la foi, et c'est là le seul Mérite qui compte aux yeux des hommes de Genève, c'est là leur unique titre de gloire.

En vous remerciant, Monsieur le Président du Conseil, des bonnes paroles avec lesquelles vous avez bien voulu m'accueillir comme président de l'Assemblée, il ne me reste plus qu'à prononcer les deux mots qui justifient ma présence à ce poste: au travail!

Discours la Liga Națiunilor, Geneva, 7 septembre 1931

ISTORIE TRĂITĂ

PAUL CLAUDEL către MARTHA BIBESCU
CORESPONDENȚĂ

THEODOR CSOKOR
MĂRTURII EPISTOLARE
DIN ANII 1939—1941

LILLIAN HELLMAN
PAGINI DE JURNAL:
«ITINERAR NETERMINAT»

... C'est après la victoire que le grand travail de la reconstruction de l'Europe va commencer. Je ne cesse d'y penser...

PAUL CLAUDEL

MARIN BUCUR

Correspondență inedită

PAUL CLAUDEL — MARTHA BIBESCU

Un destin fericit face ca în fondurile de manuscrise ale Bibliotecii Centrale de Stat din București să se afle, în marea arhivă documentară atât a familiei Bibescu cit și a Marthei Bibescu, un mic corpus epistolar aparținând marelui poet al Franței secolului al XX-lea, Paul Claudel, adresat prietenei sale Martha Bibescu.

Descoperirea acestui tezaur de corespondență este merit să bucure postum pe aceea care deplîngea înainte de moarte risipirea și înstrăinarea unei părți a acestei averi sufletești. Pregătind volumul *Echanges avec Paul Claudel*. Nos lettres inédites (Mercure de France, 1972), Martha Bibescu a reconstituit un climat spiritual care a existat pe parcursul a trei decenii, evocînd pagini revelatoare pentru biografia lui Paul Claudel. Corespondența (aceea pe care o avea cu ea în *Quai de Bourbon* și la care s-a adăgat, prin bunăvoința familiei poetului, corespondența primită de Claudel de la Martha Bibescu) începea, cu o poveste misterioasă, așa cum îi plăcea autoarei celor 8 *Paradisuri*, « par l'histoire d'une pivoine perdue entre l'Asie et l'Europe ». Prima scrisoare a lui Claudel, publicată în *Echanges* datează din 17 decembrie 1926, iar ultima din 21 aprilie 1953.

Scrisorile de față umplu un spațiu gol, între anii 1937—1945. Martha Bibescu a fost forțată să schițeze doar amintirea acestor ani din ajunul și din timpul ultimului război mondial. Astfel din anul 1937, în volumul său, se cunoaște doar scrisoarea din 3 mai 1937. Scrisoarea aflată în fondul documentar bucureștean (29 iulie 1937) salvează impresia de incident epistolar. La fel stau lucrurile și pentru anul 1938: în *Echanges*, există scrisoarea expedită de Claudel la 2 martie, din fondul românesc se adăogă o nouă scrisoare, aceasta din 28 iulie.

* Addenda la *Echanges avec Paul Claudel*

Din anul 1939 nu datează decât două scrisori: din 3 aprilie și 28 aprilie, pe când fondul bucureștean păstrează scrisorile din 22 februarie, 24 martie, 29 martie, 1 iulie, 23 iulie, 4 decembrie, 21 decembrie, în total șapte scrisori inedite.

Din 1939, după cele două texte epistolare, corespondența la care se referă Martha Bibescu datează abia din 1945. Or, în fondul păstrat în țară, apare corespondența foarte interesantă a lui Paul Claudel din 3 septembrie 1940, 25 mai 1941, 9 iulie 1941, 1 martie 1944, 14 februarie 1944 — ani grei ai rezistenței morale și civice în fața ofensivei hitleriste. Prietenii de odinioară se caută, se încurajează, cred în victoria democrației și a onoarei popoarelor, într-o nouă Europă care va începe îndată după potolirea sălbăticiei războiului. Și Paul Claudel și Martha Bibescu sînt angajați în apărarea onoarei culturii și civilizației europene. Nici o toleranță față de invadatori străini, nici o umbră de nepăsare față de drama popoarelor și a oamenilor decimindu-se pentru a stăpîni sau pentru a se apăra. Martha Bibescu relatează ca un eveniment de o cruzime antiumană, data de 23 noiembrie 1940 cînd, bînuite de a opune rezistență dictaturii legionare, este asediată în palatul de la Mogoșoaia, proprietatea ei, de o bandă de legionari care îi devastază arhiva cu o vulgaritate feroce și o incultură de *Rinoceri* (« date à jamais mémorable dans ma vie »).

Martha Bibescu a evocat dramatic salvarea unui poem de Claudel, — *Branges, un coin de France*, suspectat și acest text de echipa de curățitori ca infestat de decadență, devenind apoi pentru ea un fel de catehism al speranței, un credo al victoriei și al supraviețuirii din cataclism: « Pendant les années qui suivirent, la lecture à haute voix du poème de Claudel devint un rite pour les visiteurs français de Mogoșoaia ».

Dar din refugiu său, apăsător de griji ale familiei numeroase, și de ale unei patrii ocupate, Paul Claudel continuă să creadă cu fervoare în depășirea vremurilor cumplite în care se află și unii și alții (« ces temps terribles qui menacent de devenir encore plus sombres »), prin regăsirea în durata ideii de adevăr, de bine și de dreptate, ca triadă a Absolutului. Apare un Claudel atașat dramei istorice prin care trece patria prieteniei sale: « je suis avec vous dans toutes vos peines, angoisses, prières et espérances » (25 mai 1941).

Țara trăia nenorocul unui regim corupt care avea să dezzechilibreze pentru mult timp « mersul » firesc al ființei poporului nostru. Paul Claudel împărtășește o grijă fraternală destinului istoric încercat la limită în acei ani... « la pauvre Roumanie », — *biata Românie*, căreia îi iubea istoria și legende, munții și tradițiile (a existat — inițiativa pare a fi venit din partea Marthei Bibescu — un gînd al lui Claudel pentru postul diplomatic francez de la București !), încăput pe mîinile « amantului Lucească », cum îl numește pe Carol al II-lea. Dealtminteri, Martha Bibescu îi vorbește și îl prevenise pe poet despre pericolul care pîndea țara condusă de un « infâme souverain ». (« Vous vous rappelez ce que vous m'avez dit un jour de cet infâme souverain ? » 3 septembrie 1940).

Dar cîtă mîndrie pune în condiția sa de cetățean al unui popor al Culturii și al onoarei umane, atunci cînd, ocupați de trupele hitleriste, părăsesc reședința de la Branges, cu credința sfîntă în doborîrea spiritului rău al oamenilor moderne. Poetul prefigurează, prudent, din 1939—1940, rolul de excepție al generalului de Gaulle

(fusesse mai înainte de el, intuiția politică a însăși Marthei Bibescu (« Quant à nous je doute que l'homme dont vous me parlez c'est l'instrument de la Providence. Il est vrai qu'il y a un psaume (22.4) qui dit: Ton bâton et ta gaulle (virga) m'ont consolé »... (3 septembrie 1940).

Coroborate aceste date, acum relevate din corespondență, cu paginile din *Jurnalul* Marthei Bibescu din acei ani, se reasează mai în adîncime atitudinea demnă și curajoasă, de apărătoare a instituțiilor democratice și a valorilor naționale, a acestei moștenitoare de gînte istorică românească care își luate toată răspunderea rămînînd alături de țară, într-o țară ocupată.

La un alt nivel al lecturii acestei corespondențe, apare elementul confesiv al creatorului, gîndurile poetului și planurile sale spre sfîrșitul vieții. Prietenii sale de la Mogoșoaia îi vorbește de colaborarea cu Audrey Parr la realizarea baletului *L'Homme et son Désir*, așa cum avea să colaboreze în perioada anilor '40—'50 cu Jean-Louis Barrault la montarea unor spectacole cu misterele sale dramatice. La 29 iulie 1937 o anunța pe Martha că avea gata *Meditațiile* asupra celor șapte chinuri, sub titlul *l'Épée et le Miroir*. În vara anului următor, trăia într-un adevărat laborator la Branges: o mică piesă *l'Annonce aux Français*, două mimodrame dedicate Idei Rubinstein, și, tot aceiași interprete, o altă dramă: *l'Histoire de Tobie et de Sara*. Aprecierile despre estetica preconizată de Mathyla Ghika sînt de o mare acuitate și suptlețe, refuzînd un criteriu de valoare smuls științei exacte și aplicat unui domeniu al inefabilului și al misterului creației umane. Cît privește pe Paul Servien, Claudel are o adevărată idiosincrazie, mai ales că îl socotește un plagiator al său. Matematica poetică era pentru Claudel, și sînt sigur că și pentru încă mulți poeți de azi, « la plus vaine des pierres philosophales. Tout est chiffre, tout est nombre, tout est poids, et cependant tout est inchiffable et impondérable ». (28 iulie 1938).

Pe fundalul tragic al războiului, Claudel se închide în profunzimea meditației și a regăsirii în propria forță, ca unitate a forței umane comunitare. Atunci, într-o existență de anahoret, îl lucrează la interpretările și comentariile *Apocalipsului*, stranie și totuși posibilă corelare în subconștient a acestei cărți sacre cu o epocă istorică cu alură catastrofică (25 mai 1941 !).

Mai există un nivel al lecturii corespondenței lui Claudel către Martha Bibescu: este sinceritatea și bunătatea cu care îi vorbește, simplitatea spiritualizată în care trăiește, ca toți oamenii pămîntului, înconjurat de o numeroasă familie, năpădit de copii, nepoți de toate vîrstele, într-un adevărat refugiu al vieții și al protejării creației și al perpetuării speței. Este o bucurie și o exuberanță a unui lumi care refuză atrocitatea și crima, ideea de război: băieții sînt toți pe front, prizonieri la inamic, în refugiu, pe linia de atac. Casa poetului nu se închide ca un muzeu al războiului. Îl însuși muncește, ca un țăran la cîmp, credincios sufletului său însetat de adevăr și de frumos pentru oameni. Este o fervoare a vieții și a tinereții la Branges, acolo unde o fică i se căsătorește, alta va naște, — o erupție de vitalitate care ripostează din adîncul uman la apocalipsa războiului. Este vremea unei mari încercări a omului, și Claudel trece cu o măreșie sublimă acest prag atît de subred multora dintre contemporanii săi. Crede, îi spune Marthei Bibescu, și își spune sieși, să credem în noi cu adevărat

pentru a putea păstra în noi tăria speranței. De la Brangues simte nevoia prieteniei acestei femei de vocație spirituală, așa cum altădată Gide o așteptase pe o altă româncă, de o sublimă spiritualitate, Alice Voinescu, pentru a se regăsi într-o comuniune de gând la Pontigny. Poetul *Marilor Ode* dă prieteniei sale cu Martha Bibescu semnificația unei adevărate șanse și a unei bucurii a vieții sale. Mulțumindu-i pentru vestea pe care i-o comunicase în legătură cu succesul ce-l repurtase piesa sa *l'Annonce faite à Marie*, în traducerea lui Ion Pillat¹, pe scena Teatrului Național din București (*În general a vestit pe Maria, 1939; succes ce a continuat și în anii războiului!*), Paul Claudel i se destăinuia, cu o devotată franchețe, ce sens căpăta pentru el « l'Annonce sous sa forme Roumaine »:

« Si vous en avez l'occasion, remerciez pour moi tous ceux qui y ont pris part. Je suis heureux d'avoir pu ainsi communier avec un pays qui m'est cher et qui m'a donné ma meilleure amie ». (scrisoare din 28 aprilie 1939, publicată în *Echanges*).

Dealtminteri, este evident rolul pe care l-a avut Martha Bibescu în pregătirea numirii lui Claudel *doctor honoris causa* la Cambridge, și chiar mai târziu, alături de un Louis Gillet, pentru alegerea sa ca membru al Academiei Franceze!

Nolle scrisori care intră de acum înainte în schema și în corpusul general al corespondenței lui Paul Claudel², ajută să se vindece o îndoială a aceleia care își mărturisise la un moment dat că trecutul o împiedica să-l reconstituie. Paginile claudeliene reînvie, dintr-o falsă uitare, sub un spectru al idealității și identității umane pe care prietenia ca și dragostea îl lasă ca o autentică durată în timp.

PAUL CLAUDEL către MARTHA BIBESCU

[Plic cu adresa] Princesse Marthe Bibesco Mogosoea par Chitila Roumanie
[Ștampile ale poștei] Paris 15 h. 3 août 37 Bucaresti 5 aug. 937 Buftea
6 aug. 937 Comarnic 7 aug. 937
Brangues — Isère

le 29 juillet [1937]
Sainte — Marthe

Chère grande amie,

J'ai lu avec attendrissement votre lettre et ce matin à l'Eglise j'ai été confronté par l'écrivain qui annonçait Sainte-Marthe. Alors, j'ai prié pour vous de tout mon cœur cette patronne des servantes et des grandes dames, puisque toute grandeur est de servir, et qui a fait sortir définitivement du Rhône ce dragon vert que j'ai toujours soupçonné de mêler à ces eaux rapides et glauques, le souvenir de ses replis et de ses yeux vertigineux. Votre écriture m'a consolé au milieu de mes chagrins, vous les connaissez ceux là que nous causent les êtres qui sont les plus proches de nous. Le psaume dit: *Et les ennemis d'un homme* (comme qui dirait les ennemis par excellence ceux là qui sont le mieux placés et le mieux outillés), les gens de sa propre maison.

Ce qui me console ce sont tous ces beaux petits enfants, nus comme des amours, qui toute la journée remplissent la maison et le jardin de leurs cris joyeux! Et moi, au milieu de tout cela, toujours étendu et la face au ciel, comme une grosse larve somnolente en train de filer son cocon!

Je suis content que vous ayez aimé ma vieille amie Audrey Parr (je sais que ce sentiment est *reciprocated*). Vous pouvez imaginer combien elle était belle et radieuse, quand je l'ai connue autrefois, au Brésil, et q.n. collaborions à ce fameux ballet que v. n'avez sans doute pas vu, *l'Homme et son Désir*¹. Maintenant grâce à Dieu il n'y a plus de désir, sinon celui de

¹ Poate să existe în corespondența primită de Paul Claudel și scrisori trimise de Ion Pillat!
² Fiind vorba de o personalitate, am respectat întocmai ortografia poetului, cu abreviațiile sale, ceea ce denotă o mare apropiere sufletească, scriindu-și de la prieten la prieten. Am păstrat abreviații de tipul: Br. (= Brangues); n. (= nous); v. (= vous); q. (qui); q. (= que) etc.

¹ *L'Homme et son Désir* s-a cîmpărit în 1917.

ce désert éblouissant où j'aime à me perdre et qui me rappelle le mot de la Bible: « interiora deserti », les intérieurs du désert. Pourtant je vais bientôt reprendre le métier de maître de ballet avec la belle grecque Aliki¹ à qui je vais apprendre des mouvements. — Vous ne me dites rien de vos projets littéraires, ni de ce grand livre que vous méditez et dont je me réjouis de tourner les pages. J'attends aussi d'une grande expectation l'hiver qui vous ramènera et qui me ramènera derrière vous à la poupe de la vieille Ile².

J'ai achevé d'écrire mes Méditations sur les Sept Douleurs (titre: *l'Épée et le Miroir*)³ et mes deux filles sont en train de les taper pour moi. Donnez-moi de temps en temps de vos nouvelles. Je vous aime et je vous embrasse.

Claudel⁴

(Biblioteca Centrală de Stat. Fond Bibescu. Colecția Al. Saint-Georges CDXVI/4—8)

[Adresa imprimată] Château de Brangues. Morestel Tél. No.2 Brangues, Isère

le 28 juillet 38

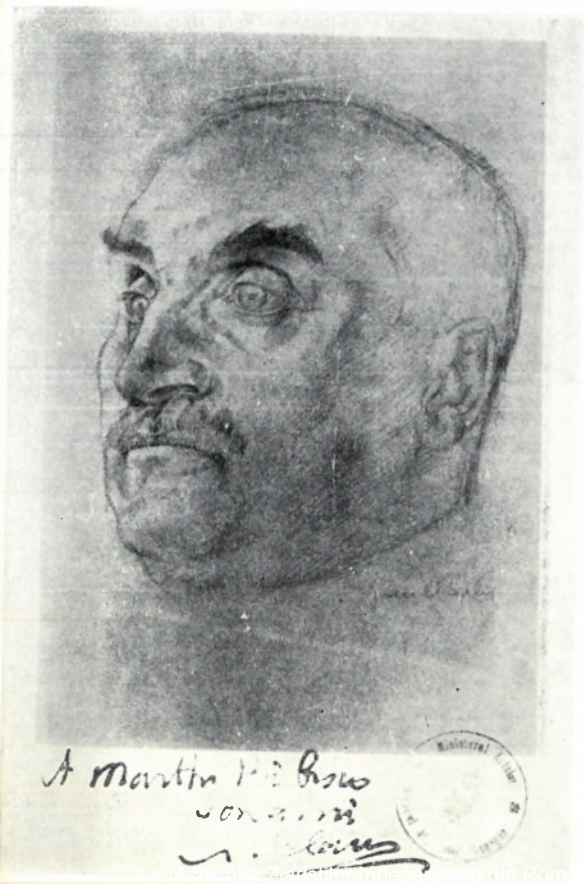
Chère amie — Je suis bien heureux de vous savoir un peu plus près de moi et en bonne santé. Quant à moi, je suis ici comme un patriarche, entouré de mes enfants et petits enfants, présents et futurs. Il fait un temps merveilleux et la campagne donne joie à la regarder en ce temps de sa plénitude.

Je travaille toujours régulièrement à ma mode Renanatique, car la saison prochaine est pleine de projets pour moi. L'Annonce aux Français, une petite pièce plastique chez des amis, et surtout, ce qui m'intéresse le plus, le 29 novembre à l'Opéra, mes deux mimodrames pour Ida Rubinstein⁵. Il y aura une seconde série au mois de mai à laquelle j'espère q.v.

¹ Este vorba de celebra Aliki Diplodocis, devenită Lady Russell.
² Imagine plastică pentru a sugera topografia locuinței pariziene a Marthei Bibescu la extremitatea insulei Saint-Louis, ca pe o pupă de vas, cu o deschidere panoramică de o adâncă emoție spre Notre-Dame.

³ Această operă încheiată acum, fusese începută din 1935.
⁴ Scrisoarea de față va avea răspunsul în scrisoarea Marthei Bibescu din 7 august 1937 (vezi *Echanges avec Paul Claudel*, Mercure de France, 1972, p. 174—176).

⁵ Ida Rubinstein i-a inspirat lui Paul Claudel mari opere dramatice. Ea îi ceruse « de consacrară » Jeanne d'Arc un poemă dramatică, susținut par des chants et de la musique, est-ce tout naturellement à une espèce de messe que je songeai aussitôt » (Paul Claudel, *Mes idées sur le théâtre*. Préface et présentation de Jacques Petit et Jean-Pierre Kemp. Gallimard, N. R. F., 1966, p. 159). Opera rezultată va fi *Jeanne d'Arc au bûcher* (1944).

pourrez assister. J'écris aussi pour la même un petit drame intitulé: *l'Histoire de Tobie et de Sara*¹. J'ai bien reçu le livre de votre parent Ghyka², mais en l'ouvrant j'ai reçu au visage une telle explosion de chiffres et de diagrammes que je l'ai refermé, terrifié. Je ne crois pas du tout que la beauté puisse se mettre en formules mathématiques. L'Ecriture dit que Dieu a tout fait en nombre, poids et mesure; mais elle dit aussi que: de la Sagesse il n'est pas de nombre. Et un sage chinois ajoute: le nombre parfait est celui qui échappe à toute computation.

J'ai cependant regardé les chapitres relatifs à la poésie. Votre parent s'est borné à citer les élucubrations d'un effroyable crétin appelé Pius Servien³ (!) (ce n'est pas son nom, mais Coco quelque chose. — Roumain hélas !) qui a cyniquement plagié un des mes essais prosodiques, en y ajoutant des âneries personnelles. La mathématique esthétique est la plus vaine des pierres philosophales. Tout est chiffre, tout est nombre, tout est poids, et cependant tout est inchiffable et impondérable.

J'ai été heureux de revoir votre signature dans l'illustration et je serais heureux de la voir enfin resplendir dans le grand livre que nous attendons — et que Lucile Decaux⁴ ne suffit pas à suppléer.

Adieu, chère princesse, je serais heureux de voir votre javelot se joindre à l'aire [?] de roses, de phlox et de dahlias où n. nageons actuellement.

Claudel⁵
(Biblioteca Centrală de Stat. Fond Bibescu. Colecția
Al. Saint-Georges C/1-58)

[Plic cu adresa] La Princesse Marthe Bibescu 49 Quai de Bourbon Paris IV-e
[Adresa emitentului] Envoi de P. Claudel 4 Avenue Hoche. Paris
4. Avenue Hoche. VIII-e Wagram 08.25
le 22 février 39

Chère amie,

A ma grande surprise j'ai reçu hier une lettre du *Dean* de l'Université de Cambridge, me disant que sur la proposition de Earl Baldwin (s'agit-il de

l'ancien Premier?), j'étais sollicité d'accepter le grade de docteur-ès-lettres *honoris causa* (le 6 juin)¹.

Je suis extrêmement flatté et me rappelle que v. m'aviez parlé de cette éventualité, à laquelle je l'avoue, je n'avais pas ajouté beaucoup de foi. Est-ce vous à qui je dois cet honneur? et dois-je ajouter cette raison de plus à la gratitude et à l'affection que je n'ai jamais cessé de vous vouer? Je vous baise les mains.

P. Claudel²
(Biblioteca Centrală de Stat. Fond Bibescu. Colecția
Al. Saint-Georges LX/2-19)

[Adresa imprimată]. 4. Avenue Hoche VIII. Wagram 08.25
le 24 mars 39

Bien chère amie,
Merci de l'intéressant renseignement que vous m'envoyez.
Je tâcherai d'être digne d'aussi illustres confrères. J'ai fait deux magnifiques voyages, le premier à Rome³, d'où j'ai tiré un article pour le *Figaro* de demain, et le second en Alsace⁴.
Je compte vous revoir bientôt à Paris, n'est-ce pas?⁵
De tout mon cœur,

Claudel⁶
(Biblioteca Centrală de Stat. Fond Bibescu. Colecția
Al. Saint-Georges C/1-57)

Avenue Hoche⁷. Le 29 mars 1939

Chère amie,
Bravo ! je retiens ces dates, 4 et 5. Et le 5 nous comptons absolument sur vous à ce déjeuner que des circonstances malignes nous ont jusqu'ici obligés à ajourner. Votre présence en sera le principal régal. Dites-moi vite si vous êtes d'accord. — Voici le numéro du *Figaro*⁸ en question. C'est la difficulté de me le procurer qui a retardé quelque peu la réponse.

¹ *Histoire de Tobie et de Sara* a fost solicitată tot de Ida Rubinstein în vederea unui spectacol complet, cu muzică de Scriabin (Op. cit., p. 163). Va fi tipărită în 1942. În 1935 scrisese *Le Livre de Tobie*.

² Machyla Ghika, estetician și filozof al arsei.
³ Pius Servien (Coculescu) estetician și om de știință, deschizător de perspective temerare, remarcat de Paul Valéry.

⁴ Pseudonimul Marthei Bibescu, cu care a semnat romanul *Katia, le démon bleu du tsar Alexandre*.
⁵ În volumul *Echanges avec Paul Claudel* nu figurează scrisoarea de răspuns a Marthei Bibescu, descoperind lacune în însăși colecția de scrisori a poetului.

¹ Inter-activ: ceremonia universitară a avut loc la 6 iunie. În amintirea acestei date, Paul Claudel scrie *Un après-midi à Cambridge*.

² În volumul *Echanges*... nu apare scrisoarea de răspuns a Marthei Bibescu.

³ Calătoria la Roma a avut un caracter oficial, de demnitar diplomatic, reprezentând Franța la ceremonia întronizării papei Pius al XII-lea.

⁴ A găsit conferințe în această provincie franceză.
⁵ În cursul lunii va participa la conferința despre Charles Péguy la Paris.

⁶ În volumul *Echanges*... nu apare scrisoarea de răspuns a Marthei Bibescu.
⁷ anulează adresa imprimată: 11 bis Jean Goujon, VII-e, Bâtiment 26-16.

⁸ Numerele mai apropiate ale ziarului *Figaro*, în care se aflau articole ale lui Paul Claudel erau cele din 9 aprilie 1938 (*Le Visage du Christ*); 9 noiembrie 1938 (*La Mort de Francis Jammes*).

Voici le printemps qui ne s'est fait un peu attendre que pour mieux coïncider avec Pâques !

Malgré tant de tristesses et de menaces, je crois en Dieu, et mon cœur s'ouvre avec confiance à tous ces mois qui s'avancent à notre rencontre. Je vous baise les mains.

Claudel¹

(Biblioteca Centrală de Stat. Fond Bibescu. Colecția Al. Saint-Georges C/1-166)

(Carte poștală ilustrată, înfățișând castelul de la Brangues. Fotografie alb-negru)
[Adresa] Princesse Marthe Bibesco.
Hôtel Meurice, Paris. Faire suivre.
[Ștampilă poștală] Paris 2 — VII — 1939
Brangues 1er juillet 1939

Hélas, chère amie, je suis déjà à Brangues et ne vois guère la possibilité de venir à Paris² où je serais cependant si heureux de vous voir. Ce sera pour le printemps prochain. Donnez-moi de temps en temps de vos bonnes nouvelles.

De tout cœur

P.C.³

(Biblioteca Centrală de Stat. Fond Bibescu. Colecția Al. Saint-Georges C/1—23)

[Adresa imprimată] Château de Brangues Morestel Tél. No. 2. Brangues Isère
Le 23 juillet 39

Bien chère amie,

J'ai reçu vos deux lettres et je m'en veux de vous avoir fait attendre la mienne. Mais je voulais d'abord lire, effeuiller votre calendrier⁴, et je n'en suis encore qu'aux premières pages, à cette vision tragique de Barcelone, de l'Espagne d'autrefois, de ce trésor et de ce Roi engloutis dans une

¹ În volumul *Echanges*... nu apare scrisoarea de răspuns a Marthei Bibescu.

² După cronologia excelentă a lui Paul-André Letort, se vede că Paul Claudel va reveni la Paris în iarnă și primăvara anului 1940. (Vezi *Paul Claudel par lui-même*. «Ecrivains de toujours». Aux Éditions du Seuil, 1963).

³ În *Echanges*... nu apare scrisoarea de răspuns a Marthei Bibescu.

⁴ Scrisoarea lui Paul Claudel era răspunsul la scrisoarea Marthei Bibescu din 13 iulie 1939 (vezi *Princesse Bibesco, Echanges avec Paul Claudel*, ed. cit., p. 177—179. Îi trimisese *Feuilles de calendrier* («Ce sont des feuilles tombées»), volum tipărit în 1939.

tourmente hideuse d'où n'émergent que des restes mutilés. Si tout le reste du livre est de cette valeur, l'Histoire aura souvent recours à ces notes, à ces points de vue, que la Providence a su si admirablement choisir pour vous y promener. — Merci de m'avoir suivi sur les routes assez ardues et solitaires de mon dernier livre¹ qui est bien l'œuvre d'un vieillard et d'un malade. Mais le détachement progressif de toutes choses à une grande douceur et cet air qui commence à souffler des portes entrouvertes de l'autre vie est bon à respirer. — Je n'ai plus d'autre intérêt dans l'existence que cette étude passionnée des Livres Saints. —

J'espère que cette fois vous réaliserez enfin votre promesse de venir à Brangues.

Pour une habituée de l'azur comme vous, ce n'est qu'un coup d'œil pour venir à Genève² (où se déploie en ce moment l'incomparable exposition du Prado³) — et Genève n'est qu'à 83 km. de Brangues — 2 h. d'auto ! — ou 1 heure de Culoz ! rien ! — La grande maison est belle en ce moment, toute remplie de jeunes gens et de jeunes femmes, et de tous ces petits, les uns qui rampent sur les tapis, les autres qui courent follement dans l'herbe à la poursuite de balles ou de papillons. —

Je crois comme vous que l'heure de péril en ce qui concerne la Guerre est passée, et votre comparaison des gens qui voudraient bien se mettre à table, mais avec la certitude de gagner, est tout à fait juste.

Au contraire ! Il y a la certitude de perdre pourtant le monde. La meilleure nouvelle pour moi c'est l'échec des négociations avec l'immonde Staline.

Aucun résultat ne vaudrait cette honte sans nom, et j'espère qu'elle nous sera épargnée ! —

Alors à binetôt, chère grande amie, ne revenez pas cette fois sur votre promesse. J'espère q. Bagnoles vous aura apporté le réconfort habituel. Je vous baise les mains.

P.C.

Et je ne vous ai pas remercié du signet bleu mis à la page 203 et de celles qui suivent ! Il y a un signe de la vie où cela fait plus de plaisir qu'à d'autres de se sentir aimé et compris, quand les paroles échangées gardent tout le poids et toute la vertu du silence.

(Biblioteca Centrală de Stat. Fond Bibescu. Colecția Al. Saint-Georges C/1—5)

¹ Este vorba de *l'Épée et le Miroir* («A présent je brandis l'Épée et le Miroir», *Echanges*).

² La Geneva Marthe Bibescu se va afla împreună cu soțul ei care participa la Congresul internațional de aeronautică.

³ Expoziția organizată de Muzeul Prado, evacuat din cauza războiului civil, în Elveția. Paul Claudel se va întâlni cu Marthe Bibescu la Geneva.

[Imprimat sec]
4. Avenue Hoche, VIII-e Wagram 05 25 le 4 décembre 39

Chère grande amie,

Je viens de recevoir votre lettre du 27 novembre¹ et suis bien heureux d'avoir de vos nouvelles. Les miennes sont aussi bonnes que possible et la guerre a jusqu'à présent épargné tous les miens. La dernière de mes filles, Renée, a même choisi ce moment pour se fiancer avec un soldat du front et d'une autre j'attends un nouveau venu, le 9-e, dans quelques semaines. Le bon Dieu se montre infiniment miséricordieux, à mon égard et mon cœur ne cesse de s'élever vers lui en actions de grâce pour le remercier. Je suis fier de mon pays qui va s'acquiescer une nouvelle gloire, en abattant, de concert avec l'Angleterre, les deux monstres qui actuellement deshonnorent la terre. [...]. Cette fois, j'espère qu'on s'arrangera pour déguster l'Allemagne de nouveaux crimes. On commence à s'apercevoir que les trois quarts de la force des deux scélérats consistaient dans le bluff et dans la lâcheté de leurs voisins. Dites à vos compatriotes qu'ils se hâtent s'ils ne veulent pas être absents de ce que l'Apocalypse appelle la grande curée des oiseaux, la déconfiture complète et finale de Gog et Magog !

Je continue à vivre comme les anciens anachorètes dans la méditation de l'Écriture et le *Figaro* que vous lisez sans doute vous apporte de temps en temps un signe de moi. C'est après la victoire que le grand travail de la reconstitution de l'Europe va commencer. Je ne cesse d'y penser. Une chose sur laquelle tout le monde est d'accord, c'est qu'il ne faudra plus permettre à l'Allemagne d'avoir une aviation, ni militaire, ni commerciale, et à la Russie pas davantage.

Je vous embrasse de toute mon affection.

P.C.I.

(Biblioteca Centrală de Stat. Fond Bibescu. Colecția Al. Saint-Georges C/1—165)

[Adresa imprimată]
4. Avenue Hoche, VIII-e. Wagram 08 —25
le 21 déc. 39

Chère madame,

Comme c'est gentil de penser à moi ! Alors je vous donne rendez-vous pour la Noël pas bien loin de chez vous, à cette voisine invisible, bien q.v. fîssiez île à part, qui s'appelle Notre-Dame !

¹ Urmează scrisoarea de răspuns a Marthei Bibescu din 28 decembrie 1939 (*Echanges*, p. 178—180).

J'y ferai mon pèlerinage annuel en souvenir de cette grande grâce qui m'y a été faite, il y a 54 ans, et de ce petit enfant qui m'y a été mis entre les bras. Par dessus cette misérable terre en proie à la rage de ces deux démons qui s'appellent Staline et Hitler, les Anges continuent à annoncer la paix aux hommes de bonne volonté.¹

Espérons que l'année prochaine à pareille époque ce sera le tour de la gloire de Dieu !

En fouillant dans mes tiroirs, je retrouve une vieille image que je vous envoie pour trouver une place dans votre coffret à souvenirs.

De tout mon cœur.

Claudel

Et cela me fait penser que je n'ai aucune image de vous.

(Biblioteca Centrală de Stat. Fond Bibescu. Colecția Al. Saint-Georges C/1—164)

[Adresa imprimată]
Château de Brangues, Morestel. Tél. No. 2 Brangues. Isère
le 3 sept. 40

Chère amie, j'ai été bien heureux de voir votre écriture et de recevoir de vos nouvelles. Inutile de s'étendre sur les affreux événements qui ont éprouvé mon propre pays — et le vôtre. Cela fait trop de peine. Nous payons cher ces vingt immenses années de débrailé démagogique, le règne des bistrots et des instituteurs, la lâcheté universelle. Un peuple qui a pour représentants littéraires les Gide, les Marcel Proust et les Montherlant a tout mérité. — N.n. sommes enfués de Br. la veille de l'arrivée des Boches. Ils ont bousculé le château et les gens de l'endroit l'ont pas mal pillé, mais en somme n. n'avons pas trop souffert. J'ai été en Algérie², croyant qu'il était impossible qu'on abandonne une aviation, une marine, un Empire³ intacts.

Je m'étais trompé. Je suis de retour ici depuis le 5 juillet; nous ne manquons de rien. Tous mes enfants sont sains et saufs.

Mon fils Pierre est prisonnier, mais n. savons où il est et n. avons communiqué avec lui.

Et la pauvre Roumanie !

L'ami de la Lupescu⁴ ne lui a pas porté bonheur, pas plus que les Wittelsbach à la Belgique.

¹ Cedările de compromis care culminaseră cu pactul de la München, urmat de pactul de neagresiune dintre Reich și URSS (august 1939); creșterea, în înrădăcinate opinii publice franceze un accentuat climat de derută, imaginile și limbajul necontrolat din aceste scrisori — dincolo de virulența și caracterul arbitrar al aprecierilor — reflectă, de bună seamă, spaima unui mare poet bătut de viziuni apocaliptice.

² Brangues a fost ocupat de armată germană în luna. Paul Claudel, temporar, s-a refugiat la Alger, de unde va reveni la Brangues, în cursul aceluiași veri.

³ inițial: une armée, aters.

⁴ Perifrază persiflantă la adresa lui Carol II.

V.v. rappelez ce que v. m'avez dit un jour de cet infâme souverain? — Quant à nous je doute que l'homme dont v. me parlez soit l'instrument de la Providence. Il est vrai qu'il y a psaume (22.4) qui dit: Ton bâton et ta gaulle (virga) m'ont consolé¹.

Je tire peu de consolation de ce bâton étoilé.

Quant à la gaulle... Je vis, suspendu à la radio anglaise.

Je vous embrasse dans la foi et dans l'espérance.

P.Cl.²

Je me réjouis beaucoup de faire connaissance avec la « Nymphé Europe ». Elle me consolera de la gaup³ q. porte actuellement ce nom.

(Biblioteca Centrală de Stat. Fond Bibescu. Colecția Al. Saint-Georges C/1—179)

Brangues, le 25 mai 1941

Chère amie,

J'ai bien reçu toutes vos lettres⁴ et vous remercie de votre fidélité. L. Gillet⁵ m'indique une voie par laquelle je puis vous toucher et j'en profite. Mais d'ailleurs v. n'avez pas besoin de mon écriture pour savoir que je suis avec vous dans toutes vos peines, angoisses, prières et espérances. La Providence nous a favorisés; tous mes enfants sont maintenant en sûreté. Le prisonnier nous a été rendu et se trouve maintenant avec tous les siens en Amérique. La nature au milieu de laquelle j'[ai] eu le bonheur jamais goûté jusqu'ici de vivre sans interruption depuis un an est ma grande confortatrice. Je vais prier matin et soir dans la petite église et le matin je travaille à mon interprétation de l'*Apocalypse*.

Notre ami P.L.W. est soumis à de grandes épreuves.

¹ Joc de cuvinte aluziv la numele celuiia care înfrunghia Rezistența franceză, generalul Charles de Gaulle.

² În volumul *Echanges*... nu apare scrisoarea de răspuns a Marthei Bibescu.

³ Aluzie dură la ambițiile lui Hitler de cuceritor al Europei.

⁴ Deși Paul Claudel pomeneste de mai multe scrisori, în *Echanges* nu apare decât scrisoarea Marthei Bibescu din 23 aprilie 1941!

⁵ E regretabil că nu se mai găsește — sau că încă nu ne-au fost nouă accesibile —, scrisorile de răspuns ale lui Paul Claudel — care cu siguranță au existat — la scrisorile trimise de Marthe Bibescu în anii 1942, 1943, 1944 (vezi *Echanges*).

⁶ Louis Gillet (1876—1943), membru al Academiei Franceze, istoric de artă renumit, autor al unor lucrări cunoscute: *Les Primitifs français*; *Trois Variations sur Claude Monet*; *La Cathédrale de Chartres*; *l'Histoire des arts*, *Stèle pour James Joyce* etc.

Unul dintre devotații prietenii ai lui Claudel. Publică în 1942 *Claudé présent* (Fribourg). Lui îi va urma Claudel în 1947 la fotoliul academic.

Je n'ai pas le droit de vous parler de rien d'autre et je v. embrasse.

P. Claudel

(Biblioteca Centrală de Stat. Fond Bibescu. Colecția Al. Saint-Georges C/1—111)

[Carte postală cenzurată de oficialitatea română și de cea germană. Aplicate șapte ștampile. Data de pe ștampila franceză: 11—7—41]

[Adresa] Princesse Marthe Bibesco A Mogosoaia, par Ilfov. Roumanie.
[Ștearsă această adresă și completată de poșta română]
Comarnic, Posada, Jud. Prahova.

[În locul rezervat emitentului]
De la part de P. Claudel
à Brangues
Isère

Brangues, le 9 juillet 1941

Bien chère amie,

De tout mon cœur et de toute ma profonde et fidèle affection, je prends part à votre épreuve¹.

Que Dieu vous protège!

P. Claudel

(Biblioteca Centrală de Stat. Fond Bibescu. Colecția Al. Saint-Georges C/1—48)

[Plic] Princesse Marthe Bibesco Mogosoaia, par Ilfov. Roumanie
[Scrisoare cenzurată de poșta germană]
[Imprimat sec]
Château de Brangues
Morestel
Tél. No. 2 Brangues
Isère
Le 17.2.44

Chère amie,

Dans les conjonctures redoutables que traverse votre pays, je veux vous dire simplement que je pense à vous et que je prie pour vous.

¹ Murise la 3 iunie 1941, la Mogosoaia, după ani de suferință, soțul Marthei Bibescu, Georges Bibescu, pe care îl cunoscuse și Paul Claudel.

De tout cœur

P. Claudel
(Biblioteca Centrală de Stat. Fond Bibescu. Colecția
Al. Saint-Georges. C/1—68)

[Plac special, cu adresa]
Princesse Marthe Bibesco, Péra Palace, Istanboul

Turquie
[Stampilă poștală] Istanbul 22 3 1944
[Cenzurat de poșta germană]

Brangues 1 mars 44

Chère amie — J'ai reçu hier v. petit mot daté du 1er janvier dernier et je suis heureux de v. savoir saine et sauve et à l'abri des circonstances les plus immédiates. Je v. avais écrit un petit mot à Mogosoăa pour v. dire q. je pensais à vous et q. je priais de tout mon cœur pour vous. N. n'avons tous dans ces temps terribles q. menacent de devenir encore plus sombres d'autre recours q. la Providence du bon Dieu.

Croyez à ma sincère affection.

P. Claudel
(Biblioteca Centrală de Stat. Fond Bibescu. Colecția
Al. Saint-Georges C/1—68)

4 AVENUE HOCHÉ, VIe

WAGRAM CP-20

le 24 mars 39

Bien chère amie

Merci de l'intéressant
renseignement que vous m'envoyez.
Je tâcherais d'être digne d'aussi
illustres confrères. J'ai fait deux
magnifiques voyages, le premier
à Rome, d'où j'ai tiré un article
pour le Figaro de demain, et le
second en Alsace. Je compte vous
rencontrer bientôt à Paris, n'est-ce pas ?

De tout mon cœur

— Claudel —

BUCUREȘTI un popas în exil

Am avut nu demult prilejul să răfoiesc un op lexicografic până acum unic în felul său: un dicționar biografic al emigrației de limbă germană de după 1933 (*Biographisches Handbuch der deutschsprachigen Emigration nach 1933*, K. G. Saur Verlag, München, London, Paris, New-York, 1980), prevăzută să înmănâcheze, după apariția celui de-al doilea volum, peste 9000 de articole consacrate celor care, oameni politici, savanți, funcționari de stat, oameni de afaceri, artiști, literați, au ales sau au fost determinați să aleagă, după instaurarea regimului hitlerist la Berlin, calea exilului. Desigur că știința istorică a reușit deja să fixeze în cadrele sale reale (dar nu mai puțin halucinante!) latura colectivă a exodului: cauzele, dimensiunile, consecințele interne și externe, aportul la înfrângerea fascismului, și, pentru a sugera «pe verticală» profunzimea și complexitatea fenomenului, l-a ilustrat cu destinele exemplare ale unor Thomas Mann, Einstein, Freud, Hilferding, Brecht, Kokoschka, Brüning etc. Un *Who's Who* de tipul celui recent publicat la München, dincolo de anvergura sa informativă, are însă darul să deschidă pentru cei de astăzi și o altă perspectivă asupra a ceea ce a însemnat consensul de masă al refuzului de a trăi sub regimul terorii brune. Îmi vin în minte involuntar suetele de telespectatori vest-germani care, după faimosul serial *Holocaust*, au măturat că până la acest film nu realizaseră, în pofida tuturor sintezelor istorice ce le stăuseră la dispoziție, esența criminală a fascismului. Iar *Holocaust* n-a fost decât un serial mediocre turnat după o carte nu mult mai reușită; reacția emoțională a publicului mai ales tînr se datorează însă, dincolo de licențele scenariului și trucajele peliculei, contactului, poate pentru prima oară atît de «nemijlocit», cu realitatea crudă a concretului, cu nivelul individual, personificat în călăi și mai ales în victime, la care s-au produs crimele altfel cunoscute, doar că la scara abstracțiunii, a statisticilor, a reflecțiilor «despre...». Cete 9000 de vieți cuprinse între coperțile lexiconului mîchenez sînt menite și reușesc, la rîndul lor, să atragă atenția asupra traumei și dramei individuale pe care fiecare eșu în parte, întrerupere impusă a firescului curs al vieții nu arareori sfîrșită prin sinucidere, a reprezentării: reconstituie «din aproape în aproape», binecunoscuta hidoşenie a hitlerismului își adaugă cu fiecare destin uman bulversat sau sfîrșit ale nuanțe ale monstrozității, sugerîndu-ni-se în fond gigantică «lume pe dos» proiectată și parțial realizată de naști, în care alte zeci de mii de vieți, nu îndăeșau de semnificative socialmente pentru a li se dedica articole de dicționar, nu și-au mai putut găsi locul.

Fără îndoială că în cel de-al doilea volum al mai sus pomenitului lexicon, consacrat personalităților emigrate din lumea științei, artei și literaturii, vom putea citi și un articol despre Franz Theodor Csokor, unul din reprezentanții de frunte ai literaturii austriece din prima jumătate a secolului nostru, plecat în exil cu puține zile înainte ca să se fi desăvîrșit *Anschlussul* micii republici la *Reich-ul* hitlerist. Am putut răsfoi însă cu un ceas mai devreme de apariția lexiconului o impresionantă culegere de scrisori ale lui Csokor din perioada exilului (*Zeuge einer Zeit*, Langen-Müller, München, Wien, 1964), scrisori, care, odată mai mult, conturează un destîn

individual simptomatic pentru odiseea, la unii întreruptă prin moarte violentă, a emigrației literare de limbă germană și nu numai de limbă germană. Nu este acum momentul să revedim asupra paradoxului unei întregi literaturi vieșind în emigrație — fie ea și «internă» —, paradox pe care astăzi aproape nimeni nu-l mai pune la îndoială. E destul să înregistrăm evoluția de la perplexitatea în fața provocărilor teroriste, de la sentimentul neputinței, al strigătului în deșert, al abandonării de către lumea civilizată, și pînă la profilarea tot mai pregnantă a conștiinței de a reprezenta fata neviastă, trează a poporului său, a certitudinii că există forța morală și materială capabilă să învingă întinerul și că locul scriitorului, al oricărui intelectual autentic, se află în Rezistență. În ciuda tuturor primejdiilor, înfrîngerilor, descurajărilor, care au marcat din plin traiectoria vieții în exil, a lui Csokor și a tuturor celorlalți, nu răzbate de nicăieri ideea renunțării, a depunerii armelor, fie ele și numai ale scrisului. «Să ne ocupăm posturile! Să luptăm! Dacă unul din noi va cădea, locul său nu trebuie să rămînă prea multă vreme descoperit!», citim într-o scrisoare a lui Csokor adresată prietenului său Odon von Horvath. Lupta cu fascismul, care, pentru Csokor și cei ca dînsul, nu a însemnat nici o clipă o vorbă goală, a consacrat prin victorie triumful idealurilor umaniste pe care le-au promovat în opera lor scriitorii unei întregi generații; abia sacrificiul individual al exilului, asumat de unii în ciuda posibilelor avantaje pe care li le-ar fi oferit «adaptarea la mediu» (și Csokor, dispunînd de un imaculat «certificat rasial», și-ar fi putut permite în principiu să rămînă la Viena, ba chiar să și profite, cum i s-a sugerat, de înălțarea din repertoriul teatrelor a pieselor unor dramaturgi de origine evreiască), a putut da măsura angajamentului estetic inițial și sensul unei vieți împlinite abia prin (aspră condiție pusă de un secol aspru!) renunțarea voluntară la normalitate, la liniște și confort, prin încăpățînarea (poate fanatică, dar nu don-quistotă) de a pune de acord faptele cu vorbele.

«Nu poate totuși să dureze domnia acestor cursuri! Trebuie luptat împotriva lor din prima clipă de libertate și această scrisoare reprezintă declarația mea de război», scria unul prieten la 18 martie 1938 de pe peronul gării Bohumin, pe teritoriul cehoslovac, Franz Theodor Csokor, la puțin timp după ce trecuse frontiera austriacă spre primul popas al exilului său, Polonia. Vor trece șapte ani pînă cînd, îmbrăcat în uniforma armatei americane, va reveni în Viena distrusă de război, coborînd dintr-un avion decolat de pe un aeroport italian; un itinerar ciudat, prefigurat de desfășurări politice și militare mereu potrivnice îl va purta din Polonia (pînă la catastrofa din 1939 și ocuparea țării de către hitleristi) în România (pînă după rebeliunea legionară din Ianuarie 1941), în Iugoslavia (pînă în aprilie 1941), după bombardarea și ocuparea Belgradului de către hitleristi), și, în fine, pe insula dalmată Korcula, ocupată de italieni (unde, spre norocul său, va fi internat într-un lagăr de refugiați pe baza pșaportului polonez pe care-l obținuse). De aici va fi eliberat de partizanii iugoslavi în 1943, va pleca în Italia de față sub controlul aliaților și li se va alătura. Mereu în căutarea unei «aer neotrivă de minciună», mereu cu speranța de a-l fi găsit, mereu alungat de spectrul morții sau al arestării de către naști, ceea ce ar fi fost totuși în 1943, după armistițiul lui Badoglio), în luptă cu împrejurările și cu propriile temeri că nu-și va mai vedea niciodată patria, cu sentimentul dezrădăcinării, Csokor va supraviețui și pentru că nici un moment nu va înceta să creadă în rațiune, în nesfîrșita capacitate a Binelui de a învinge în cele din urmă. Dovada o constituie textele dramatice și jurnalele sale scrise în perioada exilului, unele din ele publicate chiar în anii aceia; personajul principal al dramei *Kalypso*, definitivat în 1942, este un *Odysseus* care, în ciuda celor zece ani petrecuți la asediul Troiei și a altor zece rătăcind pe mare, continuă să-și dorească cu

aceeași tărie reînnoirea în Ithaka, chiar dacă, așa cum l-o prooroceste Cîntărețul Orb, «nu-și va mai recunoaște patria, atunci cînd se va fi reîntors». Căci, conținuă acesta, «ca dinșul mii rătăcesc înșpre o Ithaka ce nu mai există». Ștefan Zweig n-a mai putut supraviețui gândului că lumea și «cultura în care am crescut și fără de care nu pot să exist se prăbusește pentru totdeauna». Dimpotrivă, relatăndu-l lui Ferdinand Bruckner, aflat la New York, despre lagărele morții din Croația, «fată de care Dachau pare un sanatoriu», despre atelierile ce fabrică străile de hirtie pentru condamnații la moarte pentru a proteja de gloante stofele, «invenție ce poate sta alături de săpunul produs în Polonia din grășime de om», Csokor adăugă: «Să te supui oare unei asemenea lumi fără să o fi înfruntat?»

19 scrisori din cele aproape 150 cite cuprind volumul au fost expediate de Franz Theodor Csokor din Bucureștii anilor 1939—1941; textele sînt edificatoare pentru împrejurările în care capitala României l-a devenit popas al exilului, ca și pentru condițiile dramatice în care, fără voia sa, a trebuit să o părăsească. În plin război nemilos, omnia impresionantă, pe care o subliniază mereu, a primirii de care s-a bucurat, alături de alte mii de refugiați polonezi, la granița românească, îl euforizează, îl regenerează încrederea în puterea omenească de a rezista barbariei, îl redă efectiv meserie de scriitor. Aici va scrie Csokor volumul de amintiri *Als Zivilist im polnischen Krieg*, ca și textul dramatic, somat M.E. Grant (și considerat încă pierdut), *Sotans Arche*; numele pe care le vehiculează în scrisori, de la Soare Z. Soare și Dusza Czara-Stec pînă la Victor Eftimiu și Liviu Rebreanu, de la Oskar Walter Cisek pînă la Vasilescu-Vălișan spun și ele îndeajuns despre spiritul fraternal cu care l-au asimilat deîndată cercurile literare și artistice ale Bucureștiului, despre prezența sa activă într-un mediu care o aprecia și o stimula. (Nu e inutil să reamintim aici că, în ultimii ani ai deceniului al patrulea, România a servit ca adăpost, pentru perioade mai lungi sau mai scurte, și altor scriitori de limbă germană emigrați: Ernst Toller, Louis Fűrnberg, Max Brod, Arnold Zweig). Cu atît mai semnificativă ni se pare disocieria implicită pe care Csokor o operează mereu între aceste premise și nefirescul, artificialitatea răsurnărilor venind dinspre toate turburi ale unui dictat exterior, străine spiritului locului pe care ajunsesă să-l intuască, răsurnări ce l-au determinat însă să pornească pe drumul unui nou refugiu. Dacă în primele luni ale seederii sale în București, necunoscînd în prealabil realitățile și problemele țării, are tendința vizibilă de a privi cu o anumite detașare, simplifizind nuanțele, atmosfera și starea de spirit de aici, perspectiva, mereu în relație cu propria siguranță sau nesiguranță, evoluează treptat, judecățile asupra situației devin tot mai profunde, mai cuprinzătoare. Caruselul momentelor de tensiune va fi examinat cu gravitatea celui care revelează un scenariu (sinistru) dinainte cunoscut: asasinarea primului-ministru Armand Călinescu, cedările teritoriale, abdicarea regelui Carol, instaurarea terorii legionare, intrarea în țară a trupelor hitleriste; îngrijorarea crescîndă pentru soarta sa (la care se adăugă zdruncinul nervos cauzat de cutremurul din noiembrie 1940) se împletește cu îngrijorarea pentru soarta țării care l-a ocrotit. La 27 ianuarie 1941, după ce apăsase să vadă — acum în București — o nouă dezilunire («a cita oare!») a bestialității fasciste, se afla deja la Belgrad; răzbată iar în corespondența sa acea înșelătoare senzație de securitate, de care, ca și în Polonia sau România, nu s-a putut bucura decît puțină vreme. Mai tîrziu, în 1942, îl va scrie Duszei Czara-Stec despre perioada petrecută la București ca despre una de «neuitat», declarîndu-i că «fată de oricare loc din lume, doar la voi mă voi putea bucura din toată ființa de pacea ce va să vină». Și poate nu întîmplător, Cîntărețul Orb din *Kalypso* (dramă dedicată aceleiași Duszei Czara-Stec) o va asigura pe eroină că, pe insula ei, Odysseus a simțit pentru o clipă adierea alinătoare a Patriei.

FRANZ THEODOR CSOKOR MĂRTURII EPISTOLARE

Către LINA LOOS¹
Wien XIX
Sievingerstrasse 107

București
Hotel Opera, Brezoiuanu 37
21 septembrie 1939

Drogo mea Lina,

Într-un oraș unde seara luminile nu trebuie camuflăte, sub un cer prin care nu șuieră bombele, pe străzi și piețe cu hoteluri, cafenele, dăncinguri, teatre și cinematografe pline de oameni ce rid și pădvrăgesc — în București!

Din dreptul ferestrei mele privesc spre un parc ce înconjoară un lac, iar pe lac plutesc pacifice lebede. Visez oare?

Nu, căci au trecut într-adevăr abia trei săptămîni, mai bine zis numai douăzeci de zile, de cînd în apropierea căsuței din Osiedle-Ostoj, unde locuim, cu căzut primele unsprezece bombe ale acestui război asupra celui mai mare aspicu din Polonia, Twardki. Și-a făcut apariția prietenul meu Jan² și m-am mutat în adăposturile Varșoviei pînă cînd, de ziua mea, Gavronski³ m-a scos din orașul cu automobilul său și m-a adus la Lublin, unde m-au adăpostit ieșuții două zile în mînăstirea lor, ajutîndu-mă să pornesc mai departe. Pe platforma unui marfar am mers spre sud, dar trenul s-a oprit la Rawa Ruska, acolo unde a căzut în 1915 prietenul tău H. Încît mi-am amintit din nou de tine, și iar am pornit-o, în căruțe, pe jos, am înnoptat în dormitoare comune, în grajdul unde căruțaș evreu, în pdduri, sub furtuna puștilor mitralieră cu care aviatorii nemți trăgeau asupra convaielor de refugiați; la orizont fluturau culorile incendiilor roșu, verde, albastru, violet, steagurile distrugerii — și apoi, peste podul de pe Nistru ce ne-a fost deschis, am ajuns în fine în această capitală senină și strălucitoare!

Îți mai amintești de Soare⁴, asistentul român al lui Karlheinz Martin⁵ la punerea în scenă de Traumspiel⁶ la Teatrul Raimund? Precum Gavronski în Polonia, a devenit ingerul meu salvator la București. Dacă această scrisoare, pe care am expediat-o pe o cale ferată de cenzuri, te va găsi în cele din urmă, vestește-i despre mine pe toți cei care mai întrebădă acasă de sănătatea mea. Nu sînt în stare să povestesc acum mai multe — fmi simt trupul la distanță de un metru, cu asemenea mereu supracorâdă mi învîrt pe aici — și faptul că nu mai aud noaptea împuscături nu mă lasă să dorm! Cînd mă voi restabili lăuntric, îți voi scrie pe îndelete.

Din inimă, al tău F.

Către VICTOR WITTNER⁷
Basel

București, Hotel Opera, Brezoiuanu 37
18 octombrie 1939

c/o Nationalzeitung

Dragă prietene!

Salvot — în patria ta, în România rămasă încă, slavă Domnului, neutră. După mai bine de două săptămîni pline de moarte în jur! Cunoști adresa mamei mele din Mödling.

Scrie-i pe o carte poştală din Zürich două rânduri care să nu pară suspecte, că lui Franz îi merge bine şi dacă a primit mesajul meu. O scrisoră mai lungă îi voi scrie atunci când voi fi sigur că nu se cenzurează corespondenţa refugiaţilor înregistraţi — ceea ce sînt eu acum, deşi dispun datorită caritabilului Doktor Kleiber⁸ de o legitimă de presă elveţiană. Dă-i de ştire şi Linei; ea locuieşte încă în Sievering.

În schimb eu mă aflu aici, în acest amestec de Balcani, Paris şi New York, cu modestul bulevard de zgîrie-nori Brătianu, cu cafelele ale boemei pe Calea Victoriei, cu restaurante ale grătorăgilor pe alea Proter, cu Şoseaua Kiseleff şi cu multe monumente lucrăte de Ivan Mestrovich. Acum însă trebuie să-i relatez punct cu punct basmul demn de Seherazada pe care l-am trăit efectiv:

În fine, ajunsesem de la Varşovia prin Lublin şi Tarnopol în cel mai sudic oraş al Poloniei, Zaleszczi, care, după cum probabil ştii, ca vechii bucovineni, este aşezat într-o buclă a Nistrului, pe atunci o adevărată peninsulă a războiului înconjurată de pacea românească, pe care, trecind peste riul aproape sec, o şi simţisem deja. La acea oră cădeau peste Zaleszczi bombe nemţeşti. Ofiterul român de grăniceri, căruia m-am adresat în franţuzeşte, m-a condus în biroul său, spunîndu-mi că pot rămîne acolo pe toată durata atacului aerian, dar că apoi va trebui să mă întorc⁹. Un om — după paisprezece zile de foc şi bombardamente! La mijlocul podului de peste Nistru am ezitat o clipă: un salt peste parapet m-ar fi scutit de orice griji de-acum înainte. Dar aceasta n-ar fi însemnat decît victoria asupra mea a celorlora, cu toţi cei o mie de ani ai lor¹⁰, voiam cu tot dinadinsul să le supravieţuiesc. Aşa că m-am întors în oraşul fumegînd, pe jumătate distrus, unde nimeni nu se mai gîndea la vreo supraveghere. În ziua următoare, pe la douăsprezece, s-a dezlănţuit cea mai grozavă ploaie de bombe de pînd acum, care n-a cruţat nici malul celdăit, al regelui Carol, dar n-a nimerit padul de pe Nistru, pe care-l ţinuse. Iar peste pod se scurgeau acum valurile refugiuilor, nempiedicate în nici un fel de rînduri, ce ne-au lăsat să trecem pe toţi, civili, militari, pe jos, pe cai, în limuzine şi camioane. Locul unde am fost opriţi se chema Zastavna. Ne-au ieşit acolo înainte ţărani ca struguri şi pline, plini de o mîrmină biblică, purtînd, ca şi ruşii, cămăşile albe brodate multicolor deasupra pantalonilor. Abia aici a început înregistrarea şi controlul medical, şi, la întrebarea dacă există cunoştinţori de limbi străine pentru protocol, m-am anunţat la prefect, un fost funcţionar încă din vremea austrieilor, căruia, cu vînzare, i-am fost pe loc simpatic. M-a luat în casa sa împreună cu cîţiva ofiţeri polonezi, şi am înăptiat la el pe cîteva safele întinse pe jos. M-a sfătuit să dispar în zori din seară bine pîzită; altfel riscam să ajung pînd la sfîrşitul războiului în vreun loc de refugiaţi, ceea ce n-ar fi însemnat o plăcere. Un circumspect evreu, la care am schimbat în lei ultima mea bancnotă «forte», hîrta de cinci dolari, mi-a arătat după o două-treică un drum de toră ce ducea din spatele casei sale pînd la staţia de cale ferată, aşezată departe, înafara Zastavnei. Deoarece nu mai posedam nimic în afara unei mape, n-am atras atenţia cînd mi-am cumpărat un bilet pentru Czerni, şi abia atunci mi-am dat seama: plecăm doar spre bunul şi vechiul nostru Czernowitz. Acum a început minunea. A început în piaţa gării cerbutele, în faţa unei chioşc de ziare, pe care atîrnau gazetele ce apar acolo în limba germană. Cu redactorul-sef al uneia din ele, Niederhofer¹¹ şi el chema, corespondent de mai multă vreme; el retipărise cîteva articole ale mele şi mi-i datora aşadar onorarii. Bunul Niederhofer era să cadă din fotoliu cînd m-am legitimat cu inelul de la Burghtheater, pe a cărui faţă interioară este gravat numele meu. Apoi a trimis la gară să mi se ia un bilet. «Plecaţi încă în această noapte spre Capitală», m-a sfătuit, «acolo puteţi dispărea! Sau cunoaşteţi pe cineva în Bucureşti?» Da, îmi aminteam de un român, fost asistent de regie în Berlin la Max Reinhardt şi la prietenul meu Karl-

heinz Martin, Soare de Soare (sic) îl chema, fecior de boier, dar mai trăia el oare? La asta m-am gîndit tot drumul. Am ajuns cînd se crăpa de ziuă, am făcut o baie, mi-am ras barba soldătească şi apoi, arătînd iar pe jumătate a om, m-am interesat la Teatrul Naţional de cunoştinţa mea. «Este la noi director de scenă», mi s-a răspuns, «şi fîi la tomci mîncă dejun vizavi, la Hotelul Continental». Soare m-a recunoscut după cincisprezece ani, deîndată, şi m-a îmbrăţişat: «De unde vii?» — «Din război», i-am răspuns. «Ai bani?» — «Nimic înfiorător de 20 de lei» — «Pînd diseară vei avea mii», mi-a spus el, «aici este paradisul. Dar mai fînti dejuneară cu mine!»

După ce s-a îndepărtat suspiciosul cheiner, Soare mi-a dezvoltat planul său: «Tu eşti primul scriitor care aterizează la noi din plan război. Voi angaja un taxi şi vom trece pe la toate marile noastre redacţii. La fiecare vei promite fafetoane. În case s-ai povestit peripeţiile refugiuilor. Nu va trebui să le scrii, însă vei încasa avansurile». În faţa unui hotel elegant de lîngă un parc a oprit maşina. «Cameră cu baie!» a comandat el portarului. «Eşti nebun», i-am şoptit eu: «n-am nici cu ce să-l plătesc pe liftboy!» — «Tu trebuie să locuieşti clasa întâi», mi-a explicat el, «căci dacă se află la ziar că locuieşti într-un apartament la Hotel Opera vei încasa multu! onorariu! stabil! Nu uita niciodată să faci ca mine, adică să te plimbi pe la redacţii în cel mai ardeas taxă. Să se vadă că ai fost dintotdeauna obişnuit să trăieşti ca un boier». Pe scurt, în aceeaşi seară posedam deja zece mii de lei şi un costum nou de la amicul lui Soare de la «Lafayette», casa de modă cea mai selectă a Capitalei. Iar de ce priveşte scrisul, am scris, şti doar din gazetele elveţiene, unde a apărut adesea mea prîn acest război; zierele de aici au tradus-o. La clubul presei, prezidat de Oskar Walter Cisek, l-am reîntîlnit pe colegul Wolfgang Bretholz, care nici el nu-i aici un străin; a venit în România din zona de pace a Poloniei unde au intrat sovieticii. Aţi aflat de asasinarea ministrului Călinescu? Cadavrele ucigaşilor săi, acolo! ai celui Codreanu împuşcat deja ca «fugit de sub escortă», au zăcut, spre înfricoşarea celorlalţi, zile întregi la locul execuţiei lor, aceiaşi unde s-a petrecut atentatul. Între timp am primit prîntr-o emigranţă vieneză, care, ca şi tine, a aflat de sederea mea aici prîn bunul Doktor Kleiber, o recomandare către noul prim-ministru Argetoianu. Cu ajutorul unei poete, al cărei nume îl cunoşti poate, Duszka Zaras-Stec — a fost prietenă cu frumoasa Maria, răposata regină-mamă, iar soţul ei, profesorul Eugen Stec, este un important pictor polonez — am ajuns la bătrînul domn, un perspicace politician, ce priveşte cu îngrîşare viitorul. Desigur că ştia cu exactitate de la «secrete» Siguranţei cine eram şi ce făceam, şi, după o înmăsoă pîlăvîrgeală despre Viena, unde, ca tînd atîşat de legatie, s-a aflat în preajma doamnei ce mă recomandase, mi-a înmînat un plic cu o sumă apreciabilă, «ca pînă pînd cînd vă vor sosi onorariile din Elveţia», a glumit el. Încă un om plin de caldă simpatie, aşa cum l-am simţit şi pe ofiterul de la graniţă.

Cînd i-am povestit protectorului meu Soare despre întîlnire, a zîmbit: «Desigur că ti s-a povestit despre noi cît de uşuratici am fi. Se poate ca printre noi să fie unii ce nu se sfîşesc să primească bani, dar tu eşti la fel de prompt cînd trebuie să dea. Şi dacă, Doamne fereşte, va trebui cîndva să pleci de aici, să nu te opreşti niciodată în ţări plinsind de aşa-zisă «virtute». Vei avea parte acolo de vorbe umflate doar, iar altfel te vor lăsa să plămînzeşti. Numai «pădătoarii» îi înţeleg pe cei aflaşi în nevoie. De aceea şi Mîntuitorul s-a simţit mai bine între vameşi decît între ţarisei».

Cîtă dreptate are! Cît de mult şin la România ta!

al tău FRANZ TH EODOR

Către VICTOR WITTNER
Zürich
Post Restant

Constanța, Hotel Ovidiu
29 octombrie 1939

Dragul meu prieten și tovarăș de destin,

Noi exilații, deportații, emigrații, transgii tuturor stăpînirilor și tuturor țărilor avem doi patroni clasici, care, ei înșiși, nu și-au putut hărăzi o soartă mai bună. Unul adănește pe insula Ufenau lângă Zürich tău: Ulrich von Hutten. Celălalt în pămîntul Tomisului, Constanța de astăzi, unde m-am dus să-l vizitez: Publius Ovidius Naso, Oscar Wilde al Romei auguste, exilat de împăratul său la Pontul Euxin, înjind cu lacrimi transformate în versuri după cerul azurii al Cetății Eterne.

Cu această ocazie am sărbătorit revederea cu Dunărea, pentru întâia dată după ce în martie, anul trecut, am traversat-o în trenul spre Polonia fără să știu dacă o voi mai întâlni vreodată—și iată că s-a întâmplat aici, la Cernavodă. Deasupra ei zboară iscoditori cormoranii și bîltanii, păsări de toate neamurile mișună prin Delta, Marea, venindu-î în împlinire. Îi dilată malurile — este aceeași oare? Am iubit Dunărea vieneză, coborînd spre noi din pîntul plin de vie de la Wachau, cu ștrandul de la Kritzendorf plin de fete și senine și curate, cu «Porta Hungarica» strălucită de colina Kogel și de muntele Hundsheimer, ce se arcuiește ca un mormînt urîș în spatele ruinelor cetății romane Carnuntum. Privirea de rămas bun pe care am îndreptat-o în acea ultimă primăvară a Austriei noastre libere s-a oprit mai curînd asupra orașului decît a fluviului, oraș ascuns în vîlcelele Alpiilor, de o parte a Dunării peste care nu s-a întins ca mai toate metropolele active ale continentului nostru, ce au crescut în jurul fluviilor lor, oraș care, în pofida strălucirii imperiale, a rămas, cu oamenii săi viștoiri, o așezare de dincolo de lume. Și dacă astăzi se va fi trezit din beția sa din 1938, simte el oare că întotdeauna regretele vin prea tîrziu?

Destul! Am lăsat în urmă Dunărea iar la orizont lăucesc în soare valurile mării. Am ajuns după-amiaza tîrziu. Hotelul meu se numește «Ovidiu», iar în piața orașului se ridică un monument al poetului, avînd înscrise pe scuturi versuri din «Tristia» (...)

Seara îmi fac plimbarea obișnuită. În jurul cisternelor de la capătul portului se concentrează suburbele cu cafe-șantauri, cu danciguri și bordeluri. Pe străduțe înguste și prost luminate se clatină răcnind bețivii, locul nu pare sigur, înclt revin pe strada principală, ce duce pe sub lîmpi arcuite de la hotelul meu și pînă pe faleză.

Aici se desprinde un dig pînă departe în larg. Într-o masă sumbră, zgometoasă, pe bună dreptate denumită «Marea Neagră»; întunecată precum cerneala, tălăzuiește sub cerul înărat al serii și se izbește cu putere de dig, la al cărui capăt se ridică o construcție oprită la jumătate, viitorul Cazinou municipal, semănînd acum, cu ferestrele sale oarbe, cu un schelet de piatră. Însoțitorul meu român îmi relatează necăjit că sumele alocate pentru construcție au fost risipite încă înainte de deschiderea șantierului.

Bănci de marmoră populează digul. Șed aici ofțeri polonezi internați; îmbrăcați în cicoace țărănești și cu veste de piele uzate peste uniforme ferfenite, privesc fix, posomorîți, spre valurile ce ajung aproape să-l stropășească. La orizont, spre nord, se disting sclinteirile unor reflectoare. «Odessa», murmură omul de lîngă mine, «Rusia!»

Da—Rusia, parteneră a Germaniei—cîtă vreme încă oare? (...)

Înțipat am dorit să mai rămîn aici încă o zi — dar mai bine plec astăzi din acest oraș sumbru, plin de stații, unde se mai tînguie încă vorbele devante gemete, ele unul poate constrîns pînă la sfîrșitul zilelor sale să trăiască fără vreo undă de speranță că se va reîntoarce vreodată acasă.

Salută-l pe Hutten, căruia oricum i-a fost mai ușor, căci Marea sa Neagră s-a numit locul Zürich iar Constanța sa Rapperswil.

al tău FRANZ THEODOR

Către VICTOR WITTNER
Zürich
Post Restant

București, Hotel Opera
Brezoianu 37
15 noiembrie 1939

Dragă prietene,

Te rog să-mi expediezi de-aici înainte toate scrisorile «via Italia» și «par avion» — așa le primim necenzurate — este ultimul canal liber către voi! (...)

Și aici lumea este nerăbdătoare (...). Acum a fost fondat, ca mai înainte la noi, în Austria, cînd era deja prea tîrziu, un «Front Patriotic»¹⁸. Urmază oare la rînd Bucureștii?

Posed acum, datorită bunului Kleiber, legitimație de colaborator la «Nationalzeitung». Am fost primit la clubul presei străine. Este un avantaj, căci în aceste vremuri atît de schimbătoare nouășile ajung acolo mai repede decît în cafenele, care la rînd lor le afă mai repede decît restul lumii. În club sînt înscrși toți, chiar și nemții. Și bine-înțeles nu lipsesc nici rușii și nici aliații. Doar la Hotelul Athénée-Palace se mai poate vedea așa ceva, desigur însă că acolo veghează în exces «Siguranța», poliția secretă a statului, ce-și poate totuși permite să renunțe la supravegherea clubului presei, căci undeva trebuie totuși dovădită și democrația despre care se vorbește atît.

M-am împrietinit serios cu pictorul polonez Stec și cu soția sa Dusza. El reprezintă aici Polonia; și eu a trebuit recent să mă las examinat în vederea înrolării în armata din Franța¹⁹, dar am fost respins.

Îți scriu toate acestea deoarece mi-ai dezvăluit odată dorința ta de a veni pe aici. (...)

al tău bătrîn CSOKOR

Către ANNEMARIE SELINKO-KRISTIANSEN¹⁴
c/o Allert de Lange Verlag

București, Hotel Opera
Brezoianu, 37

Dragă Annemarie Selinko,

nu știu de fapt de unde vine curajul meu de a vă scrie despre tot ce mă frămîntă? (...) Poate că din sentimentul durerii comune pe care ți-l cauzează o patrie mai mult decît pierdută, o patrie metamorfozată, travestită.

Este la mijloc o rațiune mai prozaică, ce vă privește și pe Dumneavoastră. În această Romnie încă anti-nazistă pe deplin favorabilă: pe mine de pildă, m-au ajutat foarte mult Victor Eftimiu, președintele secției locale a PEN Clubului și locțiitorul său Liviu Rebreanu. Se caută literatură străină bună: se citește mult Feuchtwanger, Arnold Zweig, Vicki Baum și Stefan Zweig. Soția unui prieten bucurestean, doamna Dusza Czara-Stec, prietenă a răposatei regine Maria, își dă o deosebită ostensie cu traduceri. Nu mi-ai putea trimite vreo cîteva din povestirile Dumneavoastră, pline de optimismul atît de necesar în întunecimea de astăzi?

Prin Maria Czamska¹⁵, pe care desigur o cunoașteți din Viena, și prin sotul ei Ludwig Donath¹⁶, aflat acum la Hollywood, sper să obțin, recomandată de D-na Roosevelt, o viză pentru S.U.A. — pe de altă parte se spune că reprezentantul american de aici e în bune relații cu ministrul german Fabricius, dar poate că nu e la mijloc — flect psihoză friică la emigrații noștri, care-l văd pe Hitler în spatele fiecărei umbre.

Vă scriu această scrisoare din Semmering-ul Romniei; se numește Predeal și prieteni din București, care au aici o casă, m-au invitat să le țin companie. (...)

Vă mai amintii cînd am vorbit împreună despre «Julius Caesar» al lui Shakespeare și v-am citat versul de despărțire dintre Brutus și Cassius înaintea bătăliei de la Philippi? «If we do meet again, well, we shall smile...» Iar dacă ne vom revedea vreodată, să

facem precum și-au promis cei doi prieteni în acea scenă care, pentru mine, reprezintă scena de iubire cea mai frumoasă a dramaturgiei universale.

al Vostru supus
FRANZ THEODOR CSOKOR

Către ANNEMARIE SELINKO-KRISTIANSEN
Copenhaga
Victor Bendixgaden 9

București, Hotel Opera
Breziluanu, 37
29 aprilie 1940

Draga mea Annemarie Selinko
răspunsul Vostru a fost alt de frumos și de melancolic. Într-adevăr, viața noastră merge înainte, cu valizele mereu împachetate și cu sicriile întotdeauna pregătite, chiar și la noi, unde grija de a nu dăuna echilibrului pare mai importantă decât orice altceva. Și cu tot acest echilibru simt la rîndul meu că mă aflu sub ruinele unei epoci, îmi rămîne să înregistrez aici pulsul prăbușirii Răsăritului! Sper că, în pafida schimbărilor ce s-au produs la Voi¹², ați primit cartea mea de la Amsterdam¹³. Potrivit relatărilor de aici, răsturnarea a avut loc relativ fără vărsare de sînge. Cartea s-a născut din însemnările făcute în timpul refugiei mele, însemnări pe care le-am citit în public la Eftimiu; eu am insistat acolo să le dau forma unei cărți. Astfel ele au devenit o contribuție la istoria unui popor nefericit, hrănindu-se din gloria unui trecut spre care privește de o sută cincizeci de ani, o națiune de vizitatori care, în ciuda înfrîngerii, se ducelează pretutindeni în lume pentru cauza libertății, chiar și dacă propria libertate nu intră în discuție. Așa se va întâmpla și acum. De data aceasta sîm am visat alături de ei. Iar cînd după paisprezece zile de ploaie de bombe și sub focul mitralierelor aviatorilor din legiunea Condor ne-a ieșit în întîmpinare de partea cealaltă a graniței un val de omenie, visul se sfîrșise și s-a înfrîpat un altul, un vis de pace printre oameni veseli, prietenoși, plini de ospitalitate. Această Rămănie își învecinează suferul cu Marea Mediterană.

Între timp istoria mondială vî pune la încercare și nu numai pe Voi. Chiar și aici, printre acești vesnici epurici, își fac loc simptome îngrijorătoare ale amurgului de epocă. Tora se revendică de la eroul dac Decebal și de la învingătorul său, împăratul Traian, pe care-i invocă precum englezii pe normandul Wilhelm și pe regele saxon, pe care acesta l-a lichidat la Hastings împreună cu tot regatul său. Iar în ilegalitate, Garda de Fier a Căpitanului Codreanu, ucis ca „fugit de sub escortă”, visează la laurii lui Traian!

Sînteți preocupată de sănătatea mea, ca și cum ați și simțit cît de bolnav am fost. În momentul cînd încrederea cu care am rădăcit săptămîni de-a rîndul, zi și noapte, pline de spăime și pericole, a dispărut în această pace aparent lipsită de griji, trupul meu a cedat. Ozi zile am zăcut cu febră, avînd senzația de la crană și pînd în vîrful pie-ciorilor, de înaltă tensiune, înct chiar și o privire strălucă de a se părea vătămătoare. Un am minunat. În vîrstă, cîruiă îi fussem recomandată de vîrul său, poetul Albert Ehrenstein¹⁴ și-a trimis la mine pe frăsușea medicului curant, care m-a re-pus pe picioare. Și mă gîndesc că bătrînul domn, ca evreu, este el însuși în primejdie dacă ajunge cumva — putea numita Garda de Fier. Aici am înțeles pentru înția dată că noi, prigonii tuturor raselor și națiunilor, cu pielea albă, golbînd sau neagră, am devenit pe toate meridianele o mare națiune, o națiune a „dezrădăcinaților”, cum mi-ați scris. Sîntem alături în toată lumea, formăm o nouă familie, indiferent de cine ne-a procreat.

Scrie-mi te rog imediat cum și-a plăcut cartea mea, iubită surioară Annemarie!

Al tău F.T.C.

Către ANNEMARIE SELINKO-KRISTIANSEN
Copenhaga
Victor Bendixgaden 9

București
Hotel Opera, Breziluanu 37
20 iulie 1940

Draga mea . . .
dar la ce bun să mai adăugăm nume? Din trei scrisori ne cunoaștem astăzi de parcă ani întregi am fi stat alături la masa literară din cafeneaua vîneză Herrenhof. (. . .) Căci, în ciuda scurtei noastre corespondențe, simt că m-am îndrăgostit de-a binelea — și totmai de aceea scrisoarea de față trebuie să fie și ultima între noi — din pricina ta, iubire!

Pe Fabricius, ambasadorul german aici încă de pe vremea Republicii de la Weimar, îl înlocuiește un provocator, fostul Freischarführer Killinger — da, auziti bine: Manfred Killinger! Numele înseamnă un program. În amintirile sale din anii preluării puterii el povestește fără înconjur și cu plăcere chiar torturarea sub comandă sa a unei tinere socialiste căzută în mina alor săi. Mă gîndesc deja să plec de aici cît mai curînd. Căci Garda de Fier se readună în frunte cu politicianul Moria Sima, care a preluat de la Codreanu moștenirea cămășilor verzi. Încercările de a obține o viză pentru S.U.A. sau Elveția au rămas pînă acum fără rezultat; ultima speranță o am pentru Iugoslavia, al cărei consilier de ambasadă, baronul Kulmer, este un fost diplomat austriac. Vești aflu vești de la mine prin intermediul prietenilor din țările neutre. De curînd mi-a scris unul dintre cei mai vechi amici, camarad de arme din 1918, pictorul Carry Hauser²⁰; mi-a scris din Zürich despre un moment zguduitor petrecut acolo, unde, după căderea Fronte²¹, este atestată de la o zi la alta o invazie germană în Elveția. Într-o asemenea zi critică, la 18 mai, cînd coloane de automobile și trenuri aeriene se îndreptau spre interiorul țării, s-a jucat la teatru, în regia lui Leopold Lindtberg²², partea a doua a lui „Faust”, opera marelui German.

Aici — încă n-am ajuns în acest punct — încă nu. Dar cerul știe ce ne așteaptă pe noi. Desigur că după victoria din Armas uruiea la rînd Rădritul.

Să fim atenți la înfrîntii cu istoria de felul celor trădite de well, și pentru viitor să ne gîndim din nou la fraza din Julius Caesar: „If we do meet again, well, we shall smile”.

La revedere, pentru cînd se va lumina
al Dumneavoastră, F.T.C.

Către FERDINAND BRUCKNER²³
New York
212 East 16 Street

București, Hotel Opera
Breziluanu 37
1 august 1940

Dragul meu,
nu mi-ai răspuns la scrisoarea în care îți vorbeam de posibilitatea reprezentării în regia mea la Teatrul Comedia a piesei tale de „Krankheit der Jugend”. (. . .) O telegramă de la Rudolf Forster²⁴ a fost pînă acum singura care a ajuns de dincolo pînă la mine, ca și știri că soții Werfel²⁵, Hertha Pauli²⁶ și Walther Mehring²⁷ sînt așteptați să debarce, era să spun: să eșueze, la voi. Bieții oameni! Au avut parte de ceea ce am trăit și eu în septembrie 1939 în Polonia, ba parcă soarta le-a fost și mai potrivnică atunci cînd i-a silit să traverseze Pirineii pe cei care în Marsilia n-au mai prins nici un vapor neutru. Și cine a mai rămas aici neutru în afara de S.U.A.? Și aici eful catastrofele franceze a fost dezastruos; abia acum, prin comparație, ne putem da seama cît de bine a rezistat Polonia. „Polonia nu-i încă pierdută”, se mai aude încă la noi — altă vreme cît mai ră-mîne regele Carol. Mareșalul Antonescu (. . .) crede că, dispunînd de sprijin german

și cu ajutorul resturilor Gârzii de Fier sub Horia Sima, îl va putea determina să abdice în favoarea fiului său, fapt care ar însemna pentru polonezii internați, ca și pentru mine, începutul unei perioade grele. Iar consulul american, cel care acordă neprețuită viză, privește chiar cu oarecare simpatie către cel de-al treilea Reich. Următoarea țară neutră cu care România se mărginește ar fi doar Iugoslavia, patria strămoșilor mei, «grănicerii», foști ofițeri de graniță austrieci. D-na Roosevelt personal se interesează, prin intermediul Mariei Czumka-Donath, de viza mea, dar asemenea lucruri nu se blochează ușor, ci jos, la nivelul executanților. Așa mi s-a întâmplat («Slavă Domnului!», spun acum) cu Franța, apoi cu Anglia: mai rămân doar S.U.A. (...).

Cît mai pot oare intrîzia aici știe doar bunul Dumnezeu, el însuși incapabil astăzi de vreun răspuns exact. Poate antrenai PEN-Clubul american să intervină pentru mine? (...) Încercați tot ce se poate! Eu cred oricum că voi ajunge la Belgrad înainte de a sosi la New York.

Vă îmbrățișez din toată inima!
al vostru vechi prieten
FRANZ THEODOR

Către VICTOR WITTNER
Zürich
Seehofstrasse 15

București, Strada Dr. Herescu 3
c/o Czara-Stec
11 noiembrie 1940

Dragul meu,
nu voi uita cîtă vreme voi mai fi în viață ziua de 9 noiembrie 1940! Ai aflat oare în Elveția ta neutră despre ce s-a întâmplat aici în acea zi, în jurul orei patru dimineața? În Reich asemenea știri depind de problema dacă în țările Axei Roma-Berlin catastrofele naturale au voie să aibă loc și dacă nu cumva ele fac un serviciu propagandistic rețetelor secrete ale aliaților. Poate că la Viena s-a aflat totuși. De aceea trebuie oricum din nou să te rog să scrii alor mei o carte poștală nevinovată, cum că Franzl este nevătămat.

Două zile înainte de eveniment am fost la cel mai modern cinematograful al Bucureștilor, la «Carlton», la subsolul hotelului de paisprezece etaje purtînd același nume de pe Boulevardul Brătianu. Se dădea versiunea cinematografică a faimosului roman al sora-riilor Brontë, «Wuthering Heights»; minunatul interpret al rolului principal se numea Laurence Oliver (sic). După aceea am fost în vizită la un prieten ce locuiește într-un bloc lângă Cîmigiul, parcul municipal bucurestean. Sprijinit de peretele camerei am simțit deodată cum acesta cedează sub greutatea mea ca și cum ar fi fost o biată pernă. Vesela a zădărnicit ușor și lampa s-a clătînat. «Un mic cutremur», m-a liniștit gazda, «avem parte des de ele».

În seara lui 8 noiembrie m-am uitat de pe fereastra camerei mele, pe cînd o arieșeam, la marșul pomental hotel Carlton. În acel moment supraolmerat cu refugiați din ținuturile cotate. La distanță de doar cîteva străzi de hotelul meu, acesta se ridica pe soclul în formă de pătrat, adăpostind cinematograful, strălucind din toate ferestrele turnului înalt de cincizeci de metri — un cub luminos în noaptea umedă de toamnă; pe acoperișul său orizontal plîpîia semnalul roșu al apărării antiaeriene.

Culcat în pat învîlmam, ca întotdeauna înainte de a ațipi, lecția de engleză pentru mine, la un curs ținut de o domnișoră bătrînă demnă de toată dragostea, singura rămasă dintre lectorii pe jumătate dizolvatului British Council, curs special pentru emigranții oricînd pregătiți pentru un următor refugiu. Se contura o viză pentru S.U.A.; urma să vină un nou consul, mai favorabil nouă — iar eu consideram faptul că și rezolvat. Fără a stinge lampa am adormit. Mă aflu deja într-o cabină pe vapor, cînd deodată tangajul

mașinilor îmi răsturnă patul, după care a urmat un bubuit puternic — m-a trezit zăngănitul unei sticle, luminile nopții mai plîpîiau, însă tunetul din profunzimii nu încetase și cu el nici zădărnicierea se scuturau camera. Prin ușă deschisă brusc am văzut oamenii pe jumătate dezbrăcați coborînd în goană scările. «Cutremur», strigau, iar pe plofonul de deasupra mea a apărut o crăpătură neagră în zig-zag, acoperindu-mă cu var alb.

Nu era timp nici măcar pentru spaimă; mi-am făcut mecanic o cruce și am mai reușit să-mi doresc să fiu lovit direct în cap, ca să nu sufar prea mult.

Apoi s-a stins lumina, tunetul a încetat, iar pămîntul de sub mine s-a liniștit. Această vecinie a durat patruzeci de secunde. Din fereastră am văzut arciundu-se un nor de flăcări acolo unde ieri seară mai era Hotelul Carlton.

M-am îmbrăcat ușor, mi-am adunat lucrurile și m-am înghesuit printre clienții hotelului, ulei plîngînd, alții rugîndu-se, alții înjurînd, către ieșire. Mai trăiesc oare prietenii de la Cotroceni, pictorul Eugen Stec și soția sa Dușza? O minune mi-a scos în cale un taxi liber; «Strada Doctor Herescu 3!» i-am strigat șoferului. Bine că n-am uitat adresa în tulburarea cel-ai cuprinde pe fiecare atunci cînd singurul lucru sigur care mai există pe lume devine nesigur — pămîntul de sub picioare! Vehiculul s-a deschis între strada Aristide Briand și Boulevardul Brătianu; la lumina rece a făclilor de magnezium soldații români se luptau să degaje mormanul de ruine înalt de aproape zece metri, pe locul în care cu o oră înainte cîinci sute de oameni mai visau, vegheau, iubeau, da, iubeau; a fost găsită o pereche strivită, ce n-a mai putut fi despărțită nici în moarte. Iar ceilalți, întrebți tu? S-a spus că o parte s-au salvat în cinematograful, care, fiind prevăzută și ca cădăpă antiaeriană, a rezistat inițial presiunii de sus. Cei închiși au mai dat semne de viață printr-o instalație interfonică rămasă intactă, «jucăm cărți la lumina lumînărilor», asta or fi strigat unul — apoi însă nu s-a mai auzit nimic. Mai tîrziu am aflat motivul; au crăpat cazanele cu petrol (mai ieftin decît cărbunele, datorită Ploieștilui, lichidul fierbinte scurgîndu-se prin plofonul plesnit în ultimul spațiu gol care-i rămădese, în acel cinematograful cu refugiații și cu cărțile lor de joc, unde seșezem eu însumi alături-ieri.

Pe prietenii i-am găsit sîndătoși, numai soba se prăbușise, iar în bucătărie zăceau vase sparte. Dușza, gospodina blondă, dădea o mînd de ajutor femeii de serviciu îngrozite ce se temea de un nou cutremur. «Dacă e să ne înghită pămîntul, să fie măcar ordine», mi spunea dînsa. De o întoarcere a mîinii în hotel serios lovici nici nu putea fi vorba, cum am aflat la telefon de la postul de poliție: așa că am rămas la prietenii. În cenusiul dimineții — îmbrăcați cu toții, cîci cine a mai putut dormi — am văzut în grădina din fața casei vecine cadavru unui om bătrîn zăcînd liniștit într-un sicriu. Pe bătrîn, mort înainte de cutremur, îl îmbrăcaseră sărbătorit, după obicei, și îl lăseseră în aer liber; acum aranjau din nou coranele ce alunecaseră de pe catafalca. În minutul catastrofei, Cotidianul s-a reinstaurat anevie. Pagubele s-au dovedit mai mici decît s-a crezut inițial; marile hoteluri, «Athenae» și «Ambasador», pline de fisuri, au rămas totuși în picioare. Din «Carlton» s-au salvat doar trei persoane: dispecerul apărării antiaeriene în paui său de fier, care a alunecat ca o sanie, de pe acoperișul orizontal pe mormanul de ruine, și o pereche, al cărei cîine a făcut atît de multă larmă, înct cei doi s-au sculat și au pornit cu el plîmbe pe Boulevardul Brătianu chiar în momentul declanșării nenorocirii. Pe același bulevard am văzut un căruț de copil în care se culbărise o pătură de la o casă din apropiere. «Un cutremur prin surpare», o relată radioul; la epicentru, în regiunea Muntele, s-ar fi despărțit pămîntul, înghițind cu totul oameni și case.

Total mi se pare acum, față de nenorocirile plînuite de creierele omenești și pricinuite de minile omenești, mai drept, pentru că le afectează și pe unele și pe celelalte: este demingul ce se îndoaiește de creiașă sa, fapt care astăzi aproape că nu i se poate lua în nume de rău.

Pe mine m-a crușat din nou. Cîtă vreme încă oare?

Se pare că la Arbon locuiește, pe malul elvețian al lacului Bodan, prietenul meu din tinerețe, pictorul Hauser, venit la Zürich. Dacă îl întâlnesc, spune-i că pământul nu m-a înghițit și că mă gîndesc la el cum mă gîndesc și la tine!

În numele vechii noastre prietenii, al tău
FRANZ THEODOR

Către VICTOR WITTNER
Zürich

Seehofgasse 15
Drogul meu,

poți să-i mulțumești Celui de Sus că n-ai mai ajuns să faci proiectata călătorie în România. Am părăsit-o și eu, dar abia în ultimul moment, după ce răscăla Gârzi de Fier l-a doborât pe regele Carol și apoi s-a îndreptat împotriva marelui lui Antonescu, pe care tot ea îl instalase. O săptămână întreagă s-a dezlănțuit iadul. Plutoane motorizate terorizau orașul; pe bătrînul om de stat, profesorul lărg, l-au atacat în propria casă, i-au smuls barba și i-au tăiat beregata; oșă a murit Cicero al României, sfetnic a doi regi. Dar pentru că s-a văzut imediat că armata se afla în spatele lui Antonescu și nu a lui Horia Sima, șeful comenților lui Codreanu, noul ambasador Killing, specialist în torturarea adversarilor politici, mai ales cînd sînt femei, a urmat indicația lui Göring și i-a lăsat pe legionarii verzi să cadă, după ce, prin pogromurile organizate cu precizie, aceștia reușiseră să devină insuportabili pentru întreaga lume — să nu uităm că la București se mai află un ministru englez și altul american. Cu prețul alungării lui Horia Sima în Reich, care îl va utiliza ca mijloc de șantaj, mareșalul a încheiat cu Axă un pact ce-l va scoate mai tîrziu din neutralitate. Deja țara regelui de papă Mihai mișună de instructori germani, ce-i antrenează pe bieții tîrîni ardeleni pentru un război în care n-au decît de pierdut. Pînă acum au fost cedate ținuturi întregi Ungariei (...). Consilierul ambasadelor iugoslave, fost diplomat austriac, mi-a făcut rost de o viză, iar autorizația de ieșire din țară am obținut-o prin locuitorii directorului Teatrului Național²³ (...), care îmi propusese, altă vreme cînd sînt nemții la putere, să mă ascundă într-o mîlăstire, iar apoi să lucrez pentru teatrul său, dat fiind că n-am probleme de ordin rasial. Mi s-a părut prea romantică soluția, înct am pretextat o vizită la sculptorul Ivan Mes-trovič, cu reședința în Zagrebul iugoslav, despre care intenționez să scriu o carte. Astfel am obținut vizele de ieșire și intrare, iar acum mă aflu într-o capitală neutră, unde locuiesc vechi prieteni ai tatălui meu, de origine de prin țările acestea. (...)

Scrie cît mai curînd vechiului tău amic

CSOKOR

NOTE

* Franz Theodor Csokor (1885—1969), dramaturg, prozator și poet, debutează în manieră expresionistă în anii 1912—1913, colaborator în deceniul al treilea al scenelor veneze de la Raimund-Theater și Deutsches Volkstheater, membru în conducerea austriacă a PEN-Clubului, îndrăgostit în Germania hitleristă, după ce a lăsat poziția în public împotriva arderii cărților de către fasciști, laureat al Premiului Grillparzer în 1938, în emigrație între 1938—1946, se reîntoarce în Austria, laureat al Premiului de Stat austriac pentru literatură în 1955; opere importante: dramele *Die rote Strasse* (1918), *Die Ballade von der Stode* (1928), *Gastelisch der Menschenrechte* (1929), *Beutetes Gebiet* (1930), *Dritter November 1918* (1936), *Götter General* (1939), *Kalybo* (1942), *Der verlorne Sohn* (1947), *Das Zeichen an der Wand* (1962), romanul *Der Schlüssel zum Abgrund* (1955), ciclul de poeme *Das schwarze Schiff* (1946).

¹ acțiști și scriitoare, prietenă a lui Csokor, rămasă între 1938 și 1945 în Viena ocupată de naționaliști Slivinski-Ellenberger, prieten al lui Csokor, specialist în probleme de aviație și om de cultură, s-a aflat în emigrație între 1939 și 1950.

² Jan Gavronski, ambasador al Poloniei la Viena între 1933 și 1938, l-a ajutat pe Csokor să emigreze.

³ Soare Z. Soare (1894—1944), regizor bucureștean.

⁴ Karlheinz Martin (1888—1948), regizor german din marea pleiadă din perioada Republicii de la Weimar, a lucrat cu teatrele din Berlin și Viena.

⁵ este vorba de piata Triumphel de Strinberg.

⁶ Victor Wiscner (1896—1949), ziarist, născut la Herța, în Bucovina, redactor-șef al revistei berlineze *Querschmitt*, emigrată în Elveția, după război revine la Viena.

⁷ Dr. Oskar Kleiber, redactor la *Bozler Nationalzeitung*.

⁸ conform angajamentelor sale de neutralitate, guvernul român a lăsat inițial măsuri de supraviețuire sportivă a frontierelor cu Polonia.

⁹ se referă la « Reichul milenar », figură de stil nazistă pentru a desemna cel de-al treilea Reich.

¹⁰ Adolf Niederhofer, redactor-șef la *Czernewitzer Morgenblatt*.

¹¹ este vorba de Frontul Renașterii Naționale, fondat în decembrie 1938, partid unic sub dictatura regelă.

¹² se referă la unitățile armatei regulate polonoze în exil de sub comanda generalului Sikorski.

¹³ Annemarie Selinko-Kristiansen (1914), scriitoare de limbă germană, născută la Viena, căsătorită în 1938 cu un diplomat danez. Csokor, care o cunoscuse fugitiv la Viena, născuțe pentru ea o afecțiune multă vreme nemărcurșită (vezi și ambiguitatea formulilor de adresare în corespondență).

¹⁴ acțiști vizează, emigrată în S.U.A.

¹⁵ actor vizează, soțul Mariei Csokor, colonofondar în S.U.A. al teatrului newyorkez Komödie, la care juca cu precădere (în limba germană) actori austrieci emigrați.

¹⁶ se referă la ocuparea, la 9 aprilie 1940, a Danemarcei de către armatele hitleriste.

¹⁷ volumul *Als Zivilist im politischen Krieg* a fost publicat la editura olandeză Allers de Lange, care, după 1933, înțreținea prin Walter Landauer o secție germană, unde au apărut o bună parte din cărțile scriitorilor emigrați.

¹⁸ Albert Ehrenstein (1886—1950), poet de limbă germană, născut la Viena, emigrat în Elveția și apoi în S.U.A., unde a rămas pînă la sfîrșitul vieții; Csokor se referă la vărul său Norbert Ehrenstein, domiciliat în București.

¹⁹ Carl Maria Hauser (1895), pictor și scriitor de limbă germană.

²⁰ la data evenimentului relasat de Hauser armata germană ocupase deja Olanda și Belgia și rușese frontul francez la Sedan. Csokor scrie scrisoarea după ce încheierea armistiștiului între Franța lui Pétain și Germania se consumase.

²¹ Leopold Lindtberg (1902), regizor elvețian, director de scenă la Schauspielhaus în Zürich.

²² Ferdinand Bruckner (1891—1958), dramaturg austriac, emigrăz în Elveția, Franța și S.U.A., de unde se reîntoarce în 1953.

²³ Rudolf Forster (1889—1968), actor austriac, aflat între 1937 și 1940 în emigrație în S.U.A.

²⁴ Franz Werfel (1890—1945) și soția sa Alma Mahler-Werfel.

²⁵ Hertha Pauli (1891), acțiști și scriitoare, emigrează în Franța și apoi, prin Spania, în S.U.A., unde trăiește și astăzi.

²⁶ Walter Mehring (1896), emigrează în 1933 în Austria, apoi în Franța și S.U.A. Trăiește în Elveția.

²⁷ este vorba, probabil, de Soare Z. Soare (din Franz Theodor Csokor, *Zeuge einer Zeit. Briefe aus dem Exil 1933—1950*, Albert Langen-Georg Müller, München, Wien, 1964)

Selecție textelor, traducere și note de
ANDREI CORBEA

Distins cu prestigiosul premiu «Național Book Award», volumul de memorii *Unfinished Woman* de Lillian Hellman, își păstrează nealterată savoarea și tinerețea. S-ar părea într-adevăr (așa cum observa încă de la apariția cărții Joseph Epstein) că, mai mult decât o culegere de amintiri (— *A Memoir* —), aceasta să fie «o încercare, o foarte riguroasă încercare a scriitoarei de a se cerceta pe sine».

Dramaturg de prim ordin și personalitate publică de răsunet internațional, Lillian Hellman dădea aici într-adevăr, dincolo de mărturiile unei biografii, confesiunea incitantă a unei conștiințe, în actul auto-examinării retrospective. Aceste valențe vin să li se adauge seizantele calități filnice ale cărții, compusă dintr-un mozaic de secvențe de o remarcabilă vivacitate vizuală, meșteșugul omului de teatru și al scenaristei încununând în chip fericit substanța umană a cărții, «opera unei femei cu multă experiență, dar nemolipsită de cinism — cum remarcă același critic —, aspră și totodată generoasă, dreptă dar în același timp reticentă».

Un atare «portret de conștiință» reprezintă, prin finețea analizei psihologice și rigoarea judecăților, un însemnat document moral despre o viață activ împlinită, pas cu pas, cu marile frământări ale istoriei recente; pe de altă parte, prin nervul și siguranța notației, prin incisiva proprietate a expresiei, el rămâne un punct ferm de referință în proza americană contemporană de tip «non-fiction». *Unfinished Woman* izbuteste, într-adevăr, să îmbine nealterat dinamismul genuin al vieții cu potențialul de rafinat impact al literaturii. Tocmai pe marginea acestor însușiri ale prozei lui Lillian Hellman, V. S. Pritchett, un important critic american, nota «extraordinară energie... spiritul combativ și farmecul inundând subit pagina... mișcarea ironică de dezvelire a adevărului, de retroagere rapidă, apoi; demersul neutru, rece, aproximând pragul unor revelații, urmate de discreția opririi la timp a confesiunii» (în Harper's).

Fragmentele pe care — sub titlul de *Itinerar neterminat* — le publicăm acum în premieră românească, încearcă să pună cât mai bine în relief îmbinarea acestor calități, aliajul de psihologie realistă și demnitate morală, de atitudine politică progresistă și caldă omenie.

«Jurnal de drum» al scriitoarei prin ani, acest text este în același timp un credo. El ne vorbește despre opțiunile hotărâte ale Lilianei Hellman, pentru dreptate socială, despre poziția ei de militantă antifascistă în timpul războiului civil din Spania, despre elanul cu care și-a adus contribuția la cauza războiului anti-nazist, prin armele reportajului și ale scenariului de film; acestea și multe alte frânturi de viață rememorate se încheagă în aceste file, oglindind un adevărat portret moral al autoarei: inflexibilă în atitudinea ei pacifistă, neclintită în lupta împotriva nedreptății și asupririi, fermă în poziția ei față de corupție și putere.

Sînt trăsături pe care le regăsim în întreaga ei operă, din care cititorii revistei *Secolul 20* au avut prilejul să cunoască pînă acum fragmentele din volumul *Pentimento*, intitulată *Julia*, (între timp popularizate și sub forma ecranizării de succes care a rulat în cinematografele noastre). Întregirea informației despre viața și opera scriitoarei poate fi găsită de cititor în *Secolul 20*, nr. 8 din 1975, paginile 38—39.

ANDREI BREZIANU

Închiriasem o casă întunecoasă în Hollywoodland, acea parte deluroasă dominînd Boulevardul Hollywood care încă de pe atunci începuse să se degradeze. Nu-mi dau seama de ce a alesem o casă atît de urîtă, nici de ce angajasem o fostă actriță ca să ne gătească mese foarte proaste. Fosta actriță era o femeie tristă și singură care, văicărîndu-se neconținut de perspectiva iminentă a unei calivii totale, reușise să-mi transmită, pentru prima oară, oroarea de bătrînețe. Arthur și cu mine eram cuprinși de milă, dar tatei nicodată nu i se făcea milă de bucătăreșele nepricepute; drept care, atunci cînd părinții veniră pe coasta de vest să ne viziteze, după două cine proaste, tata a întrebat: «Cum poți minca salată înainte de supă și cine mîncînd grapefruit la masă? Ce s-a întîmplat cu tine?»

Avea dreptate. Ceva se întîmplase cu mine. Mă doborîse toropeala. Cea mai mare parte a zilei o petrecam citind într-un fotoliu de piele, iar noaptea mă străduiam să beau zdravăn. Simțindu-mă stîngheră, băutura avea efectul de a face ca oamenii neinteresanți să nu mă măiscoată din sîrșite, iar la ore mai înaintate să nu-mi mai pese deloc de ei. În iunie anul acela împlineam douăzeci și cinci de ani și singurătatea pusesse stăpînire pe mine cu un ceas mai devreme.

După o conversație avută cu tata, m-am necăjit și am încercat din nou să-mi găsesc o slujbă. Bărbatul meu și-a pus în acțiune influența, și contra cincizeci de dolari pe săptămîna, citeam manuscrisele unor scenarii pentru *Metro-Goldwyn-Mayer*, și făceam referate despre ele. Ca să obții postul trebuia să citești în două limbi — sau măcar să preținzi că o poți face — referatele trebuiau să fie de o simplitate cvasi-prostească, iar referența principală a lui Louis Mayer, reușea să le simplifice încă și mai mult, mai înainte de a le prezenta domnului Mayer.

Într-o clădire dărăpănată susținută de stîlpi, pe care cel mai mic entremur îi clătina (în acel an avuseseră loc mai multe cutremure în California) — într-o încăpere spațioasă, lucrau disprezece bărbați și două femei. Cînd terminai de citit un manuscris (îți prețineau cel puțin două pe zi) treceai într-o cameră mare, așteptînd să-ți vină rîndul la una din acele rable cu pretenții de mașină de scris. Se spunea că dacă referatele erau cit de acceptabile, puteai fi promovat pe post de redactor stagiar, însă n-am aflat nicodată mai mult, întrucît nu-mău promovau. Nu-mi mai păsa prea mult de slujba mea, fiind, în primul rînd bucuroasă de a avea în sfîrșit un post; îi păsa, în schimb, unei austriece învățate, ca și unei scriitoare din Anglia, care stătea retrasă într-un colț al încăperii; dar, dintre toți, cel mai mult îi păsa, cred, unui bărbat care fusese redactorul unei edituri new-yorkeze și care eșuase aici, fiindcă își părăsise soția pentru o fată tînră. Îl căutam privirea, în speranța că ne vom împrieteni, dar în afară de o atitudine politicoasă pe care o avea față de

aceea — dar cred că și acum e la fel — dacă primeai cinci sute de dolari pe săptămână pentru scrisul tău, nu te prea frecventai cu cei care primeau, pentru același lucru, o mie cinci sute. Pe mine treaba asta mă lăsa rece; lumea celor bogați mă complexa și deveneam grosolană; instalațiile uluitoare din casele lor, piscinele, abia venite atunci la modă, conversația pretențioasă, toate acestea mă făceau irascibilă și deveneam a dracului. Mi-au trebuit ani, ca să înțeleg că, de fapt, era o perioadă comică, cu acel mobilier în cel mai perfect stil englez, care venea să înlocuiască mobila spaniolă supraîncărcată, salurile afirmate peste tot; vorbirea agitată plină de subtilități — un producător vorbea foarte des despre «Perbertatea» ficei sale, iar Hammet mi-a telefonat într-o seară din casa lui Jean Harlow⁴ ca să-mi spună că aceasta își chemase valedul ca să-l adreseze următoarea rugămintă: «James, deschide te rog fereastra, ca să pătrundă o boare suavă de aer»; era epoca eforturilor de a ține pasul cu timpurile noi și totodată de a păstra rădăcinile pe care, peștele cu mamele evreice, aduse cu mîndrie de pe coasta de est; bucătării francezi și știuca umplută; sau acea soție de compozitor care avea două haine de hermină identice, în caz că una ar lua foc; și vecina noastră, o ex-vedetă, care mă vizita des, pentru a-mi arăta rănile făcute pe trupul ei, cu cuțitul, de un rezizor foarte habotnic; sau leul din hidoasa noastră casă, așezat deasupra căminului și ai cărui ochi se aprindeau dacă apăsa pe un buton; sau acel mops, care nu și-ar fi mîncat halca pentru nimic în lume, dacă stăpîna lui, o poloneză, nu i-o aroma cu «un soupçon d'ail», cum zicea ea.

Dar, ce mă interesa pe mine mai mult decît toate acestea, era lumea, marginală, confuză, care venea la Hollywood din motive pe care ajunsesem să le dau uitării. Locuiau în apartamente noi, în clădiri cu dormitoare pliante, acele camere cu pat Murphy⁵ considerate, încă de pe atunci, un fel de mahala a Bulevardului Hollywood, sau în case subrede, care se zăreau încă-ocole pe dimbulile clisoase ale Hollywoodului, ca niște trunchiuri ciuntite de geranium. Mai dăruiau vestigiile timpului cînd mulți dintre ei ar fi nutrit ambiția să joace, să scrie, sau să picteze, dar aspirațiile acestea se transformaseră în beție de droguri, de pescuit în ape tulburi. Descoperisem lumea asta după ce-l înfrîniseră la Hammet, dar nu aveam acces la ea, așa că o priveam doar prin crăpătură uși. Mi se părua o lume independentă, de învidiat pentru nopțile ei albe, libere, și zilele petrecute dormind, dar ei interpretau totul mai drept altceva, și le păream suspectă; îmi amintesc de întrebarea unei femei mai în vîrstă: «De unde ai rochia asta?», și înaltele de a fi putut să-i răspund, ea spuse: «Mult mi-a trebuit ca să-ți spun că te îmbraci bine». Cred că mă considera o băgăcioasă, excitată de curiozitate, iar imaginea mea romantică despre lumea lor o luau drept condescendența unui privitor dintr-o clasă socială superioară. Hammet însă îi vedea așa cum erau, și îi frecventa doar în timpul unor turniruri de beție, părăsindu-i brusc cînd se trezea. *Pe West*⁶ îi vedea prin prisma talentului său original: era autorul romanului *The Day of the Locust*, singura carte bună, care s-a scris vreodată despre Hollywood. (Romanul lui Fitzgerald *The Lost Tycoon*⁷ era abordat dintr-un unghi subiectiv, de fapt al lui Irving Thalberg; Scott scrișese uluitor despre cei bogați și cei puternici de pe coasta de Est și despre cei din Europa, dar el își făurise un ideal din Irving Thalberg, care nu era decît un producător de filme, tînr și scripitor.)

Toate acele personaje trăiesc în memoria mea într-un talmes balmes, înghesuite într-o singură încăpere, și nu mi sînt sigură dacă nu cumva confund femeile cu bărbații, cîinii lor cu copiii și mamele lor. În schimb, îmi aduc aminte foarte clar de un artist care cutreiera străzile desculț, se angaja doar cînd nu mai avea încotro capîtan sau mecanic pe yachturile milionarilor. Casa lui subredă de pe dealuri, era burdușită cu veselă, pahare, cearșafuri, toate purtînd pe ele denumirile elegantelor ambar-

cațiuni de unde fuseseră însușite; executa imitații neîntrecute despre comportarea din timpul navigației, a mai marilor cinematografe.

În 1936 — locuiam pe o insulă în larg, în fața coastei statului Connecticut — a izbucnit războiul civil din Spania. Niciodată nu fusesem martorii unei alianțe mai puternice și unanime între liberali, radicali, intelectuali și burghezia intelectuală. (Bineînțeles, acum cînd scriu aceste rînduri, reacția împotriva războiului din Vietnam e mai puternică și mai generală⁸. Pe atunci ne-au trebuit însă patru sau cinci ani, ca să ne dăm seama că unii dintre noi, americani ca noi înșine, fuseserăm recrutați să ucidem; de pildă, soțul coafezei mele; sau fiii prietenilor mei cunoștințe; sau un fost student de al meu de la Harvard; sau un mecanic auto, care nu ar fi fost în stare să țină nici măcar un briceag în mînă — pentru rațiuni pe care nici unii dintre noi nu le înțelegeam.) De aceea, atunci cînd Archibald McLeish⁹ a propus în 1937, ca el împreună cu Hemingway, Joris Ivens¹⁰ și cu mine să facem un documentar despre Spania, am acceptat cu entuziasm, din dorința de a face ceva.

Era ușor să completezi cecuri sînd la New York, despre care mai nimic nu șiam, emisiune, sau un conspect măcar, despre un război, despre care mai nimic nu făcîm, care avea loc într-o țară pe care n-o cunoșteam. Eram hotărîtă să plec cu Ivens în Spania, dar la Paris m-a dat peste cap o congestie pulmonară, m-am înapoiat și au mai trecut vreo opt sau nouă luni pînă să ajung în Spania. Dar Hemingway se afla deja acolo, și, oricum, era mai în măsură să facă filmul decît mine.

În 1938, după ce mă întorsesem din Spania, am stat iar pentru un scurt interval la Hollywood, unde Ernest și Joris dădeau formă definitiv documentarului *Pămîntul Spaniei*. Era un film bun, cu o contribuție extraordinară a lui Ivens, iar textul lui Ernest admirabil și azi (am revizuit filmul acum un an), căci a simțit totul în profunzime, el care era conștient că alte texte de-ale lui sunau, uneori, ca parodia propriilor sale cuvinte. Pentru prezentarea filmului, soții Frederic și Florence March ne-au pus la dispoziție casa lor. Invitasem cîteva persoane pline de bani, și am adunat treizeci de mii de dolari, o sumă uriașă pentru acele timpuri, ca să cumpărăm camioane pentru Spania. (Ne-am simțit atât de bine în seara aceea, încît nimeni nu a băgat de seamă că Errol Flynn, care fusese și el invitat — pretindea că fusese în Spania, deși Ernest spunea că trecuse de cîteva ori granița dus-întors în aceeași zi — Errol Flynn, zic, în timpul colectei, mergînd la toaletă, dispără.)

La plecare, Dorothy Parker ne-a invitat pe cîteva dintre noi la un pahar, la ea acasă. (Ea și Ernest se cunoșteau de mulți ani, nu se îngheteau reciproc, dar fusese o seară atât de plăcută, că pînă și ei doi deveniseră tandri unul față de celălalt.) Pe Scott Fitzgerald îl înfrîniserăm cu ani în urmă la Paris, dar nu-l mai revăzusem pînă în seara aceea, cînd am fost socotă de schimbarea petrecută atît în înfățișare, cit și în comportarea sa. Părea că nu mă recunoaște, însă am fost plăcut surprinsă, cînd mi-a propus să mergem împreună la Dottie. Îi admira opera, și abia așteptam să putem sta de vorbă singuri. Dar n-am vorbit: el era absorbit de volan, conducea cu douăsprezece mii pe oră pe Bulevardul Sunset, o viteză periculoasă oriunde, dar mai cu seamă în Beverly Hills. Cînd eram claxonată de celelalte mașini sau înjurată de conducătorii aplecați peste geamuri, Fitzgerald se apleca peste volan, smucind mașina, ba la stînga, ba la dreapta. Eram incapabilă să scot măcar o vorbă, sau să-i arunc o privire măcar, dar vîndîndu-i mișlinele tremurînde pe volan, brusc mi-au revenit în memorie toate nopțile mele de groază, cînd mă întorceam de la studiourile Metro; mi-am pus mîna pe mîna lui. A tras mașina la marginea soselei, i-am povestit despre prima mea slujbă de la Metro Goldwyn, despre drumul de întorcere, care mă umplea de fiecare dată de groază, despre frica mea de șoferii din California, după un timp — mă bătușe de cîteva ori pe braț — am realizat că nu mă asculta, că era preocupat de cu totul altceva.

Pînă la urmă, îmi spuse: — Uite ce e, sunt în perioadă de abstenință. Te duc la Dottie, dar eu nu intru.

Ajunghind pînă la urmă la Dottie, se dădu jos și ocolind mașina îmi deschise portiera. Pe urmă, pe un ton foarte blînd îmi spuse: — E o poveste veche, cu Ernest și cu mine.

Pînă atunci nu auzisem despre nici un fel de povești între Ernest și Fitzgerald, știam doar că fuseseră prieteni și că nu mai erau. Dar mi-am amintit că Dottie îmi spusese că, mai de mult, înainte de a ne fi cunoscut, avusese o aventură trecătoare, de două-trei nopți cu Fitzgerald.

— Dar Dottie vrea să te vadă. Toată lumea vrea să te întîlnească.

Zîmbind, dădu din cap. — Drumul meu e la vale.

— Nu și pentru scriitori, niciodată. Marele Gatsby e cel mai bun...

— Îmi atîșne umărul, tot zîmbind.

— Mi-e frică de Ernest, mi-e groază de gîndul că sînt treaz cînd...

— I-am zis: — Să nu-ți fie frică. N-a suportat niciodată un scriitor bun, da-mi-te, unul mai bun. Vîno. O să te simți bine, ai să vezi.

I-am întins mîna, și, după o pauză, zîmbind, mi-a luat-o. Am intrat în hol și pe urmă am luat-o spre stînga și am pătruns în living. Nimeni nu ne băgase în seamă, fiindcă cele patru sau cinci persoane prezente în încăpere erau cu ochii la Ernest, care stătea cu spatele la ușă, în fața cîminului. Nu știam de ce stătea așa, sau ce se petrecuse pînă atunci, dar în timp ce înaintam, Hemingway își sparse paharul de piatră cîminului. Fitzgerald și cu mine am încremîtit la pocnetul sticlei sparte; el făcu un pas înapoi spre hol vrînd să plece, dar l-am apucat de braț și m-a urmat, dar parcă nici nu știa, sau nici nu-l păsa unde mergea. Traversînd o ușă batantă intrasem în bucătărie, unde Dottie și Hammet¹¹ vorbeau despre Errol Flynn, urmărind din privire pe Alan Campbell, bărbatul lui Dottie, care se enervase din cauza unor cutii pentru cuburi de gheață.

Am spus — Ernest sparge pahare.

Iar Dottie în timp ce-l săruta pe Fitzgerald îmi spuse:

— Nici o mirare.

M-am dus la Dash și i-am șoptit: — Te rog, ajută-l pe domnul Fitzgerald. E speriat și aruncatul paharelor n-are nici un rost.

Cînd Hammet era băut, iar în seara aceea era cîrîș, oricine îi vorbea nu prea asculta, continua cu ale lui.

Încît mi-a spus: — Ernest n-a fost în stare niciodată să descrie o femeie. Le pune în cărți, ca oamenii să-l admire pe el.

I-am întrebat ce dracu' avea asta de a face cu cei-spusesem eu, dar Dash ieșise deja din bucătărie, și întorcîndu-mă în hol, îl găsisem debitînd același lucru, nu mai știu cui. După acest incident, seara a decurs liniștită, nu-mi amintesc cînd a plecat Fitzgerald, dar nu l-am mai revîzut niciodată.

În nopțile încetoșate de alcool, ca noaptea aceea și multe alte nopți la fel, în mîntea lui Dash se întîpărea tot ce auzea, tot ce vedea sau simțea. (Cîteodată nu-și amintea, unde sau cu cine fusese, o zi sau o săptămîna, ca pe urmă să-mi dau seama că acele perioade erau înregistrate, pînă în cele mai mici detalii.)

Peste un an, poate mai mult, ne aflam la Stork Club și, ca de obicei, se adunaseră din ce în ce mai mulți la masa noastră: pînă la urmă era și Ernest și Gustav Regler, un scriitor german pe care-l cunoscusem în Spania. (Se părea că Ernest și Dash, se plăcuseră reciproc, iuseră masa între patru ochi, în cîteva rînduri, cînd Ernest venea cu treburi la New York. Odată l-am spus lui Dash, « Ernest e foarte generos față de cărțile tale, dragă cu partea lui ». Hammet începu să ridă, « Înseamnă că sînt un scriitor prost ».)

Războiul din Spania tocmai se sfîrșise, mulți dintre republicani fuseseră capturați în Franța, sau în nordul Spaniei, și trebuiau răscumpărați sau scoși pe cauțiune. Cu toții contribuiserăm cu bani, dar în seara aceea, de la Stork Club, Ernest era într-o dispoziție negativă, ținînd prelegeri pline de împunsături la adresa unora, care huzureau la New York. Încetul cu încetul, lumea începu să părăsească masa noastră, pînă la urmă am rămas numai Ernest, Dash, Regler și cu mine, fapt era că atît Ernest cît și Dash băuseră foarte mult pînă la ora aceea, iar Dash devenise îngrijorător de tăcut. Cînd Ernest începu din nou să vorbească despre oamenii care trebuiau eliberați, Dash își ascunse fața în mîini.

— Hammet, ce-i cu tine? îl întreabă Ernest.

— Nu-mi plac predicile.

Îmi amintesc că se lăsase o tăcere apăsătoare, pe urmă brusc, Ernest schimbînd placa, deveni foarte bine dispus, continuă discuția, dacă trebuiau salvați intelectuali, sau oamenii simpli, iar cînd Regler sau eu încercam să plasăm vreo vorbă, nu ni se dădea nici o atenție. La un moment dat înapoiindu-mă de la toaletă, l-am găsit pe Ernest, ținînd o lingură între biceps și ante-brat, apăsînd cu toată forța. Hammet privea fix fața de masă. Cînd m-am așezat, lingura se îndoise și, rînjind fericit, Ernest o aruncă jos.

Apoi, întorcîndu-se spre Hammet, îi spuse: — În regulă. Puștiule, acum e rîndul tău.

Puștiul își ridică privirea pentru o clipă, apoi își propti iar capul între mîini, iar eu știam că va fi de rău. Cîrpeam, pălăvrăgeam, chicoteam, dar nu mi se dădea nici o atenție. Pentru un timp nimeni nu scoase o vorbă, pînă la urmă Ernest întrebă: — Deci ești împotriva salvării intelectualelor?

Hammet îi vorbea prin căușul palmelor. — N-am spus asta. Am spus, că mai sînt și alți oameni pe lume. Și întorcîndu-se spre mine:

— Hai să plecăm.

Era pe jumătate ridicat, cînd Ernest îl apucă de braț, silindu-l să se reazeze. Ernest rînjea.

— Nu. Întîi șmecheria cu lingura.

Dash privi fix mîna lui Ernest, în timp ce se așeză, ascunzîndu-și din nou capul între mîini. Regler începu să vorbească despre ceva, dar nu știu ce spuse. Ernest îi întinse o altă lingură lui Dash, șoptindu-i în același timp ceva la ureche.

— De ce nu te duci să-ți dai aere față de Fitzgerald? Păcat că nu-și dă seama cît e de bun. Cel mai bun, îi spuse Dash.

Mîna de pe braț se retrase și în timp ce rînjindu-și dispăru de pe față, degetele i se răsiră. Pe urmă Ernest i se adresă pe un ton foarte tăios:

— la să te vad, dacă ești în stare să îndoi lingura.

Fiind beat de-a binelea, Dash se sculă clătîindu-se.

— Nu cred că așa putea îndoi lingura. Dar pe vremea cînd făceam asemenea exhibiții, le făceam pe banii firmei Pinkerton.¹²

Și, pe un ton foarte domol, mai spuse

— De ce nu te duci să te joci cu cerul în parc?

Părăsi masa. Îmi trebuiau cîteva clipe să mă scol ca să-l urmez. Cînd am ajuns afară, parcă-l înghîșise pămîntul.

Spre sfîrșitul verii anului 1937, primisem o invitație la un festival teatral la Moscova. Arătîndu-l lui Dash telegrama, i-am sugerat că poate i-ar surîde și lui să facă pentru prima oară o călătorie în Europa. Tocmai își cumpărase patru volume foarte frumoase prezentate, despre capodoperele de la Ermitaj. Arătînd spre ele, i-am spus:

- Ai putea să le vezi, cu proprii tăi ochi.
- Eu mă mulțumesc cu cărțile. Dar tu de ce te duci?
- Fiindcă n-am mai fost în Rusia niciodată și pentru că doresc să văd teatrul rus, i-am răspuns.
- Nu, nu vrei — mi-a spus Dash.
- De ce crezi că nu vreau?
- A dat din umeri.
- Am să-ți scriu de ce într-o zi, curînd.

Peste cîteva zile, în drum spre Moscova, mă opriseam la Paris. Voiam să scap pentru un timp de Hollywood și din motivul că George Gershwin murise în urmă cu cîteva săptămîni; și, cu toate că nu realizam că murise într-adevăr, nu mai aveam somn, urmărîm ca de o obsesie de amintirea unei seri cînd, cel pe care-l credeam cu toții minat de o ușoară angoasă și indispoziție, coborîse într-un halat de casă, și, ca-ntotdeauna, se asezase la pian. Tocmai vorbeam cu cineva, ascultînd numai cu o ureche pianul, cînd, deodată mi-am întors capul: cîntînd «Un american la Paris», degetele lui alunecau greșit pe clape. Înflorită, mă îndreptasem spre pian; cînd am ajuns, George își privea degetele ca și cînd nu le-ar mai fi văzut niciodată. Pe urmă ridicîndu-și privirea mă văzu, dar cred că nu mă recunoscu, și groaza acestui gînd, mă făcu să amuțesc. În clipa următoare, Ira, fratele lui George, intră și ne pofti pe toți la masă. În seara aceea, George era un om speriat, dar atît; nu se diagnosticase încă tumoarea de pe creier, care peste o săptămînă, avea să-i ia viața.

După trei săptămîni de ședere la Paris, rugîndu-l pe Hammet în două scrisori să-mi explice, de ce era atît de sigur că nu voiam să văd teatrul rusesc, Hammet îmi scrisese: «Cred, bineînțeles, nu știu dar cred că nu ești în stare să înțeli pe nimeni cu nimic, orice motive ar exista — nu sunt eu omul care să judece așa ceva — pînă cînd cineva ți-ar oferi o călătorie gratuită cu metroul pînă la Jersey City, atunci, am fi cu toții în pericol. Asta e unul din motive, pentru care ai făcut această călătorie, și oricînd ai face-o. Deci risipește-ți cu plăcere timpul, dar încetează să te convingi că vrei să vezi teatrul. Nu vrei. Te vei duce la trei spectacole și părăiești că de la toate vei pleca în pauză. Pe urmă cineva te va pofti la un party dat în onoarea ta, și dacă printre oaspeți se va găsi un electrician sau un recuziter, îl vei găsi și n-o să vrei să vorbești cu nimeni altul. Mi s-a spus că în străinătate se obișnuiesc să se pună întrebări despre cultură a oaspeților de cultură, așadar, cînd se vor aduna în jurul tău, punîndu-ți tot felul de întrebări despre metoda ta de lucru, și atîtele, te vei încrunta toată, pentru că n-o să înțelegi, slavă Domnului, despre ce se vorbește. Sau te vor întreba despre experiențele tale teatrale și tu vei răspunde că n-ai avut nici un fel, iar eu nu te vor crede. Adevărul este că nu-ți place teatrul decît între patru pereți, cînd poți pe hîrtie piesa de teatru».

Îți place, nu-ți place, nu erau cuvintele cele mai potrivite, dar un simbul de adevăr în cele scrise de Hammet, exista, suficient ca să mă îngrijoreze. Dar și acum, după atîția ani și atîtea pieșe, știu tot atît de puțin ca atunci, despre contradicția din mine, care mă pune să lucrez din greu într-o lume care nu este lumea mea, cu toate că a fost viața mea. Am avut cîștiguri mari din teatru, mulți oameni de teatru mi-au fost dragi, mi-au plăcut, pe unii dintr-ei îi socot prieteni apropiați, m-a bucurat succesul și m-a incitat în succedul, dar am răcit prin timpul ca și cum aș fi fost o străină. (În afară de împrejurările cînd scriam, sau în timpul repetițiilor; atunci toate instinctele naturale sunt treze, ca la unii oameni care cîntă dintr-un instrument fără să fi învățat vreodată, sau cum alții, chiar copii fiind, înțeleg cum funcționează un motor.) Poate fiindcă am pornit vrînd să scriu romane și

nu prea mă interesa teatrul sau filmele; poate că firea mea nu aderă la tonurile impetuoase ale teatrului, cu toate că sunt conștientă că și eu am adesea tonuri stridente; poate fiindcă nu sunt bună pentru munca în echipă, or tocmai colaborarea este baza teatrului; poate fiindcă îmi place și nu-mi place celebritatea, dar nu știu să-i satisfac cerințele; sau poate, fiindcă vanitatea de orice fel ar fi — bineînțeles, în afară de a mea — la început mă amuza, dar pînă la urmă mă enervează. Dar, mai presus de toate acestea, teatrul nu este locul potrivit pentru cineva care nu e fascinat de scenă. Faima își cere drepturile, dacă nu ești în stare să i le satisfaci, vezi-ți de drumul tău. În ceea ce mă privește, n-am fost în stare nici de una, nici de alta, și din cauza asta, atît eu, cît și alții au avut de suferit.

Prima oară l-am întîlnit pe Ernest Hemingway la Paris, în săptămînile premergătoare Moscovei; era împreună cu viitoarea lui logodnică, Martha Gellhorn — la ora aceea nu știam că se va însura cu ea, cred că pe atunci nici măcar ea nu visa la asta; am traversat Atlanticul pe același vas, cu Dorothy Parker și bărbatul ei, Alan Campbell. Martha își petrecea majoritatea timpului în sala de gimnastică a vasului, unde, după spusele lui Dottie, trebuiau să-și facă antrenamentul de bază toate viitoarele partenerese de viață ale lui Ernest.

Ernest îmi plăcea. Nici nu era prea greu să-ți placă, dacă ești voia și se purta în consecință. Revenise tocmai din Spania — era al doilea an al războiului civil — venise la Paris pentru un concediu — urmînd să se întoarcă, împreună cu Martha, în Spania.

Tot atunci cunoscusem și pe Sara și Gerald Murphy, deși auzisem despre ei de ani de zile. O pereche cu totul deosebită, cred că erau spre cincizeci de ani, faima pe care o dobîndiseră nu întrecea cu nimic eleganța și originalitatea lor. Se mutaseră în Europa împreună cu cei trei copii ai lor, mult înainte să-i fi întîlnit, ca să evadeze din mediul bogat și respectabil de care aparțineau.

(Sora Sarei, Hytie Wiborg, era un fel de urmașă a lui Henry James în societatea londoneză și pariziană, dar pentru soții Murphy o prezenta exasperantă). Gerald devenise un pictor interesant, dar abandonase după un interval relativ scurt, dintr-un motiv foarte sofisticat, mi-l explicaseră mulți, dar nu l-am putut ține minte. Prin eleganța și originalitatea lor, deveniseră centrul de atracție a unei întregi pleiade de scriitori și artiști, stringîndu-se în jurul lor, în reședințele pe care le țineau la Paris și pe Riviera. Pentru cei din generația mea, principiile răsturnate de soții Murphy puteau apărea interesante, dar nicidecum importante, totuși i-au influențat pe Hemingway, Fitzgerald — dealtfel cei doi s-au întîlnit prima dată la o serată devenită celebră, dată anume în acest scop de soții Murphy, cînd Ernest îi spusese lui Fitzgerald că Zelda era ne bună — și de mulți alții, ca Benchley, Dorothy Parker, McLeish, Picasso, Stravinski, Léger și o listă întreagă de celebrități mondiale. Mai circula încă legende despre un apartament de la Paris, ținut aproape nemobilat, ca să-l recodeze pentru diverse ocazii cu dirpe și vechituri, de doi bani, ce nu i-ar fi dat nimănui prin cap, obținînd efecte uluitoare: sau despre mesele intime de la Antibes, descrise de Fitzgerald în *Tender is the Night*; și despre unii oaspeți de seamă care veneau pentru o noapte și stăteau o viață întreagă.

Ami plăceau amîndoi. Gerald era spiritual și de o eleganță împinsă la limită de autosuficiență. Sara era frumusețe, tandră, de o afurisenie bine ascunsă. Cu puțin înainte să-i fi cunoscut, le muriseară doi fii, probabil că această împrejurare tragică i-a împins să reia legăturile cu vechii prieteni ca Hemingway sau soții Parker, care cu toate că nu se înghițeau reciproc, în acele săptămîni își dădău totată silința să o ascundă față de soții Murphy, iar cînd Ernest sau Dottie întreabau măsura cu băutura, mîna fermă și hipercivilizată a lui Gerald îi oprea. Cred că erau primii oameni pe care

și frecventam, care mîncînd și bînd împreună, n-aveau răbdare să aștepte plecarea unuia sau altuia, pentru a se bîrî reciproc. Ernest ne spunea că Alan se purta față de Dottie ca menajerul unei vedete de cinema sau al unui boxer profesionist, iar Dottie ne șușotea că Ernest este un snob nenorocit — e adevărat că, în timpul conversației, Ernest jongla cu numele sfîrșitoare ale unor personalități din «lumea bună», pînă într-o seară, cînd un jucător de polo american veni în grupul nostru: era obraznic, putred de bogat, prost, dar Gerald izbui să ne debaraseze de el.

Aproape de seară, Dottie, dulce ca o baciavă, îl tachina pe Ernest, că întîrîșise cu cîțiva ani, obligîndu-l să recunoască, sau pe Gerald să admită, că ar fi în stare să spună că citise dintr-un autor inventat. Toate acestea erau forțe spirituale, dar eu eram jenată: generația mea era mai puțin scripitoare fără îndoială, mai puțin talentată, dar loialitatea sau poate numai pretenția ei, revenise la modă în urma marelui crah, iar acești patru oameni remarcabili îmi păreau din altă lume și alt timp. Nu-mi amintesc că Martha Gellhorn să fi fost cu noi; probabil nu se afla la Paris.

Într-una din aceste seri, cînd de obicei, după cină, fiecare își vedea de treburile sale, conduși de Ernest, Campbell ne-am vînturat prin tot Parisul de la whisky la jumări de ouă, de la vechii lor prieteni la *Deux Magots* sau *Lilas*, pînă la un local cu un jazz infernal de prost și asurzitor. Cînd am ajuns acolo, eu eram gata plîită, mă dureau capul, așa că am lăsat printr-un chelner un bilețel urîndu-le noaptea bună.

Dormeam de cîteva ore, cînd m-au trezit insistente bății în usa camerei mele de hotel. În fața ușii se afla Ernest, înfîind în mîini o sticlă de Scotch și un pachet. Era într-o dispoziție grozavă, am tras zdrăvăn din sticla cu Scotch, vorbind despre Spania, după Moscova, despre femeile din viața lui; n-am prea înțeles despre ce era vorba, cînd, deodată, aruncă pachetul pe patul meu.

— Coala de corectură de la *To Have and Have Not*. Vrei să citești? Chiar acum?

E adevărat că eram încă foarte tînră, dar necazu era că eram mai tînră decît trebuia în raport cu unele personalități marcante ale literaturii, mai cu seamă că uitasem că ceva mai devreme, în aceeași noapte, îi povestisem ce pe cînd lucram la editura Liveright, subtilizasem primul semnal al volumului *In Our Time*, proaspăt sosit de la tipografie, și că-l citisem la birou sînd ore în șir și uitînd de o întîlnire; luasem cartea acasă, o recitisem toată noaptea, iar dimineața, nerăbdătoare să vorbesc despre ea, mă dusesem cu noaptea în cap la birou, uitînd că la ora aceea nu putea fi nimeni acolo, că mă plimbasem încocoș și încolo pe stradă, pe urmă alergasem în sus și în jos pe scări, pînă cînd în sfîrșit, își făcuseră apariția Horace și Julian Messner și Tom Smith.

Eram foarte măgulită că Ernest îmi aducea uitările lui carte și că dorea să-mi afle părerea, așa că, învingîndu-mi mahnureala, m-am sculat în capul oaselor. El stătea lângă fereastră sorbind dintr-un pahar, frunzărînd o revistă, dar mai cu seamă, înfîindu-mi sub observație în timp ce citeam. Aș fi vrut să plece, să mă lase singură cu colile; totuși, făceam abstracție de prezența lui, mai ales cînd dădeam de cite un pasaj bun. În cele din urmă, cartea se adeverea a fi foarte bună, dar către sfîrșit, tocmai îmi frecam ochii și stingeam lumina, căci soarele inundase camera, proza devenise dintr-odată bizară. M-am întors cu cîteva pagini să le recitesc.

— Lipsesc cîteva pagini din exemplarul tău.

— Unde? Întrebă Ernest.

Venise lîngă pat, și i-am arătat unde era, după părerea mea, un pasaj sărit, întreprindînd atît sensul, cît și frul povestirii.

— Nimic nu lipsește. Ce te face să spui asta? Vocea i se schimbase, fără să devină aspră; mai curînd avea tonul pe care-l ai față de un copil pișălog, sau de un străin băgăcios; am trecut atîtiva ani, dar încă îmi sună în urechi schimbarea din tonul său. Încercam să-i explic de ce credeam ceea ce credeam, dar n-am

izbutit decît să bligui cîteva fraze ciuntite, pe care mi le rețeză, scurt, cu un sărut pe frunte; strîșne colile și ieși pe ușă. Eram uluită, jignită și, după o clipă mă apucă furia. Am ieșit după el pînă la ascensor, și l-am urmărit îndelung cu privirea, în timp ce aștepta liftul.

Făcu cîteva pași spre mine și înfîindu-mă la distanță de un braț îmi spuse: «Aș vrea să mă culc cu tine, dar nu pot: există altcineva. Sper că mă înțelegi». Și zîmbind, mă mîngie pe creștet și luă liftul; am rămas atît de consternată, încît nu mă puteam urni din loc; era prea tîrziu ca să mă aleg după el și să-i zic; dar să-i zic, ce? Așa că m-am dus s-o scol din somn pe Dottie, care dormea în camera de alături. Mă privi lung și clătîinî din cap.

— Adică vrei să spui că nu trebuia s-o citeșc, sau că nu trebuia să-i spun nimic?

— Orîcind ar fi făcut la fel. Dar n-aveai de unde să știi că Max Perkins i-a spus că romanul e prea lung. Și că Ernest n-a vrut să-l las pe Max să facă tăieturile, așa încît le-a făcut chiar el, și bineînțeles, sînt proaste, și tu ai zis-o. Sărăcuța de tine, abia l-ai cunoscut pe Ernest și nimeni nu te-a prevenit că nici măcar în gînd n-ai voie să spui că o virgulă nu-i la locul ei, sau că ceea ce a scris el nu e cea mai mare carte a timpurilor noastre; așa a fost cu cele de pînă acum, treabă complicată, nu?

— Dar chestia că nu poate să se culce cu mine? L-a întrebat cineva? Nu s-a gîndit nici naiba la așa ceva.

— Răzburare, Lilly. Asta l-a răcorit. Și dacă scapi numai cu atît, ești o norocoasă, fiindcă nu-i omul care iartă multe.

A doua zi am plecat spre Moscova, prin Berlin. Fusesem prevenită că aș putea avea încurcături la Berlin — aveam de așteptat patru cinci ore, — trebuia să schimb trenul în altă gară, dar am fost așteptată de un ofițer tînăr de la consulat. Nu s-a ivit nici o încurcătură, cel puțin așa am crezut pînă ce, în timp ce trenul se apropia de Varșovia, m-am dus să-mi caut geamantanul cel mic. Conductorul, un polonez, mi-a spus că lipsește, dar a adăugat că îl voi regăsi cu siguranță la Moscova, că naștiții nu sînt barbari, că aveam un nume german, și desigur e o neînțelegere la mijloc, și așa mai departe. Cînd după două săptămîni geamantanul s-o duse de la Berlin, căpușala era tăiată fișii, fiecare carte ruptă în fascicule, toate sticlele golite.

Cu toate că am pierdut de mult jurnalul acelei călătorii, Dash avusese dreptate: festivalul teatral de la Moscova nu mi-a făcut plăcere. În afara unei reprezentări cu *Hamlet*, Prîntul fiind interpretat de un tînăr gras, somnolent. M-am dus la un singur party oficial, și n-am intrat în vorbă cu alți ruși. (Trimiseseam cîteva scrisori de prezentare dar n-am primit nici un răspuns, ceea ce am pus pe seama spiritului slav, delăsător).

M-am înapoiat la Paris, după cîteva săptămîni petrecute la Praga. În prima seară la Paris, am luat masa cu Otto Simon. (Otto Simon era născut la Praga și, sub numele de Otto Katz, a urmat universitatea germană și a devenit un ziarist cu renume). La intrarea lui, Urmat se mutase la Paris, scriind una dintre primele cărți despre nazism, cu montaj de documente, foarte interesantă, *The Brown Book of the Hitler Terror*. Era comunist, în anul în care-l cunoscușem, era un fel de sef de presă al Guvernului Republican Spaniol. Era un bărbat interesant, slab, mic, cu o privire obosită; frecventa multe cercuri. În seara aceea, venise la masa noastră o celebră vedetă de film germană, ca să-l sărute și să vorbească nemțește cu el. Otto era convins că știam bine germana, încît după plecarea ei îmi spuse:

— Uită-te rog, cele auzite. Am fost în amor, pe când ea era tânără, iar eu nu eram încă atât de trist.

Era un om curajos, bun, care rezistase în Spania până în ultimele zile ale victoriei franchiste. În care timp, la New York, cîțiva dintre noi reușisem să adunăm suma necesară pentru cauziune, ca să-l scoatem și să-l trimitem în Mexic. După război revenise la Praga, unde primise în guvern o sarcină de mare răspundere; pe urmă a fost executat de regim, sub acuzația de sionism, de fapt, pentru a-i extermina spiritul liber.

Dar toate acestea aveau să se întîmple mult mai tîrziu. În seara aceea, la cină el m-a convins să plec în Spania. Nu-mi trebuia prea mult: convingerile mele despre războiul din Spania, despre fascism și nazism erau suficiente de puternice, pentru a spulbera frica mea de primejdiiile războiului.

14 octombrie

Mă scol devreme și cobor să iau cafeaua. Toată lumea îmi face plecaciuni, fac și eu plecaciuni, dar nu-mi amintesc de numele lor, nici ce fac aici. Știu că unii dintre ei sunt ziaristi, alții lucrează pentru guvern și că majoritatea sunt străini, dar toți sunt într-un continuu virtej. În afara unui tînr francez înalt și palid, și a unei perechi de nemți, care în fiecare dimineață își string mîinile cu căldură, la despărțire, în fața hotelului. De cînd sint aici, n-am făcut nimic, și asta începe să mă irite. Mi-am prezentat scrisorile de acreditare, și că n-am avut încotro; m-am dus odată la Oficiul Presei, unde am fost foarte bine primită, de către Constanția de la Mora, care m-a sunat de două ori, ca să mă trec pe la Oficiu și să mă întîlnesc cu lume care ar vrea să mă cunoască, dar nu m-am dus. Nimic nou în asta; pe deoparte: nevoia ca lumea să mă caute, pe de altă, că nu vreau să mi se dea importanță. Dar atunci, de ce am venit aici, ce voi face sau ce voi vedea, cu ce voi fi de folos acestor oameni, mîncîndu-le mîncarea sau utilizîndu-le mașinile, dacă zac pe un pat citind J. Green? Pun capăt acestor gînduri, leșind la o pîmbare.

Cu cîteva străzi înainte de Oficiul Presei, unde sunt hotărîtă să mă duc azi dimineață, găsesc o piață de flori. Mă opresc să cumpăr flori și niște frunze verzi, cum n-am mai văzut, pe urmă o iau după colț, pe o stradă clădată, pe urmă pe alta. M-am rătăcit și nu mă mai pot duce la Oficiul Presei, dar am simțit mult mai bine umblînd în soarele fierbinte, urmărind o pisică care se află cam la cinci case de mine. Nu auzisem nimic, pînă cînd am văzut pisica, oprindu-se și privind în sus, tîindu-și capul într-un unghi clădat. Pe urmă, pisica o luă brusc sub grîlajul unei prăvălii, în timp ce o femeie cu un cărucior de cumpărături înhîntă o fetiță, aruncînd-o în cărucior și începînd să alerge pe o alee. Poate că urletele copilului m-au făcut să nu aud sirenele, sau poate le auzisem dinainte, fiindcă îmi sint făcîile înclinate dureros, din cauza unui dinte prea lung. Două femei treceau alergînd lîngă mine, strigîndu-mi ceva, de neînțeles, pe urmă am început să alerg spre un scuar, pe care nu-l mai văzusem, spunîndu-mi că din moment ce am auzit sirenele înseamnă că avioanele n-au sosit încă. În mijlocul scuarului am zărit un polițist, care gestuiea ceva către unii pe care nu-i vedeam. Am încetinit, sperînd că voi deduce ce voia polițistul, dar n-am reușit, așa că am continuat să fug spre o întindere fără copaci. Polițistul zbiera acum spre mine, dar nu știam altă spaniolă ca să-l înțeleg. Era furios văzînd că-l așteptasem. I-am spus «No se donde lugar voy». A arătat spre o bancă, mă-impins, și a alergat mai departe. În timp ce mă băgam sub bancă, sirenele au încetat. Zăceam cu fața în jos în parfumul puternic al florilor cumpărate. De departe auzeam un

zgomot, care parcă se umfla ca un val uriaș de furtună cînd se izbește de mal. Pe urmă altul, mai îndepărtat, cel puțin așa mi se păru. Nu știu cît timp am stat așa sub bancă, dar știu că faptul că eram singură mă înspăimîntase mai mult decît ar fi trebuit. Mi-am scos capul, încercînd să reconstitui drumul pînă aici, pe urmă am luat-o la goană prin scuar. Acum străzile erau goale și eram conștientă că acționez exact contrariu de cum fusesem prevenită să mă comport în cazul unui atac aerian, dar am vrut cu disperare să ajung în acea cameră de hotel amărîtă, fiindcă acolo se aflau cîteva rochii, o perie de dinți, un fulgarin și cîteva cărți. Era tot ce-mi aparținea în această țară stranie. Era casa mea.

Cînd am ajuns la colțul străzii unde era hotelul, îmi pierdusem răsufliarea. M-am oprit lîngă zidul unei minăstiri, aproape de hotel, fiind preocupată să-mi recapăt respirația, nu observasem că acum, avioanele zburau deasupra mea în mare viteză. Doi soldați spanioli stăteau în dreptul porții minăstirii, unul dintre ei mîna dintr-un ciorchine de strugure. Mi-a făcut semn cu capul, pe urmă ridicînd ciorchinele arătă: «Bastarzi italiani». În timp ce vorbea, unul dintre avioane coborî, aruncînd ceva asemănător unui pachet rotofol de cadouri. Soldatul cu struguri ieși în mijlocul străzii, scuturîndu-și pumnul și urlînd spre avion, în timp ce bombele explodau unele după altele. Pe urmă se întoarse, își chemă prietenul, și începu să zimbească arătînd spre sud, de unde apăruseră ale patru avioane zburînd în direcția noastră.

Veni spre mine: «Ale noastre» — A smuls cîteva boabe, le-a șters de mîneca tunicii și întînzîndu-mi-le, îmi spuse: «O.K. Acum O.K.»

Dar nu era O.K. În zona portului, cîțiva minute mai tîrziu, bombardierile italiene omorîră șaizeci și trei de oameni.

17 octombrie

Am fost la Oficiul de presă, am cunoscut-o pe La Passionaria și l-am vizitat pe Rubio, șeful presei, care m-a dat niște dulciuri, deasemenea am luat masa cu fermecătorul și spiritualul del Vayo și cu alți membri ai guvernului. O mulțime de oameni mi-au povestit o mulțime de lucruri — atrocități comise și de o parte și de alta: călugărițe și preoți cu membrele căsăpite în sate republicane; țărani și intelectuali arși de vii în zona lui Franco; de ce și cînd cădeau guvernele; lupte dintre anarhiști, comuniști și socialiști; cine ce poziție ocupă azi și ce are ieri — dar asta nu este felul meu de a învîta, așa că ascult numai în parte, iar capul meu în curînd se va desprinde, din cauza repetatelor mișcări de aprobare de sus în jos și zîmbetului încremenit poate deveni un tic. Dacă am ceva de făcut sau de spus, aici trebuie să procedez așa cum știu eu, de una singură.

Acum două zile, am descoperit în apropierea unei clădiri în curtea căreia se află o grămadă de sculpturi bombardate, o piațetă foarte plăcută. Contemplînd sculpturile, mă întrebam cum aș putea afla ceva despre clădire, cînd, din clădire sau de lîngă ea, au apărut un bărbat și o femeie în negru. Bărbatul se opri o clipă uitîndu-se la mine, pe urmă amîndoi au luat-o din loc. După cîteva pași el se opri, și se întoarse. Pe urmă și femeia se întoarse, și amîndoi se holbau la mine. M-am gîndit că ar trebui să le cer scuze că le-am încălcat domeniul dar mi-am dat seama că n-aș putea s-o spun în spaniolă. Femeia văzînd că mă apropiam, îl trase de mîneca pe bărbat, și iar au pornit-o. Eu m-am dus în piațeta plăcută, am stat acolo vreo oră citind, după care am luat-o spre hotel. Trezînd pe lîngă clădirea cu sculpturi, bărbatul și femeia se aflau din nou în curte. Omul a pornit spre mine, femeia urmîndu-l. Le-am zîmbit, s-au oprit și după o scurtă pauză femeia îi spuse ceva bărbatului, care ridicîndu-și mîna la cap mă salută, bătînd din călcîi, după care se duse în spatele unei statui ecvestre, și po-

trindu-și capul în locul capului dărmat al calului, se zgîi la mine. Știu că ăstia se distrează pe socoteala mea, dar de ce?

19 octombrie

Seara trecută, împreună cu Luigi, Steven și fata, ne-am dus în zona recent bombardată a portului. Avioanele dăduseră tircoale toată după masa, încît dezazurul era proaspăt, fierbinte parcă. În timp ce reflectam asupra faptului că adevărata imoralitate este de fapt răul provocat de distrugere, am alunecat, luxind-mi glezna. Luigi se oferî să mă ducă înapoi la hotel, însă pe Steven și pe fată nu i-a lăsat să meargă cu noi.

M-am înfășurat piciorul cu o pereche de pantaloni sfîșiați, Steven mi l-a proptit pe un scaun și mi-a dat un calmant pe care îl avea în buzunar. Pe urmă mi-a spus ce voia de fapt să spună fata, seara trecută, prin expresia «mîntea nu dregă partea»: ei l fuseseră rînit la penis, rana se vindecase, dar pentru viitor nu se știa nimic. Mi-a spus că acum nu avea nici o fată permanentă, că nici nu vroia, dar cînd se va întoarce în Kansas City va avea sigur o fată, dar că totuși nu era sigur că va putea să mai aibă vreodată.

— Nu mă gîndisem niciodată, că cineva poate fi rînit la penis. Cît de puțin știu despre toate astea. Numai compătimire și vorbe goale.

Steven zîmbi. Mi-a luat cu împrumut Julien Green și mi-a spus noapte bună.

20 octombrie

Azi dimineață m-am dus cu Gustav Regler la Benicasim. Regler a fost căpitan în armata germană în primul război mondial, pe urmă s-a afirmat ca scriitor, iar la venirea lui Hitler la putere părăsise Germania. Acum, era ofîter cu grad înalt și erou în Brigada Internațională, secția germană. Mergînd cu mașina spre linia frontului fusese bombardat, mașina făcînduse țîndări și el alegîndu-se cu cîteva rîni; scăpase din Marele Război, iar în acest așa zis «război mic» era să piară. Gîndind spre Benicasim vorbeam despre scriitori și literatură, încît am regretat cînd, spre ora prînzului am ajuns la destinație. Era un spital pentru convalescenți, așezat într-un loc foarte ferit, majoritatea bolnavilor fiind membrii Brigăzilor Internaționale, cu permisunea ca și soțiile unora să stea cu ei.

Regler era înconjurat cu mare respect, după prînz se organiza o sedință tristă cu o participare răzleată, Regler mă prezenta, dînd prea mare importanță afit persoanei mele, cît și vizitei pe care o făceam. Se ridică un bărbat cu o cîcă trice groaznică pe obraz, spunînd că de acum încolo ei sunt siguri că vor veni mai mulți intelectuali în Spania, care înapoiindu-se vor scrie adevărul și că domnul Roosevelt va trimite atunci, în sfîrșit tunurile și avioanele necesare unui popor care luptă pentru libertate. Înainte să fi terminat ce avea de spus se ridică unul mai în vîrstă spunînd, că oare poporul meu nu-și da seama că aici se dă lupta pentru înfrîngerea fascismului, că ei nu cereau pomană, cereau cît aveau nevoie ca să stîrpească fascismul, acum, aici, salvînd viețile americanilor în viitor, spunînd să-i comunic toate astea domnului Roosevelt, dacă vreau. Văzîndu-mă că tac, a repetat întrebarea încet, silabisînd, adăugînd, că dacă Statele Unite îi vor aproviziona, Brigăzile Internaționale vor duce treaba la bun sfîrșit, adică vor muri de bună voie, asta trebuia să comunic imediat. Se înecă, tuși, așteptînd răspunsul meu. I-am spus că lucrurile nu mergeau chiar așa, că n-avea nici o importanță ce spun sau gîndesc oameni ca mine. Se făcu liniște, după un timp o femeie începu să aplaude politicos și toată lumea se duse la culcare.

Mi se dăduse o saltea de paie lângă soția unui ofîter iugoslav, născută la Praga. Întînsă pe jos, cu o luminare mică între noi, îi povesteam despre săptămînilor

petrecute recent la Praga. Îi vorbeam despre celebrul medic și soția lui, la care stătusem, despre prietenii lor, spectacolele de operă și concerte la care am fost, despre indignarea mea, auzîndu-i vorbind cu resemnare și pasivitate despre invazia iminentă a lui Hitler în Cehoslovacia.

— N-am fost de mulți ani la Praga. Noapte bună.

Îmi întînse luminărea ca s-o pun în partea mea, și-mi întoarse spatele. Nu puteam citi la luminărea, așa că am stat lumînd pînă cînd s-a stîns. Atunci, cehoaica îmi spuse: — Sigur, l-am cunoscut pe Doctorul . . . E un om de treabă, un evreu, cîzut în admirația nebunii ăleia de nevastă-sa. Cine erau ceilalți, cu care te-ai văzut?

I-am mai spus despre doi frați, proprietarii unui ziar, despre un critic muzical, o doamnă divorțată, foarte distinsă, prietenă cu soția doctorului.

Mi-a spus — Da, mi-am închipuit. Cu frații ăia sînt rudă, porci liberali. Ne vor ucide pe toți cu noi-nimic-de-făcut-ul lor. Ei se vor salva, la timpul oportun, porci ordinari. În tot spitalul asta nu există un singur bărbat, care, dacă va scăpa cu viață, să rămîna un om întreg. Niște porci ordinari. Noapte bună.

În noaptea aceea, n-am mai putut dormi decît foarte puțin, gîndindu-mă la cele spuse de ea și la acest război care nu semăna cu nimic din ce fusese pînă acum. Din cele mai îndepărtate culturi ale lumii au venit oameni să lupte aici, iar cînd se va termina, dacă vor scăpa cu viață, sau măcar cu atîtea miîni și picioare sau ochi încît să pară vii, nu se va găsi pentru ei nici loc, nici răsplată. Îmi spuneam că sunt oameni plini de noblețe. Dar fiindcă nu mai întrebusem niciodată acest cuvînt, îmi veni greu să-l pronunț chiar și în sinea mea, chiar și pe întuneric și avînd parcă revelația unor lucruri pe care le pierdusem, am început să plîng.

A doua zi de dimineață, Busch, doctorul american și Tomas, responsabilul politic, m-au invitat să fac cu ei vizita rîniților. Era o secție mare. La intrare se afla o încăpere desprăzită prin paravane pentru cei grav rîniți, într-una se aflau doi tineri. Unul dintre ei era canadian, celălalt un băiat newyorkez, cu fața subțire, palidă, tipică celor săraci din marile orașe. Canadianul își pierduse piciorul stîng, dar nu aflate încă. Băatul de la New York zăcea într-o parte, respirînd greu, cu fața crispată de durere. Mi-era frică să-l privesc, și cînd doctorul Busch se duse să-l examineze, m-am tras lîngă Tomas, un individ mic, gras, abia restabilît dintr-o rană la șira spinării. Băatul de la New York gemu, pe urmă începu să urle.

Mi-am închis ochii și Tomas îmi spuse — A fost ciuruit de gloanțe. Rinichi, fesele, la git. Rana de la fese nu prea se închide bine. L-am întreat dacă nu există niciun fel de calmant pentru el.

Tomas dădu din cap. — Bineînțeles. Busch o să-i dea ceva. Dar puștil e cam ipohondru.

Majoritatea celor ce se întorceau dintr-un război se simt izolați și plini de resentimente. Cele două extreme ale confruntării de clipă cu clipă cu tine însuși: curajul de a înfrunta mizeria de zi de zi, lipsa oricărui confort și curajul de a da ochii cu moartea; între aceste două linii de demarcație îți duci existența, clipă cu clipă, și asta te leagă de toți cu care ai trecut prin război, iar restul omenirii îl consideri străin și superficial. Prietenii par bucoșori revăzîndu-te, dar tu știi în sinea ta, că cei mai mulți dintre ei s-au înstrăinat de tine; sigur, e ușor să-ți spui că trebuia să te aștepti, dar cei mai mulți dintre noi nu ne așteptăm, și ne doare.

N-aveam dreptul să nutresc asemenea sentimente, timpul scurt și relativ fără primejdii pe care-l petrecusem în Spania nu mă îndreptătea; totuși mă aflam în

starea asta la Paris după ce părăsisem Spania — în cele câteva săptămâni petrecute acolo nimic nu-mi plăcea. E adevărat că nu fusesem niciodată o admiratoare ferventă a Parisului, dar acum mă îndispunea ipocrizia lui Léon Blum, seratele organizate în folosul orfanilor spanioli, și mai cu seamă vorbăria goală a intelectualilor care se asigurau reciproc că Republica Franceză nu va permite niciodată înfrângerea Republicii Spaniole; am plecat la Londra.

Chiar în prima seară am fost invitată la masă la o veche prietenă. Ne știam de mici, iar faptul că Louise se măritase pentru bani, și numai pentru bani, nu alterase prietenia noastră; soțul ei, fiecare de bani gata, n-avea alt cursur, decât că ridea unde nu era cazul. Comensii păreau suficient de inteligenți pentru a lua masa în compania lor, ceea ce nici nu era prea greu, stimulente fiind o autentică bucătărie franțuzească.

Louise le povestea că tocmai mă întorsesem din Spania. Un domn din dreapta ei repetă de câteva ori « chiar așa? » în variantă engleză, adăugind, « n-am înțeles această controversă ».

Louise, puțin nervoasă, îi spuse — Poate Lillian te va lămuri.

Domnul mă mai întrebă — Spuneți-mi, domnișoară Hellman, care din cele două tabere ați ales-o pentru vizită? Personal, aș îndrăzni să cred, că fiecare are dreptatea ei.

Tabăra lui Franco, bineînțeles, are mai mulți bani.

Bărbatul lui Louise interveni — N-o luați în nume de rău, vă rog. Dar o doamnă care stătea vis-à-vis de mine, îl întreruse.

— Teribil, aș vrea să vizitez din nou Spania. Prado, Toledo, acum trebuie să fie foarte interesant acolo?

Un domn din înalta aristocrație care stătea lângă mine, mă interpelă după o scurtă pauză, pronunțând cuvintele cu acel impecabil accent al englezului bine crescut.

— Nu ați răspuns totuși întrebării puse de soția mea.

Nu e ușor să înțreci în grosănie un aristocrat englez, dar îmi spuneam că aș putea să încerc și mă pregăteam tocmai să-l întreb, « de unde puteam bănuși că aveți și o soție? », când în gînd mi-am zis că totul se duce dracului, viața mea, întreaga experiență din Spania, și brusc m-a apucat una din acele furii care mă apucă citeodată de cînd mă știu și pe care, atunci, nu eram în stare și nici nu vroiam să-mi-o controlez. M-am sculat de la masă cu o mișcare atît de nepăsătoare încît am răsturnat scaunul; am ieșit din casă în așa grabă încît mi-am uitat haina; cînd am ajuns la hotel m-am aruncat cu atîta năduf pe pat, încît am alunecat pe podea lovindu-mă la gîznea, dar de durere nici nu-mi păsa.

Consemnez acea seară londoneză, în fond fără importanță, pentru că, în acel episod, mi-am fracturat gîznea, și câteva săptămîni după aceea am stat imobilizată între pat și un fotoliu.

Bineînțeles, niciodată un lucru nu începe atunci cînd îți fixăm noi începutul, și totuși, mult timp, eu am considerat acele zile petrecute la Londra într-o cameră de hotel singuratic, punctul de pornire a convertirii mele la mișcarea radicală din anii '30. Acum, gîndindu-mă înapoi, mă întristează că trebuie să recunosc că niciodată convingerile mele politice n-au fost foarte radicale, în sensul adevărat al cuvîntului. Rebelii nu devin — cu rare excepții — buni revoluționari, fiindcă acțiunea organizată, colaborarea cu alții, nu li se potrivește. Dar pe vremea aceea nu știam toate acestea, încît pentru a-mi susține convingerile mă apucaseam să citesc sistematic, cum n-o mai făcusem pînă atunci. Timp de cîteva ani, pentru Marx și Engels, Lenin, Saint-Simon, Hegel, Feuerbach, am dat la o

parte aproape orice altă lectură. Sigur că nu le studiam ca un cercetător, dar le citeam cu atenția unui student, așa încît, pentru un timp, Marx, ca om și Engels — cu Mary a sa — deveniseră, pentru mine, mai reali decît prietenii mei.

În 1939, după *Vulpile*, îmi cumpărasem un așa zis domeniu Westchester — domeniile mari erau mai ieftine, în acei ani, ca domeniile mici —, transformîndu-l într-o fermă. Hammet, care detesta și mai mult viața la oraș decît mine, își petrecea aproape tot timpul acolo. Cred că cei mai buni ani pe care i-am petrecut împreună, au fost anii trăiți la acea fermă. Serile, plăcut obosiți de scris sau de semănatul de primăvară, sau de curățatul cotelor de găini, sau de vinătoriile de toamnă, îmi verificam lecturile cu Dash, care avea față de mine avantajul multor ani de lectură, făcută temeinic — cum făcuse totul dealtfel — citise tot ce citeam eu, și multe alte lucruri în plus. Cred că puneam uneori întrebări prostesti, enervante chiar — tata îmi spusese odată că trăiesc în mijlocul unui semn de întrebare — dar Hammet mă liniștea; că nu-l supăra tonul arțagos cu care discutam, ton pe care-l capăt de-nată ce mă apucă să învăț ceva, deoarece pentru prima oară de cînd eram împreună nu vroiam să mă culc la ora zece.

Nu mai că, de astă dată, tonul arțagos, demonstrativ, pornea din cu totul alt motiv, pe care eram să-l aflu abia peste altă zece ani: o femeie care nu putea deveni niciodată o luptătoare angajată, înfrunta un bărbat, care era luptător angajat. Credința în socialism, pe care, dealtfel, o și dovedește, reprezenta pentru Hammet modul său de existență, avînd mai multe obiectii, chiar critice, față de doctrina marxistă și față de unii activiști, atît din trecut cît și din prezent, trecea peste toate acestea. Fără să-mi dau seama, încercasem să-l șubrezesc credința; înduram-seam că nu izbutesc, eram în același timp invidioasă, respectuoasă și furioasă. El, ca de obicei, era amuzat și răbdător față de pseudo-furiile mele, în speranța că-l voi urma în convingerile sale, dar impentrebabil la orice influență.

Nu cumva să se înțeleagă că ajuungem la certuri, Asta nu se întîmpla — ba da — totuși o singură dată, în 1953, după ce fusese eliberat din închisoare și se întorcea la catedra de la Jefferson. Mi-era teamă că subliniind legătura cu școala îl vor aresta din nou; mergînd pe strada 52, i-am spus acest lucru. Ajuungînd la cîteva pași de 6th Avenue, se opri și-mi spuse: — Lilly, pînă la primul colț, va trebui să-ți întorci bine în cap, că eu trebuie să-mi urmez calea. Ai fost mai mult, mult mai mult decît bună; și știu ce vreau să spun, cu mine, dar acum sunt la anghie și am devenit o pacoste pentru tine. Dacă acum mă părăsești, nu te voi condamna niciodată. Dar dacă nu, să nu mă deshidem niciodată acest subiect. Ajuungînd la colț, am început să plîng și nici el nu mai avea mult. Eram incapabilă să scot o vorbă, încît el îmi puse mîna pe umăr și o luă spre centru. Stăteam pironită la colțul străzii, urmîrindu-l cu privirea pînă cînd dispără; atunci am început să alerg. Cînd i-am ajuns din urmă, îmi spuse: — N-am mai bătut de ani de zile, dar acum parcă aș bea ceva. Oricum, hai să-ți dau ție ceva de băut.

Cîteva ani după cumpărarea fermei, Statele Unite intrară în război. Era un dez-nodămînt firesc, mulți dintre noi știam că se va declanșa Hitler și Mussolini puteau fi opriți în timpul războiului din Spania; trîntorii și secăturile ne-au adus pînă aici. (Am încercat să expun aceste lucruri în *Watch on the Rhine*.)

După intrarea noastră în război, m-am sucit și m-am învîrtit, cîntînd și fac ceva folositor, dar tot ce mi se oferea erau slujbe inutile, legate de titluri înforțătoare mascdnș uși închise. Pe urmă, Hammet dispărură citeva zile și reapărură ca soldat de răz, avînd de furcă cu doctorul care laazele Roentgen îi descoperise urmele unor rîni pulmonare din primul război mondial.

Hammet părăsi Pleasantville, iar eu mă simteam singură și inutilă, geloasă pe capacitatea lui de a porni pe un drum atât de modest, spre tină. Petrecusem un an și ceva îndeletnicindu-mă cu așa zise treburi prostești de cucuță, elaborând câteva discursuri pentru personalități de la Washington, arînd un cîmp stîncos cre-mi-a prăpădit două pluguri, ținînd cuvîntări la diferite mitinguri, pentru diverse grupări, și urmărindu-l pe cei care plecau la război, la care trebuia să particip și eu într-un fel. Pe urmă, pe neașteptate, am primit o invitație să plec într-o misiune culturală în Uniunea Sovietică.

Fusesem invitată, deoarece regiilor William Wyler⁶ și cu mine, o lună după declararea războiului, ne înțelegeam să facem un film despre războiul din Rusia, amîndoi fiind angajați lui Samuel Goldwyn (Făcusem multe filme cu Wyler și deveniserăm prieteni foarte buni). Nu-mi amintesc cum luase naștere acest plan, noi neavînd acces la culisele diplomatice, știu doar că Harry Hopkins o pusese la cale, fără să-l implice pe președintele Roosevelt. În iarna lui 1942, știrile de pe frontul rusesc erau foarte proaste, dar toată America era impresionată și uluită de curajul unui popor, prezentat în decurs de două generații de americani drept robi supuși.

Și Wyler și eu eram înnebuniți să facem filmul, înclt Samuel Goldwyn luă avionul și zbură pe coasta de est să se consulte cu noi, iar Gregg Toland, celebrul operator, acceptase să plece cu noi. Wyler și cu mine am plecat la Washington să-l vedem pe ambasadorul Litvinov, pe care îl cunoșcusem și-mi făcuse o impresie foarte bună. Dar Litvinov ne spusese că proiectul nostru nu putea fi realizat fără acordul total și colaborarea autorităților ruse; or, la ora aceea, sovieticii aveau de înfruntat dificultăți prea mari ca să accepte. Cînd Litvinov ne-a descris ororile năvălirii germane prin Bielorusia spre Moscova, Leningrad, Stalingrad, ne simțeam ca doi elevi care, aflînd despre *Oedip*, o consideră o piesă bună pentru orele de după prînz.

Însă în după masa zilei următoare, Litvinov îmi telefonă, chemîndu-mă urgent la ambasadă. Molotov sosise în cea dimineată la Washington, Litvinov îi pomenise de filmul nostru și, spre marea lui surpriză, Molotov o consideră o idee foarte bună, promițînd că guvernul rus ne va pune la dispoziție un bombardier, o echipă de operatori și orice am mai avea nevoie, pentru un timp nelimitat.

A fost o zi minunată. Wyler plecase să-l vadă pe Hopkins, eu dădeam telefoane interurbane. Wyler l-a culcat la pămînt pe un bețiv care ținea discursuri antisemite în fața hotelului nostru, pe aeroport ne-am învîrit unul în jurul celui alt, fără să ne vedem, gata să pierdem cursa, și seara am sosit la New York să-l înfrîngem pe domnul Goldwyn în apartamentul său din turnul hotelului Waldorf Astoria.

N-aș putea spune exact ce mă indispușe de cum intru în holul acestui hotel, începînd cu turnurile buildingului, apartamentele prost proporționate, paza exagerată a oaspeților, în orice caz, se prea poate ca, de la începutul întrevederii, să fi pornit cu sfîngul. Dar Goldwyn parea la fel de încltînat ca noi, cîzînd de la început de acord — lucru rar în lumea Hollywoodului — și plăcăm cît se poate de repede, că nu se poate face nici un fel de scenariu sau concept, pînă cînd Wyler nu va fi văzut cu ochii lui ceea ce avea de filmat, că vom realiza un film de lung metraj, pentru rețeaua comercială obișnuită. Succesul era asigurat aproape dinainte, bazîndu-ne pe marea admirație din anii aceia, a poporului american față de ruși. Goldwyn ține toate astea, deasemenea că o mare parte din cheltuieli avea să fie acoperite de ruși: echipa de filmare, avioane, și alte cheltuieli neprevăzute. Pentru totuși trei cîștigăm de acord asupra tuturor detaliilor. (Fapt puțin obișnuit. Domnul Goldwyn îți concedează odată pe Wyler, pe motivul că Wyler ar fi montat dinadins

filmul *Fundătura* — un film despre mahalalele new-yorkeze — în așa fel ca să scoată în evidență murdăria acestor cartiere, iar din solidaritate îmi dădusem și eu demisia.) Dar acum, înfrînirea noastră decurge cît se poate de plăcut, pînă în momentul cînd Wyler ceru ca pe timpul plecării sale, salariul său să fie vîrșat în rate, pentru întreținerea soției și a copiilor săi. Cererea ațt de firească a lui Wyler produse o schimbare bruscă pe fața lui Goldwyn; știam, din clipa aceea, că lucrurile aveau să ia o turnură nedorită. (Pe vremea aceea, lucram deja de șapte ani pentru Goldwyn). Eu n-aveam pe nimeni de întreținut, dar mă gîndeam că trebuia să reacționez într-un fel, așa că am cerut ca salariul meu să mi se plătească, jumătate la începutul filmărilor, jumătate la sosirea acasă, chiar dacă ar fi să revenim într-un cosciug. Încercarea mea de a mai încălzi atmosfera dădu greș: se lăsă acea tăcere apăsătoare, care întotdeauna precedea descărcările lui Goldwyn.

Într-un tîrziu Sam rosti:

- Spuneți că iubiți Rusia. Spuneți că sînteți radicali. Așa spuneți.
- Nu înțeleg ce vreți să spui. Cine e radical, și cine a zis că iubește Rusia? Ce are asta de-a face cu treaba noastră? Întreabă Wyler.

Dar ca și cînd nici n-ai fi vorbit. Tonul lui Goldwyn deveni foarte blînd, un vechi semn prevestitor de rele.

- Spuneți că iubiți America, spuneți peste tot că sînteți patrioți.
- Poftim?

— Peste tot spuneți asta, peste tot, oriunde vă duceți. Iar acum reiese că de fapt vreți bani de la mine, de la mine, care sacrific o avere pentru guvernul meu, pentru că eu îmi iubesc Patria.

Wyler se întoarse spre mine, știu că nu înțelegea substratul discuției. Într-adevăr, nu era ușor să înțelegi răbufnirile lui Sam, dar eu și el suportașem timp mai îndelungat decît Wyler.

— Nu înțeleg ce vreți să spui, Sam, spuse Wyler, acest film urmează să fie făcut pentru rețeaua comercială, și vei cîștiga de pe urma lui, ca de pe urma oricărui film. Nu riști nici un ban pentru guvernul tău, ba mai mult, rușii îți înlesnesc o mulțime de treburi.

Am intervenit și eu:

— Vom fi plătiți cum sîntem plătiți pentru orice alt film, hai să terminăm cu prostiile și să mergem la culcare.

Sam sări ca ars.

— Prostii? Numesci prostii faptul că luați bani de la guvernul vostru?

Wyler o pornise spre Sam ca un ulab trezit din somn.

— Într-adevăr, tu vrei să spui că noi nu trebuie să luăm salariul, tu să încasezi cîștigurile, și așa devii tu un patriot iar noi niște fătarnici.

Furtuna era gata să izbucnească. Sam o păstra într-o cutie ferecată cu un resort special. Rațiunea nu mai avea ce căuta, iar cuvintele își pierduseră sensul. Dar, înainte de a fi sărit resortul cutiei, am spus:

— Sam, tu te crezi o țară cu fluvii și munți și orașe populate cu oameni, care și-ar risca viața fără să clipească pentru apărarea patriei, numită Samuel. Doi dintre cetățenii supuși, numiți Wyler și Hellman se îndoiesc de faptul că ai fi o țară. De aceea noi sîntem trădători. Înclt să ni se taie capetele și cu ele la subțioară, să ne ducem odată la culcare.

Wyler a ris și ne-am dus acasă. Bineînțeles, Sam nu avusese intenția să nu ne plătească, însă spera să mai cîușească ceva din retribuția noastră — cînd relațiile dintre noi s-au dres, au intervenit altele: Wyler se înrolase la aviație, iar eu nu mai voiam să fac cu nimeni altul această călătorie. Dar în spatele culiselor, Goldwyn,

eu și Washingtonul, continuasem discuțiile despre un film cu rușii, ajungând până la urmă la o soluție, care, oricum, părea (și ar fi putut fi) una de bun simț: să facem la Hollywood un film simplu, semi-documentar, din materiale selecționate cu multă grijă. Am recitat chiar cu un an în urmă scenariul meu pentru *North Star*. Ar fi avut toate șansele să mi-ar fi ieșit un film bun, în locul acelei peltete sentimentalo-vaudeviene, prost jucate, prost regizate. Cam pe la jumătatea filmărilor, am rupt relațiile cu Goldwyn. (Filmul e intitulat *Armoured Train*, cînd se dă la televizor, însoțit de un text explicativ, precum că rușii au fost cîndva aliați noștri, dar pînă la urmă nu s-au purtat prea draguț. Scuze erau într-adevăr necesare, dar pentru timpimpenia filmului, iar filmul ar fi trebuit topit. Dar convingerile de bază ale Hollywoodului și Televiziunii erau banii fierți la cazan și mîncati cu lingura mare.)

Însă eu sînt convins că rușii îmi făcuseră invitația în 1944 pentru o misiune culturală, tocmai din cauza filmului și astfel Washingtonul — acționînd din umbră — a fost de acord cu plecarea mea. (E adevărat că ajungînd la Moscova am aflat că ei considerau *North Star*, drept o glumă reușită, dar eu cred că în afara Moscovei, oamenii simpli de la țară erau încîntați văzîndu-se pe ecran, sau o înfățișare atît de nobilă.)

În septembrie 1944 am luat avionul spre Fairbanks, Alaska, de unde urmaș să mă ia în primire rușii, pentru zborul deasupra Siberiei. Azi îmi pare bine că pe-atunci habar n-aveam de pericolul extrem al acestei călătorii. Am aflat abia la întoarcere, de la un vechi prieten, Robert Lovett, adjunct la ministerul de război — care mi-a spus că mi-ar fi interzis să plec, dacă ar fi știut că plec pe ruta asta.

Avionul era un C-47, cu două motoare, avînd viteza maximă de 240 de mile pe oră. Transporta o echipaj complet, cîteva instrumente, și pe un tînar mecanic de nouăsprezece ani, staționat în Alaska, îl chema Kolya, care reuși să-l păcălească pe comandantul suprem de la Fairbanks, convingîndu-l că vorbește englezeste, fiind cînd însoțitorul cel mai potrivit pentru doamna invitată, învîrtindu-se astfel de o permisie. Engleza lui se rezuma la «și», «kaș», «O.K.» și «Hell» «stai sus» în loc de stai jos sau culcă-te; și mai știa «ciorapi» și «Betty Grable», în timpul călătoriei, tot echipajul mă știa ca «Miss Hell»¹⁸

Comandantul rus mi-a urat drum bun și mi-a dat un sac de dormit minunat. Drumul a durat patrusprezece zile, echipajul fiind instruit să nu înfrunte nici un risc, avînd un oaspete pe bord. Consider cîte două săptămîni, practic, cea mai grea perioadă din viața mea. Kolya și cu mine stăteam la coada avionului pe niște lăzi de ambalaj, unde, chiar a doua zi, sistemul de încălzire s-a defectat. (Cînd nu mai suportam frigul, unul dintre noi ne duceam în cabina de pilotaj, făcînd schimb cu operatorul radio, care ieșea.) Zburam numai pe vreme bună, dar asta însemna zile întregi de așteptare în bărci de lemn pe cîte un aeroport siberian. La început echipajul mă privea cu antipatie, considerîndu-mă cauzea întreruperilor de zbor, dar își dădău seama destul de repede că nici eu nu eram pe încălțată de aceste întîrzieri forțate. Niciunul nu vorbea englezeste, însă Kolya și cu mine stăteam cîte patru ore pe zi învîrtînd reciproc engleza și rusa, eu fiind incapabil să învăț orice limbă ca lumea, în schimb el, după ce am parcurs jumătate din traseul siberian, înțelegea aproape tot ce spuneam, traducîndu-mi totul cu o inteligență excepțională. Fata lui de copil, veselă, rotofeie, minile sale zgîlțîndu-se de frig, tînuindu-mi dicționarul, le am întîmpărite în minte pentru totdeauna. Datorcă o congestie pulmonară foarte gravă încrederea sa exagerată în limba engleză.

Aterizasem la Iakutsk. Prima noapte petrecută acolo fusese foarte plăcută: la aterizare am fost întîmpinați de o învătătoare, domnișoară bătrînă, care vorbea o engleză perfectă, camerele de dormit erau ceva mai îngrijite, iar învătătoarea a stat de la ora cînei pînă la trei noaptea, citînd și traducîndu-mi din Esenin. (Era îndrăgostită de el, cum fuseseră pe vremuri de Byron, după moartea lui, doamnele și domnișoarele). Dar a doua zi, luncînd pe gheață, mi-am sucit glezna, care mai fusese fracturată o dată; Kolya convins că rămîn înfirmă, și ne-răbdoz să-mi prezinte medicina sovietică, insistă să mergem la spital. Spitalul era departe: drumul pînă acolo l-am făcut într-un jeep pe o șosea înghețată; am ajuns într-un tirziu la spital, dar doctorul lipsea. Cele două infirmiere nu știau ce să facă, Kolya băgase groaza în ele, spunîndu-le că am fost «zdrăbănit sub gheață». Dar diagnosticul gleznei se făcuse corect, o simplă luxație. Însă făcusem imprudentă să cer o sare, Kolya care purta permanent în buzunar dicționarul nostru englezo-rus, începu să-l răfoiască împreună cu infirmierele, căușînd cuvîntul și pînă la urmă găsindu-l. Una din ele scutură din cap, dar cealaltă părea convinsă, iar Kolya bătîndu-se în piept cu autoritate militară, dădea ordine precise. Mi se aduse un săculeț care conținea un fel de sare zgurțuroasă, Kolya îmi dădu și mie indicații de utilizare prin gesturi foarte elocvente, că trebuie să dizolv sarea în apă și că totul va fi «excellent», cuvîntul său preferat din ultimul timp. Nu știu de ce mă lăsasem convinsă, dar fapt e că am bătut tot conținutul.

În săptămîinile care au urmat, am fost prea bolnavă, ca să fac note de călătorie, dar între momentele de somn și semi-trezie, îmi amintesc de unele scene, cu toate că n-aș jura că s-au petrecut chiar așa, sau dacă ordinea lor cronologică e cea corectă. Mă văd tîrîndu-mă la Iakutsk pe minus cincizeci de grade la o latrînă, șiroind de sudoarea care-mi curgea în ochi; două vizite făcute de un doctor care părea beat mort; un lichid gălbui pe care Kolya și pilotul mi-l turnau pe gît; că am fost cărată pe o rampă înghețată la bordul avionului, apoi legată fedefele, ca să nu mă rostogolesc de pe lăzile avionului; pe Kolya, care zăcea în fața ușii mele, pe un pat de campanie, noaptea de noapte cînd ne aflam pe noi; laptele fierbinte de care mă săturasem, și niște murături din care tot ceream, în timp ce Kolya își scutura capul, spunînd că nu sînt bune pentru o doamnă care n-a mîncat de cinci zile; ne mai voind să mă duc în cabina pilotului să mă încălzesc, mă luptam cu radio-telefrafistul și cu Kolya, care mă tîrau acolo; miile și miile de coniferi văzuți prin fereastră; odată, cînd trezindu-mă dintr-un somn foarte lung, am început să rid istic: în vis îmi compusese o rugăciune pentru morți — ca pe urmă să trec într-un plîns istic, care speria echipajul în așa hal, încît au întors avionul, în locul unde staționasem o noapte, în urmă; și de un alt doctor; și de ziua cînd Kolya a spus «Uralii! priviți, domnișoară Hell!» și altă zi, cîrînd după asta, cînd în avionul nostru urca o femeie în uniformă, și Kolya spuse: «Acum totul e O.K. domnișoară Hell!» și cînd l-am spus că nu înțeleg la ce se referă, mi-a explicat că pilotul secund era foarte nepriceput, foarte prost, că nici nu va mai avea voie să zboare, dar că această doamnă era celebră și ne va «duce teleferi la Moscova». În a cincisprezecea zi, cam pe la două după masă, Kolya mă trezi manifestîndu-și dorința de a deschide unul din geamantenele mele. Scoase de acolo un portfard și o oglindă și mi le întinse. Am dat din cap în semn că nu înțelegeam sau că nu-mi păsa.

— Tot bine acum. Moscova repede. Poate o oră, mă asigură Kolya. l-am spus că asta e foarte bine și mă pregăteam să adorm din nou. Dar el mă propti în capul oaselor, strîmbîndu-se cu dezaprobare la mine, pe urmă a început să scotocească în port-fard și-mi unse fața cu cremă, îmi pieptănă și perie părul, mă mîcosea cu ruj de buze pe obraji, șterse și încerca din nou, pînă cînd mă

facu să rîd și m-am machiat singură. Pe urmă, scoase o rochie din geamantan și-mi spuse:

— Scoate pantalonii. Nu bine, comitet Moscova. Pune rochie frumoasă. Ciorapii nu O.K. acum. Eu aranjez. Scoase din sacul său o pereche de ciorapi maron urîți, cumpărați la Fairbanks și mi-i întinse. Îmi desfăcu șireturile de la ghețe, netezi rochia și mă ridică în picioare.

— Eu acum mă duc acolo; și arată spre cabina pilotului. Rog fă frumos pentru oameni.

I-am spus:

— Kolya, aș fi vrut să te fi născut eu.

Îmi spuse rîzînd:

— O să-i spun mamei.

Peste o oră am fost la Moscova și am văzut bărbai și femei cu flori, grăbindu-se spre avion. Mi-l amintesc numai pe Serghei Eisenstein, care într-o engleză perfectă, îmi spuse:

— Știu că ai fost bolnavă. Am cerut insistenț să nu se țină discursuri. Acum trebuie să mergi la hotel și să te odihnești puțin.

Personal, eram convinsă că mă simt bine. Eram excitată de sosirea la Moscova și de îndată ce plec Eisenstein, cineva de la ambasadă a venit să mă ia la masă, iar după masă am stat îndelung de vorbă. După care, din următoarele cinci zile, nu-mi mai amintesc de nimic. Cînd mi-am revenit, eram în pat, într-un dormitor al Casei Spasso, reședință moscovită a ambasadorului Harriman; George Kennan mă mutase acolo. Medicul ambasadei, ofițer de marină, m-a înconștințat că aveam o pneumonie foarte gravă, atât de gravă, încît își asumase riscul să-mi administrez prima injecție de penicilină, pe care o făcuse vreo dată. Mă mai spus că penicilina a avut un efect miraculos asupra mea, dar că el simte nevoia unui concediu de refacere. Peste cîteva luni, povestindu-i lui Eisenstein că toată boala a pornit de la o porție de sare zgurtoasă, acesta mi-a cerut dicționarul, l-a luat cu el acasă și a doua zi, după masă, a venit să-mi explice că în limba rusă nu există un cuvînt special pentru laxativ, iar sarea aceea, care trebuia să-mi dezumflez glezna, fusese un laxativ.

— Lilița, din cînd în cînd, e ceva în capul tău.

Am stat în Uniunea Sovietică cinci luni. În urma generoasei invitații a lui Averell Harriman, cea mai mare parte a timpului am petrecut-o la Casa Spasso, părăsindu-mi însă și camera de la hotelul Național, pentru lucru, sau pentru nopțile înăpăzite cînd accesul în cartierul Arbat era prea greu, sau cînd atmosfera prea apăsătoare de la Spasso mă constrîngea să iau masa singură.

În acele cinci luni am făcut însemnări de jurnal mai multe și mai detaliate, ca niciodată, dar citindu-le anul trecut, și din nou săptămîna trecută, mi-am dat seama că ele nu includ ceea ce era într-adevăr important pentru mine, sau ceea ce, odată cu trecerea anilor devenise important. De exemplu, știu data cînd m-am dus la Leningrad, am cîteva pagini de notații despre o seară teribilă, cînd poeta Olga Bergholz și alți patru, îmi vorbeau despre asediul orașului și foamele... dar imaginea unei femei și a unui băiețel, care mergeau în urma noastră pe Nevski Prospekt, îmi sînt mult mai bine întipărite în memorie.

Mama spunea:

— Cîrînații sînt mult mai buni acum, în ultimul timp, nu mai au atîta arpacă. Copilul spuse:

— De ce nu se mai scoală ca-nainte?

— Nu poate să stea în picioare.

— Dar de ce?

— Pentru că nu mai poate.

— Dar de ce?

Translațoarea mea de la Leningrad se întoarse spre el. Femeia îi vorbi direct: — Bărbatul meu. Aveam o singură pereche de valenki pentru amîndoi (Valenki sînt niște cizme lungi de pîslă — n.a.) Trecurse peste Ladoga să ajute la primul transport de alimente după asediu. Cizmele i-au înghețat pe picioare și scotîndu-le ca să mă pot folosi eu de ele, le-a scos cu piele cu tot. Acum le port eu.

Cînd translațoarea a terminat traducerea celor spuse de femeie, mama și copilul pleaseră. Translațoarea mea a început să plîngă, în timp ce treceam în fața casei lui Pușkin — închisă în timpul războiului — ne-am oprit să privim clădirea și ea își ridică mina și-și făcu semnul crucii — ortodox — de la dreapta spre stînga. — Așa a fost cu noi toți. În timpul asediului, băiatul meu mîncă zilnic cîte o bucăciță de lumină.

Notele mele din jurnal vorbesc despre oamenii cu care mă întîlneam, despre ce se discuta la mesele posace de la Spasso, de pieșele proaste pe care rușii erau convinși că vreau să le văd, despre lipsa mea de răbdare față de vîcărellile proteste ale coloniei străine și de propria-i indispoziție crescîndă, în teribila iarnă posomorîtă din Moscova anilor 1944-45, dar nu există nici o însemnare despre cît de mult am iubit-o și o mai iubesc încă pe Raia, ghidul și translațoarea mea, o tînară cu totul deosebită. Nici cît de apropiată eram și sînt încă, de un funcționar de carieră al Departamentului de Stat, a cărui carieră a fost distrusă de lășitatea colegilor săi, sub amenințarea lui Joe McCarthy. Deasemenea, sînt multe pasaje despre Serghei Eisenstein, despre după amiezele, cînd luam ceaiul aproape zilnic împreună; dar nu puteam săi atunc, că pînă-n ziua de azi — sînt aproape douăzeci și unu de ani de la moartea lui — îmi pare mult mai răd decît unii cu care m-am văzut săptămîna trecută. Îi știu numele, deoarece îl notasem, al celui mic orfan doloan, în vîrstă de vreo trei ani, care din clipa în care m-a văzut, mi s-a aruncat în brațe, iar apoi, ori de cîte ori mergeam să-l vizitez, de două ori pe săptămînă, mi se așeza în poală îmi pipăia fața, fiindcă, cum îmi spusese doamna care conducea orfelinatul, semănau cu fotografia mamei sale; dar eu n-aveam de unde ști; mă voi gîndi la el mereu și cred că-l voi visa, așa cum l-am văsat luna trecută într-un vis în care se făcea că ne dădeam amîndoi pe un tobogan.

Nu sînt însă notate nicăieri, pe nici o filă de jurnal, acele cîteva ore care au avut pentru mine o importanță covîrșitoare. Mă dusesem într-un spital să vizitez marile răniți, și-mi dădeam silința să dau tot recitalul pe care oamenii sănătoși îl dau în fața celor irecuperabili; tocmai scoteam niște sunete clovneste stringînd minile, zîmbind cu jumătate de gură, cînd, în încapere, intră un bărbat. Cred că era spre treizeci de ani, înalt și suplu. Sigur era că cea mai mare parte a feții îi fusese nîmicită de un obuz. Avea un singur ochi, partea stîngă dintr-un ciot de nas, iar buza de jos îi lipsea. Schiță un zîmbet, spre mine. Cele cîteva ore care au urmat, le-am petrecut într-o stare de spirit cum nu mai încaisem niciodată pînă atunci.

În 1944, cunoscusem un tînăr căpitan, care se afla într-o permisie de refacere în urma unei răni suferită la un picior. Căpitanul K. avea atunci douăzeci și cinci, poate douăzeci și șase de ani, studiile sale fiind întrerupte de război. Lucra la o teză despre noul roman american, și a vrut să profite de convalescență, pentru a o definitiva. Am stat pe larg de vorbă în acele zile; căpitanul era avid

să așteaptă cît mai multe despre Hemingway, ale cărui cărți nu erau publicate prea des în Uniunea Sovietică. Îmi dădusem toată silința să-l atrag spre Faulkner și Fitzgerald; auzise despre el, fără însă să le cunoscă opera. Rușii tind să fie teribil de dogmatici în legătură cu lucrurile pe care nu le știu, așa încît era convins că nu puteau fi la fel de buni ca Hemingway.

Revenind în 1966 în URSS, am întrebât de căpitanul K. dar nimeni nu mai știa ce se întîmplase cu el. Totuși, spre sfîrșitul primei săptămîni m-am pomenit cu un telefon din holul hotelului. În usă, curînd apoi, îmi apărui un bărbat pe care cu greu l-aș mai fi putut recunoaște; fața i se lățise, brăzdată de cute adînci, părul, cîndva blond, era acum șaten roșcat; pe vremuri era energic și pătrunzător, acum era atît de reținut și liniștit, că nici nu mi-a răspuns la formula mea de bun venit; pur și simplu a intrat, îndreptîndu-se spre masă și se așeză. După vreo zece minute în care am spovovîdit verzi și uscate (și mă detest cînd sînt obligat să fac asemenea conversație), ba citeodată ajung să-l detest și pe cel care mă pune în asemenea situație), el spuse — Îmi pare bine că te văd Li-lișka. Cred că nu va mai ploua, nu vrei să ieșim la o plimbare?

Mergeam tăcuți, îndreptîndu-ne spre vechea clădire a Universității din Moscova. Trecusem, de ea, cînd, el se întoarse din drum, și intrînd în curtea Universității, o privi cu ochii pierduți.

— N-am mai văzut-o de ani de zile. Acum, nu prea vin pe aici. Ultima oară cînd am coborît aceste scări, îmi înțeam teza de doctorat într-o servietă mare. Chiar în noaptea aceea trebuia să plec din nou pe front. Crezusem că-mi voi putea termina teza acolo, pe front, în nopțile albe.

— Este vorba tot despre romanul american, pe care l-am mai discutat?

— Da, dar atunci cînd ne-am cunoscut, mă lăsasem de mult pîgăbas, dar n-am vrut să-ți spun. De fapt, n-am fost rănit, doar suflul unei bombe m-a zvîrlit departe și teza s-a spulberat. În armată totuși îmi spuneau «tovarășul Teză»; pe urmă «Căpitanul Teză». Nu mai reiau lucrarea. După o lungă pauză, vorbi din nou.

— Ai avut dreptate. Faulkner este un scriitor grozav, cel mai bun. Ai cărți de Faulkner cu tine?

— I-am spus că n-am, dar i le voi trimite.

— Te rog, vorbește-mi despre romanul *Sanctuarul*.

Nu știu să vorbesc despre cărți, dar am crezut că vrea să-mi audă părerea în general, dacă e o carte bună sau proastă; ei însă voia descriere personajelor și subiectul. *Sanctuarul* este un roman complicat și mi se prea oarecum ridicol să vorbesc despre Popeye într-o seară friguroasă la Moscova, cînd Popeye reprezintă pentru mine Sudul, pe care-l știu plin de viață și de frunze uriașe cit urechile unor elefanți, cu atmosfera încărcată de miasmele mlaștinilor și parfumul ferigilor, o lume plină de spaime și primitoare în același timp, încît am preferat să-i vorbesc despre începuturile anilor '30, cînd venisem prima oară la New York, împreună cu Hammet. Cred că abia îl cunoscusem pe Faulkner, și în timpul șederii lui Bill la New York, ne vedeam aproape seară de seară, toți trei, de obicei la Dash, întîlnindu-ne uneori mai devreme, alteori noaptea tîrziu, certîndu-ne pe cărți, și bînd într-una pînă-n zori, cînd eu leșinam de somn, sau plecam după treburi, iar ei doi se așteau la micul dejun, sau deschideau o sticlă nouă. Îi spuneam căpitanului că Faulkner era într-o pasă proastă din cauza *Sanctuarului* — Faulkner era totată viața într-o pasă proastă — susținînd că e maculatură, scrisă pentru bani. Întotdeauna, ajungînd la acest punct, Hammet se enerva îngrozitor, spunînd că nimeni nu scrie deliberat maculatură, ci e omul scrie cît poate de bine, ca pe urmă să-și dea seama dacă ceea ce a scris e bun sau

prost. Cînd se ajungea aici, de obicei amîndoi erau beți turtă, și nici unul nu mai asculta ce spune celălalt, vorbeau simultan, sau cu mine, sau la pereți. Căpitanul îmi spuse că nu prea se pricepe la băutura, că el n-a avut tinerete, sîrșise peste ea, și m-a întrebât dacă eu mai beau mult. I-am spus că nu, nu mai beau așa de mult, dar că acum pe burnița asta rece mi-ar prinde bine. Am început să umblăm după un local, cînd l-am găsit înșfîșit, ne-am dat seama că ajunsesem în cartierul Arbat. Cartierul se schimbase foarte mult de cînd locuisem în Casa Spasso, în timpul războiului; clădirea originală aparținuse unui magnat al zahărului din secolul nouăsprezece, iar în timpul războiului cînd servea drept ambasadă, arăta ca vai de ea, dar acum era dichisită, și arăta foarte prosperă. Privînd-o, mi-am amintit de serile petrecute sub acoperișul ei, unele plăcute, încîntătoare chiar, în tovărășia lui Harriman și a ficei sale, și a unor atașai militari care locuiau tot acolo; alte serii, cînd la masă domnea o atmosferă mohorâtă, fiindcă se simteau nemulțumiți că trebuiau să trăiască într-un loc care nu le plăcea și se agățau de orice prilej să se mai înviorze puțin, pînă și de marea mea descoperire, că găsiseră ceapă verde în beci. Mi-a venit în minte cățelul ăla, deadreptul nebul, din camera alăturată; și marea dansatoare care ne vizita adesea la Spasso, cîntînd întotdeauna o oglîndă în fața căreia să se așeze, privindu-se neclintită; și cum scoțînd benzina cu furculi din mașina ambasadă, ca să mă spăl pe cap, m-am trezit pe paval, cît eram de mare, din cauza tocurilor prea joase ale cizmelor de pîslă, pe care le purtam pe atunci; și de Prokofiev, împingîndu-mă să părăsesc un concert de muzică de cameră, spunîndu-mi că nu-i place muzica «cîntată»; și puștii draguți din Kansas City, care se ocupa de cantina armatei și care umbla de colo-colo, dînd comunicate despre starea ficatului meu; și sute de fete și voci venind din nou spre mine.

Căutam din privire anticariatul de stat sărăcăcios, unde intram adesea vrînd să găsesc ceva, orice, numai colorat să fie, să-mi înveselească puțin zilele cenușii, pline de mizerie ale Moscovei din anii războiului. Magazinul nu mai este, în locul lui s-a ridicat un magazin universal, încercînt cu marfă ieftină și tipătoare, dar m-a apucat risul amintindu-mi, că într-o zi descoperisem împreună cu John Melby, două cărți pentru copii din secolul nouăsprezece, și tocmai voiam să ieșim din anticariat cînd acesta m-a tras de mînă, arătîndu-mi spre un raft de sus. Acolo se vedea o fotografie mare cu fețele lui Garbo și ale regizorului Rouben Mamoulian, cu trupurile truate într-una din «pozițiile» de dragoste. Am început să înfîntăm spre poză pe forșîncînd cele două doamne care răspundeau de magazin s-au simțit obligate să vină la noi. M-am întins mîna să iau poza, dar John dădu din cap și mă trase spre ieșire. Ajunși în stradă a vrut să mă întorc, dar îmi ținu brațul, spunîndu-mi că sigur a fost pusă acolo de vreun mucleit, dar că pe noi, dacă am cumpăra-o, nu ne-ar ierta niciodată, fiindcă eram străini. Mă convinsese să mă duc la Spasso, promițîndu-mi că-l va ruga pe unul dintre funcționarii ruși de la ambasadă, să se ducă să mi-o cumpere. Dar, peste două zile, trimisul rus, a venit de la anticariat, spunînd că tabloul nu mai era. Poate că da poate că nu.

Peste cîteva zile, într-o dimineață, căpitanul K. bătu din nou la ușa mea, larași se îndreptă spre masă, luă în mînă o revistă și începî s-o citească, fără să-mi adreseze nici un cuvînt (îmi plac oamenii care nu încep să vorbească pînă cînd nu sînt pregătiți; la rîndul meu, și eu m-am întors la lectura mea, cartea lui Malamud *The Fixer*).

După o oră și ceva, i-am spus că trebuie să ies la masă. Brusuc, pe mîna pe *The Fixer*, întrebîndu-mă dacă poate să rămîna s-o citească. La întoarcerea mea, tîrziu după masă, l-am găsit întins pe canapea; terminase cartea; stătea cu piciorul

drept proptit sus, pe două perne. N-ar fi vrut să-l surprind în această postură, dată fiind repeziunea cu care se scula în picioare, punind pernele la locul lor.

Îmi spuse:

— Azi dimineață venisem să-ți vorbesc despre Eisenstein. După moartea lui, am găsit o cutiuță cu o gravură pentru tine. Am vrut să-ți-o trimit prin poștă. Dar a trecut timpul și n-o mai găseasc.

— Toți sîntem la fel, i-am spus.

— Cum la fel?

— Slavii. Trebuia să știi că așa fi vrut să am ceva de la Eisenstein.

În 1944, Eisenstein mă întâmpinase la sosirea mea la aeroport, iar în lunile cît am stat la Moscova, ne întâlneau regulat de trei-patru ori pe săptămîni. Ne plimbam adesea în acele două mese scurte, cînd se insera devreme; era la începutul șederii mele și îi propusesem de cîteva ori să vină să la ceaiala la Spasso, dar el zîmbea doar, și-și lua la revedere. Probabil, fiindcă nu l-am întrebat de ce, a simțit nevoia să-mi spună că ar fi periculos pentru el, dacă ar veni la Ambasada noastră. (A venit totuși, o singură dată, la party-ul dat în cinstea mea, înainte de plecare, dar veniseră așa de mulți ruși, încît, după părerea mea, nu-și luase nici un risc.) În iarna lui 1944, Eisenstein montă prima parte din *Ivan cel Groaznic*; îmi vorbea despre film, despre celelalte filme ale sale, despre anii de tinerete petrecuți în țările Baltice, despre studiile sale asupra ochiului uman, și despre literatura germană și poezia engleză, și despre muzică. Uneori ne duceam împreună la repetițiile pieselor mele, *Vulpile* și *Straja* de pe *Rin*. Îl amuzau bombanile mele, dar declanșau adevărate drame, ori de cîte ori traduceau pusele mele actorilor, și regizorilor. Într-o zi, la o repetiție cu *Straja* de pe *Rin* o acrită izbucni în lacrimi, fiindcă spusese că, după părerea mea, își șarja prea mult rolul. Eisenstein m-a întrebat:

— Ce să-i zic? Am lucrat cu ea de mai multe ori, și știu că n-o să se oprească din plîns toată noaptea, pînă cînd nu-i vei face un compliment cît de timpît, sau nu vei plînge și tu cu ea.

— Nu vreau să plîng cu ea, așa că spune-i că e formidabilă și hai să ieșim cît mai repede de aici. El a tradus așa:

— Domnișoara Hellman spune că ești formidabilă, în speranță că vom putea pleca imediat de aici.

Eisenstein a fost una dintre cele mai puternice și mai scilpitoare personalități din cîte am cunoscut vreodată, iar compania lui era de-a dreptul încîntătoare. Nu vorbeam niciodată despre noi, cu toate că odată m-a întrebat dacă eram măritată cu Hammet, vorbindu-mi și el în termeni vagi despre o soție. (Auzisem de la alții că acea femeie nu fusese și nu devenise niciodată nevasta lui, doar o prietenă devotată, menajeră, dar unii dintre prietenii negau și asta.) În Rusia se considera drept o greșală politică și socială faptul de a publica orice date despre viața particulară a cuiva. Nu cunosc originile acestui tabu, care era valabil atît pentru viața lui Stalin (pînă la plecarea în occident a Svetlanei Aliluyeva, nimeni nu știa de cîte ori fusese înșurat, sau care era marea unuia sau altuia dintre copii) cît și de altele... E un lucru de neînțeles, fiindcă rușii birfesc la fel ca oamenii de pretutindeni, cu deosebirea că știu mai multe unii despre alții decît vecinii mei din Martha's Vineyard. Pe vremea cînd îl înțelisem pe Eisenstein era atît în grația cît și în disgrația conducerii: suficient în grația ca să poată întreprinde un film foarte costisitor, și suficient în disgrația ca să se teamă într-una cu cine se vede, unde se duce, și mai cu seamă ce se va întîmpla cu opera lui. Oricum,

printre intelectuali, chiar cei din generația mai tînără, chiar și azi e considerat drept o personalitate excepțională, — devenise și mai apreciat pentru că i se reeditaseră operele alese — dar n-am auzit niciodată nici o bîrlă în legătură cu viața lui particulară, cu toate că-mi dădeam perfect de bine seama că, atunci cînd se vorbea despre el, oamenii deveneau precauți.

În 1945, o săptămîină înainte de plecarea mea de la Moscova, Eisenstein îmi telefonă, spunîndu-mi că terminase primul montaj al lui *Ivan cel Groaznic* și că împrumutase apartamentul unui amic, ca să prezinte filmul cîtorva prieteni apropiați. În seara următoare, ne-am dus împreună cu Averell și Kathy Harrimann, în singurul apartament luxos pe care-l văzusem la Moscova. Era plăcut, luminos, pînă pînă la refuz de bibelouri din secolul nouăsprezece, șaluri, și mobilă sculptată. În jurul unui plan mare, împodobit, se aflau vreo șase-șapte tineri rotînd sanviciuri, zîdind pentru reclama unui picnic de iarnă. În jurul lor, se agitău cîteva bărbați mai bătrîni, aprinzînd țigările și oferind dulciuri. Păreau niște majordomi bătrîni, omagînd pe tinerii prinți de coroană. *Ivan* era un film apăsător și bombastic — cred că Eisenstein își dăduse seama de atunci — n-a fost o seară plăcută.

Seara aceea mă îmbolnăvise. Personalitatea covîrșitoare a lui Eisenstein, filmul prost, băieții ăia drăgăși — spuneau eu căpitanului toate astea, uitînd că el n-avea de unde să știe despre ce seară era vorba. După întoarcerea mea acasă, i-am scris nenumărate scrisori, dar n-am primit nici un răspuns. Pe urmă, după un timp, am primit o telegramă în care scria: «Sînt bolnav. Te rog trimite-mi treisprezece povestiri de groază prin avion. Să-mi poarte noroc!» — Știam că e o glumă, dar l-am expediat cele treisprezece povestiri. Dar, cu mult înainte ca să ajungă la Serghiei, am citit în ziare că murise. Nu crezi că e o glumă cam stranie, din partea unui om bolnav?

Capitanul mă privi grav.

— Nu era glumă. Era foarte serios.

— Cum poți să crezi așa ceva. Cum putea fi serios?

— Eisenstein era foarte superstitios, în așa hal, că dacă un prieten îndrăznea să rîdă, de el, vîzîndu-l nenorocit dacă vărsa sare pe fața de masă, nu-i mai vorbea în viața lui. Probabil, că țîi-a ascuns treaba asta, pentru că venea din occident. Acum vorbește-mi de scriitorul Norman Mailer.

Tocmai mă pregăteam să-i spun că nu era specialitatea mea să vorbesc despre cărți și oameni, cînd dintr-odată fața căpitanului se schimonosi și se aplecă să-și maseze piciorul drept, făcîndu-i și niște mișcări de sus în jos. În timpul ăsta stătea cu capul întors în altă parte. Încît am început să-i spun că-l cunosc pe Mailer de foarte mulți ani, că *Cei Morți* și *Cei Viu* o consider o carte foarte bună, că celelalte romane nu mi-au plăcut prea mult, dar că am fost încîntată de *Caniboli și creștini*. Nu i-am putut spune, nu era momentul, despre relațiile noastre cînd tîndre, cînd arțăgoase, dar încercam să-i explic și pe măsură ce vorbeam, mi se dezvăluia că odată cu această carte *Caniboli și creștini*, Norman se schimbase, se maturizase. Faptul că nu-i dădusem suficient credit nu era doar vina mea: adolescența lui tîrzie era amestecată cu atîtea prostii, forța lui risipită în atîtea erori, farmecul său ascuns sub masca celui mai parșiv puștin din Slumsville, Harvard, promoția 1934. Dar îmi venea greu să spun toate astea. I-am spus, în schimb:

— Mailer e un scriitor minunat, născut, nu făcut, specia cea mai bună, care și-a pierdut timpul cu celebritatea, dar cred că nu și-l va mai pierde de acum încolo. Nu știu. Pe actori, nu-i poți cunoaște și Norman e un actor.

Capitanul spuse:

— Îmi place foarte mult Mailer. Cred că e un om de ispravă. Ai auzit vreo dată despre istoricul Smirnoff?

I-am făcut semn că nu.

— Ai auzit despre asediul de la Brest?

Am dat din cap.

— Garnizoana luptă împotriva nemților, până când au mai rămas în viață doar câțiva. Cei rămași au fost luați în prizonierat, toți bolnavi, răniți. Pe urmă, ani în lagăre de concentrare. În Germania, groaznic. La sfârșitul războiului nu mai sunt în viață decât foarte puțini. Li se dă drumul acasă, dar nici unul nu ajunge acasă. Nici unul. Smirnoff, istoricul Smirnoff, vrea să scrie despre Brest, începe să facă investigații pentru studiul său. Unde sunt oamenii care au luptat la Brest? Nimeni nu știe. Smirnoff vrea să afle. Afle: au fost duși direct din lagărul de concentrare german, în lagărul de concentrare rusesc, dincolo de Urali. Acest om, acest Smirnoff, este un erou, un erou, nu ca la război, unde n-ai altceva de făcut. Acest om, acest Smirnoff începe o bătaie de unul singur. Merge la Kremlin, bate la o ușă, bate la altă ușă, zi de zi, lună după lună, fără teamă, zi și noapte. A învins. M-am întors. Eu și alții.

Rise scurt.

— Acum bietul Smirnoff e celebru, ca marii judecători sau preoți din antichitate, lumea nu-i dă pace. I se scrie de peste tot despre vaci bolnave, profesorul meu de științe naturale bea prea multă vodcă și așa mai departe, te rog, du-te la Kremlin.

— Dar care a fost motivul, motivul oficial?

— Bătrînul Stalin, credea că dacă nemții te-au ținut prizonier, poate tu ai dorit să fii prizonier, sau poate le-ai spus secrete. Nu crezi că Smirnoff ar fi o bună poveste despre un om?

— Mai scrii? I-am întrebant.

— Nu, sunt asistent farmacist, am învățat asta în lagăr.

— Ești înșurat?

— Am fost, șase ani. Pe urmă soția mea a plecat cu omul de la recepția hotelului din Yalta. Anul trecut mi-a trimis o poză cu casa lui Cehov, spunea să mă duc să văd casa.

Dădu din cap.

— Nu. Îmi lipsește încrederea. Am făcut o greșală mare, pot face una și mai mare.

Se ridică în picioare. Acum schiopăta mai rău.

— Am adus o listă cu poezi. Aș fi fericit dacă mi-ai trimite cărțile lor. Nu trespizez, ca lui Eisenstein, patru numai.

Pe listă erau Wallace Stevens, Auden, William Carlos Williams, și un oarecare James Senate. Peste câteva săptămîni, la Londra, tocmai pornisem să cumpăr cărțile, cînd dintr-odată mi-am dat seama că n-aveam adresa căpitanului și nu exista nici o speranță s-o mai aflui.

În românește de KARIN REX

NOTE

¹ Patrick Campbell, celebră actriță engleză (1865—1940). Dragoste de tinerete și prietenă de-a lungul vieții cu G. B. Shaw. Interpreta multor eroine din piesele sale. Corespondența lor, montată într-un scenariu ingenios a devenit o piesă de teatru de mare succes *Dragă minciunoasă* de Jerome Kilty.

² Tia Juana sau Tijuana, oraș la granița cu Mexicul, seacă pe peninsula Baja California.

³ Nathaniel West (1906—1940) scriitor american, considerat de critici un talent original, înegal, trecînd de la romane sentimentale, cu un conținut indolent, la *«The Day of the Locust»*, roman de un realism crud, devorant. În 1975 regizorul englez John Schlesinger a ecranizat romanul; filmul a fost foarte apreciat, bucurîndu-se de o distribuție prestigioasă.

⁴ Jean Harlow, fusese vedeta nr. 1 a anilor '20, reprezentînd pentru epoca aceea idealul feminin american de după primul război mondial: s-ar putea face o analogie între ea și Marilyn Monroe, mai cu seamă că și Jean Harlow a murit foarte tîrziu.

⁵ Murphy-bed (patul-Murphy) după W. L. Murphy, inventatorul american al paturilor pe resort, care din cauza lipsei de spațiu, intrau în perete, transformîndu-se peste zi în eșcuieră, mese etc. Desfelul în multe comedii cinematografice, erau înnebunite ca gurgii. Vezi filme de Chaplin, Scan și Bran etc.

⁶ Romanul lui Scott Fitzgerald, *«The Last Tycoon»*, a apărut postum în 1940, anul morții sale. Carcea lui N. West, *«The Day of the Locust»*, apare tot în 1940, anul morții lui Nathaniel West. Coincidență stranie, fiind vorba despre două romane inspirate din același mediu, aceeași epocă.

⁷ Carcea *«Unfinished Woman»* a fost publicată în prima ediție, în 1969, deci în plin război vietnamez.

⁸ Archibald McLeish, poet și esecist american.

⁹ Joris Ivens (născut 1898) olandez, considerat, alături de Flaherty, creatorul filmului documentaristic. Filmele sale, *Podul*, *Cîntecul Fluvului*, *Ploaie* etc. sunt păstrate în arhivele de aur ale cinematoclei, avînd valoare de avangardă pentru anii '20—'30, iar angajamentul lor social-politic, pe de-o parte, poetic, pe de alta, le garantează perenitatea.

¹⁰ Dashiell Hammet (1894—1961). Autodidact, curier, detectiv particular. În literatura polițistă, e considerat «inventorul» stilului dur. Stil lipsit de orice zorzoane, scîmbe, pină la extremă, suferînd dintr-un dialog laconic caracterul unei personalități. Romanele sale: *Recordul răzbie*, *Cheia de la cer*, *Șinul moale* (teraziștii ai acestui roman — cu Humphrey Bogart — erau considerate clasici în matricea de filme polițiste). *Singe blestemat*, sunt romane care au fost apreciate de critica din U.S.A. și Europa, drept exemple de referință pentru saltul calitativ produs în literatura polițistă, iar D.H. supranumit «pîrletele romanului polițist modern». A creat și un erou celebru de comisiuri: Agentul secret X-9 în colaborare cu desenatorul Alex Raymond.

¹¹ Allan Pinkerton (1819—1884) detectiv particular celebru, agenția de detectivi particulari din SUA poartă numele său.

Auzise la faptul că Dashiell Hammet fusese detectiv particular, înainte de a fi scriitor.

¹² William Wyler (născut 1902) începuse ca publicist, pe urmă regizor de westernuri. În timpul filmului mult, devenind unul dintre regizorii cei mai valoroși ai Hollywoodului. Amintim doar unele dintre realizările sale, considerate succese mondiale: *Doctores, Jezabel*, *Mrs. Miniver* (premiul Oscar), *Văcănii române*, *Funny Girl*, etc. Lillian Hammet și W.W. au avut o colaborare foarte fructuoasă: *Volpita*, după piesa lui L.H., *Dead End*, scenariu făcut de L.H. după piesa cu același titlu a lui Sidney Kinsley. (Reprezentată și la noi, la Teatrul Național, sub titlul *Fundatura*).

¹³ Heil în engleză înseamnă infern.

¹⁴ Note din jurnalul Moscova, 1966, cea de a treia vizită a lui Lillian Hellman la Moscova.

TRAGEDIE ȘI REMEMORARE

WILLIAM STYRON

un premiu american
NATIONAL BOOK AWARD
1980

WILLIAM STYRON

DILEMA SOPHIEI

roman

Era, pe-atunci, aproape imposibil să găsești un apartament ieftin în Manhattan, așa că am fost nevoit să mă mut în Brooklyn. Era anul 1947, și printre caracteristicile plăcute ale verii aceleia, de care-mi amintesc foarte viu, era și vremea, însoțită și, blîndă, aromind de flori, dîndu-ți aproape senzația că scurgerea zilelor fusese întreruptă ca să poată fi instaurată primăvara veșnică. Pentru acest lucru eram recunoscător, chiar dacă în alte privințe n-aveam de ce să fiu — căci tinerețea mea, simțeam eu, ajunsese la pragurile de jos. La douăzeci și doi de ani, luptîndu-mă să devin scriitor de-un fel sau altul, constatăm că arderea creatoare care la optsprezece ani mă consumase aproape în întregime cu splendida, neobosită ei flăcără, se micșorase la dimensiunile unei mici flăcări pilot, nereușind să dea naștere decât unei scînteii de circumstanță în pieptul meu, sau în vreo altă zonă unde adăpostisem, cîndva, cele mai nesătioase aspirații. Nu că n-aș mai fi avut dorința de a scrie; tînjeam și acum, cu patimă, să dau viață romanului pe care-l țineam de atîta vreme captiv în minte. Atît numai că, după ce așternusem pe hîrtie primele paragrafe

Fragmente din « SOPHIE'S CHOICE »

izbutite, nu mai eram în stare să nasc altele, adică, parafrazănd cuvintele Gertrudei Stein despre un scriitor de mică importanță al Generației Pierdute — siropul îl aveam, dar nu voia să curgă. Colac peste pupăză îmi pierdusem slujba și aveam bani foarte puțini și mă exilasem singur în Flatbush — devenind, aidoma altor compatrioți, încă un sudist jăgărit și singuratic, rădăcîn în Împărăția evreilor.

Spuneți-mi Stingo — în zilele cu pricina, dacă-mi adresa vreo dată cheva vreun cuvînt, se folosea de porecla asta [...] Socoteam drept un factor constructiv lecția pe care mi-am înșușit-o atît de devreme în viață: că nu mă voi adapta nicodată și nicidind la viața de funcționar. De fapt, gîndindu-mă cît de mult îmi dorisem la început să obțin slujba, am fost de la *McGraw-Hill*, surprins de ușurarea, voioșia chiar, cu care, după cinci luni, am acceptat destituirea. Era greu să găsești o slujbă în 1947, mai ales la edituri, dar, printr-un extraordinar noroc, reușisem să fiu angajat la una dintre cele mai mari case editoriale, unde fusesem un «lector stagiar», un eufemism pentru lector de manuscrise. Faptul că — în zilele acelea întunecate, cînd dolarul era o posesiune mult mai valoroasă decît este azi — pîinea și cutitul le ținea patronul, reiese din condițiile mizerabile cu care eram plătit: patruzeci de dolari pe săptămîni. Dacă scădeai taxele, însemna că anemicul cît albastru pus pe biroul meu în fiecare vineri de femeia mică și cocată care se ocupa cu statul de plată, reprezenta o remunerație ce depășea cu puțin nouăzeci de cenți pe oră. Dar nu fusesem cîtuși de puțin îngrozit de faptul că acest salariu de coolie era plătit de una dintre cele mai puternice și bogate edituri din lume; tînr și energic, m-am apucat de treabă — cel puțin la începutul începutului — cu simțămîntul unor înalte realizări; în plus, ca un fel de compensație, munca îmi sugera și un fel de aureolă magică: prînzul la Twenty-One¹, cîna cu Joan O'Hara, o scriitoare echilibrată și scriptor de inteligentă, dar cu gîndul la plăcerile cîrnilor, topindu-se în fața discernămîntului meu de redactor, și așa mai departe...

Nu le-a fost dat însă chinurilor mele, îndurate pe Eleventh Street, să se prelungească prea mult. Aș fi putut găsi satisfacția la gîndul că-mi pierdusem slujba din pricina episodului *Kon-Tiki*. În realitate, însă, steaua mea începuse să apună la *McGraw-Hill* odată cu sosirea unui nou redactor șef, căruia-i spuneam în taină *Weasel*², o anagramă aproape perfectă a numelui său adevărat³. «Nevăstuica» fusese promovată aici pentru a da puțină prestanță — foarte necesară — aceluia loc umil. Pe vremea aceea era cunoscut în cercurile editoriale în special datorită legăturii sale cu Thomas Wolfe; devenise editorul lui Wolfe după ce romancierul renunțase la *Scribner* și la *Maxwell Perkins* iar, după moartea scriitorului, contribuise la clasarea într-o oarecare ordine logică și literară, a cantității extraordinare de mare de manuscrise rămase nepublicate. Deși «Nevăstuica» și cu mine veneam amîndoi din Sud — punct comun care, în condițiile vitrege din New York, tinde de cele mai multe ori să cîminteze relațiile dintre sudieți — ne-am antipatizat de la prima întîlnire. «Nevăstuica» era un bărbat aproape chel, în pragul vîrstei de cincizeci de ani, care nu-ți producea nici o impresie. Nu prea știu exact ce părere avea despre mine — fără îndoială că stilul juvenil-obraznic, nonconformist, al referatelor mele contribuise întru-cîtva la o impresie negativă — dar eu l-am considerat rece, distant, lipsit de umor, cu ego-ul umflat și atitudinea respingătoare a unui care și-a supraapreciat la modul prostesc propriile-i realizări. La ședințele de lucru ale editurii se complăcea în formulări de genul: «Wolfe îmi spunea...» sau «După cum îmi scria Tom, atît de elocvent, cu puțin înainte de a muri...»

¹ celebru restaurant newyorkez
² Nevăstuică
³ Aswell

Identificarea lui cu Wolfe, era atît de completă, încît s-ar fi zis că era alter-ego-ul scriitorului — lucru teribil de dureros pentru mine, dat fiind că, aidoma altor mii de tineri din generația mea, trecusem de eu prin agonia adorabilei față de Wolfe, și aș fi renunțat la tot ce aveam pentru a petrece o seară prietenoasă, relaxată, cu un om ca «Nevăstuica», scoțînd din el anecdote noi, proaspete despre Maestru, izbucnind în exclamații ca «Dumnezeule mare, domnule, asta-l neprețuită!», la vreo minunată poveste despre îndrăgitul uriaș, despre calambururile și escapadele lui, sau despre manuscrisul lui de trei tone. Dar «Nevăstuica» și cu mine n-am izbutit de loc să ne apropiem unul de celălalt. Printre altele, el era un om de un convenționalism riguros și se acomodea foarte repede cu modul ordonat, șters și arhiconservator de viață promovată de *McGraw-Hill*. Dimpotrivă, eu eram foarte exaltat, în toate accepțiunile acestui cuvînt, fiind sil să adopt o atitudine batjocoritoare nu numai față de ideea înșăși de muncă editorială, pe care ochii mei oboși o vedeau acum lîmpea ca pe o corvadă lipsită de strălucire, ci și față de stilul, obiceiurile și articulele lumii afacerilor în sine. Căci *McGraw-Hill* era, la urma urmei, în ciuda lustrului literar cu care se fălea, un exemplu superlativ despre cît de monstruos poate fi businessul american. Avînd la cîrmă un om rece, de încredere, cum era «Nevăstuica», știam că nu va mai dura mult pînă încep necazurile și că zilele mele acolo sînt numărate...

... Ora cinci trecuse demult. Întîrziaseam pentru a-mi strînge lucrurile, cite aveam, ca să spun la vedere la vreo doi redactori, cu care izbutisem să leg o camaraderie cît de cît binevoitoare, ca să încasez ultimii 36,50 dolari și, în sfîrșit, să-mi iau rămas bun (dovedit a fi extrem de dureros și trist), de la Farrell care, printre altele, îmi dezvăluia ceva ce aș fi putut bănuî tot timpul, — dacă m-ar fi preocupat cu adevărat sau dacă aș fi avut simțul observației mai ascuțit — anume că era un alcoolic solitar și deznădăduit. Intră în biroul meu, șonticînd puțin, tocmai cînd îmi îndesam în servietă copii ale referatelor mele mai inteligente asupra manuscriselor. Le scosesem din dosare, simțînd un fel de regret afectuos pentru rîndurile despre Gundar Firkin și rîvînd mai ales la reflecțiile mele pe marginea lui *Kon-Tiki*, despre care aveam vaga credință că vor constitui într-o bună zi o porție interesantă de anecdote literare.

... la și tu o dușcă.

Îmi întinse un pahar și o sticlă de rachiu de secară *Old Overholt*, de un jumătate de litru, plină pe jumătate. Aromă grea de cereale se simtea în răsuflarea lui Farrell, de fapt mîroasă ca o plîne neagră, proaspăt coaptă. Am refuzat dușca, nu pentru că aș fi avut vreo rețineră reală, ci doar fiindcă în zilele acelea nu turnam în mine decît bere ieftină americană.

— În orice caz, nu erai tu croit pentru slujba aceasta, îmi spuse, dînd pe gît o înghițitură de Overholt. Locul nu-ți potrivea pentru tine.

— Am început să-mi dau și eu seama, am spus aprobator.

— În cinci ani ai fi devenit un devotat al firmei. În zece ani ai fi ajuns o fosilă. Un nemernic fosilizat de treizeci și ceva de ani. În asta te-ai fi transformat *McGraw-Hill*.

— Mda, sînt într-un fel bucuros că plec, am zis. Cu toate astea, am să simt lipsa banilor. Deși ar fi o exagerare să spun că ar fi reprezentat o avere.

Farrell chicoti și eliberă un rîgît modest. Fața lui semăna atît de mult cu prototipul irlandez, prelung și cu buza de sus pronunțată, încît părea aproape o glumă, și iradia tristețe — ceva indefinit, boțit, epuizat și resemnat, care mă făcea să reflec-

tez, ușor îndurerat, asupra bețiilor lui singuratic de la birou, a sesiunilor sale de seară cu Yeats și Hopkins, a plictoasei navete cu metroul până la Ozone Park. Brusc, am știut că nu-l voi mai vedea niciodată.

— Prin urmare intenționezi să scrii, zise el; deci vrei să devii scriitor. Frumoasă ambiție! am avut-o și eu. Sper, și mă voi ruga, ca tu să reușești; să-mi trimiți un exemplar din prima ta carte. Unde te duci ca să începi să scrii?

— Nu știu, am răspuns. Nu știu decât că nu mai pot rămâne în lada de gunoi unde locuiesc acum. Trebuie să scap neapărat de acolo.

— Ah, cum îți doream să scriu, își aminti el, nostalgic. Vreau să spun, să scriu poezie. Eseuri. Un roman bun. Un roman mare — ascultă-mă bine — știam că-l lipsește geniul și ambiția pentru așa ceva — dar un roman bun, de o anumită eleganță și impecabil ca stil. Un roman la fel de bun ca, să zicem, *Poetul de la San Luis Rey*³ sau *Sosește moartea pentru arhiiepiscop*² — ceva fără pretenții, dar de o calitate anume, apropiată de perfecțiune. Făcu o pauză, apoi continuă. Dar, dracu'știe cum, m-am trezit pe linie moartă. Sint de vină, cred, anii lungi de muncă editorială, o muncă mai degrabă tehnică. Am fost distras de la țelul meu, ca să mă ocup de ideile și de cuvintele altora, nu de ale mele, ceea ce nu te duce cîtuși de puțin la un efort creator. În ultimă instanță, larăși se opri, privind resturile de culoarea chihlimbarului din pahar. Sau, poate, chestia asta m-a tras pe linie moartă, zise, cu regret. Pileala. Poculul ăsta plin cu visuri de o sută de grade tărie. Oricum, n-am devenit scriitor. N-am devenit romancier sau poet; cît despre eseuri, n-am scris, decât unul singur în toată viața mea. Știi despre ce?

— Nu; despre ce?

— Era pentru *Saturday Evening Post*. O mică anchetă pe care le-am trimis-o, despre o vacanță petrecută cu soția mea, în Quebec. Nu merită să-ți povestesc, Dar am primit ca drept de autor două sute de dolari și, două sau trei zile, am fost cel mai fericit scriitor din America. Da, p... Păru copleșit de o melancolie uriașă și vocea i se pierdu. Am fost tras pe linie moartă, murmură el.

Nu știam în ce fel să reacționez la mîhnirea lui, pericolul de apropiată de durere, și, continuînd să-mi îndes lucrurile în servietă, n-am putut spune decât:

— În orice caz, sper să ți-linem legătura unul cu altul.

Știam bine că nu aveam să ne ținem de cuvînt.

— Sper și eu, răspunde Farrell. As vrea să fi ajuns să ne cunoaștem mai bine. Pironindu-și ochii în pahar, se culundă într-o liniște prelungită în așa măsură încît începuse să mă nervingze. As vrea să fi ajuns să ne cunoaștem mai bine, repetă el, încet, în cele din urmă. De multe ori m-am gîndit să te invit la mine acasă, în Queens, să luăm cina împreună dar mereu am amînat, larăși linia moartă. Știi că-mi amînesti foarte mult de fiul meu?

— Nu știam că aveți un fiu, am spus eu, surprins. Îl auzisem pe Farrell, făcînd odață aluzie îndolpătoare și critică la «starea lui de bărbat fără copii» și din asta trăseseam concluzia firească că nu fusese, cum se spune, binecuvîntat cu urmași. Curiozitatea mea se opriase acolo. În atmosfera de impersonalitate înghețată de la *McGraw-Hill* orice interes, oricît de nevinovat, pentru viața particulară a celorlalți, era considerat o necuvîntă, dacă nu de-a dreptul o pornografie.

— Credeam că !... am început.

— O, am avut, într-adevăr, un băiat. Brusc, vocea lui deveni un tipăt, făcîndu-mă să tresar cu amestecul de furie și tînguire care răsună în ea. Rachiul desfercase în el toate furiile celtice cu care-și ținea conclave zilnic în trista perioadă de după

ora cinci după amiaza. Se ridică în picioare și șonticăi pînă la fereastră, privind, în lumina amurgului, incomprensibilul miraj al Manhattanului incendiat de soarele muribund. Am avut într-adevăr un băiat, repetă el. Edward Christian Farrell. Era cam de vîrsta ta, avea douăzeci și doi de ani și dorea să devină scriitor. Era... era un *print* al limbii, fiul meu. Avea un talent care l-ar fi fermecat ușor pe însuși Satana și unele din scrisorile lui — unele din scrisorile acelea lungi, pătrunzătoare, inteligente și amuzante — erau cele mai izbutite din cele s-au scris vreodată. O, era un *print* al limbii, băiatul ăla!

Ochii i se umplură de lacrimi. Pentru mine, clipa fu paralizant de sfîjnitoare, una dintre clipele acelea ce apar din cînd în cînd în trecut, dar din fericire rar. Un om aproape străin vorbește cu tînguire în glas, la timpul trecut, despre o persoană iubită, punîndu-și în încurcături ascultătorul. Se subîntelege, că înțoaia, că persoana dispărută a murit! Dar stai! Nu-i oare posibil să fi plecat în lumea largă, victimă a amneziei, sau să fi devenit un delicvent silit să ia drumul exilului? Sau poate încezea acum patetic, într-un azil pentru lunatici, astfel încît folosirea timpului trecut nu era decât un trist eufemism?

Cînd Farrell începu să vorbească din nou, fără a-mi oferi nici acum vreo indicație despre soarta fiului său, i-am întors spatele, rușinat și mi-am văzut de împachetat.

— Poate ca-ș fi suportat-o mai ușor dacă n-ar fi fost singurul meu copil. Dar, după nașterea lui Eddie, Mary și cu mine n-am mai putut avea copii. Brusc se opri. Ah, dar nu ții neapărat să auzi...

M-am întors înapoi el din nou.

— Ba nu, continuai să rog, i-am spus.

Suferea, din cîte se părea, de o acută nevoie de a vorbi, și, fiind un om de treabă de care-mi plăcea, mai mult, unul care, într-un fel, mă identificase cu fiul lui, simțeam că-r fi mojiție din parte-mi să nu-l încurajez să se desearce. Vă rog continuai, am repetat.

Farrell își turnă încă o porție zdravănă de secărică. Era deja bine grizată și articula vorbele cam greoi, iar fața-i de fință de interior, pistruiață, arăta tristă și trasă, în lumina palidă.

E absolut adevărat că-ți poți retrăi propriile tale aspirații prin viața unui copil. Eddie s-a dus să studieze la Columbia, și, printre lucrurile care m-au umplut de înfăntare, a fost și felul în care s-a îndrăgostit de cărți, talentul său pentru cuvinte. La nouăsprezece ani — *nouăsprezece*, reține — publicase o schiță în *The New Yorker*, iar Whit Burnett îi cumpărase o povestire pentru *Story*. Cred că era printre cei mai tineri colaboratori din istoria revistei. Ochiul lui explică totul, înțelegi, ochiul. (Farrell își viră aproape arătătorul în ochi. Știa să privească lumea, mă înțelegi, vedea lucrurile pe care noi aștilaltii nu le vedem și le făcea vii și proaspete. Mark Van Doren m-a scris din bilețele minunate — de fapt, cel mai grozav din lume — ca să-mi spună că Eddie, dintre toți studenții pe care-i avusesse, posedă cel mai trașnic talent înnașcut de scriitor. Mark Van Doren, imaginează-ți! Asta omagiu, da! Ce părere ai?

Mă iscodi cu privirea, căutînd parcă o confirmare.

— Da, un adevărat omagiu, am răspuns eu, aprobator.

— Și-apoi — apoi în 1943, a intrat în infanteria marină. Spunea că preferă să se înscrie voluntar decât să-l recruteze. Iubea sincer aureola legendară a corpului de *mariners*, deși era o fire prea sensibilă ca să aibă iluzii despre război. Război! Scuipea cuvîntul cu dezgust, ca pe o obsesivitate de zile mari, și conțeni o clipă, pentru a închide ochii și a da din cap cu durere. Pe urmă, privîndu-mă, continuă:

³ De Thornton Wilder.

² De Willa Cather

— Războiul l-a dus în Pacific, unde a luat parte la luptele cele mai crâncene. Ar trebui să-i citești scrisorile, scrisori minunate, vesele, pline de elocvență, fără urmă de autocompătimire. Nici măcar o singură dată, nu s-a îndoit că se va întoarce acasă și va continua să învețe la Columbia pînă la absolvire, pentru a deveni apoi scriitor. Și apoi, acum două ani, pe insula Okinawa, l-a împușcat un francțior. În cap. Era în iulie și lichidau ultimele culburi de rezistență. Probabil că-a fost printre ultimii infanteriști marini care au murit în război. Ar fi ajuns caporal. A cîștigat Steaua de bronz. Nu știu de ce a trebuit să se întîmple. Dumnezeu, nu știu de ce s-a întîmplat! De ce oare, Dumnezeu?!

Farrell plîngea, nu în hohote, ci cu lacrimi sincere, scînteietoare care-i țîneau de pe marginea pleoapelor, și m-am îndepărtat de el cu un sentiment atât de puternic de rușine și umilință înclt și acum, după ani de zile, pot retrăi senzația ușor febrilă, ușor grețoasă, care m-a năpădit atunci. Lucru greu de înțeles astăzi, poate, căci scurgerea a treizeci de ani, ca și cinismul și oboseala create de mai multe războaie americane barbare ar putea arunca o lumină de romantism desuet asupra reacției mele. Rămîne însă faptul că întocmai ca și Eddie Farrell, fusesem și eu în infanteria marină, că mă înfăcșurasem, ca și el, din dorința de a deveni scriitor și expedișiem acasă din Pacific, epistole scrise cu sînge din inima mea, conținînd același amestec ciudat de pasiune, umor, disperașe și dulce speranță pe care numai tinerii obsedați de înțînirea iminentă cu moartea îl pot trăi și redă. Și mai tare mi se strînge inima cînd îmi amintesc că fusesem și eu pe Okinawa, la numai cîteva zile după dispariția lui Eddie (cine știe, mi-am zis, dacă nu trecuseră o oră-două, de la rănirea lui mortală) fără să am de înfruntat vreun dușman și nici teama marelui sau primejdia, căci prin milostivenia istoriei, tot ce m-a întîmplat a fost o priverște orientală, răvășită, dar pașnică, prin care aveam să cîntreiesc neamenințat și neatinș, în acele ultime, scurte săptămîni dinainte de Hiroshima. Amarul adevăr e că în tot acel timp n-am auzit nici măcar o singură împușcătură trasă la furie, și, deși eram favoritul norocului, în ceea ce privește propria mea piele, cel puțin, n-am putut trece peste sentimentul că fusesem privat de un spectacol teribil și mareț. E sigur că nimic nu m-a impresionat atât de puternic, în legătură cu această experiență de viață — sau cu lipsa ei — ca scurta și dezarmanta poveste a lui Farrell! despre fiul său Eddie, care-mi părea jertfit pe pămîntul Okinawei ca eu să pot trăi și scrie. Văzîndu-l pe Farrell cum șade și plînge în lumina asfințitului, m-am simțit nelăseșmat și redus ca proporții și n-am putut spune nimic.

Farrell se ridică, ștergîndu-și ochii de lacrimi și rămase lîngă fereaștră, cu privirea pierdută asupra fluviului Hudson, împurpurat de soare, unde contururile neclare a două vaporașe urase se tirau cu o mișcare de melc spre Narrows. În jurul indiferențelor streșni ale blocului *McGraw-Hill*, vîntul de primăvară fluiera ca o armată de demoni. Vocea lui Farrell, cînd vorbea, părea că vine din depărtare, respirînd o disperașe imposibil de pus în cuvînte:

«Tot ce respectă omul pe pămînt
Durează-o clipă sau poate o zi...
Chemarea solului, pasul soldatului
Sînt gloria și puterea lui totodată;
Orice flacără se aprinde în noaptea,
Inima omului e torță ce-o hrănește...»

Pe urmă se întoarce spre mine, spunîndu-mi:

— Fiu-le, scrie cît de mult te țîn mîrșăntale. Și, clătîindu-se pe coridor, dispăru pentru totdeauna din viața mea.

Îmi amintesc cu remarcabilă claritate de primele săptămîni petrecute sub acoperișul Yettei. De neuitat rămîne, înții și-ntii, iureșul magnific de energie creatoare, abandonul inocent și tineresc, cu care, în scurtă vreme, am reușit să aștern pe hîrtie primele cincizeci-șaiseci de pagini ale cărții. Niciodată n-am scris repede, sau cu ușurință, și nici atunci n-a fost altfel; trebuia să caut îndelung cuvîntul potrivit, sufeream din pricina ritmurilor și subtilităților fastuoase dar nesuspeș, rebarbativ, noastre limbi; eram, cu toate acestea, pradă unei ciudate, cutezătoare încredere în mine însumi și scriam de zor, în timp ce personajele cărora începusem să le schitez existența păreau a prinde viață proprie, iar atmosfera înăbușitoare a verii aceleia din Virginia riverană, dobîndea o realitate aproape perceptibilă și minua ochiul, ca și cum ar fi rulat în fața mea pe film, în tulburătoare imagini tri-dimensionale colorate. Cît de prețioasă îmi este astăzi ipostaza aceea a mea dintr-o vreme trecută, încovaliat deasupra putirului, în adăia aceea de un roz răsod, șoptind melodios (cum fac și acum) formulele și frazele inventate, încercîndu-le cu buzele, ca un versificator obsedat și rămînînd, tot timpul, superb de mulțumit de siguranța că fructul acelei fericite osteneți, oricîte deficiențe ar fi avut, va fi cea mai importantă și mai impresiionantă dintre strădaniile omenești. Romanul! Binecuvîntatul Roman! Sacral Roman! Atotputernicul Roman! O, Stingo! Cît îți invidiez acele îndepărtate după amiezii din Era Primului Roman (cînd îmi trebuia să treacă atît de mult pînă la vîrstă mijlocie, pînă la mareașe somnoroase, încete, ate inaniției, plictiseli șumbe față de literatură ale necontenitel perieri a ego-ului și ambiției; era epoca cînd fiecare liniuță, fiecare punct și virgulă, erau înscrise pe hîrtie cu un dor nestăvilit și aveau încrederea unui copil mic în frumusețea pe care era chemat s-o faci să strălucească!)

Îmi mai amintesc foarte bine că primele zile din casa Yettei s-au scris într-un plăcut sentiment de tîhnă și securitate, un sentiment cu totul nou pentru mine, izvorît și el, sînt sigur, din înțînirea cu Sophie și cu Nathan. În duminea aceea, în camera Sophiei, simțisem mijind senzația de bună-stare. Cît timp bîzîiam în stulul de la McGraw-Hill, retragerea mea din mijlocul oamenilor, într-o lume a fantezii și singurătății, avusesem în ea ceva bolnăvicioș, autoflagelator; pentru firea mea, era de asemenea ceva nefiresc, deoarece sînt în general o persoană sociabilă, înclînată destul de firesc spre prietenie și în egală măsură paralizată de teroarea de solitudine, care-i îndeamnă pe oameni fie să se însoare, fie, de pildă, să se inscrie la clubul «Rotary». Pe atunci, în Brooklyn, ajunsesem într-o stare cînd aveam nevoie neapărată de prieteni: și-gîșimeam, alîindu-mi astfel angosașe îndelung acumulate și reușind să mă pun pe treabă. Se înțelege că numai persoana cea mai acrimoni-oasă, reclusul cel mai înverșinat își poate sfîrși zilnic numea grea, fără a se gîndi cu groază la perspectiva unei odăi care să nu fie nimic altceva decît un recipient al înșinții, cu patru pereți goi. Nu înaintea de a-mi fi așternut în scris micul, concisul și conșternatului meu tablou funebru, atît de pătruns de dezolare și de omeneșul simț al ireparabilității, am socotit că-mi sînt cîștigasem dreptul la cîteva beri și la tovarășia lui Nathan și a Sophiei.

A fost necesar, cu toate acestea, să treacă un timp — cîteva săptămîni de fapt — pînă să pot trăi încă odată, cu noii mei amici, o clipă de aceeași intensitate emoțională ca aceea care amînțase să ne mistuie pe toți la prima noaptea înțînirii. Cînd a izbucnit din nou, furtuna a fost teribilă — mult mai amenințătoare decît gîlceava și clipele negre de dinainte — și revenirea ei explozivă aproape că m-a nădăcit. Asta, însă, s-a întîmplat mai tîrziu. Deocamdată propășeam ca o floare în elementul ei, plin de mulțumirea mea creatoare, o prelungire florală a camerei roz în care locuiam. Un bujor involt, desfăcîndu-și petalele. Încă ceva: nu mai erau motive ca să mă tulbure zgomotul furtunos, venind de la etaj, al actului lor sexual, Aproape un an de zile, cît Sophie și Nathan își păstraseră camerele de la etaj, coabitaseră într-un mod întîm-

plător, destul de flexibil, fiecare cu odăi separate, împărțind însă a-iei pat care, la momentul oportun, le părea mai convenabil sau mai la îndemână.

Am putea considera drept o reflecție asupra severei moralități a perioadei faptul că, în ciuda atitudinii destul de tolerante a Yettei față de sex, Sophie și Nathan se simțeau obligați să locuiască, tehnic vorbind, separat — despărțiti de cîțiva pași, pe acel coridor acoperit cu linoleum — în loc să stea împreună într-una dintre încăperile lor comode, pentru a nu mai trebui să joace, de ochii lumii, rolurile a doi prieteni devotați, cărora poftele truștelii le sînt cu totul străine. Era încă epoca respectuoaselor legături matrimoniale și a recei, marmoreene legitimități; iar apoi, să nu uităm, ne aflăm în Flatbush, un colțșor la fel de devotat formelor extreme ale decenței și pînă dintre vecini ca și ultimul orășel din inima continentului american. Căsa Yettei și-ar fi asigurat o reputație proastă dacă s-ar fi aflat că doi «necăsătoriti» locuiau acolo împreună. Dacă la holul de la etaj era pentru Sophie și Nathan un scurt ombilic legînd, cumva, jumătățile separate ale unui mic apartament alcătuit din două camere. Pentru mine locuința devenise astfel mai pasnică și mai tăcută, deoarece prietenii mei își schimbaseră atît tabietul culcării, cît și asurzitoarele ritualuri amoroase, mutîndu-se cu totul în patul din încăperea lui Nathan — o odaie la fel de veselă ca a Sophiei, dar puțin mai răcoasă, susținea Nathan, mai ales că venea vara. Slavă Domnului, mi-am spus eu, s-a terminat cu punctele culminante pline de vociferări, care-mi deranjau munca și liniștea.

În acele săptămîni de la început reușisem destul de bine să-mi maschez iubirea pentru Sophie. Îndiguisem cu atîta grijă lucrurile pasiunii mele pentru ea, încît sînt sigur că nici ea, nici Nathan n-au avut cum detecta foamea mîncîntă de care suferam în fiecare moment petrecut în prezența ei. În primul rînd, la vîrsta aceea, lipsa mea de experiență era rizibilă și, privind competiția sexuală prin prismă eticii sportive, n-aș fi făcut, Doamne fereste, ochi dulci unei femei care-și dăduse deja inima altuia. Pe de altă parte mai exista aspectul simplu dar pentru mine covîșitor, al diferenței de vîrstă dintre mine și Nathan. Un aspect cîtuși de puțin banal. Cînd ai nu mult peste douăzeci de ani, o diferență de cîțiva ani contează mult mai mult decît mai tîrziu; faptul că Nathan mergea pe treizeci, în timp ce eu aveam douăzeci și doi, îl făcea să pară, în ochii mei, mult mai «bătrîn» decît ar fi fost dacă, de pildă, am fi fost trecuți amîndoi de patruzeci de ani. Trebuie să adaug imediat că și Sophie era cam de vîrsta lui Nathan. Luînd în considerare toate acestea, împreună cu stilul de comportare total dezinteresat pe care-l adoptasem, sînt aproape sigur că nici Sophiei nici lui Nathan nu le-a trecut vreodată prin minte că aș putea fi un aspirant serios la iubirea ei. Prieten, da. Dar iubit? Amîndoi s-ar fi prăpădit de ris. Atitudinea aceasta explică de ce Nathan nu ezita niciodată să mă lase singur cu Sophie, ba chiar ne încuraja să stăm împreună ori de cîte ori lipsea de acasă. Avea perfectă dreptate să fie atît de încrezător, în special în primele săptămîni, deoarece Sophie și cu mine nu ajungeam niciodată mai departe de atingerea întîmplătoare a degetelor, în ciuda dorințelor mele arzătoare. Încetul cu încetul, am învățat din ce în ce mai bine rolul de ascultător și sînt convins că detașarea meaastă și vicleană mi-a permis pînă la urmă să aflu despre Sophie și despre trecutul ei la fel de multe lucruri cîte știa și Nathan (poate chiar mai multe)...

Sophie fusese arestată cîndva în mijlocul lui martie 1943. La cîteva zile după ce gîrziile ucrainiene îl omorîseră pe Josef. O zi cenzușe, cu răbufniri în vînt și nori triflori, intruchipînd, în formele lor, aspirările iernii. Sophie își amintea că era tîrziu după amiază. Cînd rapidul tren electric de numai trei vagoane se opri încînd, undeva la marginea Varșoviei, simți ceva mult mai puternic decît o simplă premoniție.

Era o siguranță — siguranța că va fi trimisă într-un lagăr. Însăpămîntătorul gînd îi trecu prin minte chiar înainte ca agenții Gestapoului — șase sau șapte oameni — să intre în vagon și să le ordone tuturor să coboare. Știa că e o *lopanka* — o razie — de care se temuse și pentru care se pregătise chiar din clipa cînd vagonul stîl tramvai se opriște brusc; ceva din bruschetea aceea și din rapida scădere a vitezei, prevestea tragediei. Catastrofa se putea ghici și din fumul car, metallic, scos de roțile ce alunecaseră scrîșnînd pe șine, și din felul în care, simultan, călătorii aflați pe scaune sau în picioare în acel tren supraaglomerat, fură așvîrliți înăuntru, încercînd cu disperare dar zadarnic să se agațe de ceva. Asta nu-i un accident, gîndi ea, e poliția nemților. Apoi auzi urletul-comandă: «*Raus*»!

Au găsit aproape imediat jumbul de douăsprezece kilograme. Stratagema folosită — legase pachetul, învelit în ziar, de corp sub rochie. În așa fel încît să se creadă că e înșărcinată — era de acum îndeajuns de răsuflată ca să atragă atenția asupra ei, mai degrabă decît să-i ajute să scape; o pusese, totuși, în aplicare la îndemnul țărâncii care-i vindu-se carnea: «Cel puțin poți să încerci», spusese ea. «Dacă-i s-o transporti la vedere, te vor prinde fără îndoială. Și-apoi ai haine și înfățișare de intelectuală, nu de *baba* de la țară. E și asta un avantaj». Sophie însă, nu prevăzuse o *lopanka* atît de serioasă. Cîrînd huiduma de la Gestapo, proptînd-o cu spatele de o perete umed de cărămidă, fără să facă nici cel mai mic efort, de a-și ascunde disprețul față de neghiobia ei și mecherie de polacă, scoase din buzunarul hainei un breșag și introduse lama cu delicatete aproape firească, relaxată, în umflata placentă falsă, rinjînd în același timp. Sophie își amintea că răsuflarea nazistului miroase a brînză și că în clipa cînd tăișul breșagului intra în pulpa porcului nu demult sacrificat, îi șoptise încet: «Nu știți, spuneai, *Liebschen* ?». În teroarea ei nu rosti decît o platitudine disperată dar, pentru efortul depus, fu lăudată că vorbește perfect germana.

Nu se îndoia că va fi torturată dar, ca prin minune, scăpă de asta. În ziua aceea, după cîte s-ar fi spus, nemții erau angajați într-o operație haotică, de mare anvergură; pe toate străzile sute de polonezi se pomeneau strîni grămadă și arestați, așa că delictul comis de ea (contrabandă de carne, un lucru grav) care, în alte împrejurări, nu încapa îndoială, i-ar fi atras un interogatoriu foarte serios, de data asta fu uitat sau scăpat din vedere în confuzia generală. Ceea ce nu ne înseamnă nicidecum că Sophie și sunca ei trecuseră nebagăte în seamă. La infamul cartier general al Gestapoului — teribil simulacru sovsovian al antecamerii infernului — sunca zăcea, dezvelită și lucind rozalii, pe un birou aproape leit cu Otto Kruger și un zelarot hiperactiv, cu monolcu, care semăna aproape între ei, încătușată, și un zelarot hiperactiv, cu sursă provenenă mară. Interpreta lui, o tînră poloneză făcu o criză de tuse. «Tu îi contrabandistă?» i zise el tare. Într-o poloneză șchipoasă, și, cînd răspunde în nemtește, Sophie primi cel de al doilea compliment al zilei. Un zîmbet nazist unsuros, plin de molar, de cîrînd extras dintr-un film american, producția 1939. Dar asta nu era nici măcar o glumă. Nu-și dădea oare ea seama de gravitatea actului ei, nu știa că orice fel de carne, dar în special carnea de o calitate atît de bună, era destinată Reichului? Cu o unghie lungă și tăioasă desprinsă o bucată grea de șuncă și o viri în gură. O mesteacă. *Hochqualitätsfleisch*. Vocea-i deveni brusc aspră, un mîrîit. De unde avea asemenea carne? Cine-o aprovizionă? Sophie se gîndi la șarmăna țărâncă, știind ce soartă tristă o aștepta și, încercînd să cîștige timp, răspunde:

— Nu era pentru mine, domnule, sunca asta. E pentru mama, care locuiește în ceaialtă parte a orașului. E grav bolnavă de tuberculoză. Ca și cum un sentiment atît de altruistic ar fi putut avea vreun efect asupra aceluia nazist cu aspect de caricatură, asediat deja de necontenite băți în uși și de fîrîituri agresiv al telefonului. Zbuciumată zi pentru nemți și *lopanka* lor.

— Ce-mi pasă mie de mama dumitale ! urlă el. Vreau să știu de unde ai făcut rost de carne asta ! Dacă nu-mi spui pe loc, am să pun să te bată, până scot tot ce vreau din tine ! Dar bătaie în ușă se făcea lănt, alți telefon se puse pe sunat și atmosfera din micul cabinet deveni asemănătoare cu aceea a unei celine dintr-un spațiu de nebuni. Ofițerul zbiră unui subordonat o duca de-acolo pe « căteaua aia leșească » și, din acel moment, Sophie n-a mai văzut niciodată nici pe acel neamț, nici bucata ei de gună.

Într-o zi obișnuită, poate nici n-ar fi prins-o. Această ironie a soartei nu da pace, bîntuindu-i gîndurile, în timp ce aștepta într-o celulă scăldată în semi-beznă, împreună cu încă zece cincizecete varșoveni, bărbați și femei, necunoscuți cu toții. Cei mai mulți — deși nu toți — erau tineri, oameni între douăzeci și treizeci de ani. Ceva din comportarea lor — poate solidaritatea fermă, neclintită, a tăcerii lor, — îi spunea că sînt membri ai Rezistenței, Ostași ai A. K. — *Armia Krajowa. Armata Tării*. Dintr-o dată îi trecu prin gînd că, dac-ar fi așteptat o zi (cum și intenționase) amîinînd plecarea la Nowy Dwor din unde cumpărase șunca, nu s-ar fi aflat în trenul acela, care, își dădea ea seama acum, fusese oprit pentru a-i aresta pe membrii Rezistenței aflați printre pasageri. Aruncînd o plasă mare, ca să scoată cît mai mulți pești de o mărime excepțională, nazistii prinseseră și tot felul de zvîrlugi mici dar interesante, și Sophie făcea și ea azi parte din pradă. Așezată pe podeaua de piatră (se făcuse miezul nopții), înnebunită de disperare, se gîndea la copii, la Jan și Ewa, rămași singuri acasă, fără supraveghere. Pe coridoarele de lîngă celulă zarva și vinzoleala nu conțineau o clipă: se auzea tîrșit de picioare și un du-te vino de trupuri omeneste, pe măsură ce închisoarea se umplea mai departe de victimele razziilor din ajun. Odată, prin deschiderea zăbrelii a ușii de deasupra ei, reuși să întrevadă un chip cunoscut și își simți inima plumb. Pe fața aceea șiroia singele. Unii zău unii tînar pe care-l știa numai după numele mic — Władysław, redactorul unui zău ilegal, vorbise cu el de cîteva ori în apartamentul Wande și al lui Jozef, vecinii ei. Fără să știe de ce, avu convingerea, în momentul acela, că și Wanda se afla printre arestați. Apoi îi veni o altă idee. Sîntă fecioară, șopti ea, rușindu-se instinctiv, și simți cum gîndul îi storcea toate puterile, lăsînd-o slabă ca o frunză udă: sunca (lăsînd de o parte faptul că trecuse de mult prin falcile Gestapoului) avea să fie dată uitării ; și propria ei soartă era de-acum legată de soarta acestor membri ai Rezistenței. Gîndul că un asemenea destin putea să o pască o colesci ca un presentiment negru, îndeajuns de copleșitor ca să facă din cuvîntul « groază » un palid eufemism.

Noaptea trecu firă ca Sophie să închidă un ochi. În celulă era frig și domnea o întunecime de momînt — nu și putea da seama decît de faptul că forma omească — ghemuită lîngă ea cîndva în primele ore ale dimineții — era a unei femei. Cînd zorile începură să pătrundă printre zăbrele, simți un șoc, deși nu o miră cu adevărat că constată că femeia moîtînd alături era Wanda. În lumina incertă distinsc cu greutate o vinătaie mare — pe obrazul Wande ; era un stigmat respingător, pe care Sophie îl asociă cu un ciorchine de struguri negri striviți. Avu instinctul s-o trezească, apoi se răzgîndi, șovăi și-și retrase mîna ; în aceeași clipă Wanda se deșteptă și gemu, apoi clipi, uitîndu-se în ochii Sophiei. Niciodată n-avea să uite expresia aceea uimită de pe fața zdrobită a Wande.

— Zosia ! exclamă ea, îmbrățișînd-o. Zosia ! Pentru Dumnezeu, ce cauți tu aici ? Sophie izbucni în lacrimi, hohotind cu altă disperare și tristețe pe umărul Wande, în cît trecură minute în șir mai înainte ca ea să poată murmura un cuvînt. Fortă răbdătoare a Wande îi făcea bine, ca doboice, șoațele ei de aflare, mîngîierile palmelor ei pe umeri aveau căldura unei dragoste de soră, de mamă sau a unei surori de caritate ; în brațele ei, Sophie ar fi putut să-și găsească somnul imediat. O chinuia însă o prea mare neliniște și, recîștigîndu-și stăpînirea de sine, începu să spună

suspînînd, povestea arestării sale. Sfîrși în cîteva secunde. Își auzi cuvintele țîșnind unul după altul, îngrămădindu-se cu nerăbdare, conștient de graba cu care simplifica, de nevoie arzătoare de a primi în sfîrșit un răspuns la întrebarea care de douăsprezece ore încheiase îi răscolea — literalmente — măruntaiele.

— Dar copiii, Wanda ? Jan și Ewa ? Sînt bine ?

— Da, sînt bine. Și ei sînt pe undeva pe-aci. Naziștii nu le-au făcut nici un rău. Au arestat pe toți locatarii din imobil — pe toți, inclusiv copiii tăi. Au curățat totul.

Trăsăturile ei puternice, aspre, răvășite acum de înfiorătoare vinătaie, fură întunecate de o expresie de crîncenă suferință.

— O, Doamne, ce mulți membri ai mișcării au fost ridicați astăzi ! Știu eu că nu vom mai rezista mult după ce l-au omorît pe Jozef ! Un adevărat dezastru.

Cel puțin copiii nu pătuseră nimic. O binecuvîntă pe Wanda, simțind o dulce ușurare. Pe urmă nu-și putu reține impulsul: își lăsa degetele să se plimbe peste obrazul deșfigurat, peste carnea contuzionată, împurpurată, umflată, dar n-o atinse și-și retrase în cele din urmă mîna. Se pomeni din nou plîngînd.

— Ce ți-au făcut Wanda, draga mea, șopti ea.

— O stîrțitură de gestapist mi-a dat brînci pe scări și apoi m-a călcat în picioare. Oh, neno... ! Își ridică ochii, dar înjurările pe care se pregătea s-o rostească i se topi pe buze. Nemții erau blestemați fără încetare de atît de multă vreme încît cea mai murdară anatema, indiferent cît de originală, ar fi părut searbădă ; mai bine să amutească limba.

— Nu doare prea rău, nu cred că-ți rupt nimic. Sînt sigură că pare mai gravă decît o simt eu. Își trecu iarăși bratul pe după umerii Sophiei, scîldînd mici suspine de încurajare. Sărmana Zosia ! Tocmai tu să pici în capcana lor ticlăsoasă !

Wanda ! Cum ar fi putut oare Sophie să-și explice vreedată, sau să-și definească sentimentul ei pentru Wanda — un amestec de iubire, invidie, neîncredere, dependență, ostilitate și admirație ? Semănau atît de mult în unele privințe, și totuși erau atît de deosebite ! Vraja dulce a muzicii, care le ferea pe amîndouă, le atrăsese de la început una spre cealaltă. Wanda venise la Varșovia pentru a studia canto la Conservator, dar războiul îi spulberase toate aspirațiile, ca și pe ale Sophiei. Cînd, întîmplător, Sophie se mută în aceeași casă în care locuiau Wanda și Jozef, spiritele unor Bach și Buxtehude, Mozart și Rameau le cimentară prietenia. Wanda era o fată înaltă, cu o carură atletică și brațe și picioare băteșite, grațioase, și cu părul foarte roșu. Avea ochii cei mai izbitorii pe care Sophie îi văzuse vreedată, de un albastru limpede ca safirul. Obrazul îi era un norișor de piștur chimilbarii. O bărbie poate puțin prea proeminentă anula impresia de frumusețe perfectă, dar exista pe obrazul ei o vioiciune, o intensitate lămuoasă care provoca uneori în ea schimbări spectaculoase : iradia, devenea toată scînteii și foc (Sophie se gîndea desmînd la cuvîntul *fouguesue*), ca părul ei aprins.

Sophie și Wanda aveau cel puțin un lucru în comun din punctul de vedere al educației : amîndouă fuseseră crescute într-o atmosferă de germanism entuziast. Wanda avea chiar un nume teutonic de rezonanță transcendențială — Muck-Horch von Kretschmann — rezultat al faptului că se născuse la Lodz — unde influența Germaniei asupra comerțului și industriei, în special textile, fusese pătrunzătoare, dacă nu totală —, dintr-un tată german și o mamă poloneză. Tatăl ei, fabricant de articole ieftine din lînă, o pusesă să învețe nemțește de mică : ca și Sophie vorbea germana fluent și fără accent, dar în inimă și suflet se considera poloneză. Sophie n-ar fi crezut că pieptul unui om poate adăposti un patriotism atît de înflăcărat, nici măcar în Polonia ei, plină de patrioți neînfricați. Wanda era ca o reîncarnare a tineriei Rosa Luxemburg, pe care o adora. Nu pomenea decît rar de tatăl ei, și nu încerca niciodată să explice de ce renunțase pentru totdeauna la partea germană

a ascendenței ei; Sophie nu știa decât că Wanda respiră și visează ideea unei Polonii libere —, și, mai cu înflăcărare, a unui proletariat polonez eliberat după război — și pătima asta făcuse din ea una dintre cele mai neclintite, fidele membre ale Rezistenței. Era neînfricată, neadormită, inteligentă — o adevărată bombă incendiară. Perfecțiunea cu care vorbea limba hooardelor cotoptitoare, adăugindu-se zefului ei și celorlalte multe calități, făcea ca Wanda să fie de neprețuit pentru mișcarea de rezistență. Știind că Sophie vorbea, ca și ea, germana cu o abilitate înăscută, dar refuza să-și pună acest talent în serviciul Rezistenței, Wanda își pierduse la început răbdarea cu ea, iar mai târziu, cele două prietene ajunseră, din pricina asta, în pragul unei rupturi definitive. Căci Sophie avea o teamă adâncă, agonizantă, mortală de a se lăsa amestecată în lupta ilegală împotriva naziștilor și neamestecul ei i se părua Wande nu doar nepatriotic, ci o adevărată lașitate morală.

Cu cîteva săptămîni înainte de razele și de uciderea lui Josef, cîteva membri ai Armatei Țării răpiseră o furgoneta a Gestapoului în orașul Pruszków, nu departe de Varșovia. Camioneta conținea o adevărată comoră de planuri și documente, dar Wanda își dăduse seama dintr-o privire că dosarele groase, voluminoase, adăposteau secrete dintre cele mai importante. Erau însă foarte multe și se cereau traduse de urgență. Cînd Wanda o abordă, cerîndu-i să-i ajute la traducerea documentelor, Sophie nu fu nici atunci în stare să spună da, și vechea, dureroasă lor ceartă izbucni din nou.

— Eu sînt socialistă, spuse Wanda, iar tu n-ai nici un fel de credință. Mai mult, te crezi un fel de Cristos pe pămînt. Mie nu-mi pasă. Pe vremuri, Zosia, n-aș fi simțit pentru tine decât dispreț, dispreț și antipatie. Și-acum mai am prieteni care nu doresc să aibă nimic de-a face cu o persoană de teapa ta. Presupun, însă, că-s prea matură pentru a mai împărtăși acest punct de vedere. Urîsc stupiditatea rigidă a unora dintre tovarășii mei. Pe deasupra, îmi placii mult prea mult, după cum știu că-ți dai seama. Deci nu încerc să aplez la tine din rațiuni politice, nici măcar ideologice. Cu mulți dintre ei n-ai dori, oricum, să ai vreun amestec. Eu nus reprezentativ, dar ei nu sînt de loc genul tău — știi asta. În orice caz, nu toți membrii mișcării fac politică. Mă adresez ție în numele omeniei. Încerc să aplez la simțul tău pentru onoare, la calitatea ta de ființă omenască și de poloneză.

La acest punct Sophie — cum făcea de obicei cînd se înflăcăra Wanda — îi întorsese spatele, fără a rosti vreun cuvînt. Privise prin fereaștrii peisajul dezolat al Varșoviei iernatice — clădiri sfărîmate de bombe și grămezi de moloz învelite în întotliul (nu exista cuvînt mai adevărat) unei zăpezi sulfuroase, înnegrite de funingine, o imagine care făcuse cîndva să-i țînească lacrimi de durere dar acum nu mai izbutea să deștepă decât o apatie bolnăvicioasă. În așa măsură părea o dimensiune sumbră a urîteniei și mizeriei zilnice a orașului răvășit de bombe, temător, înfometat, muribund. Dacă existau surburbii ale iadului, e sigur că arătau ca sălbăticia aceasta. Și augea buricele degetelor julite. Nu putea găsi nici măcar mînuși ieftine de muncă. Truda fără mînuși la fabrica de carton gudronat îi distrusese mîinile: unul dintre degetele mari se infectase și o durea. Ii răspunse Wande:

— Ți-am spus și ți repet, dragă, nu pot. Nu vreau. Asta-i tot.
— Din același motiv, presupun?
— Da. De ce oare nu voia să înțeleagă Wanda că hotărîrea ei era fără întoarcere, să renunțe, să-i dea pace? O înnebunea atîta îndărătnicie.
— Wanda, zise ea moale, nu doresc să spun decât strictul necesar. Mi-e neplăcut să repet lucruri de care, ca persoană sensibilă, ar trebui să-ți dai singură seama. Dar — o spun din nou — în situația mea, cu copiii mei nu pot să risc.

— Și alte femei din Armata Țării au copii, întrerupse abrupt Wanda. Asta de ce nu-ți intră în cap?

— Ți-am mai spus o dată, eu nu sînt alte femei și nu fac parte din Armata Țării, replică Sophie, de data asta cu exasperare. Eu sînt eu însămi! Trebuie să acționez cum îmi dictează conștiința. Tu n-ai copii, ție ușor să vorbești astfel. Nu pot primejdui viața copiilor mei, și așa o duc destul de greu.

— Mi-e teamă, Zosia, că-i foarte urît din partea ta să te consideri la alt nivel decât ceilalți. Incapabili să-ți sacrifici...

— M-am sacrificat, spuse amar, Sophie. Am pierdut deja un soț și un tată, iar mama mea moare de tuberculoză. Cîte sacrificii trebuie să fac, pentru numele Domnului? Wanda n-avea de unde să cunoască antipatia — sau săi spunem indiferența — pe care o simțea Sophie față de soțul ei și tatăl ei, de trei ani răpoșiți în mormintele lor de la Sachsenhausen; totuși, ceea ce spunea reprezenta un argument destul de grăitor și Sophie văzu că Wanda își înflăcărează vocea în consecință. Glasul ei căpătă un ton aproape rugător.

— Înțelege Zosia, n-ai fi neapărat într-o poziție periculoasă. Nu ți s-ar cere să faci ceva cu adevărat riscant — nimic asemănător cu ceea ce fac alți tovarășii, ba chiar eu însămi. Avem nevoie doar de capul tău, de mintea ta. Cu germana pe care o știi, există atîtea lucruri neprețuite pentru noi, pe care le-ai putea face! Să ascuți emisiunile lor pe unde scurte, să traduci. Documentele alea furate ieri la Pruszków din furgoneta Gestapoului. Hai să nu ne mai ascundem după deget în legătură cu ele. Trebuie să citi greutatea lor în aur, n-am nici o îndoială! Iată un lucru la care aș putea ajuta eu, desigur, dar există atîtea altele și am o mie de chestii de făcut. Nu-ți dai seama, Zosia, cît de extraordinar de folositoare ai putea fi dacă am putea doar să-ți aducem aici, în cel mai mare secret, cîteva dintre documentele alea — nimeni n-are bănuși nimic. Se opri, apoi pe un ton și mai insistent: Trebuie să te mai gîndești Zosia. E de-a dreptul indecent din parte-ți. Gîndește-te: cîte poți face pentru noi toți! Gîndește-te la țara ta! Gîndește-te la Polonia!

— Cobora amurgul. În tavan, un bec minuscul pulsa fără vlagă — zi norocoasă — altădată nu exista de loc lumină. De cînd se crăpase de ziua, Sophie nu încetase să care grămezi de carton gudronat, și-și dădea acum seama că spatele o durea chiar mai tare decât degetul umflat și infectat. Se simțea, ca de obicei, murdăra, plină de jég. Cu ochii obosiți, plîni parcă de nisip, aruncă o privire dezolantului peisaj urban peste care soarele nu arunca nicodată nici o scînteiere. Scoase un lung căscat de epuizare, nemişcîndu-și vocea Wande, mai bine zis nemaizînd cuvintele rostite, care deveniseră stridente, răsunătoare, supărătoare, ca o predică. Se întreba unde e Josef, dacă se află în siguranță. Nu știa decât că urmărește pe cineva în alt cartier al orașului, ținînd coarda de pian încolăcită mortal sub haină — un băiat de nouăsprezece ani, apîntînt asupra misiunii sale de moarte și răsplăt. Nu era îndrăgostit de el, dar — e bine, o interesa destul de mult, îi plăcea să-i simtă căldura trupului lîngă ea în pat și n-avea să se poată liniști pînă n-avea să-l știe întors. Sfînta Fecioara Maria, se gîndi, ce mai existență! Pe ulița urtă de dedesubt — cenusie și norioasă, lipsită de personalitate ca o pingea uzată de pantof — un pluton de soldați nemți tropaiau în vîntul puternic, cu gulerile tunicilor fluturînd, cu puștiile atrîtnate de umăr; nepăsătoare, fi privi cum ajung la colț, coteșc, dispar pe o stradă unde știa că, dacă nu ar fi existat între ei o clădire bombardată, ar fi putut zări oțelul și fierul spînzurătorii publice de la marginea drumului — la fel de funcțională ca și suportul pe care vînzătorii de haine uzate își agățau marfa, cu o bară orizontală de care atrînseseră, zvîrcolindu-se, nenumărați cetățeni ai Varșoviei. Și aveau să mai atîrîne și să se zvîrcolească. Dumnezeule, nu se va sfîrși odată?

Era mult prea obosită pentru a încerca măcar să facă un banc prost, dar îi trecu prin minte — sau aproape — să se destăinuie Wande, să-i răspundă prin ceva

ce-i rodea de mult inima: singurul lucru care m-ar putea atrage în lumea voastră ar fi radioul acela. Ar fi să ascult Londra. Dar nu buletinele de pe front. Nu ştirile despre victoriile aliate, nici relatările despre lupta armatei poloneze, nici dispoziţiile date de guvernul polonez în exil. Nimic din toate acestea. Nu, pur şi simplu cred că mi-aş primejdi viaţa, aşa cum faci şi tu, şi în plus mi-aş da o mină sau un braţ pentru a mai asculta măcar o singură dată *Costi* până sub bagheta lui Sir Thomas Beecham. Ce idee şocantă, egoistă — îşi dău seama de infinita ei lipsă de nobleţe chiar când o concepu — dar n-avea ce face, exact asta dorea.

Pentru o clipă o năpădi un val de ruşine pentru că putuse gândi astfel, ruşine că putuse cocheta cu o asemenea idee în aceeaşi locuinţă pe care o împărţea cu Wanda şi Jozef, cu doi oameni curajoşi, altruişti, al căror devotament pentru omenire şi pentru compatrioţii lor, a căror preocupare pentru evreii prizonieri, însemna o negare a tuturor principiilor înscrise în tatăl ei. Deşi ea însăşi era fără prihană, se simţea întinată şi nedreptăţită în ultimul, obsedatul an, de legătura pe care o făcea lumea cu tatăl ei, şi în special cu ruşinosul lui pamflet, astfel că scurta prietenie cu această fată delicată şi cu fratele ei îi adusese clipe de binecuvîntată purificare. Se înfiora uşor, iar febra ruşinii se accentuă, deveni mai fierbinte. Ce-ar fi gândit ei dacă-ar fi ştiut despre profesorul Bieganski, dacă-ar fi ştiut că, vreme de trei ani purtase la ea un exemplar din pamfletul lui? Şi cu ce scop? Ce *ce scop imposibil de măritisit?* Pentru a-l folosi ce pe un mic atu, ce pe un posibil instrument de tirajuală cu naşistii, în caz că s-ar ivi necesitatea. Da, îşi spuse ea, da — nu există scăpare din faptul acela ignobil şi dezonorant. Acum când Wanda nu conţinea să vorbească despre datorie şi sacrificiu, taina din sufletul ei o tulbura atât de mult încât, pentru a salva aparenţele, o alungă din minte ca pe o rămăşiţă rău mirositoare. Îşi concentră din nou atenţia la ce spunea Wanda:

— Vine o vreme în viaţă când toată lumea trebuie să se ridice şi să dea socoteală. Tu ştii că te consider un om minunat, iar Jozef şi-ar da viaţa pentru tine! Vocea îi se înăspri, începu s-o biciuiească dureros. Dar nu ne mai poţi trata în felul ăsta! Trebuie să-ţi iei pe umeri răspunderea, Zosia! A fost momentul când nu mai poţi pierde vremea cum vrei, când trebuie să iei o hotărâre!

Chiar atunci, jos în stradă, Sophie îşi zări copiii. Înaintau încet pe trotuar, discutând cu seriozitate, dar cu gesturi jucăuşe, cum fac toţi copiii. Cîteva prieteni se strecurau pe lângă ei în amurgul cetos, îndreptându-se spre casă; unul dintre ei, un bărbat în vîrstă, bine înfăşinat pentru a se apăra de vînt, se izbi de Jan, care făcu un gest obraznic cu mîna şi-şi văzu de drum apoi cu sora lui, explicînd, explicînd, cufundat adînc în conversaţie. Fusesse s-o ia pe Eva de la ora de flaut — care se ţinea la voia hazardului, pe neaşteptate uneori (în funcţie de imperativele zilei) în subsolul unei clădiri devastate, aflată la cîteva cartale depărtare. Profesorul, pe nume Stefan Zaorski, fusese flautistul Orchestrei simfonice din Varşovia şi Sophie trebuie să se roage, să pledeze şi să-l lingusească ca s-o ia pe Eva la ore; în afara banilor pe care-i putea plăti Sophie — o sumă ridicolă — existau prea puţine stimulente pentru ca un instrumentist rămas fără slujbă să dea ore în oraşul acela mohorît şi cenuşiu — se găseau modalităţi mai bune (deşi mai toate ilegale) de a-ţi câştiga traiul. Era grav infirm, suferind de o artrită la ambii genunchi, ceea ce nu uşura lucrurile. Însă Zaorski — bărbat încă tînr şi necesătorit — se simţea atras de Sophie (ca mulţi alţi bărbăţi care o vedeau şi se amorează pe loc) şi căzu la învoială, desigur pentru a putea să se desfele din cînd în cînd, admirînd frumuseţea ei blondă. Pe lângă asta, Sophie procedase cu o insistenţă calmă dar energică, convingătoare în cele din urmă, dîndu-i de înţeles lui Zaorski că nu poate conope s-o crească pe Eva fără să-i ofere o educaţie muzicală. Ar fi fost ca şi cum ar fi spus nu vieţii.

Flautul. Flautul fermecat. Într-un oraş al pianelor distruse sau dezacordate, părea instrumentul firesc pentru primii paşi în muzică ai unui copil. Eva lubea nebuşeste flautul şi, după vreo patru luni, lui Zaorski începu să-i fie dragă fata. Uimit de talentul ei înăscut, o înconjură cu atenţie ca şi cînd ar fi fost un copil minune (cum poate şi era), o nouă Landowska, un nou Paderewski, un nou neme polonez de înscris în pantheonul muzicii — merse pînă acolo încît refuză, în cele din urmă, minuscula sumă pe care s-o putea plăti Sophie. Zaorski puru acum şi el în capul străzii, ca din senin, miraculos, că un elf blond — un bărbat cu fata roşie, părul ca pail de mătăsă, schiopătînd şi pîrlînd pe jumătate mort de foame, ce o îngrijorase nervoasă în ochii lui şterşi. Jerseul de lînă pe care-l purta, verde cenuşiu, era un mozaic de găuri de molii. Surprinsă, Sophie se aplecă peste pervazul ferestrei. Bărbatul acela generos, nevropat, o urmărise fără îndoaială pe Eva sau, mai degrabă, fugisese din putuse de repede după copii, străbătînd atîta cale dintr-un motiv sau altul, deveni clară. Mereu pedagog pasionat, sîntificînd după Eva pentru a corecta sau explica sau explicita un lucru predat în ultima lecţie — o problemă de frazare, de folosire a degetelor, poate? Sophie n-avea idee, dar fu, în aceeaşi timp, mişcată şi amuzată.

Întredeschise geamul, pentru a adresa un cuvînt grupului din stradă, strîns acum grămadă lângă intrarea clădirii din vecini. Eva îşi împletise părul blond în codiţe. Dinţii din faţă îi căzuseră. Cum reuşea oare, se întreba Sophie, să dînte la flaut? Zaorski îi ceruse Ewei să deschidă cutia de piele şi să scoată instrumentul; el îl apropie de buze, cu pomă, în faţa copilei, fără să sufle în el ci demonstrînd doar, cu mişcarea degetelor, cine ştie ce arpeggi neauzit. Pe urmă îşi lipi buzele de instrument şi scoase cîteva note. Un lung moment Sophie nu izbuti să le audă. Umbre uriaşe curgeau pe cerul hibernal. Deasupra acoperişurilor, un escadron Luftwaffe de bombardiere uriaş asurzitor în drumul lor spre răsărit, înspre Rusia, zburlînd foarte jos, cîinci, zece, apoi douăzeci de maşini monstruoase, aruncîndu-şi pe cer umbrele mari de acvilă. Soseau tîrziu în fiecare după amiază, în funcţie de un orar precis, cutremurînd pînă în temelii casa cu o vibraţie răsunătoare. Mugetul lor acoperea vocea Wandi.

După ce dispărură avioanele, Sophie privi iarăşi în jos şi reuşi s-o audă pe Eva cîntînd — dar numai un foarte scurt moment. Muzica era cunoscută dar imposibil de identificat — Händel, Pergolese, Glück? — un trîl dulce, complex, de o nostalgic prănzătoare şi miraculos de simetric. Nu mai mult de douăsprezece note muzicale — dar care, adînc în sufletul Sophiei, făceau să intre în rezonanţă mari clopote cîntătoare, orgi vibrînd de sunete nesfîrşite. Vorbeau despre tot ceea ce fusese, despre tot ce dorise să fie, şi despre tot ce-şi dorea pentru copiii ei, în viitorul neclar pe care avea să-l permită Dumnezeu. În adîncurile acelea înimii îi creştea peste măsură, amei, deveni nesigură de sine, prinsă în gheara unei iubiri dureroase, devoratoare. Simţea, totodată şi bucurie — o bucurie inexplicabil de delicioasă şi disperată care-i scaldă epiderma ca o învăpăiere răcoroasă.

Dar picurarea micii, desăvîrşită a notelor se evaporase în aer aproape de cum începuse. «Minunat, Eva», îi zău ea pe Zaorski, «absolut ca la carte». Şi-l văzu pe profesor mîngîindu-l cu tandreţe pe cap, mai înţîl pe Eva, apoi pe Jan, înăinte de a se răsuşi pe călcîie şi a o porni în mers săltat spre subsolul lui. Jan o trase pe Eva de una din codiţe şi ea tipă, «Încetează Jan». Apoi copiii se repeziră în caja scîrilor.

— Trebuie să iei o hotărîre, o auzi insistînd pe Wanda.

Citva timp Sophie nu spuse nimic. Apoi, cînd îi răsună în urechi zgometul năvalnic al paşilor de copii urcînd în goană scările, răspunse moale:

— Am și luat o hotărâre, după cum ți-am spus. Nu mă amestec. Vorbesc foarte serios! Schluss!

Vocei i se ridică la acest ultim cuvânt și se pomeni întrebându-se de ce-l rostise. În nemțește. — Schluss-aus! Asta-i ultimul meu cuvânt!

... Deși Sophie mi-a vorbit foarte sincer despre viața ei la Varșovia, despre arestarea ei și timpul petrecut în închisoare, deveni curios de reticent când veni rândul să povestească despre deportarea ei propriu-zisă la Auschwitz și sosirea acolo. La început am crezut că atitudinea ei poate fi explicată prin groaza pe care o resimțise — aveam dreptate — dar adevăratul motiv al acestei tăceri, al acestei încercări de a schimba vorba, aveam să-l aflui cu mult mai târziu; în orice caz, pe atunci nu mi-am bătut prea mult capul cu asta. Dacă paragrafele dinainte, cu toate statisticile acumulate în ele, par să aibă o calitate abstractă și statică, e din cauza că am încercat să recreez, după mulți, mulți ani, un fundal mai larg pentru evenimentele la care au participat, neputincioși, Sophie și ceilalți, folosindu-mă de date care, în anul acela îndepărtat de după război, nu stăteau la îndemână oricui, ci doar a celor care aveau un interes profesional.

Mult am meditat, de atunci, la aceste lucruri. Adeseori m-am întrebat ce-ar fi gândit profesorul Bieganski dacă-ar fi trăit îndeajuns să afle că soarta ficei sale, dar mai ales a nepoților săi, a fost un mic aspect secundar, inextricabil legat, totuși, de împlinirea visului pe care-l împărtășea el cu idolii săi Național Socialiști: exterminarea evreilor. În ciuda admirației sale pentru Reich, era un polonez mândru. Trebuie să fi fost și nemaipomenit de viclean; în orice caz avea vreo legătură cu puterea. E greu de înțeles, de aceea, cum a dovedit altă oribile la faptul că marea condamnăre la moarte, abătută de naziști asupra evreilor, avea să coboare ca o negură sufocantă și asupra compatrioților săi, o națiune urlică cu atâta ferocitate încât doar prioritatea unei uri și mai urgente — cea hărăzită evreilor — i-a servit ca zid de apărare împotriva propriei ei exterminări finale. Tocmai faptul că polonezii erau și ei detestați aduse cu sine pieirea profesorului. Obsesia lui, însă, l-a împiedicat să vadă multe, și este cu adevărat o mare ironie că — deși polonezii și alți slavi nu urmau imediat pe lista națiunilor de anihilat — n-a putut să prevadă cum va aceea sublimă nu putea decât să îmagineze în miezul ei distrugător, ca pe niște aschii de metal suple inextorabil de un atotputernic magnet, nenumerate mii de victime care n-aveau nici un motiv să poarte steaua galbenă. Sophie îmi spunea odată — când a început să-mi dezvăluie anumite amănunte, ținute până atunci în secret, despre viața ei la Varșovia — că oricât de mare ar fi fost autoritarul dispreț nutrit de profesor pentru ea, nepoții și-i iubea cu o adorație neprefăcută, tandră, completă. De aceea e imposibil să ghicești cum ar fi reacționat omul așa chinut, dacă-ar fi supraviețuit să-i vadă pe Jan și Ewa căzând în infernul negru pe care imaginația sa îl pregătise pentru evrei.

Niciodată nu voi uita tatălui Sophiei. Excescența aceea urtă prinsă de ante-bratul ei, ca o creastă mică, alcătuită din minuscule urme de dinți tumefiate, era singurul detaliu din întreaga-i înfățișare care — în noaptea când am văzut-o întâia oară la Palatul Roz — a făcut să-mi treacă imediat prin cap ideea greșită că era evreică; în mitologia vagă, prost documentată a acelor timpuri, exista o legătură indisolubilă între supraviețuitorii evrei ai lagărelor și acest tată. Dacă-s fi știut însă de atunci despre metamorfozele prin care a trecut lagărul în cele două săptămâni

pe care le-am descris, aș fi înțeles semnificația directă și importantă a tatălui: Sophie fusese înfierată la fel ca evreii, deși nu aparținea rasei lor. Acest tată... Ea și alții, arienii ca ea, primară o clasificare care, paradoxal, îi separa de cei sorțiți morții imediate. Își vîrșise codița o chichiță birocratică foarte grațioasă. Înregistrarea, prin tatăl, a prizonierilor « arienii » nu fu introdusă decât în a doua jumătate a lui martie, și Sophie trebuie să fi fost printre primii nou-soșiți ne-evrei care au primit însemnul. Această reorientare a procedurii poate fi explicată ușor, chiar dacă pare, la prima vedere, de neînțeles: era rezultatul unei accelerări a vîrșelii morții. « Soluția finală » fiind acum realizată, evreii fiind trimiși în număr satisfăcător de mare în noile camere de gaze, nu mai exista nevoia de a-i număra. Ordinul lui Himmler era că toți evreii, fără excepție, să moară. În locul lor seoseau în lagăr, acum Judenrein, arienii, tatălui pentru a putea fi identificați — sclavi condamnați să agonizeze cu înecul, prin subcumbare de o altfel de moarte. Așa se explică tatălui Sophiei. (Cei puțină acestea fuseseră liniile generale ale planului original. Dar, cum se întâmplă de obicei, planul mai suferi o schimbare: ordinele fură contramandate. Apărui conflictul dintre beția uciderii și nevoia brațelor de muncă. La sosirea în lagăr a evreilor germani — spre sfîrșitul iernii — ieși decretul conform căruia toți prizonierii sănătoși și în putere — fme și bărbați — urmau să fie trecuți la munca silnică. Așadar, în societatea morților încă vii, în care intrase Sophie, evreii și arienii erau amestecați!)

Apoi urmă înții aprilie, ziua păcălelor. Glume nesărate. Poisson d'avril. În poloneză, ca și în latină: *Prima Aprilis*. Ori de cite ori sosesse ziua aceasta, marcînd, în ultimele cîteva decenii, scurgerea anilor, legătura pe care o fac între ea și Sophie îmi dă un fior de adevărată suferință; cînd vedea victima mîruntelor, bevinovelor, dulcilor farse puse la cale de copiii mei (Aprilici, păcălici, tăcuțe!) îl vedea *poter familias*, de obicei atît de răbdător, devine morocănos ca un urs. Ursc ziua de înții Aprilie, așa cum îl ursc pe Dumnezeu iudeo-creștin. E ziua care a însemnat sfîrșitul călătoriei Sophiei și, în ceea ce mă privește, gluma proastă nu s-a mărginit numai la coincidența aceasta, destul de pedestră: după patru zile, un ordin de la Rudolf Höss din Berlin, stabilea ca nici un deținut ne-evreu să nu mai fie trimis la gaze.

Multă vreme Sophie a refuzat să-mi povestească în amănunt sosirea ei acolo, poate se temea că și-ar putea distruge echilibrul interior greu găsit — și poate o fost mai bine așa. Dar, înaintea chiar de a fi aflat întregul adevăr privind împlîmirile prin care a trecut, am reușit să recompu o imagine vagă a evenimentelor acelei zile — o zi descrisă în documente ca fiind neobișnuit de caldă, cu primăvară dînd în floare, ferigile desfăcîndu-și frunzele, forsytia scoțînd muguri, aerul limpede și plin de soare. Cei 1.800 evrei fură încărcăți repede în camioane și trimiși la Birkenau, operație cu care se scuseră două ore, imediat după amiază. Nu s-a făcut, după cum spuneam, nici un fel de selecție — au murit cu toții, sănătoși și bolnavi, bărbați, femei, și copii. Scurt timp după aceea, apucată parcă de perpetua dorință de a lichida toate victimele aflate la îndemînă, ofițerii SS de pe platformă trimiseră la camerele de gaze un vagon (adică două sute de oameni) de membri ai Rezistenței. Și aceștia au plecat de acolo în camioane, lăsînd în urma lor cam cincizeci de camarazi, printre care și pe Wanda.

Apoi urmă o curioasă întrerupere a lucrărilor și o așteptare care dură aproape tot restul după amiezii. În cele două vagoane încă populate, pe lîngă rămășițele grupului de luptători din Rezistență, rămăseseră Sophie cu Jan și Ewa și gloata ponosită de polonezi capturați la Varșovia în timpul ultimei razii. Acalmia se întinse peste încă două trei ore, pînă aproape de asfințit. Pe platformă SS-istii — ofițerii,

doctorii cei învățați, plantele — se foiau, transpirând din greu, se pare, din cauza incapacității de a lua o decizie. Ordine de la Berlin? Contraordine? Nu puteam cunoaște adevărata cauză a nervozității lor. Dar n-are importanță. În cele din urmă deveni limpede că SS-istii hotărâseră să-și continue treaba, apelând însă, de data asta, la selecție. Subofierii cu ordinea fe porunciră să coboare din vagoane și îi aliniară în mai multe șiruri. Pe urmă venură doctorii. Procesul de selecție dură ceva mai mult de o oră. Sophie, Jan și Wanda fură trimiși în lagăr. Cam jumătate dintre deținuți aveau acest noroc. Printre cei trimiși la moarte, la Crematoriul II din Birkenau, se aflau profesorul de muzică Stefan Zaorski și eleva sa, flautista Ewa Maria Zawistowska, fetița care ar fi împlinit opt ani cu o săptămână mai târziu.

Mă văd nevoit, ajuns aici, să compun o mică vignetă, pe care m-am străduit s-o recreez din fluxul amintirilor Sophiei, așa cum mi l-a povestit ea în vara aceea. Am bănuială că îngăduitorul ei cititor nu va reuși să-și dea seama pe loc în ce măsură ar putea această mărunțică amintire să ne dea o idee mai precisă despre Auschwitz dar, precum se va vedea, n-o dă; și dintre toate încercările Sophiei de a reuși să stăpânească trecutul ei confuz, această rămîne, ca schiță sau fragment, una dintre cele mai ciudate și descumănitoare.

Locul este, din nou, Cracovia. Timpul: începutul lunii iunie a anului 1937. Personajele sînt Sophie, tatăl ei și un individ încă neîntîlnit în relatarea aceasta: dr. Walter Dürffeld din Leuna, de lângă Leipzig, unul dintre directorii de la I. G. Farbenindustrie, acea Interessengemeinschaft, sau trust industrial, de o mărime greu de imaginat chiar și astăzi, al cărui prestigiu și importanță sînt suficiente pentru a face mintea profesorului Bieganski să clotoască de euforie amietoare. Ca să nu mai pomenim de însuși doctorul Dürffeld care, datorită specialității academice a Profesorului — aspectele de drept internațional legate de patentele industriale — îi este bine cunoscut, prin reputație, ca unul dintre liderii industriei germane. L-am înjosi pe Profesor peste măsură, am acordat o atenție prea mare atitudinii, lingușoarea pe care o adopta deseori față de manifestările forței și eficacității germanei dacă i-am descris comportarea în prezența lui Dürffeld drept servilitate și clovnerie; l-am urmei posedă și el reputația sa ilustră de cercetător și expert în domeniul căruia i s-a consacrat. Este și un om care se adaptează foarte ușor la orice situație socială. Cu toate acestea, Sophie își dă seama că e peste măsură de onorat să se afle în proximitatea fizică a acestui titan, dorinței lui de a se face plăcut nelipsindu-i decât un firsoar de păr pentru a deveni de-a dreptul rușinosă. Întîlnirea nu are un scop profesional: nu-i decît o ocazie socială, pur recreativă. Dürffeld și soția lui își petrec vacanța voiajînd prin Europa răsăriteană și o cunoștință comună din Düsseldorf — o autoritate recunoscută, ca și profesorul — a aranjat această întîlnire prin postă și printr-o ploie de telegrame de ultimă oră. Din pricina agendei încărcate a lui Dürffeld, micuței ocazii nu i se poate dedica prea mult timp, nu poate fi vorba nici măcar de un prînz lung împreună; o scurtă vizită turistică la Universitate, cu splendorul ei *Collegium Majus*, apoi castelul Wawel cu tapiseriile lui, o pauză pentru a lua o ceașcă de ceai, poate încă o micuță excursie undeva și cam atât. O după amiază petrecută într-o tovarășie plăcută, apoi mai departe spre Wrocław, cu vagonul de dormit. E limpede că Profesorul și-ar dori un contact mai îndelungat. Va trebui, însă, să se mulțumească și cu patru ceasuri.

Frau Dürffeld este indispusă: un acces ușor de *Durchfall* o ține în camera lor, de la Hotel Francuski. În vreme ce șed tustrei la masă și sorb ceaiul de după-amiază, după ce au coborît de pe parapetele castelului Wawel, Profesorul se scuza, cu

puțin prea multă pasiune în voce, pentru calitatea proastă a apei cracoviene, își întonează, cu puțin prea multă simțire, regretul de a nu fi putut-o zări pe Frau Dürffeld decît o foarte, foarte scurtă clipă, înainte ca ea să fi urcat, grăbită, în cameră. Dürffeld înclină politicos din cap, Sophie se foicește pe scaun. Știe că mai târziu Profesorul va avea nevoie de ea ca să-l ajute să reconstituie dialogul de acum, pentru a-l nota în jurnal. Mai știe că a fost adus, fără voia ei, la această întîlnire, cu două scopuri absolut demonstrative: fiindcă e «năucitor de frumosă», cum se spunea în filmele americane din anul acela, dar mai ales fiindcă prin prezența, ținuta și limbajul ei îi poate demonstra înstrulul aolep, dinamicul timonier al comerțului internațional, cum fidelitatea față de principiile culturii și educației germane poate produce (chiar și într-un neprielnic mediu slav) fermecătoria replică a unei *fräulein* căreia nici măcar cel mai zelos asistat al Reichului nu i-ar putea reproșa absolut nimic. Sophie continuă să se agite, rugîndu-se ca discuția, atunci cînd va deveni serioasă — dacă va deveni — să evite politica rasistă; totmai a început să i se facă greață de tendința marcat extremistă a opiniiilor rasiale formulate de Profesor: nu mai poate răbda să asculte și să fie silită să se facă — din datorie filială — ecoul acelor periculoase imbecilități.

Dar n-au de ce să se îngrijoreze. Mintea Profesorului se concentrează asupra culturii și afacerilor, iar nu asupra politicii, în vreme ce conduce cu mult tact conversația. Dürffeld ascultă, cu un zîmbet subțire pe față. Politicos și atent, e un bărbat chipes și lipsit de corpolență, cu pielea roză și sănătoasă și (o izbește detaliul acesta) unghii incredibil de curate. Par aproape lăcute, manichiurate, cu virfurile terminîndu-se în fildeșii semilunari. Ținuta lui este imaculată: poartă un costum de flanelă de culoarea manganului — englezesc, fără îndoială — pe lângă care hainele largi, bătoare la ochi, cu model de brăduț, purtate de tatăl ei, par dispersate de inegale și demodate. Țigările lui — observă ea — sînt tot britanice: *Craven's Ochi* și, în timp ce-l ascultă pe Profesor, au o expresie amuzantă, plăcută, întrebătoare. Sophie se simte atrasă de el, vă — ba nu, destul de puternic. Se surinde roșind, își știe obrazul îmbujorat. Talc-să aruncă acum de-a curmezisul mesei frînturi — scînteietoare ca diamantele — de informație istorică, subliniind efectul culturii și tradiției germanice asupra orașului Cracovia și, de fapt, asupra întregii Polonii de sud. Cît de îndelungată și indelebilă a fost această influență! Nici nu mai trebuie spus (dar Profesorul o spune) că pînă nu demult Cracovia a fost, trei sferturi de veac, sub o benefică stăpînire austriacă — *natürlich*. Or Dürffeld știe asta. Dar știe oare și că orașul e aproape unic în Europa răsăriteană prin faptul că are propria lui constituție, numită chiar și acum «drepturile de la Magdeburg» și întocmită pe baza legilor medievale formulate în orașul Magdeburg? Și atunci e de mirare oare că întreaga comunitate este cufundată adînc în cultura și legislația germană, în chiar spiritul Germaniei, în așa măsură încît și acum mai găsesc la cetățenii Cracoviei impulsul perpetuu de a fi devotați cu pasiune limbii care, după cum spunea Von Hofmannsthal («sau poate Gerhart Hauptmann?») era cea mai expresivă limbă de la greaca veche încoace? Deodată, Sophie își dă seama că Profesorul și-a concentrat atenția asupra ei. Pînă și flica aici prezentă — continuă el — micuta Zosia, a cărei educație n-a fost, poate, dintre cele mai bune, vorbește într-atît de fluent încît nu numai că stăpînește perfect *Hochsprache*, germana literară predată la școală, dar vorbește și colocialva *Umgangssprache*, și, mai mult, poate imita, pentru a face plăcere doctorului, aproape orice accent situat undeva între cei doi poli.

Urmează cîteva minute jenante (pentru Sophie) cînd, îmboldită de taică-său, trebuie să rostească o propoziție aleasă la întîmplare cu variate accente germane. Un șiretlic mimetic pe care l-a învățat de mică, ușor, și pe care Profesorul îl exploa-

tează, de atunci începînd, cu multă plăcere. Una dintre răutățile cu care o necăjește din cînd în cînd. Fiind, oricum, destul de timidă, Sophie nu poate să sufere situația de a fi pusă să așteaptă spectacol pentru Dürrfeld, dar se spune, cu un zîmbet cam strîmb și rusinat, folosind, la porunca tatălui ei, dialectul svăbesc, apoi cadentele lenese ale limbii vorbite în Bavaria, pe urmă tonul folosit de un locuitor al Dresdei sau din Frankfurt, urmat imediat de sunetele, în germana de jos, ale unui saxon din Hanovra, pentru că în cele din urmă — conștientă că ochii au început să-i trădeze disperarea — să emită o imitație a unui băștinșan din Schwartzwald. «Entzückend!», aude ea vocea lui Dürrfeld, însoțită de un riset încîntat. «Incîntător! Absolut încîntător!». Își dă seama că Dürrfeld, atras de micuța-i performanță artistică, dar întîindu-i, în același timp, stîrjeneala, a pus capăt, cu multă dibăcie, demonstrației ei lingvistice. Să se fi simțit ofensat de purtarea tatălui ei? Sophie nu-și dă seama. Speră a da. Papă, Papă. Dürrfeld ein... Oh, merde...

Își stăpînește cu multă greutate plictiseala, dar reușește să-și mențină atenția trează. Cu multă subtilitate, (fără a da impresia că devine prea iscoditor), profesorul a trecut la următorul subiect drag inimii sale: industria și comerțul, îndeosebi industria și comerțul german, și puterea ce însoțește în mod altfel de emoționant aceste activități ce se dezvoltă azi cu impetuoașă energie. Încrederea lui Dürrfeld poate fi cîștigată ușor: cunoștințele profesorului privind structura comerțului mondial sînt exhaustive, enciclopedice. Știe cînd să abordeze un subiect, cînd să-l evite cu îndemînare, cînd să-l atace frontal, cînd să fie discret. Nici măcar o dată nu-l pomenesc pe Führer. Acceptînd — cu exagerată recunoștință, poate — trabucul cubanez fin, răsucit cu mîna, oferit de Dürrfeld, el își exprimă prinsoel de admirație pentru o recentă realizare a Germaniei. De curînd a cîștit despre a într-un ziar financiar din Zürich, la care e abonat. Este vorba de acordul, proaspăt perfectat de I. G. Farbenindustrie, de a vinde Statelor Unite mari cantități de cauciuc sintetic. Ce splendidă lovitură dată de Reich! exclamă profesorul — și, la acest punct, Sophie observă că Dürrfeld, om ce nu pare ușor de flătat, surîde cu destulă simpatie și începe să vorbească cu ceva mai multă însuflețire. Îi face plăcere, s-ar spune, capacitatea profesorului de a înțelege partea tehnică a subiectului, subiect care-l încalzește și pe el, făcîndu-l să se aplece în față și să folosească pentru prima oară minile frumos manichiate pentru a demonstra un aspect, apoi altul și altul. Sophie! Tu scapi multe dintre amănunțele absoase și îi privește, între timp, pe Dürrfeld dintr-un unghi de vedere care-i, din nou, tipic feminin: e atrăgător, gîndește ea, apoi, roșindu-se ușor, alungă departe gîndul (căsătorită, mamă a doi copii) cum îndrăznea una ca asta!

Acum, evident încercînd să se stăpînească, Dürrfeld e cuprins de o minie lăuntrică care îl macină: articulațiile degetelor i se albește, atît de tare strînge pumnul; regiunea din jurul gurii i se golește și ea de sînge din pricina încordării. Cu furie abia zgîzguită vorbește despre imperialism, despre *Die Engländer* și *die Holländer*, despre conspirația tărilor mari și bogate de a impune pe toți ceilalți posibili concurenți. Și mai au obrazul să acuze trutul I. G. Farben de procedee monopoliste! Ce altceva am putea face, spune el cu o voce tăioasă, caustică, surprinzătoare pentru Sophie din pricina marilor diferențe față de mieroasă stăpînire de sine de adineori lui Nul de mirare că lumea se miră de lovitura pe care am dat-o. Cît timp britanicii și olandezii sînt unici stăpîni în Moluze și în Indiile de Est și fixează în mod criminal prețuri astronomice pe piața mondială, ce altceva poate face Germania decît să-și folosească ingeniozitatea tehnică pentru a crea un substitut sintetic care nu numai că e economic, durabil și elastic, dar e și... «Rezistent la ulei!» Poftim! Profesorul i-a luat lui Dürrfeld cuvintele din gură. Rezistent la ulei! Și-a făcut

bine tema, șiretul Profesor, în a cărui memorie s-a întipărit remarcabilul fapt că tocmai rezistența la ulei a noului produs sintetic îl face atât de revoluționar, fiind măsura valorii și atractivității lui. Încă o lingșuire care e aproape să-și facă efectul: Dürrfeld zîmbește binevoitor la adresa priceperii Profesorului. Dar, cum se întîmplă adeseori, tatăl Sophie nu știe unde să se oprească. Înfoindu-se ușor sub umerii vestonului său cu model de brăduțel, acoperiți cu mătreață, începe să-și dea aere, murmurînd termeni ca «nitril», «Buna-N», «polimerizarea hidrocarburilor». Germana lui curge ca miera — dar acum Dürrfeld, împiedicat să-și exprime sfînta minie la adresa englezilor și olandezilor, se scufundă din nou în atitudinea detașată de mai înainte, privind pe sub sprînceană pe logoreicul Profesor, cu o înfățișare ușor plictisită și iritată.

Oricît de ciudat ar părea, însă, în momentele sale cele mai bune, Profesorul reușește să fie fermecător. Uneori ești în stare să recupereze terenul pierdut. Astfel, în timpul călătoriei spre marea mină de sare de la Wieliczka, la sud de Cracovia, ei trei sed unul lîngă altul pe bancheta din spate a limuzinei hotelului — un Daimler vechi dar îngrijit, mirosînd a lac de lemn — iar temeinic învîtata dizertație a Profesorului despre industria poloneză a sării și istoria ei milenară este captivantă, strălucitoare, cituși de puțin plicticoasă. Se folosește de acel talent care l-a ajutat să devină un conferențiar cu priză la public și un orator de vibrantă intuiție. Nu mai este deloc plin de pompă și de aere. Numele regelui care a fondat mina de la Wieliczka — Boleslaw cel Rușinos — provoacă o clipă de destindere: două-trei glume nevinovate, inserate la locul potrivit, îl fac din nou pe Dürrfeld să se simtă în largul său. Dürrfeld se lasă pe spate și Sophie simte că-l place din ce în ce mai mult; cît de puțin seamănă cu un atotputernic industriaș german, își spune ea. Îl aruncă o privire piezișă și e impresionată de lipsa lui de aroganță, mișcată de ceva cald, nedefinit și vulnerabil în el — și fi fost oare doar singurătatea? Regiunea e toată verde de frunzișul care se întinde, cît vezi cu ochii, tremurînd; cîmpele bogate strălucesc de flori sălbatice — primăvara poloneză se află în toată strălucirea voluptoasă a frumuseții ei. Dürrfeld laudă peisajul cu încinare neprefăcută. Sophie simte apăsarea brațului său lipit de al ei, dîndu-și seama că porțiunea atînsă se înfiorase ca pielea de găină. Încearcă — fără succes pe bancheta îngheșuită — să se tragă mai la o parte. Tremură ușor, apoi se relaxează.

Dürrfeld s-a destins într-un mod alt de natural încă se simte chiar obligat să pronunțe o vagă scuză: nu trebuia să le permită englezilor și olandezilor să-l tulbure în așa hal, îi spune el, cu vocea blîndă, profesorului, iertați-mi iubireni, dar nu încapă îndoială că practicile lor monopoliste, manipularea aprovizionării cu un produs natural, cum e cauciucul, pe care lumea întreagă ar trebui să-l primească în mod echitabil, sînt abominabile. Un locuitor al Poloniei, țară lipșită, ca și Germania, de posesiuni bogate în alte continente, putea aprecia acest fapt așa cum se cuvine. Desigur că nu militarismul, nu dorința oarbă de a cuceri (lucruri imputate calomnios anumitor națiuni — Germaniei, chiar așa, naiba s-o ia, Germaniei) ci această lăcomie face să crească posibilitatea unui înfiorător război. Ce este datoare să facă o națiune ca Germania cînd — deposedată de coloniile ce i-ar fi putut servi drept propriu său Acord al Strîmtorilor, privată de echivalentul unei Sumatre, al unui Bornu — înfruntă lumea ostilă, la frontiera căreia mișună pirații și profitorii internaționali? Moștenire a tratatului de la Versailles? Chiar așa, ce să facă? Trebuie să se arunce orbește în creație. Trebuie să-și fabrice din haos propria ei substanță — totul! — prin înșuși genul ei și apoi, cu spatele lipit de perete, să înfrunte o gloată de dușmani. Micul discurs se oprește aici. Profesorul strălucește de plăcere și bate de-adevăratelea din palme.

De-acum încolo, Dürrfeld devine tăcut. În ciuda patimei sale, este foarte calm. N-a vorbit cu furie sau alarmă, ci cu o elocință blândă, concisă, firească și Sophie descoperă că atât cuvintele, cât și convingerea fermă pe care o transmite, n-au lăsat-o indiferentă. În politică și în afacerile internaționale nu-i dădea o naivă, dar e destul de înțeleaptă să-și dea seama de asta. N-ar putea spune dacă o tulbură mai mult ideile lui Dürrfeld sau prezența lui fizică — poate un amestec din ambele — dar simte că în tot ceea ce a spus există o rațiune onestă, pornită din inimă: fără îndoieli că nu are nimic din nazistul tipic care a făcut obiectul altor pamflete furioase scrise de minusculele grupări liberale și radicale din universitate. Poate că nici nu este nazist — gândește ea, optimistă — dar oare un bărbat atât de sus-pus nu trebuie să fie, automat, membru al partidului? Nu? Păi, n-are nici o importanță. De două lucruri este acum sigură: este coplesită de o senzație erotică plăcută, năbădăioasă, excitantă și însuși acest erotism îi umple sufletul de același dulce leșinător sentiment al primejdiei pe care-l trăise odată, cu mult timp în urmă, la Viena, ajunsă chiar în partea cea mai de sus a teribilei roți Ferris din Prater — primejdie în același timp delicioasă și aproape de nesuportat. (Totuși, chiar în clipa cînd o înecă emoția, nu poate să nu se chircască de rușine amintindu-și de dezbrătușă înfîmțare de acasă, despre care știe că și-a oferă acum libertatea, permișunea de a se lăsa posedată de o asemenea dorință electricizantă: silueta soțului ei, în halat de casă, stînd, cu numai o lună în urmă, în usa dormitorului lor întunecat. Și cuvintele lui Zakik, la fel de chinuitor de dureroase ca și o creșteră rapidă a unui cuțit de buclărie pe pielea obrazului: «Trebuie să-ți întrec asta în capul tău sec și prost, mai prost chiar decât spune tatăl tău că e. Dacă nu mai sînt capabil să funcționez împreună cu tine, aceasta se-ntîmplă, mă înțelegi, nu din pricina lipsei mele de virilitate, ci fiindcă aproape toate lucrurile cu care ai tu vreo legătură, în special corpul tău, mă lasă absolut rece, nu-mi trezesc nici o dorință... Nu mai pot suporta nici măcar mirosul absolut rece...»).

Citeva momente mai tîrziu, înlîngă intrarea în mină, unde stau amîndoi admirînd un lan scîldat în soare, al cărui orz verde se leagănă și freamătă în vînt, Dürrfeld îi pune întrebări despre ea. Îi răspunde că e... gospodină, soție de profesor universitar, dar că studiază pianul și speră că peste un an sau doi să-și poată continua școala la Viena. (Pentru moment sînt singuri și stau unul lângă celălalt, aproape). Sophie nu-și aminteste să mai fi dorit vreodată cu atîta putere să rămîină singură cu un bărbat. Momentul a fost făcut posibil de o mică neregulă în programul planificat: un anunț spunînd că vizitele sînt interzise, mîna fiind înclășă pentru reparații, ceea ce l-a făcut pe Profesor să se îndepărteze de la relațiile personale pe care le are cu administratorul le vor fi de folos pentru a ieși din impas. El îi spune că arată foarte tînră. Ca o fetiță! E greu de crezut, mai zice, că e mama a doi copii. Ea îi răspunde că s-a căsătorit de foarte tînăr! El o informează că, la rîndu-i, are și el doi copii. «Sînt un familie!» Observația aceasta pare nebanală, ambiguă. Pentru prima oară ochii li se întînesc, privirea ei se topește într-o lui; a lui e plină de admirație nestîngherită și ei-ăi întoarce spatele, simțind spasmul unei rușini adulterine. Se îndepărtează cuiva pași, cu mîna streșină la ochi, întrebîndu-se unde s-a dus taică-său. Ii aude tremurul din piept și o altă voce din adîncul ființei îi spune că mine va trebui să meargă la liturgia de dîmînea. De peste umărul ei, glasul bărbatului o întrebă dacă a fost vreodată în Germania. Da, răspunde ea, într-o vară cu mulți ani în urmă, a stat la Berlin. Într-o vacanță a tatălui ei. Era, pe atunci, o copilă.

Adăugă că i-ar face multă plăcere să mai meargă odată în Germania, să vadă mormîntul lui Bach din Leipzig — și se oprește, rușinată, întrebîndu-se de ce oare

o fi spus una ca asta deși nutrește într-adevăr, de multă vreme, dorința secretă de a pune un buchet de flori pe mormîntul lui Bach. În risul lui blînd găsește, însă, înțelegere. Leipzig, orașul meu natal! Desigur, îi spune, putem s-o facem și pe asta dacă veniți. Am putea merge la toate marile altare ale muzicii. În sinea ei tresare — «am putea?», «dacă ați veni?» — Să la oare cuvintele astea drept o invitație? Simte cum îi bate pulsul în timplă și se grăbește să schimbe subiectul: să se îndepărteze de el. Există foarte multă muzică bună la Cracovia, spune ea, Polonia toată e plină de muzică minunată. Fără îndoieli, răspunde ei, dar nu ca Germania. Dacă-veni, ar putea-o duce la Bayreuth — îi place Wagner? — sau la marile festivaluri Bach, sau să-și asculte pe Lotte Lehmann, pe Kleiber, Gieseking, Furtwängler, Backhaus, Fischer, Kempff... Vocea lui pare un murmur melodic înămorat, ademînător, flîrtind politicos dar fără rezerve, și (spre marea ei descumpănire) nerusinat de excitantă. Dacă-i place Bach, cu siguranță îl apreciază și pe Telemann. Vom ridica un pahar în amintirea lui la Hamburg! Și-n amintirea lui Beethoven la Bonn! Dar chiar în clipa asta niște pași grăbiți camprăște pietrișul anunțî întoarcerea Profesorului... Bolborosește înclășă, spunînd, «Sesam, deschide-te». Sophie aproape că-si aude inima cum se desumflă, bătînd ca bolnavă. Tata — gîndește ea — nimic mai aproape de antipodul muzicii decît tata...

Și cam asta (din cît a păstrat memoria ei) e totul. Impresionantul castel subteran de sare, vizitat de ea adeseori, și care poate este, sau poate nu este — așa cum preînde vizitat — una dintre cele șapte minuni ale Europei făurite de mîna omului, nu-i atît de anticlimax în sine cît mai degrabă un spectacol ce nu reușește, pur și simplu, să-i solicite atenția, atît de tare a răscolito acest inexprimabil orice-ar-fi, această zăpăceală ciudată care a revarsat dintr-o dată asupra ei căldura unui tunet, făcînd-o să se simtă slabă și ușor bolnavă. Nu mai are îndrăzneala să înfrunte privirea lui Dürrfeld, deși se mai uită odată, pe furie, la minile lui și de ce-or fi atît de fascinante? Iar acum, în vreme ce coboară cu ascensorul și apoi se angajează într-o plimbare prin imperiul acesta alb-strălucitor al cavernelor bolite, și culoarelor labirintice și al transepturilor înalte — o anti-catedrală răsturnată, un monument îngroapă dedicat veacurilor de trudă omenescă, plonjînd ameiilor spre abisul infernului — Sophie își alungă din minte atît prezența lui Dürrfeld, cît și prelegerea peripatetică ținută de tatăl ei, pe care a mai auzit-o, în orice caz, de nenumărate ori. Minuția, se întreabă cum de a putut cădea pradă, atît de ușor, unei emoții care este în același timp atît de prostescă și atît de devastatoare. Va trebui să-l alunge pentru totdeauna din sufletul ei pe bărbatul acesta. Da, să-l alunge din suflet... Allez!

Precum a și făcut. Și-a adus aminte mai tîrziu cum îl obliterase pe Dürrfeld atît de eficace din gîndurile ei încît, după plecarea acestuia și a soției lui din Cracovia — la numai o oră-două după vizita de la mina Wieliczka — nu i-a mai tulburat nici măcar o dată memoria, n-a mai rămas nici măcar în zona cea mai îndepărtată a conștiinței ei, ca o romantică iluzie. Era, poate, rezultatul unei inconștiențe puteri a vointei, poate se întîmplase din pricină că-și dăduse seama de inutilitatea de a nutri speranța unei revederi. Întocmai ca o piatră ce cade într-un put fără fund din mina Wieliczka, dispare și el din amintirea ei; încă un flîrt nevinovat închis între copertile prăfuite ale unui caiet cu amintiri...

Cu toate acestea l-a mai văzut o dată, după șase ani, cînd progenitura dorinței și patimii lui Dürrfeld — cauculic sintetic — și locul acestuia în matricea istoriei făcuse din acest prinț al unei mari corporații, stăpînului uriașului complex industrial al firmei Farben, cunoscut sub numele de I.G. — Auschwitz. Cînd s-au revăzut acolo, în lagăr, înclînarea a fost mai scurtă și mai impersonală decît cea de la Cracovia. Și totuși, din cele două ocazii separate, Sophie a rămas cu două

impresii puternice, în mod semnificativ legate una de alta. Anume: în timpul acelei plimbări făcute într-o după-amiază de primăvară, în compania unuia dintre cei mai influenți antisemiți polonezi, admiratorul ei Walter Dürrfeld nu pronunțase nici un singur cuvânt despre evrei. După șase ani, aproape tot ce-i fu dat să audă de pe buzele lui Dürrfeld îi privea pe evrei și necesitatea de a-i extermina.

În timpul aceluși week-end lung petrecut în Flatbush, Sophie n-a pomenit numele Ewei decât pentru a-mi spune, în cuvinte puține, ceea ce am consențat deja: că fusese ucisă la Birkenau chiar în ziua sosirii lor acolo. «Pe Ewa au luat-o de înăg mine», mi-a spus, «și n-am mai văzut-o niciodată.» N-a mai făcut nici un alt comentariu, iar eu, firește, nu puteam și nici n-am încercat să insist; era — pe scurt — un lucru îngrozitor și informația cu pricina, împărțită mie într-o manieră atât de nestingherită, nepăsătoare, m-a lăsat oarecum fără grai. Pînă și azi mă mir singele rece al Sophiei. Reveni repede la povestea lui Jan, care supraviețuise selecției inițiale și care, după cum aveau să o informeze știrile transmise din gură în gură de către deținuți, după câteva zile, fusese azvîrlit în acea enclavă a disperării numită Lagărul copiilor. Din ceea ce mi-a povestit despre primele șase luni petrecute la Auschwitz n-am putut decât să presupun că durerea și șocul provocate de moartea Ewei au aruncat-o într-o asemenea suferință, încît ar fi fost distrusă de n-ar fi fost Jan și faptul că trăia; singură împrejmuirea că băietelul mai era în viață, chiar dacă nu-l putea vedea, și că într-o bună zi s-ar putea întîmpla chiar și minunea să-l zărească, îi fusese de ajuns pentru a-i fi sprijin în fazele de început ale coșmarului. Gîndurile ei se concentrară, asupra băiatului și frînturilor de informații pe care reușea, din cînd în cînd, să le primească despre el — că e destul de sănătos, că mai trăiește încă — îi aduceau consolare firavă, cu efect de anestezic ce o ajuta să traverseze zi de zi infernala ei existență, reîncepută cu fiecare nouă dimineață.

Sophie, însă — așa cum am arătat mai înainte, și cum îi explicase ea lui Höss în acea zi stranie, cînd între ei se înfiripase o intimitate repede spulberată — făcea parte din elita unor «aleși» și avusese, prin urmare, o soartă «norocoasă» prin comparație cu aceea a celor mai mulți nou-soșiți în lagăr. La început fusese repartizată într-o baracă unde, dacă evenimentele și-ar fi urmat cursul obișnuit, ar fi îndurat, fără îndoială, acea moarte-în-viață precis calculată, scurtă, destinată celor mai mulți dintre tovarășii ei de suferință. (Ajunsă aici, Sophie mi-a reproduș cuvințarea de bun venit rostită de Hauptsturmführerul SS Fritzsch și e poate de folos să repet, cuvînt cu cuvînt, ce-au spus amîndoi):

— Îmi întrec exact cuvintele lui. A spus: «Ați venit într-un lagăr de concentrare, nu într-un sanatoriu și de aici nu există decât o singură ieșire — pe horn.» A spus: «Celor cărora nu le convine situația, nu le rămîne decît să se spînzure de gardul de sîrmă. Dacă există evrei în grupul ăsta, n-au dreptul să trăiască mai mult de două săptămîni.» Apoi a spus: «Călugărițe sînt? Aveți o lună, ca și preoții. Toți ceilalți, trei luni.»

La numai douăzeci și patru de ore de la sosire, Sophie era pe deplin conștientă că e condamnată la moarte; n-a fost nevoie decât ca Fritzsch să valideze acest fapt în limbajul lui de SS. Dar, după cum îi explică ea mai tîrziu lui Höss [...], o înșuruiră ciudată a evenimentelor — agresiunea comisă asupra ei de o lesbiană în baracă, bătaia, intervenția unei șefe de dormitor prietenoasă — duse la dobîndirea unei

slobje de stenografă-translatoare și la instalarea în altă baracă unde, pentru moment, scăpase de mortală distrugere lentă a lagărului. Iar la sfîrșitul altor șase luni, o nouă întorsătură a norocului îi adusese avantajele și relativă liniște asigurate de protecția oferită de însuși Hans Höss. Dar, mai înainte, avusese parte de o întîlnire plină de probleme. Cu numai două-trei zile înainte de a fi chemată să locuiască sub acoperișul comandantului, Wanda — care în tot acest timp fusese întemnițată într-una dintre cuștile infernale de la Birkenau și nu se mai întîlnise cu Sophie din ziua aceea de aprilie cînd sosiseră amîndouă în lagăr — făcu în așa fel încît să se apropie de Sophie și, cînd drumul unui torent tumultuos de informații, îi umplu sufletul de speranță că va putea găsi o posibilitate de a-l salva pe Jan, îngrozind-o, în același timp, cu cereri de natură atât de specială, încît era sigură că nu va avea destul curaj să le îndeplinească.

— Va trebui să lucrezi pentru noi tot timpul cît vei sta în cuibul ăla de viespi, îi șoptise Wanda, într-un colț întunecos al barăcii. Nici nu-ți dai seama ce șansă nemaipomenită ni se oferă. Este tocmai ceea ce aștepta mișcarea de rezistență, minunea pentru care se rugau, să poată planta un om ca tine într-o asemenea poziție. Să-ți pui la treabă ochii și urechile clipă de clipă. Înțelege-mă, dragă, e foarte important să ne dai de știre nouă, afară, despre tot ce se petrece. Rotații la personal, schimbări de politică, transferuri ale celor mai importanți porci de SS-ști — toate pot deveni informații neprețuite. E firul de care atîrnă viața lagărului. Știri de pe front! Orice poate contracara propaganda lor scrisoasă! Înțelege doar că nu ne-a mai rămas nimic altceva, în gaura asta de iad, decât curajul de a rezista. Un aparat de radio, să spunem, ar fi o comoară fără preț! Desigur, șansele tale de a pune mîna pe așa ceva sînt egale cu zero, dar dacă-i puțu șterpei un radio ca să ascultăm Londra, ar fi o faptă egală ca importanță cu salvarea a mii și mii de vieți.

Wanda era bolnavă. Înfiorătoare vîntate de pe obraz, cu care se alesese la Varșovia, nu se mai vindecase. În secția pentru femei de la Birkenau condițiile de existență erau de-a dreptul hideoase și bronșita cronică de care suferise de cînd se știa, devenise acută, colorîndu-i obraji cu o alarmantă roșeață oficioasă, atît de aprinsă încît se confunda, aproape, cu pîrul ei cărmiziu, mai bine-zis cu ciucurii groșetii ce mai rămăseseră din el. Cu un amestec de groază, durere și vinovăție Sophie trăi intuiția fulgerătoare că în momentul acela o vedea pentru ultima dată pe această fată curajoasă, hotărâtă, luminoasă ca o flăcără.

— Mai pot sta numai cîteva minute, zise Wanda. Bruscu, trecu de la poloneză la o germană rapidă, colorată, colovială, șoptindu-i Sophiei că ajutoarea șefe de coloană, o tîrfa varșoviană cu chipul urît ce-și făcea de lucru prin preajma lor, ărata că o coadă de topor, ca un șobolan trădător, ceea ce și era. Pe urmă îi spuse repede Sophiei, în limba mării, planul cu privire la acțiunea Lebensborn, străduindu-se s-o facă a înțelege că, oricît de nesăbuit i-ar fi părut, acest plan era, poate, singurul mijloc de a-l salva pe Jan din infernul lagărului.

Va fi, însă, nevoie de foarte multă putere de convingere, adăugă ea, va fi nevoie de o sumedenie de lucruri față de care știa că Sophie nu poate nutri decât ororă instinctivă. Făcu o pauză, cutremurîndu-se de spasmele unei tuse dureroase și răscolitoare, apoi relău:

— De-nată ce-am auzit zvonurile despre tine, am știut că trebuie să te văd. Noi aflăm totul. Oricum, doream foarte mult să te întîlnesc, de cînd sîntem aici, dar noul post pe care l-ai primit m-a obligat să te caut. Am riscat totul pentru a

ajunge să dau ochi cu tine — dacă mă prind, s-a zis cu mine ! Dar, la urma urmei în groapa asta cu șerpi n-ai ce risca, n-ai nimic de pierdut. Ei bine, ți-o spun încă o dată și trebuie să mă crezi: Jan e sănătos, în măsura în care așa ceva e posibil aici. Nu vreau să te pălesc, e numai pielea și oasele, ca și mine . . . E groznic în lagărul copiilor — totul e groaznic la Birkenau — dar să-ți mai spun ceva. Pe copii nu-i lasă chiar să moară de foame, ca pe ceilalți. Nu știu de ce, că nu i-ar mustra conștiința. Odată am reușit să-i storc niște mere. N-o duce foarte rău ; poate supraviețui. Hai, hai, iubito, dai drumul și plîngi, știu că-l însuportabil, dar să nu renunți niciodată la speranță. Trebuie să-ncerți să-l scoți de-aci înainte de lăsarea iernii. Ideea asta — Lebensborn — poate părea bizară, dar există cu adevărat — un caz s-a petrecut la Varșovia. Țiți aduci aminte de copilul Rydzon-ilor? — și-ți spun că trebuie pur și simplu să te folosești de ea ca să-ți faci să-l trimiți pe Jan în altă parte. Da, știu căt de mare e pericolul să-l pierzi definitiv dacă-l trimiți în Germania dar, nu înțelegi, cel puțin va supraviețui și va fi sănătos ! Există destule șanse de a putea să aii unde va ajunge, nu poate ține nici războiul o veșnicie !

Ascultă-mă ! Totul depinde de felul relațiilor ce se vor stabili între tine și Höss. Foarte multe depind de asta, Zosia mea, nu numai ce vi se va întâmpla ție și lui Jan, ci și soarta noastră, a tuturor. Trebuie să te folosești de bărbatul ăsta, să-l influențezi — veți locui, doar, sub același acoperiș ! Folosește-te de el ! De data asta trebuie să dai dracului îngimfata ta moralitate creștină și să te folosești din plin de puterea sexului tău. Iartă-mă, Zosia, dar muncește-l bine în pat și ai să vezi tu cum o să-ți ciugulească din palmă ! Serviciul nostru de informații, al rezistenței, știe totul despre omul ăsta, așa cum știe totul despre Lebensborn. Höss nu-i dect un birocrat, impresionabil ca oricare altul, în care fierbe pasiunea reprimată pentru corpul femeiesc. Folosește-te de ea. Și folosește-te de el ! Nu-l va cădea nici un galon dacă va face ca un copil polonez să fie primit în programul Lebensborn — ba chiar va aduce Reichului un profit ! Dacă te culci cu Höss, nu vei fi considerată colaboraționistă, ci spioană — colana a cincea ! Trebuie, deci, să-ți storci pe maimuțoiu ăsta de tot ce-ți poate da. Pentru Dumnezeu, Zosia, e unica ta șansă ! Ce vei face tu în casa aia poate însemna totul pentru noi ceilalți, pentru toți polonezii și evreii și toate ghembele nenorocite de suferință ce-au fost adunate în lagărul ăsta — totul. Te implor — nu ne dezamăgi.

Timpul era pe terminate. Wanda trebuia să plece. Mai înainte, însă, îi lăsa Sophiei câteva instrucțiuni de ultimă oră. De exemplu, era problema lui Bronek. În casa comandantului va înflinți un om bun la toate, numit Bronek. El avea să fie legătura crucială dintre reședință și rezistența din lagăr. La prima vedere un agent provocator al SS-ului, nu era de fapt chiar lingău și lacheul lui Höss, cum părea a fi, din pricina necesității de adaptare. Höss avea încredere în el ; era polacul favorit al Comandantului, dar în această faptură simplă, servilă și îndatoritoare la suprafață, bătea inima unui patriot ce dovedise că se poate conta pe el pentru anumite misiuni, cu condiția să nu fie prea complexe și să nu solicite prea mult intelectul. Adevărul e că avea un creier de gâină dar era istet ; fusese transformat într-o legumă de anumite experiențe medicale care-l distruseră capacitatea de gândire. De unul singur nu putea iniția nici o acțiune, dar era un instrument docil. Vespnică slavă Poloniei ! De fapt, spunea Wanda, Sophie va descoperi curînd cîtă siguranță prezenta Bronek, care, bine instalat în rolul său de preasupus, inofensiv om de corvoadă în casă,

era, din punctul de vedere al lui Höss, mai presus de orice bănuială. În asta constau atât frumusețea, cît și covârșitoarea importanță a funcției sale ca luptător al rezistenței și intermediar. Ai încredere în Bronek, îi spunea Wanda, și apelează la el cînd e nevoie. Dar acum Wanda trebuia să plece ; dusă a fost, după o îmbrățișare prelungită, înlacrimată, lăsînd-o pe Sophie sleită de putere și de speranță, strivită de sentimentul zădărniceii . . .

În felul acesta ajunseser Sophie să petreacă cele zece zile în casa Comandantului — perioadă ce a culminat cu ziua aceea agitată, străbătută de anxietate, pe care și-o amintea în cele mai mărunte detalii și pe care am descris-o deja : o zi în care încercarea ei efeficace, stîngace, de a-l seduce pe Höss se încheiase nu cu posibilitatea de a obține libertatea pentru Jan, ci doar cu promisiunea — dureros-amară și totuși radiind o dulce fericire — că-și va putea vedea copilul în carne și oase. (O fericire poate prea scurtă pentru a fi suportabilă). O zi în care eșuase, într-un mod absolut mizerabil, din cauza unui amestec de panică și uitucenie, să-i sugereze Comandantului ideea de Lebensborn, pierzînd prin asta cea mai mare șansă pe care-o putuse avea de a-i oferi o modalitate legitimă pentru a aranja scoaterea lui Jan din lagăr. (Doar dacă, se gîndea ea în seara aceea, coborînd înspire locașul din pivniță, doar dacă-și va putea aduna mințile ca să fie în stare să-i expună planul a doua zi dimineață, cînd Höss îi promisiuse că-i va înlesni să-și vadă băiatul în biroul lui). Fusese, ziua cînd la multele ei temeri și nenorociri se adăugase povara, aproape intolerabilă, a unei mari solicitări de voință și a unei grele răspunderi.

Cu patru ani mai tîrziu, într-un bar din Brooklyn, îmi vorbi despre rușinea disperată de care era copleșită și azi cînd își amintea cum se lăsase înspăimîntată și în cele din urmă învinșă de solicitarea nervoasă și răspunderea implicată în fapta cu pricina. În ultimă instanță, aceasta a fost una dintre părțile cele mai negre ale confesiunii ei și punctul nodal pentru ceea ce numea ea, mereu și mereu, « răutătea » ei furiară. Și am început să înțeleg cum « răutătea » aceasta depășea cu mult închipuirea mea — era un sentiment prost înțeles de vinovăție față de efortul ei nedebaci de a-l seduce pe Höss, sau față de încercarea la fel de nedebaci de a-l manevra utilizînd pamfletul scris de tatăl ei. Am început să înțeleg, cum, printre alte însușiri, răul absolut o are și pe aceea de a te paraliza complet. Pînă la urmă — își aminti Sophie cum mult chin suferise — eșecul ei rămase mărginit la o aglomerare de metal, sticlă și bachelită, ordinar de ieftină și totuși extrem de importantă ; acel aparat de radio despre care Wanda credea că nu va avea niciodată ocazia incredibilă de a-l fura. Și-și spulberase șansele în cele patru vînturi . . .

— Dar ce s-a întâmplat, pînă la urmă, cu Jan ? am întrebato pe Sophie. Simțeam din nou nevoia să știu. Dintre multe lucruri pe care nu le povestise, chestiunea nerezolvată a destinului băiatului mă zgîndărea cel mai mult. (Cred că absorbisem pe neîndată, împingîndu-l apoi într-un coîț nefrecventat al memoriei, ciudatul fel în care menționase, în tăcere, moartea Ewei). Începuseră să înțeleg, de asemenea, că se ferea cu cea mai mare încăpăținare de acea porțiune anume a istorisirii ei, pîrînd că-i dă șovăielnice tircoale, ca și cînd problema ar fi fost prea dureroasă pentru a fi atinsă. Mă rușinam oarecum de încăpăținarea mea și-mi era, desigur, foarte neplăcut să dau buzna în această zonă dureroasă a amintirii ei, evident mai fragilă decît mreața de păianjen, dar intuiția îmi spunea, totodată, că e pe cale să-și

trădeze secretul, și o îndemnam, de aceea, făcându-mi vocea cât puteam de blîndă, să-și continue povestirea

Cu toate acestea, o ciudată nevoie de a rămîne evazivă părea s-o împiedice să se refere la ceea ce i se întîmplase băietelului ei, iar când am insistat din nou, spunînd «Și Jan?»

— Mi-a tare rușine de ceea ce-am făcut, Stingo . . . foarte urit, foarte urit din partea mea. Trebuie să mă ierți. Nu-ți voi spune, însă, decît adevărul, anunîndu-te că, din zilele groaznice ale războiului și plîna cîm, m-am gîndit, de mai multe ori să-mi pun capăt vieții. S-ar zice că mă apucă și îmi trece cu o anumită frecvență. Cîrînd după sfîrșitul războiului, în Suedia, am încercat să mă omor cînd mă aflam într-un lagăr pentru persoane strămutate. Era ca în visul meu acela pe care ți l-am povestit, cu o capelă, eram din nou obsedată de *le blasphème*.

Lîngă tabără se afla o biserică — n-aș crede să fi fost catolică, o fi fost luterană, dar nu contează — și-mi intrase în cap ideea că dacă m-aș omorî în biserica aceea, ar fi sacrilegiul cel mai mare pe care l-aș putea comite vreodată, *le plus grand blasphème*, căci, mă-nțelegi, Stingo, nu-mi mai păsa de nimic; după Auschwitz nu mai credeam în Dumnezeu, în existența lui. Îmi spuneam: și-a întors spatele la mine, iar dacă și-a întors spatele la mine, atunci îl urăsc, iar pentru a-mi arăta, și dovedi ura, voi înfăptui sacrilegiul cel mai sfrîntat pe care-l pot concepe. Adică am să mă sinucid în biserica lui, pe pămînt sfințit. Mă simțeam atît de rău, eram încă foarte slăbită și bolnavă dar, după o vreme, mi-am recuperat un dram de energie și am hotărît să-mi pun în aplicare planul.

Deci m-am strecurat afară pe poarta centrului, în mîină cu un ciob de sticlă foarte ascuțit, găsit în spitalul unde mă țineau. Asta a mers ușor. Biserica era foarte aproape. Acolo — se-nțelege — n-aveau nici un fel de paznici și seara tîrziu am intrat în biserică. Era luminată obscur și m-am așezat în ultimul rînd de bănci unde am stat așa multă vreme, cu bucată mea de sticlă. Era vară, iar o noapte de vară suedeză are de fapt multă lumină, palidă și rece. Locul cu pricina era undeva la țară, așa că de afară venea orăcîntul broaștelor și mirosul brazilor și al pinilor. Un miros înclîntător, ce-mi amintea de Dolomiti vizitați în copilărie. O vreme mi-am închipuit că stau de vorbă cu Dumnezeu. Mi-am imaginat, printre altele, că-mi zice: «De ce vrei să te omori, Sophie, chiar aici, în lăcașul meu sfințit?» Și-mi amintesc că i-am răspuns cu voce tare: «Daă Tu, Doamne, în marea înțelepciune a Ta, nu știi, atunci nu pot să-ți spun.» Atunci El a zis: «Deci e secretul tău.» Iar eu am răspuns: «Da, secretul meu față de tine. Singurul și unicul secret.» După care am început să-mi tai vena. Și știu ceva, Stingo? M-am tăiat un pic și m-a durut, a curs puțin sînge, dar după aia m-am oprit. Știi ce m-a făcut să mă opresc? Un singur lucru, ți-o jur! Un singur lucru! Nu durerea sau teama. N-aveam nici un pic de frică. Nu, a fost Rudolf Hoss. Foarte brusc mi-au zburat gîndurile la Hoss și mi-am dat seama că e viu, undeva în Polonia sau în Germania. I-am văzut chipul acela, tocmai cînd ciobul tăiat de sticlă începuse să-mi creșteze încheietura. M-am oprit din tăiat — știu, Stingo, că te se va părea o adevărată folie — și am înțeles dintr-o dată, fulgerător, că nu pot muri cîtă vreme Rudolf Hoss mai e în viață. Ar fi fost victoria lui finală.

Făcu o pauză lungă, apoi continuă:

— Pe băietășul meu nu l-am mai revăzut niciodată. Știi, în dimineața aceea, cînd am intrat în biroul lui Hoss, Jan nu se afla acolo. Eram atît de sigură că-i acolo încît am crezut că se ascunde sub masa de lucru — în joacă. M-am uitat peste tot, dar el, niciieri. M-am gîndit că-i vreo păcăleală, știam doar că trebuie să fie acolo. L-am strigat pe nume. Hoss închise ușa și stătea lîngă ea în picioare, uitîndu-se la mine. L-am întrebat unde îmi e băiatul. Mi-a spus: «Aseară, după ce-ai plecat, mi-am

dat seama că nu-ți pot aduce copiii aici. Îmi cer scuze pentru promisiunea pripită. Ar fi prea periculos să-l aduc aici — mi-aș compromis situația.» Nu puteam să cred, nu puteam să cred că-mi spune asemenea cuvinte, zău că nu puteam. Pe urmă, dintr-o dată, l-am crezut, l-am crezut în întregime. Și mi-am pierdut mințile. Am înnebunit. Am înnebunit!

Nu-mi aduc aminte ce anume am făcut — o vreme totuși a fost doar o ceață neagră — dar două lucruri s-au întîmplat cu siguranță: l-am atacat, l-am atacat cu minile goale. Știu asta deoarece, după ce s-a risipit întunericul și m-am trezit pe un scaun pe care mă împinsese, m-am uitat la el și am văzut urma unghiilor mele pe obraz. Și ștergea o picătură de sînge cu batista. Se uita de sus la mine, dar ochii-i nu erau minioși, părea foarte calm. Al doilea lucru de care-mi aduc aminte este ecoul ce-mi răsună în urechi, sunetul propriiei mele voci cu care țișeam la el numai cu o clipă mai devreme. «Gazează-mă, atunci,» mi-amintesc că am strigat, «gazează-mă așa cum ai găzat-o pe fetița mea!» Nu mă mai oream din strigat: «Gazează-mă, atunci, bestie . . . » Et cetera. Probabil că l-am împroșcat cu nenumărate cuvinte murdare în nemțește, care mi-au rămas ca un ecou în urechi. Pe urmă mi-am pus capul în palme și am dat drumul la lacrimi. Nu-l auzeam spunînd nimic și într-un tîrziu i-am simțit mîna pe umărul meu. I-am auzit și vocea: «Încă o dată, regret», mi-a spus, «n-ai fi trebuit să iau o astfel de hotărîre. Mă voi strădui să-mi răscumpăr greșeala într-un fel, într-alt fel. Ce-aș putea face pentru dumneata?». Stingo, era atît de straniu să-l auzi pe omul ăla roșind astfel de vorbe — punîndu-mi o asemenea întrebare, cu o asemenea voce, cu un ton de scuză, mă înțelegei, întrîndu-mă pe mine ce-ar putea face.

Și atunci, firește, m-am gîndit la Lebensborn, la ce-mi spusese Wanda că ar trebui să fac — la ceea ce-ar fi fost bine să-i spun lui Hoss cu o zi înainte dar nu făcusem — nu știu de ce — în stare. Deci m-am silit să-i flu calmă și să-mi opresc lacrimile și în cele din urmă am ridicat privirea și i-am spus: «Uitați ce puteți face pentru mine . . . » Am întrebuințat cuvîntul Lebensborn dîndu-mi imediat seama, după expresia ochilor săi, că știa despre ce este vorba. Ceea ce i-am spus suna cam în felul ăsta, am spus: «Ați putea să-mi scoateți băiatul din lagărul pentru copii și să-l încadrați în programul Lebensborn, conceput de SS și de care aveți și dumneavoastră cunoștință. L-ați putea trimite în Reich, unde ar deveni un bun german. Este blond și cu înfățișare germanică și vorbește germana la perfecție ca și mine. Nu există mulți copii polonezi ca el. Nu înțelegeți că băietășul meu, Jan, ar fi perfect pentru Lebensborn?» Îmi amintesc că Hoss n-a spus multă vreme nimic, stătea numai acolo, atîngîndu-și ușor locul de pe obraz unde-l zgîriasem. Pe urmă a rostit aproximativ următoarele cuvinte: «Cred că ceea ce știu dumneata ar putea fi o soluție. Am să examinez problema.» Mie, însă, nu-mi ajungea doar atît. Îmi dădeam seama că mă agăț de un pai, în disperarea mea, că putea să mă facă să tac imediat și pe loc, dar a trebuit să-i spun, a trebuit să-i spun. «Ba nu, sînteți dator să-mi dați un răspuns mai hotărît, nu mai pot suporta să trăiesc în atîta nesiguranță.» După o clipă, a zis: «Bine, voi avea grijă să fie scos din lagăr.» Dar pentru mine nici promisiunea asta n-a fost destul de multumitoare. Am întrebat: «Dar eu de unde am să știu? De unde am să știu sigur că a plecat de aici? Trebuie să-mi mai promiteți — am continuat eu — trebuie să-mi mai promiteți că-mi veți da de știre unde anume a fost dus în Germania, astfel ca într-o bună zi, cînd se va sfîrși războiul, să-l pot revede.»

Nici nu-mi venea să cred, Stingo, că rosteam cu adevărat lucrurile astea din urmă, că formulam asemenea pretenții față de un bărbat cu puterea lui. În adevăr, mă înțelegei, mă bazam pe ceea ce simțea el pentru mine, mizam pe emoția pe care

o arăta-se față de mine cu o zi înainte, îți amintești, când mă îmbrățișase, când mă întrebase « Crezi că sînt un fel de monstru? », mizăm pe faptul că vreo mică fărîmă de omie rămasă în sufletul lui o să mă ajute. După ce l-am spus toate astea, a tăcut iarăși o vreme și mi-a răspuns apoi cu următoarele cuvinte: « Bine, promit. Promit că băiatul va fi scos din lagăr și din cînd în cînd vei fi înștiințată unde se află ». Atunci eu am spus — știam că risc să-l supăr foarte tare, dar n-aveam încotro — « Ce siguranță pot să am? Fetița mi-a murit deja și fără Jan rămîn singură pe lume; leri mi-ai spus că-mi veți permite să-l văd astăzi, dar n-ai făcut-o. V-ați călcat cuvîntul dat. » Asta se vede că l-a atins cumva, căci mi-a replicat imediat: « Poți să-ți fi sigură. Vei primi mesaje de la mine la anumite intervale. Ai toate asigurările mele și cuvîntul meu de onț german, cuvîntul meu de onoare. »

Făcu o pauză și privi lumina mohorâtă de seară din barul Maple Court, asediată de un roi fremetător de molii agitate, localul fiind oricum pustiu, cu excepția noastră și a barmanului, un irlandez obosit care producea un zgomot surd, un fel de clămpăneală metalică, cu mașina automată de la casă. Pe urmă Sophie reluă:

— Dar nu s-a ținut de cuvînt, Stingo. Nu mi-am mai văzut băiatul niciodată. De ce-oi fi crezut că un individ din SS ar putea avea un cuvînt de onoare? Din pricina taite, poate, care nu mai conținea vorbind despre armata germană și înaltul simț al onoarei ce-i caracterizează pe ofițerii ei, despre cît sînt de principiali și așa mai departe. Nu-mi dau seama. Höss, însă, și-a călcat cuvîntul și nu mai știu ce s-a-ntîmplat. Cîrînd după discuția noastră, Höss a plecat de la Auschwitz la Berlin și eu m-am întors la barăci, ca să lucrez ca o stenografă obișnuită. Niciodată, absolut niciodată, nu mi-a parvenit nici un fel de mesaj din partea lui. Nu m-a căutat nici măcar după ce s-a întors, în anul următor. Multă vreme mi-am spus: bun, Jan a fost scos din lagăr și trimis în Germania și mi se va da de cîrînd de știre — undee este și dacă-l sîntos și toate celelalte. Dar n-am auzit nimic despre el, niciodată. După o vreme am primit de la Wanda o bucăciță de hîrtie cu două-trei rânduri îngrozi-toare, în care se spunea atît și nu mai mult: « L-am văzut iarăși pe Jan. Este, pe cît te poți aștepta, sîntos ». Stingo, cît pe-aci de fost să-mi dau duhul cînd l-am primit, fiindcă asta însemna că Jan nu scăpase, în cele din urmă, din lagăr — Höss nu făcuse nimic pentru a-mi încadra copilul în programul Lebensborn.

Cîteva săptămîni după aceea am primit un alt mesaj de la Birkenau, de la Wanda, printr-o deștinută — o franțuzoaică din Rezistență — care a venit la baracă. Femeia asta îmi transmitea din partea Wandeii că nu-l mai văzuse pe Jan în lagărul copiilor. Știrea m-a umplut de bucurie, dar pentru foarte scurtă vreme, pînă mi-am dat seama că nu însemna, de fapt, nimic, că poate însemna numai că Jan murise. Nu salvat prin Lebensborn, ci mort, de vreo boală, poate, sau doar din pricina iernii — se făcuse atît de frig! Și nu exista absolut nici o modalitate de a afla adevărul despre Jan, dacă murise la Birkenau sau se afla undeva în Germania.

Urmă o pauză.

— Auschwitz era atît de vast, atît de greu era să obții informații despre o persoană anume. În orice caz, Höss nu mi-a trimis nici un mesaj, niciodată, deși îmi promisese. *Mon Dieu*, cît de imbecil din parte-mi sîc cred că un asemenea om poate avea ceea ce se numea *meine Ehre*! Onoarea mea! Un mincinos împuțit! Nu era decît ceea ce numește Wanda o scribă. Iar eu am rămas pentru el, pînă în ultima clipă, o biată bucată de Dreck polonez!

După o nouă întrerupere, își ridică spre mine ochii, cu bărbia sprijinită mai departe în cășul palmelor.

— Știi, Stingo, n-am mai aflat niciodată ce s-a întîmplat cu Jan. Aproape c-ar fi mai bine dacă...

Tăcere nervoasă. Sentimentul pe care-l ai vara cînd încetează brusc vîntul, că ai dat de fundul amar al vieții. După toate cele aflate, nu-mi puteam găsi vocea pentru a-l răspunde Sophiei; în orice caz, nu-mi venea în minte ce-ar fi de spus, cînd glasul ei se făcu auzit din nou, ușor răstit, făcînd o afirmație grăbită și tăioasă care, deși fu pentru mine o revelație îngrozitoare și aproape insuportabilă, păru, în lumina celor aflate înainte, doar încă un fragment de agonie încastrat în vasta și nesfîrșita suferință:

— Mă gîndeam că așa putea afla ceva. Dar, la scurtă vreme după sosirea ultimului mesaj al Wandeii, am auzit că a fost prînsă cu activități clandestine, de rezistență. Au dus-o în bine-cunoscută clădire a arestului. Acolo au torturat-o cu pe urmă au atîrnat-o de un crîlg, lăsînd-o să moară încet, prin strangulare... leri am numit-o pe Wanda o *kvetch*. A fost ultima minciună ce ți-am spus-o. De fapt, era persoana cea mai curajoasă pe care am cunoscut-o vreodată.

Șezînd acolo, în lumina aceea palidă, atît Sophie cît și eu aveam, cred, sentimentul că terminațiile nervilor noștri fuseseră trase afară, aproape de punctul de rupere, de acumularea înceată a prea multor fapte de nesuportat. Eu, simțind cum crește înăuntrul-mi un simțămînt de refuz decisiv, final, de intensitatea unei panici puternice, nu mai voiam să auz nimic despre Auschwitz, nici măcar un singur cuvînt. Dar Sophie (deși mi-am dat seama că și spiritul ei este zdrențuit și epuizat) mai era încă animată de o rămașiță a celui din urmă pomenit mai înainte și continuă să vorbească; și vorbi mai departe, ca să-mi povestească într-o obstinată izbucnire, cum își luase rămas bun de la Comandantul de la Auschwitz.

— Apoi el mi-a spus: acumă du-te. Am făcut stînga-măprejur ca să plec și i-am zis, *Danke, mein Kommandant*, pentru ajutor. Iar el a spus — trebuie să crezi, Stingo, chiar așa a spus, a zis: « Auzi muzica aceea? Îți place Franz L  har? E compozitorul meu favorit. » M-a surprins atît de mult ciudața lui întrebare, înc  t n-am știut ce să-l răspund. M-am g  ndit, pe urmă m-am pomenit spunînd: « Nu, Nu prea. De ce? » O clipă păru dezamăgit, apoi repetă: « Acum  , du-te! » Am plecat. Am cobor  t scările, trez  nd pe l  ng   camera lui Emmi de unde se auzea c  nt  nd iar  si micu  t apar de radio. De data asta a  si fi putut să-l fur foarte ușor, m-am uitat at  nt   la jur   i n-am văzut-o nic  deri pe Emmi. Dar, cum spuneam, n-aveam curaj să fac ceea ce ar fi trebuit să fac, din cauza susp  c  i. Am lăsat radioul la locul lui   i Jan. Știam că de data asta a  si fi putut prima speran  ei pe care o mi-a nutream pentru să fi năpădit dintr-o dată o ură teribilă fa   de mine in  s  mi. Dar l-am lăsat acolo, unde c  nta mai departe. Po  i să-  i imagina ce se dădea la radio? Ghiceste, Stingo!

Survine un moment in  tr-o povestire ca cea de fa  t c  nd o injec  ie de ironie pare nepotrivită, poate chiar « contraindicată », în ciuda impulsului subteran de a-l da curs, din cauza u  sur  n  i pe care ironia tinde să dev  n   stingace   i greoaie, p  n  nd la grea încercare r  d  area cititorului, ca   i credulitatea lui. Dar cum Sophie era o martor   absolut fidel  i   i cum ea   n  s  i a terminat într-o notă ironică, un fel de *coda* la o mărturisire pe care n-aveam motive să pun la îndoielă, trebuie să consemnez aici   i observa  ia ei finală, ad  ug  nd doar că vorbele ei au fost rostite cu tonul acela incert ce exprimă un pandemion de emo  ii obscure, istovite, o flăcără consumată —   ntre hohotul   lar  t  ii   i al durerii celei mai profunde — a  a cum nu mai auzisem niciodată la Sophie, a  a cum auzisem rareori în via  : o clamoare vestind limpede par  c declan  area isteriei:

— Ce c  nt  ? am întrebat-o.

— Uvertura la opera de Franz L  h  r, răspunse ea, g  f  ind: *Das Land des L  chens* — «   ra sur  sului ».

  n rom  ne  te de VIRGIL STANCIU

WILLIAM STYRON

și reînnoirea universului românesc

„Let's face it, writing is hell!”

Sudul — spunea Alfred Kazin — produce scriitori importanți în ritmul în care Evul Întunecat dădea naștere sfinților. Hiperbolizată, afirmația subliniază o realitate devenită axiomatică: un important (numeric, dar mai ales valoric) contingent de scriitori americani ai acestui veac provin de la miază-zi de linia Mason-Dixon. Enumerarea trebuie să înceapă cu Faulkner și să continue cu Thomas Wolfe, Robert Penn Warren, Erskine Caldwell, Tennessee Williams, Carson McCullers, K. A. Porter, Flannery O'Connor, ca să menționăm doar nume familiare cititorului român, pășind doar din pisc în pisc. În asemenea ilustrăție companie, virginianul William Styron, un scriitor deloc grăbit, cu limpede propensiune spre monumental, constructor atent al unor mari ansambluri romanesti caracterizate prin complexitatea comentariului, diversitatea modalităților și euraul de a defrișa zone aproape virgine, ocupă un loc de onoare. El scrie un sud ieșit din coata romantică a paseismului mitizator, desprins din izolarea lui patriarhală, gata să facă față problemelor lumii moderne, integrat ritmurilor specifice de viață din aceste vremuri. Omul sudic al lui Styron pare să continue, pe căi proprii, aventura protagonistului creat de Thomas Wolfe în descoperirea lumii: pe coordonate noi și cu o sensibilitate cu totul diferită, el iese din insularitatea civilizației plantatorilor, pentru a se lăsa implicat într-o lume convulsiată de forțe malefice, cucerită de anxietate, dar în care speranțele nu sînt iremediabil pierdute. Talentului lui Styron, înclinat spre tragedie, tratată într-o manieră interiorizată, cu eouri din romanul gotic medieval, neori cu accente macabre, i se potrivește explorarea metodică a condiției omului modern cărui istoria îl amintește mereu de insignifița valorilor personale, debusolindu-l și mai mult în pateticele sale încercări de a stabili sensul existenței. Pentru modul sugestiv în care înfățișează diferite ipostaze ale existenței umane aflate în stare de criză, opera literară a lui William Styron a fost distinsă cu trei importante premii americane: Prix de Rome (pentru *Lie Down in Darkness*), Pulitzer (pentru *The Confessions of Nat Turner*), și recent, National Book Award (pentru ultimul său roman, *Sophie's Choice*).

La debutul din 1951, cu romanul *Lie Down in Darkness* (întinde-te în întuneric), Styron, pe atunci în vîrstă de numai 25 de ani, s-a bucurat de o neobișnuit de favorabilă primire din partea criticii, grăbită să vadă în el un bun discipol al lui Faulkner și un demn continuator al tradiției scrisului sudic. Academia americană a artelor și literelor i-a acordat distincția menționată mai sus, în timp ce breasla scriitoricească l-a comentat cu ironie ne lipsită de invidie. Norman Mailer scria în *Adver-*

tisements for Myself despre Styron: «a scris cea mai dragută carte a generației mele. *Lie Down in Darkness* are o frumusețe aproape desăvîrșită, nu devine aproape niciodată sentimentală, iar ca operă a unui tînr de 23 de ani, are și pasaje aproape geniale. Ar fi fost cel mai bun roman al generației noastre dacă lui Styron nu i-ar fi lipsit trei calități: nu era nici măcar aproape de a crea un om care să se miște pe propriile-i picioare; gîndirea lui n-a fost coruptă de nici o idee nouă; și, în cartea lui, răul nu există. Nu există decît sentimentul unei tragice neînțelegeri — o fereastră prea mică pentru a privi lumea pe care o cunoaștem...» Comentariu nedrept și, în mare parte, nefondat, care contrastează puternic cu seriozitatea cu care Styron, în interviul acordat revistei *The Paris Review* (la conducerea căreia s-a aflat o vreme) considera *The Naked and the Dead* un roman comparabil cu capodoperele «Generației pierdute».

Acest prim roman este un studiu al erodării psihologice și decăderii morale a unei familii de americani albi mijlocii din Sudul Statelor Unite, evident influențat, atît în concepția generală cît și în procedeele de tehnică și stil, de capodopera faulkneriană *The Sound and the Fury* (Faulker și Wolfe fiind mentorii cărora Styron le-a recunoscut, cu diverse ocazii, firesca patronare). Construit pe tiparul unui cerc închis, menit să accentueze sentimentul apăsător de neputință, zădărnice și zbucmațată disparare pe care-l degajă paginile cărții, romanul începe și se termină în ziua înmormîntării frumoașei flice a familiei Loftis, Peyton. Timpul prezent al narațiunii se reduce la cele cîteva ore consumate de acest eveniment în care, însă, toți actorii dramei de familie reîntorc cu dureroasă intensitate trecutul, examinîndu-și propriul rol, propria contribuție la declanșarea tragediei. Mișcările orizontale, în spațiu și timp, li este asadar contrapunctată o pătrundere verticală în lumile interioare ale protagonistilor, efectuată prin mijlocirea unor firești, dar oarecum ordonate, procese de evaluare a evenimentelor și atitudinilor care au contribuit, prin acumulare, la deznodămîntul tragic. Romanul debordează de sugestii psihanalitice, între care un loc de frunte îl ocupă viziunea copilăriei ca un Eden al imposibilei întoarceri. De fapt părinții Peytonei și petrec majoritatea timpului refuzînd să accepte prezentul ca pe o realitate sau să prospecteze un viitor încă și mai terifiant, aducător de bătrînețe și moarte, și refugindu-se într-un infantilism irresponsabil — simbolizat prin substituții: sinului matern, sticla de whiskey și țigările — sau încercînd să învie un trecut mai generos care conține, însă, și el sămînța distrugerii.

Deși o vedem pe Peyton, aproape tot timpul, cu ochii părinților ei, ea este adevărată protagonistă a romanului. Ea este catalizatorul violentelor conflicte din carte iar punctele nodale ale intrigii se inseriază în funcție de evenimentele importante ale scurtei ei vieți. Spiritualicește, Peyton este un copil orfan, care se confundă, încet dar iremediabil, într-un ocean de disparare. Lipsa de suflet a mamei și slăbiciunea tatălui, potențată de alcool, o îndepărtează treptat de familie, transformînd-o într-o ființă neurotică, irresponsabilă, gata să accepte promiscuitatea dar obsedată de vinovăție și căutînd în moarte redempțiunea și purificarea. Tragedia lui Peyton Loftis, desfășurată pe fundalul unui oraș sudic intrat în decrepitudine (Port Warwick, Virginia), și consumată, în faza ei finală, în jungla urbană a New York-ului este narată cu remarcabilă tensiune dramatică și este motivată strîns și convingător.

Decăderea familiei Loftis nu are în ea nimic ilustrativist, nimic emblematic — s-a spus că drama pe care o trăiesc, spre deosebire de a Compozitorilor din *The Sound and the Fury*, este personală iar nu dinastică — ci este trăită pe viu, în conștiințele încărcate ale protagonistilor. *Lie Down in Darkness* este un roman memorabil despre slăbiciunea umană și consecințele ei, chiar dacă ne dă și nouă impresia că

personajele căzute victimă acestei slăbiciuni sînt pasive și vagi și că motivarea înadecvării lor este, uneori, incompletă.

Pentru Styron, ca și pentru Faulkner, înstrăinarea omului față de restul oamenilor (din orice motive) înseamnă o negare a condiției umane și duce în mod necesar la tragedie. El însă concepe societatea în termeni foarte generali, preferînd să exploateze valențele tragice ale ființei umane, ceea ce-l apropie de individualismul existențialist modern, făcînd din Peyton Loftis reprezentanta americană a unei numeroase familii de înstrăinați care populează literatura lumii după al doilea război mondial.

Următoarea carte a lui Styron — și singura tradusă, deocamdată, în limba română — *The Long March* (Marsul cel lung) vorbește, în deosebitele sale nume de dimensiuni ceva mai mari, despre necesitatea rezistenței la totalitarism, în numele demnității umane. Axată pe un conflict de voie neputință într-o tabără militară din Carolina de Sud în zilele războiului din Coreea, noua (scrisă în 1953) se făcea ecoul sentimentelor de nemulțumire și protest ale generației scriitorului față de perpetuarea isteriei războinice, de procesul de alienare a relațiilor interumane și de depersonalizare a individului într-un univers concentraționar, unde forțe aparent incognoscibile subjugă spiritul omului, forțînd-l să renunțe la dreptul de a gândi pentru sine însuși. Noua se distinge prin gradul înalt al tensiunii psihologice și prin știința dozării, ca și a evocării ei printr-un verb nervos și o frază perfect adevărată prin simplitate. Descrieri un duel al voinelor care amintesc de Melville, Styron transcende lupta dintre Templeton și Mannix într-o chestiune de filosofie comportamentală: poști să învingi supunîndu-te.

Cei ce văzuseră în Styron un diligent discipol al marelui mississippien și un continuator al tradiției sudice în literatură au fost în bună măsură surprinși în 1963, la apariția romanului *Set This House On Fire* (Dați foc acestei case), prin care romanierul se îndepărta cu aerul cel mai firesc de temele și motivele proprii Sudului, abordînd probleme de un interes mult mai larg, într-o ambianță cosmopolită. Dacă *The Long March* era prea puțin relevantă în această privință (putînd fi considerată doar un interludiu), noua carte subliniază o trăistură care, sîntem tentați să credem, devine o caracteristică a prozei styroniene: refuzul de a se cantona în cunoscut, dorința de a-și subordona, cu fiecare nouă ocazie, noi spații ale imaginației, populația de idei și motive noi, ambiția de a rămîne imprevizibilă și, prin urmare, de a surprinde (următoarele două romane confirmă faptul că este vorba de un proces conștient). Refuzînd să accepte jalonarea definitivă a universului său literar, predeținerarea operei, Styron s-a înnoit cu fiecare nouă carte, abordînd de fiecare dată o altă secțiune a realității și îndepărtîndu-se prin aceasta de marii săi dascăli Faulkner și Wolfe, oameni ai unei singure opere grandioase.

Set This House On Fire este un roman-anchetă, descriînd, sub forma unei investigații efectuate de către narator, Peter Leverett, traectoria a două destine, întrepătrunderea și intercondiționarea lor, lupta pentru autonomie spirituală, pentru evadarea din condiția de epavă umană, de dependență materială și spirituală, pentru afirmarea valorilor personale. Este, totodată, și un roman-metafață despre alienarea artistului față de mediul care l-a produs și posibilitățile de reintegrare prin cunoaștere de sine. Adevăratul erou al cărții, Cass Kinsolving — un pictor ratat, abrutizat de băutura și terorizat de o familie numeroasă, autoexilat într-o Italie postbelică devenită o caricatură a consumismului american și dominat cu maliciozitate de o brută cu pretenții estetice, Mason Flagg — ar putea fi situat, într-o galerie a eroilor styronieni, undeva între decompusul Milton Loftis și dirzul Alexander Mannix. Considerîndu-se cel mai decăzut dintre oameni, Cass este, de fapt, un fel de sfînt în zdrăne, a cărui bunătațe nu poate fi distrusă de suferințele

prin care pare să treacă dintr-o vocație a martirajului. El ne apare ca un caz limitat al artistului american expatriat, învinș acit de complexitatea și reavoința lumii, cit și de propriile lui slăbiciuni. Amplificate la maximum, înclinîm în el datele tipice ale artistului american în exil: fuga de un tărîm abrutizant al vulgarității și ignoranței doar superficial cunoscut, constatarea că nihilismul și grobianismul pe care dorea să le lase în urmă îl vor urmări pretutîndeni, nelăsîndu-l răgaz pentru creație, înlocuirea finală la pămîntul natal, singurul în măsură să ofere sevele adevăratei creativități. În momentele sale de luciditate, pictorul înțelege că nici vulgaritatea lui Mason Flagg, nici spiritul gregar-agresiv al lumii pe care o reprezintă, nici America de care fugise, nu poartă răspunderea răzării sale, corupția din jur fiind, de fapt, mult amplificată de reflectarea exterioră a propriei lui slăbiciuni. Cass poartă deci germelele distrugerii sădît adînc în sufletul său, aidoma personajelor din *Lie Down In Darkness*. El străbate mai întîi o disparare irațională, aproape mistică, apoi își pierde viziunea, estetică, precum și credința în propriile sale puteri, fiind ca să se cedeze presiunii unor tendințe de autoanihilare: din prea multă ură de sine caută să se autodistrugă, ca și Peyton. Spre deosebire de ea, însă, în cazul lui Cass salvarea mai e posibilă, ea apare sub forma posibilității de a fi folositor altor ființe omenești. Comițînd apoi și un omor care este de fapt o exorcizare a răului (uciderea lui Mason Flagg), Cass își va afirma și capacitatea de a face o alegere morală. Reîntors în America, el se va elibera pe de-antregul de anxietatea și sentimentul de culpă care-l torturaseră în Europa și, în ambianța colonială a Charlestonului, a unui Sud pacific, vizitator, va renăște — ca artist și ca om — din propria-i cenușă. Desigur, Cass reușește să-și refacă viața la Charleston, în timp ce Peyton nu-și poate găsi liniștea la Port Warwick deoarece, prin creație, extrage din sine forța spirituală care-l susține. Vechiul tipar sudic de viață nu mai înseamnă pentru Cass nimic; dimpotrivă, el consideră de la sine înțeleasă dispariția vechii ordini a Sudului. Dacă pe Quentin Compson Sudul nu poate să-l recupereze, ajutîndu-l să se auto-definească și să-și găsească funcția socială, Cass Kinsolving renunță singur la orice rol social, iar ceea ce-l salvează este dobîndirea unei credințe, nereligioasă ca natură, în necesitatea integrității morale, a acțiunilor juste, a iubirii pentru aproape, a abandonului presupus de actul creației. Cass este un personaj remarcabil și marea lui putere de convingere aruncă umbra nesemnificativului peste celelalte cîteva deficiențe minore țînînd de arhitectonica romanului.

Înăci în *Set This House On Fire* găsim formulări concise, dar semnificative, ale interesului constant al romanierului pentru tristă și rușinoasă realitate a vieții sudice care fusese, vreme de cîteva generații, sclavia neagră. Ceea ce-ulimea îndeosebi pe Styron era faptul că, dacă în cursul existenței ei sclavia făcuse să curgă multe lacrimi, vîrsările de sînge fuseseră mult prea puține. În 150 de ani de robie — arată scriitorul în esul *This Quiet Dust* (Această pulbere tăcută) — n-au existat decît trei încercări de revoltă a sclavilor de pe teritorii confederale. Ultima dintre ele, răzmerișia lui Nat Turner, stîrnită în 1831 în comitatul Southampton din Virginia, constituie subiectul celei de a patra cărți a lui Styron, *The Confessions of Nat Turner* (Confesiunile lui Nat Turner, 1967), încununată cu premiul Pulitzer.

Romanul folosește singurul document existent privind răscoala — o mărturisire scrisă semnată de conducătorul ei — tot restul datorîndu-se imaginației scriitorului, care și-a permis cea mai mare libertate de interpretare și confabulare pe marginea evenimentelor atestate. Rezultatul este remarcabil, deoarece, prin acest procedeu — aspru criticat de intelectualii de culoare — Styron reușește să redea o viziune comprehensivă, din interior, a instituției sclaviei și a resursorilor sale psihologice și morale, sondînd și motivația, destul de confuză și în mare parte

mistică, dar bazată pe o aspirație firească spre libertate, care a dus la rebeliunea din Southampton.

Potrivit unui tipar devenit deja caracteristic romanelor lui Styron, și de această dată, dimensiunea prezintă a narațiunii este folosită cu scopul de a-l pune pe cititor, încă din primele pagini, în fața dezordinii: în prima secțiune aflăm despre condamnarea lui Nat la moarte prin spânzurație. Restul cărții refacă întregul drum parcurs de erou, devenind o lungă privire retrospectivă, o examinare minuțioasă a personalității capului răscălel și a societății sudice din anii premergători Războiului Civil, a tuturor factorilor ce duc la vărsarea de sânge din 1831. Romanul se încheie cu execuția lui Nat.

Styron renunță la narațiunea la persoana a treia – care i-ar fi putut obiectiviza proza dar ar fi însemnat, susține el, o evaziune morală și politică – încercând să reconstituie psihologia sclavului negru pe care și la-a ales ca erou în mod direct, printr-un discurs narativ consumat la persoana întâi, cu elemente din tehnica fluxului conștiinței. Procedind astfel, el încearcă să suplinească o lipsă a literaturii Sudului – cel puțin a celei scrise de albi – care nu se apropiase niciodată cu adevărat de omul de culoare, nu-i intuise psihologia, nu trăise gândurile unui negru, cum se exprimă Styron în *This Quiet Dust*. Procedul, surprinzător pentru tema tratată, nu era lipsit de riscuri, după cum a dovedit uriașa controversă stîrnită în literele americane la apariția romanului.

Într-adevăr, indiferent de veridicitatea trăirilor lui Nat – redată într-un limbaj plastic dar ușor intelectualizat, care dublează convenția – pericolul cel mare implicat în acest procedeu este reducerea perspectivei asupra istoriei la concepția și destinul unei singure persoane, aflată într-o stare de perpetuă exaltare mistică, or, cauzele «insurjecției» din comitatul Southampton au fost fără îndoială mai complexe decât ura oarbă alimentată cu imagini de apocalips și cu răstălmăcirii ale cuvintului Domnului. Dar Styron a vrut să scrie roman, iar nu istorie; ca studiu al situației istorice date și al cauzelor răscălel, *The Confessions of Nat Turner* este un text aproape irrelevant, dar ca ficțiune creată și sondare a abuzurilor psihologiei umane este o izbîndă dintre cele mai impresionante. În acest roman, Styron abordează (după cum remarcă Philip Rahv) o temă substanțială, centrală experienței americane, încercînd să fuzioneze două puncte de vedere aparținînd la două rase diferite și să ofere astfel contemporanilor posibilitatea de a afla mai multe despre omul prins în vîrtejul unor evenimente specifice.

La mai bine de un deceniu de la publicarea *Confesiunilor* – interval în care mai spărsese liniștea o singură dată, cu piesa în *The Clap Shack* (1973) – Styron publică masivul roman *Sophie's Choice* (Dilema Sophiei, 1979), revenind în centrul atenției critice și surprinzînd din nou prin opțiunea făcută asupra subiectului. Nu avem cum să știm dacă lungul interval de tăcere (obișnuit, de altfel, în cazul în discuție) poate fi interpretat drept un indicul al perseverenței căutărilor a ineditului, dar trecerea de la un aspect minor al istoriei americane din secolul trecut la o dimensiune relativ recentă, zguduitoare prin proporțiile ei, a istoriei universale, tratată doar fragmentar și fugitiv în literatura de peste ocean, spune fără îndoială ceva despre ambianța romancierului de a deveni o conștiință sensibilă la timpul său, propulsîndu-se totodată opera, prin interesul tematic sporit, spre un nivel cosmopolit de receptare, care poate să-i asigure circulația pe toate meridianele. Privind înapoi pînă la *The Long March*, ni se pare a distinge un efort conștient al romancierului de a desprinde literatura americană de provincialism și insularitate culturală, de a o implica tranșant în marile probleme care au confruntat omenirea în secolul acesta. Într-adevăr, masiva ieșire în istorie a americanilor, începînd cu primul război mondial, solicită în mod imperios un grad elevat

de exprimare artistică, iar literatura «post-modernă» americană avea să continue, prin romanieri ca Heller, Styron, Malamud sau Wouk, începuturile mai timide ale generației anterioare (Hemingway, Cummings, Steinbeck și alții).

Încredibilul genocid imaginat și pus în practică de către fascism în anii neguroși ai războiului mondial, monstruozitatea crimei împotriva umanității întreprinsă cu metodică și calculată răceală în spatele sirmei ghimpată a lagărelor de concentrare au devenit cunoscute americanilor de rînd prin mărturiile directe și reportajele transmise de *mass media* în anii proceselor de la Nürnberg și ai reconstituirii timpurii a Europei, cînd vîlul de taină – și așa destul de străveziu – care acoperise exterminările în masă se destrămase în întregime. Dacă însă în Europa din acest material de cosmar s-au croit vreme de decenii cărți și filme de imaginație care au redat, prin mijloacele mult mai puternice ale artei, dimensiunile zguduitor umanale tragediei ce tînea de se abstractizeze, prin însăși dimensiunile ei, înapoi încredibilele coloare de cifre, publicul american a trebuit să se mulțumească mult timp cu datele seci ale statisticii, cu literatura memorialistică și cu filme sau cărți nu într-un totu desprins de retorica propagandistică sau de melodrama sentimental-facilă. Succesul serialului de televiziune *Holocaust* și al romanului cu același nume publicat în 1978 de Gerald Green a dovedit existența unui enorm rezervor de simpatie a americanului simplu pentru sursa europeană inocent sau neajutorat, evreu sau nu, prins în inexorabilele mecanisme ale politicii rasiale a celui de al Treilea Reich. Romanul lui Styron apăsător tocmai la acest mare potențial. Prin personajul Sophiei Zawistowska, ființă complexă, imprevedibilă, cu statut moral confuz și derutant, dar care a băut pînă la capăt cupa suferinței, victimele holocaustului se bucură de tratare onestă, credibilă, plină de omenie înțelegere, romanul devenind, în ultimă instanță, un comentariu moral și ontologic, centrat asupra capacității omului de a supraviețui, adeseori cu prețul unor compromisuri și umilințe ele însele mai rele decât neînțînă. Intuiția sa de romanier l-a sfătuit pe Styron să nu alegă drept protagonist pentru episoadele din Varșovia ocupată și de la Auschwitz, un caracter dîr, puternic, care i fi putut aluneca repede într-o Virtute medievală, lăsîndu-ne cu apetitul românesc nesățiat, ci, dimpotrivă, cea mai vulnerabilă dintre ființele omenesci, o văduvă tină și frumoașă, mamă a doi copii minori, dornică să-și apere și să-și salveze viața, dar neavînd ce armă să opună eficacității tehnologice a programului de exterminare. Sau neavînd, aproape, nici o armă.

Naratorul și unul dintre actorii romanului – construit, firește, pe citeva date autobiografice, – ne ducе lărași cu gîndul la Melville și la povestitorul său, Ishmael, calitatea lui cea mai importantă devenind, ca și în cazul harponierului de pe *Pequod*, aceea de m a r t o r. Modul în care ni se prezintă, cerîndu-ne să-l spunem Styron, fiorul de anticipație și neliniște cu care se îmbarcă în «călătoria» sa de descoperire și creație, capacitatea de a observa și interpreta lucrurile, revenind mereu asupra imaginilor formate pentru a le corecta în funcție de noile date obținute, angajarea sa afectivă în avaturile celorlalți, confruntarea cu diferite fațete ale realității și, în sfîrșit, supraviețuirea lui pentru a putea depune mărturie – iată tot atâtea trăsături de unire între naratorul lui Styron și Ishmael. Tot el este și elementul de racord al celor două direcții (aparent divergente) de înaintare a narațiunii: destinul Sophiei și propria devenire, ca autor, a lui Styron.

Începutul romanului, redactat într-o proză ironică ce preia tiparele scrisului memorialistic, ne introduce în culisele vieții literare din New-Yorkul imediat postbelic (sîntem în 1947), cînd Styron încerca să-și câștige trairă salarînd pentru editura McGraw-Hill și, ca orice tînar plin de nobile entuziasme, fantaza pe marginea unei lumi glorioficate a literelor, izbindu-se, în realitate, doar de aspectele

ei sordide. Prilej pentru Styron de a caricaturiza un număr de personaje minore, (dar atestate documentar) din cercurile literare americane, de la creiona sugestiv și picanț atmosfera acelor vremuri, de a da relief de anecdotă savuroasă unor întâmplări în care cititorul auzit poate recunoaște situații și personaje familiare din alte lecturi. Figurează printre acestea și modul în care a fost conceput întâiul roman al scriitorului, *Lie Down In Darkness* (este manuscrisul asupra căruia transpiră Stingo în casa Yettei Zimmermann) și atracția obsesivă pe care o exercită asupra-i răcoala lui Nat Turner; e împede că, pentru Styron, odată zămislite, și cărțile devin o realitate palpabilă-independență, putând genera din nou literatură.

Întreg romanul își asumă tonul unei rememorări — întrezărim pe alocuri, pe parcursul povestirii, un Stingo matur, mult mai sceptic și dezabusat, încălzindu-și sufletul cu aceste amintiri din tinerețe și — reface cariera tinărului venit din Sud și trăind o boemă viață cu aspirații literare la New-York. Concedat de la McGraw-Hill, Stingo se refugiază în Brooklyn (iubitul cartier al lui Wolfe !), unde închiriază o cameră într-o incredibilă casă de raport, zugrăvită în întregime în roz. Aici face cunoștință cu Sophie Zawistowska, o poloneză catolică, supraviețuitoare a lagărelor de la Auschwitz și cu iubitul ei, Nathan, un tânăr intelectual evreu. Ambianța plăcută și prietenoasă permite sevelor creației, atita vreme uitate, să se reverse cu generozitate; și Stingo face frumoase progrese la romanul său, devenind, în același timp, confidatul Sophiei (de care se îndrăgostese) și partenerul lui Nathan în câteva discuții alerte, anecdotice (prilej de a confrunta mentalitatea sudică cu realismul culturii iudeo-americane). Nathan și Sophie sînt angajați cu trup și suflet într-o pasiune devoratoare și într-o pasionată conjuncție instinctuală iar Stingo, iubindu-i pe amîndoi, încearcă să-i cunoască cît mai bine. Adevărul nu i se va dezvălui însă decît treptat, înșelîndu-l la început pe Stingo cu fațetele aparente și prin confesiuni doar pe jumătate sincere. La început, Sophie preferă să-și ascundă amănunte semnificative, pentru a apare în ochii lui Stingo drept intruchipare a suferinței inocente și a unei credințe înșelate. Ea spune o «poveste exemplară», intru totul potrivită tiparelor mitologice rezistente, revenind, mai apoi, de cîteva ori asupra ei, corectînd-o, suplimentînd-o cu amănunte, adîncindu-i aspectele grotesci abia bînuite și transformînd-o, cu încetul, într-o cutremurătoare imagine a înșirării demnității umane în universul concentraționar. Suprafața zgîrțiată a legendei lasă să se întrevadă adevăruri mai puțin comendabile, dar nu mai puțin omenești; intelectualii polonezi care împărtășesc prejudecățile rasiale ale cotoropitorilor, dar care nu-și pot cumpăra, prin asta, bunăvoința lor; persoane care nu pot concepe un sacrificiu pentru cauza generală dar care împărtășesc, ironic, soarta luptătorilor din rezistență; o populație de lagăr preocupată, firesc, de supraviețuire, patetică în eforturile ei de a dăinui; o femeie — Sophie — nevoită să-și sacrifice un copil pentru a-l salva pe celălalt (aceasta este dureroasă opțiune pe care trebuie s-o facă) și care, în schimb, vieții ei și a băiatului ei nu pregetă să se înjosească în fel și chip, oferindu-și piină și trupul. Deși abordează tematica lagărelor și a rezistenței, *Sophie's Choice* nu este o carte despre eroism, ci, ca toate celelalte romane ale lui Styron, despre aspectele multiple ale slăbiciunii omenești; cu toate că putem considera capacitatea de a îndura atîtea umilinte o formă sublimată de eroism. Sophie este un personaj complex, foarte credibil în bogăția trăirilor ei interioare, în foamea ei de viață și în patetica-i strădînuță de a se justifica și a se face înțeleasă și iubită. Întrucît nu-și poate ascunde, nici uită trecutul, toate puterile ei afective vor fi concentrate înspre justificarea păcatelor comise și răscumpărarea lor. După cum spune autorul, ea «nu se poate zvîrcoli înjăsuș pentru a scăpa de conștiința înăbușitoare că existase în viața ei o vreme cînd jucase piină la capăt un rol de

părtășă la crimă. Rolul unei obsedate, veninoase antisemite». Iubirea ei pentru Nathan, care dă romanului atita intensitate (uneori împînă piină aproape de isterie), trebuie, asadar, citită și ca o inconștientă penitență, ca un preț moral pe care Sophie îl plătește pentru a-și răscumpăra păcatul. Dubia sinucidere cu care se încheie cartea reprezintă, după părerea noastră, un final deschis interpretării — moartea este nu numai marele pacificator, unica posibilitate de împăcare a unor tendințe contradictorii, ci și o două «opțiune» a Sophiei, un fel de conradiană modalitate de redempțiune, de împăcare a sufletului cu sine însuși.

De fapt povestea de iubire dintre Sophie și Nathan, împreună cu învierea gradată a unui trecut de suferință și moarte, constituie adevărul centru de greutate al romanului. Stingo se transformă cu încetul din protagonist în observator și martor, cu un rol activ minor (acela de activizator) și propria lui poveste cade, în mod firesc, în planul al doilea. Concentrîndu-se asupra Sophiei și asupra vieții ei în lagăr, romanul aduce, implicit, în discuție, problema răului, a celui «Weltschmerz care depășește înțelegerea» în care Stingo, ajuns la capătul tristelor sale experiențe, va vedea manifestarea unei forțe ce transcend ideologiile, fiind parte constitutivă din natura contradictorie a omului. Într-o bună zi — ne spune el în final — voi scrie despre viața și moartea Sophiei, contribuind și eu prin asta la a demonstra că răul absolut nu dispare niciodată definitiv din lume.» Afirmatie întărită de următorul schimb de replici grăitor:

«— La Auschwitz, unde era Dumnezeu?

— Dar unde era omul? »

Făcînd pentru prima oară cunoștință cu moartea, cu durerea și cu sentimentul pierderii ireparabile, cu enigma adeseori inexplicabilă a comportamentului uman, Stingo invocă o lawrenceeană iubire «pentru toate lucrurile vii», nu ca pe o soluție înălbă, ci drept unica rază de speranță ce-i mai rămîne omului pentru a mai putea dăinui.

Sophie's Choice este o mare izbîndă a autorului, o imagine cutremurătoare, plină de adînci semnificații filosofice, etice sau morale, a mizeriei și suferinței umane transfigurate prin iubire. La începutul carierei sale internaționale, romanul se bucură de elogiile colegilor de breasă ai scriitorului și ale criticilor literari. Carlos Fuentes numea cartea lui Styron «unul dintre cele mai mari romane ale tuturor timpurilor», iar John Gardner vorbea despre ea ca despre un «thriller de prim ordin, cu atit mai pasionant cu cit secretele pe care le dezgropăm unul după altul sint secretele Istoriei și ale naturii umane înseși». Comentînd în *Life* (aprilie 1981) versiunea franceză publicată de «Gallimard», Christian Giudicelli conchide că romanul «are atita amploare, combină cu atita știință istorică cu experiența interioară, impune personaje atit de atașante și complexe încît cronicarul este obligat să vorbească despre el ca despre o capodoperă».

Pentru Styron — așa cum singur mărturisese — sumbra realitate a lagărelor de concentrare era un episod al istoriei contemporane ce se cerea investigat cu orice preț, un subiect cu care se simtea tentat să-și încerce puterile orice mare romancier. Supunîndu-se tentației de a-l explora și dedicînd disprezece ani efortului de a integra evenimentele într-o viziune estetică adevărată și omenește mișcătoare, el a izbucit să sporească în mod considerabil patrimoniul literaturii americane contemporane, implicînd-o și mai adînc în problemele mari ale acestui veac. *Sophie's Choice* este o carte prin care opera literară a lui William Styron își adaugă un plus de greutate, cu remarcabilă consecvență în a găsi modalități noi de diversificare tematică și de a păstra treaz interesul cititorilor pentru ceea ce acest romancier de primă mărime le va oferi în viitor.

UMANISMUL ÎN TRE REFLECȚIE ȘI ATITUDINE CIVICĂ

THOMAS MANN
ERNST BLOCH
HEINRICH MANN

Reînnoirea socială a democrației este condiția și garanția victoriei sale. Ea va crea « comunitatea poporului », care se va dovedi încă în timp de pace și, de va fi nevoie, și în război, cu mult superioară imaginii mincinoase căreia fascismul îi dă acest nume. În ea viețuiește încă de pe acum acea comunitate care este țelul oricărei politici, țel pe care aceasta trebuie să-l atingă în cele din urmă: comunitatea popoarelor.

THOMAS MANN

Spirit și democrație

... Repet: forța principală, forța de seducție propriu-zisă a ideilor și tendințelor care amenință astăzi democrația și o pun în situația de a deveni problematică este farmecul noutății lor. De asta fac fascismii caz, cu asta se fălesc; gesturile lor revoluționare, atitudinea lor tinerească, preocuparea de viitor au menirea să captiveze tineretul lumii, ceea ce ei și reușesc nu rareori, cel puțin în Europa. După părerea mea, tineretul care se lasă sedus astfel este un tineret înșelat — vreau să spun asta din capul locului. După părerea mea, viitorul revoluționar, noutatea acestor tendințe — a celor fasciste, e clar la ce mă refer — sînt pură scamatorie; există nu numai în acest punct, dar cu deosebire în el, atita minciună, încît tineretul cinstit din lumea întreagă ar trebui să se rușineze a avea a face cu așa ceva. Dealtfel, receptivitatea la mincinoasă propagandă nu e o chestiune de bătrînețe și de tinerețe și nu e nicidecum adevărată că, tocmai pentru că ar aparține altor vremuri și n-ar mai fi în stare să țină pasul, oamenii bătrîni ar fi excluși sau ar fi imuni la acest proaspăt univers numit fascism, care ar trebui lăsat în seama tineretului. Marele meu coleg din Norvegia, Knut Hamsun, de exemplu, un om foarte bătrîn, este un fascist plin de zel. El face agitație în favoarea acestui partid în propria lui țară și nu s-a dat în lături să-l dezavueze public și să-l calomnieze pe pacifistul Ossietzky, o victimă a fascismului german, cunoscută în toată lumea. Aceasta însă nu este comportarea unui moșneag cu o inimă încă deosebit de tînără, ci a unui scriitor din generația de la 1870, care s-a format decisiv ca literat sub înfrîurirea lui Dostoievski și a lui Nietzsche și care a rămas împotmolit în postura lui de apostat, de atunci, împotriva liberalismului, fără să înțeleagă despre ce e vorba de fapt astăzi și fără să observe că-și compromite genul literar prin atitudinea sa politică — așa zice mai curînd: omenescă. Pe de altă parte, trebuie să constatăm că o mare parte a tineretului din întreaga lume, din Europa și cu deosebire din America, se poate spune chiar: o parte covîrșitoare a tineretului nu vrea să știe nimic despre ceea ce poartă numele de

* Din conferința intitulată «Despre viitoarea victorie a democrației», ținută în America (1938)

idei fasciste și s-a angajat spiritualicește și chiar trupește în lupta pentru idealuri cu totul opuse. Este evident că predispoziția pentru miasma fascistă nu are nimic a face cu bătrânețea sau cu tinerețea; mai curînd, e o chestiune legată de inteligență, caracter, simț al adevărului, sentimente omenești; pe scurt, în această privință, sînt hotărîtoare însușirile ce aparțin sau nu aparțin atît bătrîneții, cît și tinereții astfel că, din acest unghi de vedere, nu se poate deduce nimic decisiv pentru viitorul revoluționar al fascismului.

Cu toate acestea, fascismul, cu propaganda lui țipător, tinerească și trururile reclamei sale, a înfățișat democrația ca îmbătrînită, învechită, depășită, răsuflată și nemaipomenit de plicticoasă, în vreme ce pe sine se prezintă ca extrem de voios, plinsind de viață și avînd viitorul asigurat, ceea ce s-ar confirma, vezi bine, prin succesele sale cunoscute de noi toți. Mare și dibaci cum e în exploatarea slăbiciunilor omenești, fascismul vine astăzi în întîmpinarea setei nepotolite de nouitate a omenirii. Ceea ce se impune este, după părerea mea, ca democrația să răspundă acestor speculații fasciste printr-o redescoperire a ei însăși, lucru care i-ar da același farmec al noutății, ba chiar unul cu mult superior celui pe care caută să-l exercite fascismul. Democrația trebuie să se lepede de tot ceea ce pare în ea de la sine înțeles și de tot ceea ce înseamnă în ea uitare de sine, pentru ca astfel, folosindu-se de situația neașteptată în care s-a văzut pusă, anume de a deveni problematică, să se înnoiască și să reîntinerască prin conștiința de sine. Este neîndoielnic că izvoarele sale vitale auxiliare, resursele ei de tinerețe nu sînt deloc negliabile; de fapt, față de ea, fanfaronada tinerească a fascismului nu e decît o simplă grimasă. Fascismul e o progenitură—o progenitură teribil de hidoasă— a epocii și-și extrage din această epocă ceea ce e tinerețe în el. Democrația este însă etern omenească, iar eternitatea implică întotdeauna o cantitate de tinerețe potențială, care nu trebuie decît să fie realizată în gînd și în simțire, pentru ca să depășească de departe orice tinerețe temporală, printr-un farmec multiplo, prin farmecul vieții, farmecul frumuseții.

Am numit democrația ceva etern omeneșc, iar adversarul ei se opune astăzi atît de victorios, fascismul, un fenomen temporal. Spunînd aceasta, nu uit desigur că și fascismul are în omeneșc rădăcini adînci și probabil indestructibile, căci esența lui este forță. Fascismul crede în forță, în constrîngerea fizică și spirituală, o practică o iubeste, o cinstește și o ridică în slăvi; pentru el, forța nu e *ultima*, ci *prima ratio*—iar noi știm că forța este un principiu tot atît de nemuritor omeneșc ca și opusul ei, ideea dreptului: este principii creator de fapte inexorabile, poate totul sau aproape totul; după ce-și supune trupurile prin frică, supune chiar și ideile, căci omul nu poate duce timp îndelungat o viață dublă; pentru a fi în armonie cu el însuși, își adaptează de nevoie ideile la comportamentul exterior pe care îl impune forța. Iată ce poate săvîrși forța. Zilnic vedem cum în fața ei dreptul pălește și piere, căci ea este materia strivitoare și, cum arată experiența, de cele mai multe ori victorioasă, în vreme ce dreptul nu e decît o idee. Dar, oricît ar suna de amar și de pesimist, acest «decît» este totuși plin de mîndrie și de cea mai nezdărnicită încredere—o încredere ce nu izvorăște dintr-un idealism nău, rupt de realitate, ci, dimpotrivă, dintr-unul ce cunoaște incomparabil mai multe despre natura și realitatea omenească decît credința semidoctă în forță. Căci natura omenească este una deosebită, diferită de celelalte prin aceea că ei este dată ideea, căreia îi este supusă și fără de care nu poate exista. Întrucît prin ea există.

Ideea este calitatea specifică și propriu-zisă umană, este ceea ce-l face pe om să fie om; pentru om, ideea reprezintă un fapt real, natural și imposibil de neglijat, astfel încît cel care—asa cum o face forța—nu ia în seamă partea de idealitate din natura umană comite eroarea cea mai grosolană și, cu timpul, cea mai nimicitoare. Însă prin cuvîntul «drept», ideea este denumită numai cu unul dintre numele

nicidecum abstracte, ci mai curînd teribile, de exemplu: libertate și adevăr. Nu știm care nume trebuie pus în frunte, care e cel mai mare, deoarece fiecare dintre ele definește ideea în totalitatea ei, iar oricare dintre ele îl poate suplini pe celălalt. Dacă spunem adevăr, spunem și libertate și dreptate; dacă vorbim despre acestea din urmă, subînțelegem și adevărul. Avem a face cu un complex indisolubil înărcat cu natură spirituală și cu o forță explozivă elementară—i se spune absolutul. Cîr omului îi este dat absolutul—fie aceasta un blestem sau o binecuvîntare. Omul are această obligație, ființa lui este orientată în acest sens; în domeniul umanului, intruparea neadevărului, a dușmăniei față de libertate și a injustiției arată atît de subaltern, atît de vrednică de dispreț, deoarece nu simte și nu înțelege legătura dintre om și absolut și nu-și dă seama de demnitatea ce decurge cu necesitate din această legătură.

Vedeți, doamnelor și domnilor, eu vreau să dau cuvîntului democrație un sens foarte larg, unul mult mai cuprinzător decît cel presupus în primul moment de timbrul pur politic al cuvîntului, căci îl leg de tot ceea ce este omeneșc în cel mai înalt grad, de idee și de absolut, îl pun în relație cu demnitatea omului, cu demnitatea lui inalienabilă și indestructibilă—și nici nu pot face altfel, de vreme ce vreau să-mi îndeplinesc dorința ce mă animă: să-mi mărturisesc încrederea în victoria finală a democrației împotriva tendințelor și puterilor ce-o amenință astăzi. Dacă nu facem altceva decît să punem în cîmpul luptei cele două sisteme politice, dintre care cel de-al doilea este în măsură să prezinte în raport de sistemul democratic o serie de avantaje practice destul de importante, este greu să ajungem la această încredere. Încrederea trebuie să se bazeze pe eternitatea omenească a democrației și pe capacitatea ei nelimitată de înnoire, pe neîmpuizabilul ei tezaur de tinerețe potențială hrănită de absolut, o tinerețe ce poate acoperi de ridicol fanfaronada dictaturii fasciste care pretinde că se află în posesia tinereții și a viitorului. Vreau să mai spun că încrederea aceasta rămîne dependentă de anumite condiții a căror realizare istorică revine democrației. Deocamdată, ceea ce mă preocupă este definiția noțiunii de democrație—iar orice definiție a democrației cantonată exclusiv în domeniul tehnicii politice se dovedește insuficientă pentru încrederea în ea. Este insuficient să definim principiul democratic ca fiind principiul majorității și să traducem textual cuvîntul democrație prin «domnia poporului», o expresie echivocă, deoarece poate însemna și domnia vulgului, ceea ce ar fi mai curînd definiția fascismului. Tot insuficient este—oricît de just ar fi—să raportăm și să explicăm ideea democrației prin ideea păcii, a dreptului unui popor liber să decidă el însuși asupra viitorului său, concomitent cu respectul față de drepturile popoarelor străine și cu garantarea deplină a constituirii unei comunități a popoarelor și a păcii. Trebuie să ținem mai sus și să ne referim la întreg. Democrația trebuie definită ca cea formă statală și socială care se inspiră mai mult decît oricare alta din sentimentul și conștiința demnității omului.

[...]

Am exagerat oare numind omul o mare taină? De unde provine el? Din natură, din natura animală, iar comportarea sa corespunde înverdat acestei origini. Dar în om natura devine conștiință, iar conștiința pare a fi aceea care nu numai că l-a făcut stăpîn peste natură—aceasta nu e decît expresia a ceva mai profund—ci a și orientat natura spre cele spirituale, a determinat-o să se întrebe, să se admire și să se judece pe sine însăși într-o făptură care îi aparține ei și totodată ordinei sale superioare. A deveni conștient înseamnă a ști ce e bine și ce e rău—ceea ce natura subumană nu știe. Natura nu este vinovată; în om, devine vinovată. Omul este căderea în păcat a naturii, dar asta nu e o cădere, ci cu siguranță o înălțare, precum conștiința e superioară nevinovăției. Ceea ce creștinismul numește «pă-

catul originar » este mai mult decît un truc al clerului, menit să-i reprime pe oameni şi să-i supună stăpînirii — este sentimentul profund al omului ca făptură spirituală că prin natura sa suferă de infirmităţi şi de o tendinţă de a greşi, mai presus de care se ridică prin spirit. Să vedem oare în aceasta o infidelitate faţă de natură? Nicidecum. Totul se conformează voinţei celei mai profunde a naturii. Cîci natura l-a creat pe om pentru propria-i spiritualizare.

Această tainică demnitate a omului vede şi venerază democraţia: ea numeşte simplu şi respectul pentru democraţie «umanitate». Mentalitatea antiumană, dictatorială de astăzi nici nu vrea să audă de «păcatul originar», adică de conştiinţa spirituală; ea consideră conştiinţa păcatului, adică spiritul, ca fiind dăunător pentru virtuţile războinice. Dictatura propovăduieşte un eroism optimist — într-o contradicţie pur şi simplu neroadă cu imensul dispreţ faţă de om, pe care concomitent îl practică. Toţi autocraţii, opresorii, înşelătorii, toţi cei ce ţin poporul în ignoranţă toţi ce tind să transforme naţiunea într-o maşină de război înconştientă, pentru ca în felul acesta să eclipseze popoarele libere care gîndesc, toţi aceştia nutresc desigur un adînc dispreţ faţă de om. E-adevărat, ei pretind că vor să redea omului onoarea ultragiată de creştinism, absolvindu-l de păcatul originar şi însuindu-i eroismul german — el poartă neconştient masca unor restituitori ai onoarei. Dacă am putea crede în cele spuse la radio, aceşti oameni «au redat onoarea» chiar în Germania. În realitate însă, ei practică un dispreţ într-adevăr grotesc faţă de om — grotesc şi prin subiectul său, grotesc şi prin gîndul la cei care-l practică: aceştia sînt de fapt cei mai vrednici de dispreţ. Nu am nimic împotriva dispreţului care vine de la o altitudine superioară, de la o mare personalitate ce depăşeşte dimensiunile omeneşti. Dar în zadar te întrebî de unde pînă unde ea, jînsnică asta totală, mizeria aceasta morală şi spirituală, ajunge să dispreţuiască. Dealtfel, este un soi de dispreţ menit să umilească şi să nimicească toate puterile omeneşti, pentru ca astfel să-i atingă ţelul. E limpede: teroarea îi doboară pe oameni, le distruge caracterul, eliberează răul din ei, face din ei ipocriţi înşăpăimîtaţi şi delatori lipsiţi de ruşine, îl face vrednic de dispreţ — de aceea şi iubesc într-alcă teroarea cei ce-i dispreţuiesc pe oameni. Plăcerea lor de a-i pîngări pe oameni este murdărie şi patologică. Mărturie îi dovezi în acest sens sînt tratamentul la care sînt supuşi evreii în Germania, lagărele de concentrare cu tot ce s-a petrecut şi încă se petrece în ele. Toate felurile de stîlpi de infamie, dezonorările, însemnele injurioase, tăierea părului, peticul galben, constrîngerea destinată să ducă la automicidarea morală, zdrobirea spiritului şi a sufletului prin tortura corporală, violarea dreptului prin forţă, încît omul, copleşit de groază ca la un sfîrşit de lume, să nu mai aibă încredere în drept, să se decida de el şi să îngenuncheze în faţa forţei — toate acestea sînt mijloace de manifestare ale acestei plăceri căreia i-am arătat prea mult respect, dacă am numi-o diavolească, deoarece ea este pur şi simplu patologică. Oare nu sînt patologice pretenţiile pe care le ridică dictatura pe acest tărîm al minciunii, al asasinării adevărului, al înşelăciunii, o înşelăciune atît de grosolană, încît recurge la forţă? Oare nu este patologică încrederea nelimitată pe care dictatura şi-o pune în îndobîtocirea şi lipsa de rezistenţă spirituală a oamenilor îndrumaţi corespunzător dorinţelor şi nevoilor ei? Există o singură voce publică — a ei. Oricare altă voce ar reduce la tăcere, nu există nici o obiecţie, nici cea mai slabă împotrivire — dictatura poate să spună ce vrea, poate să tresnească oricît îi poftesc înima cu bicul minciunii pe la urechile oamenilor — bicul de minciuni al propagandei. Democraţia, oricare ar fi părerea ei despre oameni, vrea în orice caz binele pentru ei. Ar dori să-i înalte pe oameni, să-i înveţe să gîndească şi să-i elibereze, ar vrea să înlăture caracterul de privilegiu al culturii şi să-o răspîndească în popor — într-un cuvînt, democraţia tinde spre educaţie. Educaţia este o noţiune umanistă optimistă, indi-

solubilă legată de respectul faţă de om. Noţiunea ce i se opune, o noţiune ostilă omului, trădătoare a omului este propagandă. Aceasta are drept scop să îndobîtcească, să orbească, să niveleze, «să aducă la unison» — în interesul vredniciei războinice şi, în primul rînd, pentru a menţine la putere sistemul dictatorial. Nu vreau să spun prin aceasta că nu s-ar putea face propagandă şi în spiritul educaţiei, aşadar în spirit democratic. Probabil că pînă acum democraţia a făcut prea puţin uz de propagandă în propriu-i sens, pretutindeni, ca şi în această ţară. Oricum, în mişcările dictatorialii propagandă este un instrument al dispreţului civic faţă de oameni.

Pretutindeni dăm, deci, de contradicţii — se pare că fără aşa ceva nu se poate în viaţă. Din cauza spiritului (cîci se află în bune relaţii cu spiritul, cu literatura, cu recunoaşterea psihologică a adevărului şi cu cercetarea adevărului), democraţia se contrazice pe sine arătînd o deplină înţelegere faţă de răutatea cosmică a omului şi analizînd-o critic, în vreme ce crede totuşi principal în demnitatea omului şi în posibilitatea educaţiei lui. Dictatura se contrazice pe sine, declarînd că a lichidat păcatul originar creştinesc, ca a eliberat conştiinţa omului şi că-l învaţă pe acesta eroismul nobil (ca să se bată mai bine pentru ea) — iar în acelaşi timp nimicind orice simţ al demnităţii şi transformîndu-l pe om în sclav, prin convingerea că aceasta îi e soarta, iar tot restul nu este altceva decît pălăvrăgală şi înfloritură învechite. Şi democraţia, şi dictatura se situează astfel în afara logicii. Dar care dintre cele două surori de încălcare a logicii este mai respectabilă?

Remarcabilă şi caracteristică este relaţia amicală a democraţiei cu spiritul şi cu spiritul frumos, cu literatura, ceea ce o deosebeşte radical din capul locului de dictatură, pe care adoraţia faţă de forţă o îndepărtează de spirit, o face străină de spirit, ostilă spiritului. Constatarea noastră devine cu adevărat definitorie pentru democraţie numai dacă nu interpretăm noţiunea de spirit într-un mod unilateral, izolat, abstract şi dintr-o perspectivă orgolgioasă, străină de viaţă, ci o înţelegem în sensul de spirit legat de viaţă, îndreptat spre viaţă şi spre faptă — căci numai acesta este intelectualităţii într-un sens vechi şi depăşit. Democraţia este totuna cu a gîndi, dar a gîndi în legătură cu viaţa şi cu fapta, altminteri ar fi ceva nedemocratic, iar tocmai în acest mod de a gîndi se arată democraţia nouă şi modernă. Filozoful francez Bergson a trimis unui congres de cercetători din domeniul spiritului, care s-a ținut de curînd la Paris, un mesaj în care a anunţat imperativul: «Acţionaţi ca gînditori şi gîndiţi ca nişte oameni de acţiune». Iată o deviză eminentă democraţiei. Nici un gînditor predemocratic nu reflectă la acţiune, nici la cum ar arăta o acţiune care i-ar realiza gîndirea. O caracteristică a naţiunilor nedemocratice sau nedemocrate constă în aceea că la ele se gîndeşte fără nici o relaţie cu realitatea, pur abstract, în totală izolare a spiritului de viaţă şi fără vreun interes faţă de consecinţele gîndirii asupra realităţii. Aceasta este o lipsă de pragmatism, care devine labilă şi face ca ideea să fie demîntată, iar gîndirea în genere compromisă într-un mod oribil de realitate. Goethe a spus: «Cel ce acţionează este întotdeauna lipsit de conştiinţă; conştiinţa are numai cel ce contemplă». Aceasta e adevărat, dar pentru că e adevărat trebuie ca acela care contemplă să fie conştient şi pentru cel ce acţionează — o cerinţă care poate fi îndeplinită în modul cel mai fericit cînd cel ce gîndeşte şi cel ce acţionează sînt una şi aceeaşi persoană. Pe fondatorul şi primul preşedinte al republicii cehoslovace, mort de curînd, îl numim un mare democrat. De ce? Pentru că în persoana lui s-a întrupat o relaţie nouă şi modernă între spirit şi viaţă, pentru că el a fost om de stat şi gînditor într-o legătură organică — un gînditor ca om de stat şi ca om de stat un gînditor. Cerinţa lui Platon ca statul să fie guvernat de filozofi ar fi o utopie, dacă n-ar vrea să spună altceva decît că cel ce guvernează trebuie să fie un filozof. Filozoful trebuie să fie şi un conducător —

Nazistul și inexprimabilul

Niciodată nu este ușor să scrii cuvîntul potrivit. De multe ori stai pe deplin nedumerit, încercînd să descrii lucruri trecute sau foarte noi. Dar și mai dificil este să prezîți ceva pe cît de deplorabil, pe atît de îngrozitor.

Lupta noastră împotriva nazistilor nu este dovadă suficientă pentru asta. Mai mult: ea nu poate fi dovadă, în nici un caz una îndestulătoare, ori cea hotărîtoare. Lupta noastră suferă de neputința de a stigmatiza crima nazistilor, de a i se apropia și de a o egala din punct de vedere lingvistic. Se vorbește despre tilhari, criminali, gangsteri, de regimul hitlerist pătător de sînge; toate acestea sînt prea generale. Tilhari au existat destul, pătate de sînge au fost și alte regimuri, nazistul însă nu miroase numai a sînge. Lipsindu-i cuvîntul potrivit, limbajul antifascist este amenințat de pericolul de a deveni simplu clișeu.

Ultimele zile ale lui Karl Kraus nu fuseseră cele mai bune din viața sa. Totuși, poezia mult atacată, prin care își justifică tăcerea față de iadul nazist, nu este simplă dezertare. Chiar dacă spusese despre literatura antifascistă de atunci: « Niciun cuvînt... — să zdrobească », chiar dacă autorul « Ultimelor zile ale omenirii » trebuia să recunoască: « Cuvîntul amuți cînt se nascu acea lume », acestea trec peste limitele unui defetism personal, peste defetism în sens politic. Faptul că cel mai aprig, cel mai dezghețat satiric amuțise în fața lui Hitler vrea să însemne foarte mult. Nici înainte, Kraus nu percepușe și nu notase altceva decît simple simptome; acum însă își pierse cuvîntul și în fața simptomelor. Cu altă ocazie, Kraus îl citase odată pe Shakespeare: « Altfî timp cît putem spune că acesta este lucrul cel mai rău, înseamnă că nu este așa nici pe departe »; este, oricum, un lucru exprimabil. Cu Hitler, cu sicriile ambulante, și fizionomiile acelei regim, i se pare lui Kraus, că s-ar fi ajuns la treapta inferioară a inexprimabilului; această recunoaștere este elementul pozitiv, cum s-ar zice, al poeziei de altfel discutabile. Un bărbat specialist în apocalipsa pămîntescă, se leapădă de cuvînt în fața « balaurului cu trei capete ». Ceea ce face ca limbajul uman, altă satiră cît și blestemul, să devină punct de referință istorico-obiectual, iar puterea sa de exprimare să poarte o încălătorie istorică. El conține mult din vocabularul ereditar, din elementele suprastructurii, el reprezintă partea ce poate fi transformată cel mai greu. Asta

nu pentru că nazismul ar fi fost ceva pe deplin nou, sau un fenomen împotriva căruia nu s-ar fi putut lua, din perspectiva micului burghez, măsuri de precauție. Reacția nu prezintă nimic nou, rețetele ei sînt de cel puțin patru sute de ani asemănătoare (...). În mișcarea antisemită a anilor șaptezeci descoperim deja infamia. Întreaga brutalitate a nazismului, uelțiile « sutei negre ». Dar « marea » acestei orori este nouă, lovitura de trăznet izvorînd din infamie, din dimensiunea proprie mîrșăviei. Nimic din toate acestea nu fusese înainte. Hitler ca « cel mai mare german » face să amutească limbajul moștenit. Perioadele de întunecare de pînă atunci, avuseseră loc în societăți relativ intacte, ba chiar în societăți necare de ascensiune nu se încheiasse (reacția baronilor față de războaiele țărănești). Reacția de astăzi, însă, pornește de la niște ratări, cărora nu le-a mai rămas alt sprijin decît crima și înșelătoria; nu a existat o reacție care să se fi prezentat ca « revoluție », este de neîngăduit acel revers al utopiei platonice, ca cei mai răi să conducă statul, în locul celor mai buni. Dimensiunea mîrșăviei învingătoare, iată noul, care va rămîne așa, chiar dacă nazistii nu pot oferi mult nou, și dacă inițiatorul lor, capitalul, nu fusese nici înainte prea mofturos.

De aceea dispare foarte simplu tonul dur, defăimător. El este desigur justificat, dar nimereste prea puțin esențialul la tilharii săi. Este o lovitură nu o împunsătură, el nu reprezintă un mandat de arestare, devine, în cele din urmă, indiferent. Altruismul este contrariat, atitudinea ca adevărat deconcertată față de persuasiunea care se instalează în Germania. Aceasta apăsare devreme, înarmată cu spirit sarcastic, este edificator exemplul: comisvoiajor evreu mușcă ciobănesc german I, sau și mai actualul: barcă de pe Moldova scufundă crucișător german I Bate la ochi și faptul că tipi, care seamănă derutant cu gangsterii din Chicago, joacă roluri de excelențe. Demenții își închid paznicii, președinți și incendiatori ai Reichstagului formează uniuni personale, criminali devin șefi ai poliției. Unul sau altul se apără de această lume perversă, împotriva stîrpiriilor, reprezentînd-o cît se poate de grotesc. Dar grotescul nu este suficient în cazul nazismului, predomină clătinarea mută din cap. Mai degrabă mi se pare adecvat comicul, rolul său constînd în demascarea nimicului înzornat. Puterea spiritului său constă în capacitatea de a expune rapid tot ceea ce este lamentabil și nelocul său; după care totul rămîne gol și rîzibil. Nazistul este mai mult comerciant decît erou, nu burghez ce se îndreaptă spre tăiere, la care i se adaugă extravaganța irealului și a totalei putrezișciuni. Comicul desenelor lui Georg Grosz este mai mult demască cavalerii cămășilor de noapte, și «socialiștii » cu moaca înșingărată. Comicul din romanele lui Oskar Maria Graf este mai perid, mai ales în « Sittiger », lașul, tărîmul primordial al nazismului mic-burghez. Feuchtwanger, în « Falsul Nero », a folosit în mod sistematic întreaga gamă a comicului de la minimalizare la dimensiuni reale; iată, deci, o armă. Al Treilea Reich ne oferă o bogăție de figuri de tipul lui Aristofan și Plaut; arareori fusese ocupat un teren de vînoațarie atît de bine. Dar comicul omite, vînd nevrînd, groaza ce le revine burtoșilor ce ne cîrmuiesc astăzi, înșelătorilor, escrociilor, acestor epici malefici și caracterului lor idolatric. Demoni de astăzi sînt tot atît de exagerați ca și răufăcătorii din teatru ce-și pîndesc mita, dar mita a devenit de-acum o pîrtică din teatrul universal, sau o menajerie și în fața ocupațiilor lor ei sînt pierișul. Johannes R. Becher spune despre ei: aici se văd « oameni-monștri ai acestei lumi »; faptul că acești monștri sînt întru totul jalnici, nu îi anulează. Un broscoi din pașnic este nostim, monștrii-broaste însă, cum îl numea Kubin, nu mai sînt; Don Quijote ca monoman inofensiv este comic; ca om înșelat de lucruri posibile și iată că a fost posibil. Oase de Sancho Panza, ar fi cel mai înfrîntor lucru posibil și iată că a fost posibil.

Deosebit de aproape de rău pare să ajungă limbajul măret, arzător. Cel cutremurat de nedreptate îl înțelege cel mai bine, căci îl dizolvă simțămîntele. El nu le

* Ernst Bloch: « Nazistul și inexprimabilul » (Der Nazi und das Unsägliche) în *Das Wort* (Cuvîntul) 1938, c.9, p. 110-114.

spune lucrurilor pe numele lor științific, ci pe cel moral, indicând calitatea morală, calitatea de asemeni adevărată. Chiar și prezentarea comico-satirică conține patos moral, dacă este autentică; altfel spiritul devine simplă zeflemeală. Oamenii s-au priceput dintotdeauna să spună ce au avut de suferit, și-au exprimat infernul trăit în cuvinte și asta atât de înfașibil, încât și astăzi mai putem retrăi războiul de treizeci de ani citindu-l pe Simplicissimus. Ei au găsit paralele istorice, până înapoi la răufăcătorii biblici, cel mai aprig limbaj judecătoresc l-a folosit Thomas Münzer. Patos biblic răsună încă în perioada « Sturm und Drang », în blestemele lui Schubert, în « Hotii », în « Intriga și iubire », în atacurile foarte moderne ale lui Büchner. Pamfletele lui Victor Hugo vizează condiții care, prin amestecul de crimă și ticăloșie, nu sînt străine celor de astăzi. În acest context, nici nu mai trebuiesc amintite modelele de limbaj critic, folosit de către Marx în scrierile sale polemice timpurii. Pe aproape fiecare pagină este planșat artillerie modernă și bine centrată; în măsura în care inamicul se află pe același loc, fiecare foc din 18 Brumar își mai atinge ținta. Desigur că și acest năret și înflăcărat limbaj întîmpină dificultăți cu acești inamici, de multe ori totul pare irosit. Limita, reprezentată de spaimă pentru comic, a devenit, pentru patosul moral, tot ceea ce ne degustă la nazism. Bestiile renașcentiste au fost mari domni, Richard III (cel care se apropie mai mult de crimele actuale prin hidoșenie) a fost groaznic, dar nicidecum jalnic, « Napoleon cel mic » (cel care le este și mai apropiat) fusese, oricum, un ticălos civilizât, de operetă pe-a locuri. Am mai spus: nazistul nu miroase numai a singe; formatul imens al nimicniciei îi deosebește de celelalte forte negativiste ale istoriei, el este cel care generează acea senzație amestecată de ură și scîrbă, și care ne lasă fără cuvinte. Moralitatea este un asociat deosebit de puternic, nicidecum îndeajuns de mobilizat, în lupta contra nazismului; ea face lupta mai aprigă, și luminează victoria, ba ea produce mai întîi o inventariere a groazei. Adevăratul ei inamic este mîrșăvia și nu răul; profetul nu-și revărsa furia în fața unui biet porc de cîine. Nazistul este un parvenit, el adaugă infamului ceva ce nu îi aparținuse în așa măsură înainte: tocmai răul, mîrșăvia cea mai josnică. Mirosului de singe al bestialității de pînă acum i-a lipsit mirosul sarcastic de putregai, parfumul specific de pături neaerisite, adăosul de miros de hruță. O dată cu nazistii, a început, ce e drept, o mare perioadă morală în sens negativ, se știe ce este păcatul. Incendiarul care acuză niste nevinovați pentru propria-i crimă și depune mărturie falsă — sînt fenomene prin care înțelegem că existau vremuri cînd oamenii credeau în iad. Dar aceiași exemplu este ca o iluminare: mai tot din ceea ce face nazistul, este un păcat meschin; nicidecum luciferic; însuși « eroismul » său nu este decît meschinărie față de cei slabi, curaj față de oameni nelănați, retragere în fața oricărei puteri cît de cît vizibile. Schiller scrisese odată în prologul piesei « Hotii »:

« Aceste caractere imorale trebuie să strălucească din anumite părți, trebuie chiar să cîstige prin spirit ceea ce pierd datorită inimii. În acest sens nu am făcut decît să copiez natura cuvînt cu cuvînt. Fiecare, chiar și cel mai păcătos, poartă pecetea imaginii divine și poate că cel mai mare răufăcător nici nu are un drum atît de lung de străbătut pînă la cinste, ca unul mărunț »

Nazistul, însă, nu este Karl, nici măcar Franz Moor. (...) Din acest motiv eșuează față de nazist pînă și așa numitele mijloace lingvistice — mitologice, mitologic-simbolice din « lumea răului arhetipal ». Lupta care înghită lumina, pruncușgașul Herodes, tiranul Gessler — mult din ce se concepeuse odinioară a reîncercat astăzi, dar putem oare să ne imaginăm că sfîntul națiunii în această biserică diabolică este un... pește asasinat, iar îmul ei... un șlagăr plagiat al unui club de luptători? Ca și comicul, mărețul limbaj patetic devine imprecis în fața fenomenului nazist. Chiar dacă din motive aproape contradictorii Juvenal și Suetoniu, Dante și Thomas,

Shakespeare și Schiller au creat nenumărate mijloace de exprimare a ticăloșeniei, care se vor folosite. Dar revoluționarul romantic păstrează un rest pe care nici un profet nu l-a prezis, și cu care nimeni nu făcuse concurență.

O soartă mai bună decît limbajul usturător și înflăcărat, are cel descriptiv, și mai cu seamă cel științific; căci *andlizo* care cercetează nazistul îi și demască. Spionul armatei, Hitler, banii proveniți din industrie cu care a fost crescutul « *Revoluția Germană* », speculațiile la banca din Köln și în casa imperială, vorbesc de la sine. Această salată de fapte nu trebuie pregătită special, pentru a avea gustul potrivit; ajunge să expunem condițiile în care a crescut. În măsura în care nu se rezumă la suprafețe și simple simptome, pînă și reportajul poate fi științific în felul său. Relatările din lagărele de concentrare prezentaseră, la timpul lor, o serie de realități, menționînd cel puțin realitatea inexprimabilă, fără a o epuiza, totuși. Un alt gen adecvat și lipsit de apănaje estetice deosebite, este montajul; în el se combină momente bine alese, apare un fulger, ce luminează situații întregi, John Heartfield fotografiază un vechi model de navă, înlocuiește pinzele cu cartele, pentru un, textul sună astfel: « Puterea vîntului 1917. Acum navigăm spre vremuri mărețe ». Brecht montează în noua sa piesă, « Spaima și mizeria celui de-al treilea Reich » situații antagonice, dînd astfel un caracter didactic atmosferei încărcate, meschinăriei și pericolului ațător, contradicțiilor regimului; iar legătura o face cititorul. Acestea sînt avantajele unei prezentări descriptive; patrunde în viața nazismului cu celeste de foc, cum se și cuvine. Ea se folosește și de pîrlighie, de partea care ridică totul. În acest timp, vechi mijloace puternice sînt omise, însă, de prezentarea descriptivă, chiar și de cea științifică. Pamfletul *Inversurat* a fost uitat, semnalul de alarmă al lui Munzer, furia profetului, toate grozăviile înfînte vreedată. Dificultatea are mereu același motiv: a fost posibilă prezentarea exactă a unor mari crime cu toată aureola lor, dar mijloacele lingvistice nu ajung sau nu ajung încă pînă la giganticele crîci. De aceea, literatura antifascistă de pînă acum nu va lăsa multe în urmă, din care să reiasă chiar mai tîrziu, și material pentru romane de colportaj în stil mare (Arnold Zweig făcuse deja o aluzie), dar probabil nici un tablou în ansamblu al infernului. Romanul lui Heinrich Mann, *Dar Unten* (*Susul*) n-*ea* reprezentat epoca normal-mimică în nuce, pînă la rolul scriicului Măne; mai erau vremuri bune atunci, mai existau așa zise obiecte recunosătoare. Acel pontif al cuvîntului care vrea să reprezinte în mod adevărat obiectele de astăzi, trebuie « a fie neburn și criminal ca Céline, suveran ca Tolstoi. Nazismul poate fi reprezentat doar ca învelis al marelui roman de eliberare socialistă, și nu în sine. Nici așa nazistul nu fusese crutat, de către literatură, desigur că nu, în cei cinci ani ai săi, literatura antifascistă apăsă cu multă vigoare și mereu noi aventuri din perspective sociale chiar foarte diferite. Doar: *deplina* realitate (și irealitate) a mizeriei nu era transmisă pe căile recurentă; motivele sînt de natură obiectiv-metodică. În romanul socialist de eliberare (pe care, fără îndoială, îl putem anticipa) dispar aceste motive deplorabile. Lumina revoluționară poate face vizibilă pînă și pleava de care trebuie să se ocupe. Adevărul, spune Spinoza, își este sieși simbol, și simbolul neadevărului, prin urmare și al mîrșăviei, care nu mai are nici un alt simbol uman.

Puterea cuvîntului

Presupunerea că un cuvînt și are puterea sa, că o personalitate independentă poate cîștiga influență prin nimic altceva decît prin cuvîntul ei — această idee și concepție juridică ne-a fost transmisă din antichitate. Cicero este prototipul celui care acționează cînd vorbește și cînd scrie. Care îi este menirea? De a contrapune puterilor oficiale un control particular, care încetează, datorită efectului său, să fie particular pur și simplu, de a exprima ceea ce este, și ceea ce ar trebui ascuns în dosul opacității și inexplicabilului, de a demasca jocul forțelor sociale, de a expune în fața fiecăruia figurile jucătorilor; iată-i menirea și funcția. Șarlatanii, intrigantii, existențele catilinare trebuiesc demascate, — iar ceea ce îi face, în cele din urmă, inofensivi, este cuvîntul oratorului. Acesta din urmă vorbește clar și adevărat, ei în schimb tipă sau se bîlbîie. Doar cel care vrea să fie cinstit în faptele sale, găsește limba literară.(...)

Literatura clasică a Germaniei a transformat țara din temelii. Ea a așezat, pentru mai multe secole, arta literară în fruntea celorlalte arte. Ea a făcut din limba, pe care a dus-o pe culmi neîntrecute, obiectul venerației și al ambiției. Deoarece orice recunoaștere este legată de rigurozitatea lingvistică, literatura clasică a devenit creația spiritului științific în Germania. Ba ea a creat chiar mai mult decît acest spirit, decît știința cu toate aplicațiile și urmările ei practice. Literatura clasică a insuflat marelui unui secol, secolului XIX, care, de altminteri, nu ar fi putut fi altfel decît searbăd, avid după bani. Urma să fie un secol liber și adevărat, datorită exemplor care îl deschisese. Afîindu-se mai personalități la începutul secolului, s-au succedat într-un număr nemaivăzut, oameni independenți și mindiri.

Astăzi avem de suferit în urma suprasolicităților și exceselor secolului trecut. A trait de parcă ar fi putut dăinui o mie de ani. Fusese atît inventiv cît critic; dar nu fusese înțelegător. De aceea s-a prăbușit printr-o îngrozitoare catastrofă, care generează altele noi. Această stare a lucrurilor a înlesnit, în prima treime a secolului XX, apariția multor existențe catilinare. Timp prielnic pentru prostănăci obraznici, timp prielnic pentru mincișoși grosolani, pentru dictatori sinistri, pe care nimeni, cu atît mai puțin ei înșiși, nu îi strălăguiează cu cuvîntul. Cuvîntul, însă, nu a încetat să fie ceea ce fusese dintotdeauna. Recunoașterile viitoare vor depinde la fel de

mult de rigurozitatea lingvistică. Literatura știe dinainte ce se va alege dintr-o societate, dintr-un secol, — dacă nu, nimeni nu știe.

De data aceasta ea pare să nu știe. Literatura europeană, nu numai cea germană, este una îngrădită. În Germania, ea este îngrădită forțat. În altă parte, ea își ocotește menirea sau nici nu o găsește. Literaturile se află într-o stare de nedumerire și spaimă, se fac parcă mai mici, par incoerente, — fenomene care nu prevestesc nimic bun în ceea ce este scris, se va întâmpla. A venit la mine un publicist francez de familie foarte bună, care, în ciuda originii sale burgheze — sau poate chiar de aceea — încerca să înlăture tradiționala lectură a familiei. Dorea s-o înlocuiască cu romanul social. Problema lui era că nu ar exista un astfel de roman. Mă așteptasem la una ca asta; i-am atras atenția. Franta fusese locul de naștere al romanului social; dar el a ridicat din umeri. Mi-a explicat că existau vreo trei sau patru tineri, care scriseseră fiecare cîte un roman social, deobicei unul singur; raza cafenelii lor nu ajungea mai departe. Pentru a-și impune statutul de scriitor proletari, purtau șepci în locul pălăriilor.

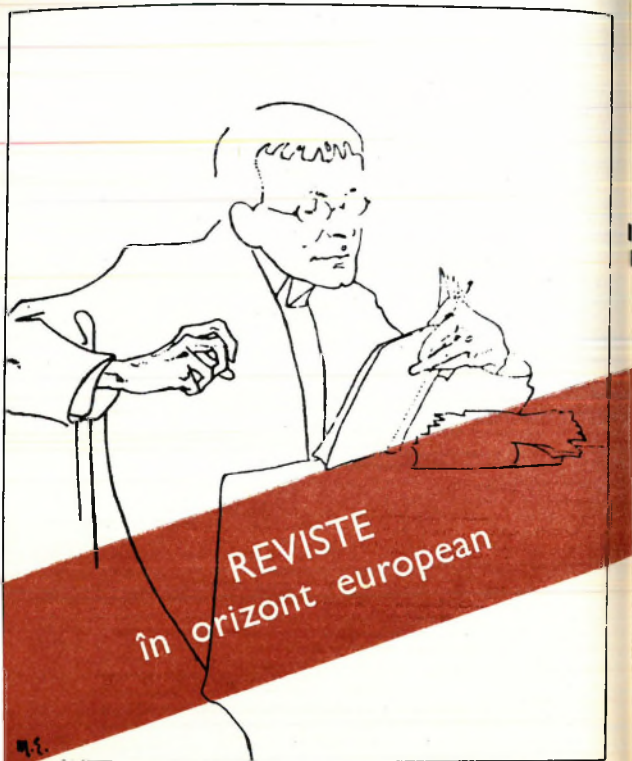
Romanul social fusese în tot decursul secolului XIX, în Franța și în altă parte, un important instrument al adevărului. Nu avuseser altul mai puternic între toate artele oratorice. Republica a treia nu ar fi supraviețuit afacerii Dreyfuss sau celorlalte primejdii, dacă nu ar fi fost apărută de acea falangă a reprezentării social-critice. Ca să se aperi bine trebuie să știi multe. Nici o societate nu poate fi cucerită pînă ce nu o cunoaștem. Revoluționarii care urmau să transforme societatea rusă, nu o cunoscuseră prin Marx, dar, în schimb, citiseră seria neîntreruptă a romanelor sociale de la Gogol pînă la Tolstoi. În timpul în care speranța muncitorilor germani fusese încă necurmată, cîndva înainte de război, bibliotecile populare își publicau cu mîndrie statistice. Participanții puteau fi văzuți antrenîndu-se; era aproape la fel de palpabil, ca activitatea unui club sportiv. Categoria muscă ajungea pînă la Zola. Cu Marx începea lupta pentru titlul de campion mondial.

Părea de sine înțeleasă ca și autorul, cît și publicul său, să accepte anumite concepții și să corespundă anumitor îndatoriri. Astăzi se întâmplă același lucru. Deosebirea constă în faptul că atunci cînd erau convinși că adevărul era destul de puternic pentru a decide soarta lumii. Astăzi, cititorii ca și autorii doresc să amîne hotărîrea și calcă pe tărîmul minciunii, care este un tărîm primejdios: te scufunzi ușor în el. Nimeni nu va rămîne în urmă — nici din aceste literaturi evazive, ale confidențelor față de o societate ce se destramă, nici din cititorii lor. Dar cîți sint cititorii acestor literaturi? Omul trebuie să citească ca să ajungă departe. De dizolvat ceva se poate dizolva și fără carte.

Societatea socialistă a viitorului își va trimite literatura în recunoaștere. Nimeni nu știe cum va arăta ea, de netăgăduit sînt drumul și metoda: «Întorcerea. la calitate», iată cum rezumă un savant ceea ce încerc aici să scot în evidență. «Cerințe riguroase, față de realizări spirituale, și o selecție înțeleaptă», mi se confirmă de către savant. Asta este tot ceea ce trebuie să facem: să învățăm mult — și să nu lăsăm pe nimeni să se apropie de noi, care nu a învățat și nu a fost verificat. Cred că fiecare, chiar cel care nu obține decît dreptul la vot în statul socialist, trebuie să fi învățat și să fi fost verificat. Cu atît mai mult li se va pretinde ofițerilor revoluției conștiința valorilor spirituale. Numai această conștiință poate rezista — după ce încetează orice fel de simț al datoriei cuvenit fiecăruia.

În românește de CARMEN PUCHIANU

¹ Heinrich Mann: «Puterea cuvîntului» în H. Mann: *Șapte zile. O carte de citire*. Zürich, ed. Europa, 1936. p. 224—232.

Karl Kraus, creatorul revistei
«Die Fackel»,
desen de von ESTERLE

Coperta primului număr al revistei, datat 1899

Nr. 917—922 FEBRUAR 1936 XXXVII JAHR

DIE FACKEL

HERAUSGEBER

KARL KRAUS

INHALT:

Der ganz große Humbug / Notizen und Glossen

Dame im Traum / Glossen und Notizen

Wichtiges von Wichtigen

(In verständlicher Sprache)

NACHDRUCK VERBOTEN

Preis dieses Heftes:

S 2'40

VERLAG „DIE FACKEL“, WIEN

III, Mariahilfer Straße 3 Telefon Nr. 5 1235

HERSCHEMT VERTEILBARLICH ANGEHEBENS BEHALT

Karl Kraus, în jurul lui 1930

Coperta ultimului număr al revistei, datat februarie 1936, cu patru luni înainte de moartea lui Karl Kraus.

ION GOIAN

DIE FACKEL

sau

JUDECATA DE APOI A UNUI SCRIITOR: KARL KRAUS

«...Karl Kraus: una dintre
cele mai puternice emoții
ale vieții mele»

FRANZ WERFEL

1. Portretul

O fotografie de la începutul acestui secol ni-l arată pe poetul și polemistul excepțional care a fost Karl Kraus sub înfățișarea unui vienez singuratic: un domn care a găsit cu cale să se fotografieze pe o bancă (poate în Prater, poate în altă parte), într-o șinută care este la jumătatea drumului între aceea a unui clerk britanic (haine negre, melon, un baston care ar putea fi și o umbrelă) și aceea a unui pastor nordic, a unui sever Brand, cu redingota strîns încheiată pînă sus, mîinile înghețate pe genunchi și privirea rece, solitar-orgolioasă. Își vine să întorcă capul, pentru a nu risca o punere la punct tăioasă din partea acestui domn (profesor universitar sau, poate, funcționar de bancă, un fel de Josef K. mai sigur de sine), care, desigur, a răsfoit de dimineață în căleneau Griensteidl *Neue Freie Presse* la cafeaua cu lapte și cornuri, citind poate ceva despre scandalurile agitativului parlament austriac, micile șantajale ale presei cotidiene, ironiile la adresa lui Bruckner și Hugo Wolf ale criticilor de felul lui Hanslick, poate ceva despre doctorul la modă Sigmund Freud.

Adevărul, însă, este că avem în față fotografia unuia dintre acei oameni pe care blîndul și suficientul burghez din capitala imperiului austro-ungar nu-i poate înțelege și tolera, pe care administrația chezaro-crăiească îi privește cu suspiciune, pe care presa coruptă îi vituperează aproape zilnic cu epitete dintre cele mai puțin decente. După el, oamenii aceștia se vor numi «die Krausianer». El însă este chiar prototipul (și, mai apoi, idolul) acestora. Este Karl Kraus, editorul revistei *Die Fackel*. Aceasta spune aproape totul, rămîne doar să vedem de ce.

2. Imperiul sau «mişcarea pendulară»

Imperiul austro-ungar nu mai este o realitate decât pe harta literaturii europene. El există în tot atâtea exemplare cîtî mari scriitori și gînditori au reușit să-i prindă una dintre proticele sale trăsături de spirit, de la Hašek la Kafka sau Musil. El este personajul principal a numeroase butade («Germania și Austria sînt două țări despărțite de o limbă comună»), anecdote (anecdota europeană de azi îi este profund îndatorată prin subiectele sale: birocrăția, stupiditatea oamenilor politici, absurdul ridicat la rangul de principiu etc.), romane satirice sau metafizice. El este, cum spunea cineva, «lumea ca satiră realizată», deși în această direcție se dovedește incomplet.

R. Musil, în «Der Mann ohne Eigenschaften» («Omul fără însușiri») numește acest imperiu *Kakanien* și-i fixează în câteva fraze traiectoria socială și politică, cu o remarcabilă luciditate. «Poate, spune Musil, fenomene de felul acesta nu sînt proprii Kakaniei, dar caracteristica acestui stat era că ele nu duceau nici la mișcări sociale și nici la revoluții, deoarece totul se petrecea aici cu timpul într-o liniștită mișcare pendulară, doar prin puterea incertitudinii conceptelor. Pînă la urmă, n-au mai rămas în Kakanien decât națiuni oprimate și o elită de opresori care se considerau nedrept ironizați și persecutați de cei oprimați. În această lume te simțea profund neliniștit...».

Un stat în care birocrăția manipulează presa și presa manipulează birocrăția, după aceeași lege a mișcării pendulare. O birocrăție pe care Schnitzler o definea ca fiind «indiferentă în fond, brutală în formă». O presă pe care Kraus o definea cu termenul generic de «journalle» (prin omofonie cu francezul «canaille» și, poate, «valetaiile», adunătură de slugi).

Între acestea, o omenire măruntă, de indivizi semnalabili prin inițiale, ca la Kafka, tiranizată, fără s-o știe, de această mișcare pendulară, al cărei merit istoric va fi acela de a fi contabilizat pentru înția oară cu destulă precizie intimitatea cea mai adîncă a ființei umane, în numele unei autorități care scapă cu desăvîrșire contractului social, prin chiar anonimul ei. «Ceea ce stîrnea milă în privința unei mulțimi ascultătoare nu este, observă Kraus într-un număr din 1912 al revistei *Die Fackel*, de a o vedea expusă primejdiei printr-o voință care îi este necunoscută, ci faptul că ea este tirată în primejdie printr-o greșală care îi rămîne necunoscută». Aceasta cu doi ani înainte de primul război mondial.

«Această Viena, rememora A. Koestler, este astăzi tot atît de departe de noi ca și continentul înghișit de ape al Atlantidei. Steele care strălucneau pe firmamentul ei s-au stins înainte de a fi fost așezate la locul lor pe hărți; cine mai știe în Apus și cine-și mai amintește în Răsărit de Karl Kraus, scriitorul satiric cel mai strălucit al limbii germane... de Peter Altenberg, un doctor Johnson al cafenelelor de la Viena, de tânărul Werfel... E greu să nu te lași pradă amintirii nopților de vară, să rezizi unei întrevederi între patru ochi cu fermecătoarele fantome ale Vienei... festival permanent, ultimele focuri de artificii înainte ca orologiu să fi bătut de douăsprezece ori și ca ora închiderii să fi sosit pentru Europa...». Viena, la 1900, în versiunea nostalgică a lui A. Koestler.

3. Presa burgeză și «Presa revolver»

«Presa a devorat literatura»

KARL KRAUS

În 1899 apare primul număr din *Die Fackel*. Dar ce citea cetățeanul Vienei în preajma acestei date, care rămîne memorabilă în istoria presei și a literaturii austriece?

Neue Freie Presse, în primul rînd (fostul *Die Presse*, fondat de August Zang), ziar de circulație europeană. «Fără *N.f. Presse*, susține Gautsch, nu se poate guverna Austria». *Die christliche Volkspresse* este lectura preferată a catolicilor. Germanii citeau *Die deutsche Zeitung* și *Deutsches Volksblatt*, în vreme ce alții preferă independentul ziar *Neues Wiener Tagblatt*. Împotriva corupției militează *Die Zeit*, și mai mult sau mai puțin, și altele.

Dar presa de șantaj și scandal, e, totuși, înfloritoare. *Extrablatt*, de pildă, interesat de crime, furturi, scandaluri mondene, adevărat «instrument de răscolit gunoilor», cum îl va numi Kraus. Incontestabil patron al presei șantajiste, «Revolverpresse», Moritz Gottlieb Saphir se bucură de faima de a fi primul care ar fi acceptat bani pentru a nu scrie un articol (Caroline Kohn, «Karl Kraus», Didier, 1962).

Păcatele acestei presei sînt mari, dacă este să-l ascultăm pe Kraus. În politică, servilismul, lipsa de principii și de curaj; indiferența, în fond, față de opinia publică pe care ea, presa, este chemată să o reprezinte. Deducutul acestei atitudini, corupția. În materie culturală, fapt poate mai condamnabil încă, negarea adevăratelor valori contemporane și susținerea printr-o publicitate consecventă a scriitorilor și artiștilor de minimă valoare. Un poem-folleton crud, adevărată specialitate a lui Kraus, intitulat «Tortura în Austria» enumeră păcatele criticii muzicale din presa austriacă:

«Judecătorul suprem întreabă:

Hugo Wolf, recunoști că nu te-ai lepădat de Richard Wagner?

Hugo Wolf se zbate, spumegă și compune.

.....

Și Hugo Wolf este acum bun pentru anunțuri mortuare —

A murit deoarece a compus pe versurile lui Goethe și ale lui Mörke.

Dacă ar fi creat melodii pentru poemele lui Rudolf

Lothar, numele său n-ar fi încetat să figureze în coloanele cotidianelor. Ar fi fost numit, de două ori pe zi, «nemuritorul nostru Hugo Wolf». I-s-ar fi luat interviuri, ca oricărui bun croitor sau pălărier».

(*Die Fackel*, nr. 131/1903)

În fine, poate că reproșul cel mai mare pe care îl adresează acestei presei Karl Kraus este acela de a fi degradat limba germană. Senzația cititorului este că pe Kraus nu-l supără atît conținutul, cît forma ngramatică a gîndirii ziaristice. O expresie concentrată a punctului său de vedere ar fi, poate, aforismul krausian care sună astfel: «Ceea ce trăiește prin subiect, moare cu subiectul. Ceea ce trăiește în limbaj, trăiește cu (și cît) limbajul» (reportajul jurnalistice, fie și cu pretenție de literatură — folietonistica precins literară se practică cu o oarecare intensitate — nu poate și nu trebuie să înlocuiască literatura. Sau, de pe aceeași pagină (*Die Fackel*, nr. 329-30/1910), lată altă formulare a «sofismului jurnalistice». «Dacă un individ pălăvrăgește pe tema eternității, n-ar trebui oare să ne intereseze ce spune atîta timp cît durează această eternitate? Din acest sofism trăiește jurnalistica. Ea dispune întotdeauna de marile teme și, în miinile sale, eternitatea

poate deveni o chestiune la ordinea zilei; dar ea trebuie să se demodeze de îndată». Istoria folietonului literar începe, pentru Kraus, cu Heine; labilitatea intelectuală a poetului care a scris *Romanzo* îl supără («Kein Charakter, aber ein Talent»); Heine «justifică formarea cuvîntului «cosmopolit», în care cosmosul se împacă cu politicul» (*ibid.*).

Kraus este, lucrul s-a observat, una dintre victimele cele mai ilustre ale presei de după Kierkegaard; poate că această confruntare de destin i-a atras atenția mai insistent asupra gânditorului danez, pe care îl citează în mai multe rânduri. Spusele acestuia din urmă: «Un om izolat nu-și poate ajuta epoca; el poate doar să-i atragă atenția că ea merge spre dezastru» trebuie să-i fi stat cîteodată în fața ochilor, spre meditație.

Dar Kierkegaard mai are o frază semnificativă: «Ziarul se va distinge de puterea politică în primul rînd prin scoaterea din circulație a idealurilor pe care aceasta le-a mîrdărit». Aici începe istoria polemică a revistei «Die Fackel».

4. Traectoria unei reviste.

DIE FACKEL pînă la războiul mondial

«Așa arată tot ce scrie Kraus: o tăcere inversă...»

WALTER BENJAMIN

Karl Kraus nu era, poate, omul cel mai nimerit pentru a scoate o revistă. De aceea a tipărit *Die Fackel*, o revistă dintre cele mai neobișnuite, de la formă sau periodicitate la conținut.

Născut la 28 aprilie 1874 în Boemia, ca fiu al înstăritului burghez Jacob Kraus (în casa căruia petrece o noapte însoși Bismarck, distanțat prînt-cancelar), Karl Kraus descoperă la vîrsta primei copilării o Viena aglomerată și barocă, în care aproape totul îl sperie. Student în drept, apoi în filosofie și germanistică, scrie (teatru și eseuri) și inaugurează obiceiul lecturii publice din opera sa și a altora (de pildă, «Testorii» lui Hauptmann, piesă privită atunci ca subversivă). Își atrage, publicînd în *Wiener Rundschau* din 15 noiembrie 1896 esul «Die demolierte Literatur», o subită notorietate. Acest prim examen public la care se supune genul său satiric îl încurajează în ideea sa de a publica *Die Fackel*, apariție pe care o pregătește în 1898.

La 1 aprilie 1899 apare primul caiet al revistei. Pe copertă se află două măști de satiri (semn al programului esențial al revistei), dar și o imensă făclie care luminează siluetele unor edificii din fundal, în care putem recunoaște ceva din stilul arhitectonic vienez. Un subtilu precizează că revista «va apare de trei ori pe lună», cu modificarea, după alte cîteva numere, «de două sau trei ori pe lună». Începînd, însă, cu numărul 166, va apare «cu periodicitate liberă» (mai precis, liberă de obligațiile periodicității).

Apariția revistei va fi de îndată înregistrată de publicul vienez. Oricît exagerare va fi în aceste amintiri ale lui R. Scheu (unul dintre prietenii lui Kraus),

modul curajos al revistei este receptat ca un eveniment: «Niciodată capitala nu văzuse o zi ca aceea! Peste tot foșnet de hirtie, șoșotei, surșurii, tresăriri uluite! Pe străzi, în parcuri, în tramvai — peste tot oamenii erau culundați în lectura micului caiet cu scoarțe de un roșu aprins. Era o adevărată nebunie!» (apud C. Kohn, op. cit.).

Primul tiraj epuizat, revista va trebui să fie reimpresată în mai multe mii de exemplare. Cu reputația consolidată de acest succes, mai degrabă neașteptat, Kraus va face din *Die Fackel* o revistă comparabilă cu spirituala *La Lanterne* a lui Henri de Rochefort, dar cu un program infinit mai serios. Observația că, mai ales după numărul 138, de la care Kraus redactează singur revista, *Die Fackel* poate fi considerată un fel de jurnal personal al editorului, un trebuie să ne facă să credem că ea este doar un fel de oglindă a stării de spirit a polemistului. Aceasta pentru mai multe motive.

Primul este curajul, singular la acea vreme, de a-și asuma dificila poziție morală a unui judecător, dacă nu imparțial, totuși imposibil de manipulat într-un sistem al corupției care, așa cum am văzut, se generalizează. Aceasta este concepul krausian al «omului privat». Același Kierkegaard, urmărit cu îndirjire de *Corsarul*, observă, anticipînd întruclivă pe Kraus: «Cu apariția ziarului, ceea ce ține de domeniul public și ceea ce este un domeniu privat se anulează într-o pălăvrăgeală public-privată». Secretul autorității stă în dialectica angajării personale și a obiectivității morale. «Niciodată», arată W. Benjamin într-un substanțial studiu publicat în numărul din *L'Herne* (nr. 28) închinat lui Kraus, niciodată Kraus nu a susținut o argumentație fără a se angaja cu întreaga sa ființă. El încarnează astfel secretul autorității: a nu decepționa niciodată. Autoritatea nu are alt sfîrșit: ea moare sau decepționează». Această angajare nu exclude, dimpotrivă chiar, ironia care se desolidarizează de orice sablon de gîndire, de orice imperfecțiune existențială, de ceea ce Bacon a numit «idoli».

Însă Kraus vine prea tîrziu spre a fi un raționalist. Un anumit scepticism, înăscut, dar și educat în mediul vienez, îl face să transfere principiul autorității din domeniul rațiunii logice în cel gramatical.

Un alt aspect remarcabil al programului krausian, în special în prima perioadă a revistei *Die Fackel*, este gestul de a nu ratifica niciodată sentințele opiniei jurnalistice fără un moment de reflecție personală; ca un alt Voltaire, el începe prin a presupune un nou Calas în spatele fiecărei condamnări pronunțate de «opinia publică» (întînsă pe patul procusian al frazeologiei ziaristice). Iată, spicuite aproape la întîmplare, cîteva exemple. Judecătorul Feigl condamnă la închisoare pe viotul un tînar care este dovedit vinovat de a fi furat o poeză. Kraus obține comutarea pedepsei la 12 ani închisoare (de drept că acest Jean Valjean vienez va muri peste cîteva ani, datorită regimului penitenciar). «Tod und Tango» («Moarte și tango») este titlul unui alt articol al lui Kraus, în care acesta protestează împotriva falsei clemencie a juraților: el achită pe un dansator de tango din societatea distinsă vieneză, care își asasează tînașă soție, declarîndu-se apoi atins de o maladie psihică (Freud are ecouri în lumea justiției). Cu titlul «Ehrenkreuz» («Medalia de onoare»), *Die Fackel* publică o relatare care seamănă puțin cu o întîmplare relatată de Hašek: o prostituată primește, în locul cuvenitei taxe bănești, o medalie de război, pe care și-o pune cu înocență în piept, ca pe o bijuterie. Este arestată și condamnă la închisoare.

O atitudine semnificativă va avea Kraus în cazul, foarte comentat la începutul secolului, al «celor două Louise» (Louise de Coburg și Louise, prințesă de Saxa), care a declanșat o foarte cunoscută polemică între Kraus și Maximilian von Harden, editorul revistei *Die Zukunft*, celebru scriitor și publicist vienez. Cele două femei,

¹ Kraus utilizează aceste fragmente ca epigraf la drama sa «Invincibili» (1928)

victime ale unei anumite frenetizii erotice a începutului de secol, ale moravurilor libere din lumea aristocratică (Proust ne-a oferit, în această privință, o bogată documentație), își părăsesc soții — cu tot scandalul public — pentru a urma doi aventurieri oarecare. De unde, satisfacție a preslei de scandal. Kraus găsește ușor acest mod de a vedea lucrurile: după el, presa și opinia publică sînt vinovate de a fi căutat un motiv de satisfacere a unei crude curiozități în nefericirea celor două femei. Dar mai mult decît orice îl indignează faptul că un om cu autoritatea literară a lui von Harden face jocul unei asemenea prese. De unde, ironii ca faimosul «Hardenlexikon» sau «vocabularyl limbii desperato», în care Kraus traduce limba prolixă a editorului lui Die Zukunft într-un limbaj simplu, cu un efect umoristic irezistibil («Sich mit freudiger Hand aus dem Sonnenbezirk jäten — a se plivi din raza soarelui cu o mină ucigășă», zice von Harden — și Kraus traduce: «sich umbringen», «a se sinucide»).

Unele farse puse la cale de Kraus și prietenii săi împotriva marii prese au rămas proverbiale, ca acele «Grubenhund», care a intrat în lexicoanele germane cu sensul de «farsă» (un prieten al lui Karl Kraus scrie la *Neue freie Presse* o relatare, din care reiese că, la o mină, un «Grubenhund» (Hund, în germană — «cîine») dădea mari semne de neliniște în preajma unui cutremur de pămînt, semnalizînd prin lătrat primejdia. Însă «Grubenhund» înseamnă în limbaj minier «vagonet», de unde concluzia că presa publică lucrări despre care nu are habar).

Prin urmare, avea dreptate Walter Benjamin să afirme, încă din 1931, că editorul lui *Die Fackel* «incognito, ca Harun al Rasid, hoinărește noaptea printre construcțiile lingvistice ale ziarelor, și, în spatele fațadei rigide a frazeologiei, spionează interiorul, descoperind orgiile «magiei negre» (aluzie la esul lui Kraus «Unter-gang der Welt durch schwarze Magie — n.n.), violul, martiriul cuvintelor».

Pe de altă parte, Karl Kraus este mai mult decît o autoritate morală: este o personalitate cu influență în cercurile literare și artistice. El unește prin sine în *Die Fackel* curente artistice, descoperă poezii, fascinează gînditori. Începînd cu anul 1904—1905, *Die Fackel* devine o revistă tot mai preocupată de literatură și artă. O explicație este și evoluția vieții culturale din Viena.

La sfîrșitul secolului, literatura vieneză capătă, cu mare repezițiune, un colorit impresionant; naturalismul german nu este deloc în spiritul culturii Vienei, și, dealtfel, impresionismul este pregătit și prin senzualismul intelectualist al școlii filosofice a lui Mach. F. Dörmann și L. von Andreas sînt reprezentanții decadentismului autohton în poezie; mai ales St. Zweig, în primele opere, exprimă în proză o stare de spirit și sentiment (*Stimmung*) asemănătoare. Pe această cale, creațiile unor Hofmannsthal și Rilke vor oferi Venei literare o personalitate europeană. Toți aceștia, împreună cu Bahr și Schnitzler, dau greutate grupului *Jung-Wien*, care se întîlneste la cafeneaua Griensteidl. Expresioniștii, Ehrenstein, Hauer, Viertel, sînt deocamdată puținți și disconsiderați de marea presă (și, prin urmare, simpatizați de Kraus; ulterior, acești Neutöner («cîușători de noi tonuri») — vor găsi accente polemice, adverse, în *Die Fackel*: dar, atunci, expresionismul va fi o modă).

Revista *Der Brenner*, editată de Ficker, stringe în jurul ei mai mulți filosofi de valoare (F. Ebner, Th. Haecker și Wittgenstein, încă nepublicat). Prin Kraus și Ficker, Wittgenstein intră în circulație, de care se va folosi Georg Trakl.

Alban Berg și Arnold Schönberg sînt printre cei care caută noi modalități de expresie muzicală, în atmosfera de blam evanșianism al esteticii muzicale reprezentate de Eduard Hanslick, autorul unei lucrări «Despre frumusețea muzicală», foarte tradusă în diverse limbi europene.

Arhitectul Adolf Loos (cel care va profesa mai tîrziu o admirație supralativă pentru Kraus, pînă la a declara: «Între-o zi, omenirea își va datora supraviețuirea lui Karl Kraus») duce o polemică aspră în *Die Fackel* și în alte ziare împotriva «artei ornamentului» (prin care arta devine un auxiliar al producției industriale).

Chiar singularitativul Weininger, care se va sinucide în 1903, și mizantropul Strindberg, cel care va trimite la *Die Fackel* un necrolog al lui Weininger, sînt printre prietenii lui Kraus. În a cărui revistă vor mai apărea opere ale lui F. Mehring, Detlev von Liliencron, Richard Dehmelt, F. Lasker-Schüler, F. Werfel (în această primă perioadă a activității sale).

Cu toate acestea, cu tot meritul (incontestabil, de altfel) de a fi susținut și publicat asemenea nume și altele, *Die Fackel* nu este o revistă de grup, nici una de generație. Ea este, între scoarțele roșii ale unui caiet de 30—50 de pagini, o judecată asupra epocii, un act cultural *sui generis*², ceva între jurnalul intim și scrisoarea deschisă. De aceea, polemica de la *Die Fackel* are născutură aerul acela de *querelle en famille*, cu care se înrudește aproape orice polemică de presă. Versul lui Kraus, «Im Anfang war die Presse und dann erschien die Welt», ironia acestei cosmogonii moderne după *Die Fackel*, ne va spune despre ce este vorba. Este imposibilitatea de a accepta o civilizație a adjectivelor care se instituie insidios, luînd locul unei culturi a substantivelor: o civilizație care produce și selectează acel gen de «observator care prezintă cu o recoltă bogată de adjective entuziaște ceea ce natura refuză să-i destăinuie în substantive» (*Die Fackel*, nr. 329—30). De aici practica de a pune pe două coloane articole despre același subiect, de aici obiceiul lui Kraus de a adnota cu un titlu ironic un întreg articol bombastic.

Dar civilizația adjectivelor va face pași repezi către un fel de perfecțiune în supraditate, cu ocazia războiului mondial.

5. Traectoria unei reviste. De la război la epoca hitleristă (1914-1936)

La 28 iulie 1914, prin declarația de război a Austriei către Serbia, începe primul război mondial. După caietul lui *Die Fackel* cu numerele 401—403, care apare în iulie 1914, Kraus și revista sa tac pînă în luna decembrie. În decembrie apare numărul 404, conținînd în exclusivitate esul lui Kraus intitulat «In dieser grossen Zeit», tulburător manifest al unui intelectual în dezacord cu războiul. În fraza cu care textul se încheie, Kraus își exprimă, ironic, speranța că epoca nu va fi artă de mare încălțare și să nu-i poată sterge, cîndva, amintirea.

Aceasta este însăși esența pacifismului krausian. De loc impresionat de declamațiile bioului de presă care funcționa ca un fel de stat major în domeniul propagandei războinice, Kraus nu pierde nici un prilej de a ironiza credința în «măreția» epocii unui război în care vede doar o «aventură tehnoromantică» (mai 1918), o alianță

² Acest act cultural pare a fi fost fără urmări și în spațiul culturii românești. Nu-i imposibil ca N. D. Cocea să se fi gîndit la revista vieneză atunci cînd și-a botezat propria revistă «Facla» (aceasta apare la 13 martie 1910 și se va publica, cu unele întreruperi, pînă în 1916). Programul revistei, anunțat într-un editorial tipărit în primul număr, pare a fi congener cu antijurnalismul lui Kraus: «Nu-i o simplă împlinire faptul că *Facla* apare într-un moment cînd pretendenții se protestează împotriva marelui număr de reviste care copleșesc piața literară (...). Istorice mai toate, din mici ambiții literare, din interesele înguste și egoiste ale unei caste sau coterii politice, existența lor nu poate fi decît precară și brivă pe care o trag în sulfucul mulțimilor, vremeală și superficială».

Între «romantismul războinic» stimulată prin comunicate de presă false și precizia unei tehnici care devine doar o altă față a barbariei, lată un caz tipic. La 23 septembrie 1916, ziarul vienez anunțau scufundarea de către un submarin german a unei nave de transport inamic, încheind cu următoarea propoziție: «Vasul dușman a fost înghițit de valuri în 43 de secunde». *Die Fackel* reia știrea, sub titlul ironic: «Cu ceasul în mână» comentând: «este înfruntarea tehnicii cu moartea». Într-un poem cu acest pretext, va comenta ideea că speranța, fie și irațională în fața acestei tehnici inumane, este singurul bun care rămâne umanității.

Confiscările se înmulțesc, Kraus petrece zile întregi așteptând audiențele la biroul cenzurii. Prietenii săi Franz Grüner și Franz Janowitz sînt uciși pe front. La începutul anului 1918 se deschide împotriva lui Kraus, suspectat de «pacifism» (lucrul era evident!), o anchetă judiciară. Imperiul este înfrînt și în noiembrie 1918 este proclamată republica.

În tot acest timp, Kraus a lucrat asiduu la tragedia sa «Die letzten Tage der Menschheit» («Ultimele zile ale omenirii»), publicată în caiete speciale ale revistei, Interesul lui Kraus pentru problematica socială pare a fi crescut cu scrierea actelor piesei, culminînd cu monologul din actul V al «cîrciorului», cel care acuză «tragedia care devine farsă» a războiului, uniforma care marchează cu o infamie de neșters demnitatea umană: «Nu v-ați dat oare seama că cel mai mărunț dintre ordinele voastre, cea mai nelăsămătușă măsură a demenei voastre războinice — ca, de pildă, stupiditatea serviciilor voastre de siguranță, serviciilor voastre de eliberare a permiselor, de siguranță a teritoriului, de autorizare a tranzitului între front și spatele frontului care strîngeau totul în mîngina controalelor militare de tot felul, contrazicîndu-se unele pe altele, dezorganizînd viața cu totul — n-ați înțeles care că toate acestea vor marca printr-o infamie de neșters demnitatea omului? N-ați înțeles oare că vîrînd pe toți oamenii într-o uniformă îi condamnați să salute o viață întreagă militărească? Și nu v-ați dat seama că acest gest va deveni într-o zi un semn care exprimă îndoiiala asupra bunului simț al aproapelui!»

Ne reîntorcem la punctul de plecare, la obsesia lui Kraus: la originea coruperii a înșăși demnității umane stă presa. «Presa este cea care, doar ea, a corupt lumea prin slăbiciunea ei. Nu, nu pentru că ar fi pus în mișcare ea înșăși mecanismul ucigas, ci pentru că ea a golit în așa măsură inimile noastre încît nu ne mai putem imagina ce înseamnă războiul...»

Tonul devine profetic: ca în tradiția vetero-testamentară, animalul monstruos (simbolizînd aici pe Wilhelm al II-lea) anunță apocalipsa. Tonul este al lui Ieremia (Kraus este din rasa profetului tragic): «El trece în goană pe străzi. Mустаța sa apare de la nord la sud și de la sud la nord... Și l-am văzut pe acest animal cu zece coarne și șapte capete, cu gura de leu... Și ne-am prăbușit din cauza lui și a tiriei din Babilon (evident, presa — n.n.) care, în toate limbile lumii, ne spune că sîntem dușmani între noi și că războiul este necesar.»

Perioada de după război înseamnă alte polemici. Cu Alfred Kerr, ziarist berlinez convertit repede de la belicismul cel mai violent la pacifism, în numele cărei idei face turnee de conferințe în Anglia, SUA, Franța (Kerr atacase pe Brecht), în 1919. Cu reclama turistică în care locurile unor celebre masacre din timpul războiului (Verdun, de pildă) devin ținta unor profitabile excursii (Kraus le va numi «călătorii, în grup organizat, în infern»). Cu Bekessy și presa cîmpănată (1924—25). Cu Hofmannsthal și Reinhardt cu prilejul unor spectacole corupute la Salzburg, unde catedrala este utilizată ca decor de teatru (ceea ce îi pare lui Kraus a fi o impietate). Cu Schober, prefect al Vienei, polemică transformată într-un adevărat război de presă. Cu acest prilej, Kraus face să fie lîpîte pe ziduri manifeste cu următorul conținut: «Către prefectul poliției. Vă somez să demisionați,

Karl Kraus». Cu Brecht, căruia i se pare că acceptarea de către Kraus a cancelarului Dolfuss (în realitate, editorul lui *Die Fackel* vedea în acesta un om capabil de a evita amenințarea fascistă) reprezintă o trădare a social-democrației; același Brecht vede în poemul în zece versuri publicat de Kraus în *Die Fackel* (nr. 888), însă, o clară luare de poziție împotriva dictaturii și a național-socialismului: «Atunci când omul cel elocvent și-a cerut iertare Pentru că nu poate vorbi / Tăcerea însăși a compăruit în fața tribunalului / Și-a scos masca / Și a spus: depun mărturie!»

O anumită nepotrivire în datele de apariție a agravat polemica: La anumite remarci acide ale lui Kraus, Brecht răspunde printr-un alt poem: «Căderea rapidă a bravului ignorant»:

«Cînd l-am scuzat pe omul elocvent pentru tăcerea sa / între redactarea poemului care-l laudă și apariția lui / A trecut ceva timp. Și atunci a vorbit / Dar el a adus mărturie împotriva celor care au fost amușiți / A condamnat pe cei condamnați la moarte / A glorificat pe asasinii și a învinovățit pe asasinați».

Evident, suspiciunile lui Brecht erau mult exagerate. În iulie 1934, va apare un caiet din *Die Fackel*, conținînd esul explicativ «Warum die Fackel nicht erscheint» («De ce nu apare *Die Fackel*»), în care «Kraus îi lasă pe cititor să arunce o privire în mecanismul autocenzurii sale» (Caroline Kohn). Acesta este un fragment din opera postumă (apărută abia în 1952) «Die dritte Walpurgisnacht» («A treia noapte de Walpurgii»), al cărei început a iritat nu puțini comentatori, prin această frază: «Despre Hitler n-am nimic de spus». În realitate, cuvîntul de «lașitate» a fost aruncat cu prea multă grabă la adresa lui Kraus; lucrul este evident pentru oricine citește «Warum die Fackel nicht erscheint», care subliniază — ca întotdeauna, printr-o analiză care derivă dintr-o sociologie a limbii — caracterul subotminal al nazismului. Observînd exprimările barbare, incultura presei național-socialiste («Vergess nicht, dass du ein Deutscher bist»), Kraus descoperă — în spiritul lui Orwell — formații acronimice grotesci, ca acele (de tristă celebritate) S.A. și S.S. împotriva cărora, observă ironic Kraus, «ar trebui un S.O.S., care să răsună pînă în SUA...» Dar o anume descurajare (lucidă) îl face să afirme că magia spirituală a cuvîntului este neputincioasă în fața ceea ce se numește acum «spiritul S.A.» sau «spiritul S.S.».

Aici, metoda lui Kraus de a împinge sociologia limbajului pînă la ultimele consecințele filosofice și politice, de a trece de la «refuzul frazeologiei» la «diagnosticele situații prin analiza frazeologiei» (Paul Schick) își găsește o bună expresie. Acest program a dat o neobișnuită coerență întregii sale existențe.

6. În intimitatea limbajului

«... la adăpostul sigur al limbii»

KARL KRAUS

Preocuparea, am putea spune chiar anxioasă, în privința semnificațiilor și, mai ales, a limitelor limbajului este o constantă a culturii vieneze moderne. Dacă Wittgenstein și cercul de la Viena au făcut-o extrem de cunoscută în lumea filosofică, nu e mai puțin adevărat că, încă în 1902, într-o fectivă scrisoare adresată de «lordul Chandos către lordul cancelar Bacon», Hofmannsthal a deschis problema «crizei lingvistice» în literatura modernă. Această temă avea să cunoască, mai ales în lumea

o formulare paradoxală: « Goethe nu este doar un om bun și mare, ci o civilizație, Goethe este, în istoria germanilor, un eveniment fortuit, fără urmări ».

Cu un asemenea ton grav s-a încheiat apariția revistei *Die Fackel*, odată cu moartea editorului său. În februarie 1936 apare caietul cu numerele 917—922. Victimă a unui banal accident de circulație, Kraus va muri la 12 iulie 1936. Moartea sa are ceva simbolic prin această fatalitate a accidentului, a neprevăzutului: este moartea unui erou, a unui Ahile care își lasă o clipă călcâiul descoperit.

S-ar putea vorbi mult, dintr-un punct de vedere psihanalitic, despre distanța între scrisorile intime ale lui Kraus — de pildă, corespondența cu Sidonie Nädberny, care ne amintește bine, prin rolul ei în viața scriitorului, de Regine Olsen și relația ei cu Kierkegaard. Există în scrisorile acestea o pasionalitate excesivă, un joc adolescentin cu vorbele mari, o lipsă de spirit critic, în fine, care ar fi făcut curios pe un Freud (în treacăt fie spus, acesta îl cunoaște și corespundează cu Kraus).

Din păcate, nu ne putem ocupa aici de toate laturile acestei personalități de o rară profunzime care a fost Karl Kraus, editorul revistei *Die Fackel*.

A fost acesta un scriitor care și-a depășit vremea, atît prin conținutul activității sale, cit și prin o anumită latură vizionară. S-a spus despre el că a fost « un mistic al limbii »; în anumite părți ale operei sale, comparația cu, de pildă, un Juan de la Cruz, cel care vorbea de inefabilul « no sé qué », este posibilă. Așa cum acesta și alți mistici au scos efecte nebănuite din contradicțiile lingvistice, Kraus a fost un virtuoz al limbii privite de sus, dintr-o perspectivă logică și semantică care depășește uzul comun.

A fost, în fine, scriitorul care, operînd cu un decupaj jurnalistic al realității, a putut să depășească percepția cotidiană prin manevrarea acelei tehnici pe care am numit-o (în lipsa altui termen) « a colofonului ». Într-adevăr, tipografia Renașterii a aplicat această modalitate de adnotare laterală, ceea ce se numește în limbajul specialității colofon, prin care s-a putut separa esențialul din curgerea discursului tipărit. Pierdută, în bună măsură, mai târziu, tehnica aceasta a devenit în *Die Fackel* nu numai mijlocul cel mai sigur de a evita Scylla și Charybda cenzurii, dar și o metodă de a restitui epocii esențialul ei, conținutul latent, cum ar fi spus Freud, inconștientul ei colectiv, refuzările și miturile ei. Musil are, deci, dreptate: « Există lucruri împotriva cărora nu se poate lupta, pentru că sînt prea durabile, pentru că sînt prea importante, fără început și sfîrșit: Karl Kraus și psihanaliza ».

Karl-Kraus-Porträt von Kokoschka (1912)
„Eine kranke Zeit wecken“

Portret al lui Karl Kraus, de Oskar Kokoschka

KARL KRAUS POEME

POEMUL ÎN ZECE VERSURI (SĂ NU ÎNTREBI...)

Să nu întrebi poetul azi ce face,
sint ca și mut;
nu-ți spun acum de ce-am tăcut,
Toți tac, cu zgomot lumea se desface
E vorba vint;
în somn mai strigă unul vreun cuvânt.
Noaptea visează omul la ce-i place.
Dar timpul merge înainte;
vom ride într-o vreme mai cuminte.
Vegheat de-această lume, cuvîntul între somn și moarte zace.

(Die Fackel, 888, 1933)

PAJISTE ÎN PARC

Cum mă simt afară din timp, fascinat, întorcîndu-mă
Mă opresc aici, nemîșcat pe pajiste,
Ca lebăda, acolo, pe luciul verde.
Acolo, ținutul meu.

Dar aceste campanule ! Privește, ascultă !
Așezat pe această piatră demult
Amiralul. Trebuie să fie duminică
Peste tot răsună sonorități albastre.

Nu mai pășesc înainte. Oprește-te, fluviu înșelător !
În fața acestei minuni oprește-ți cursul.
O zi moartă cu ochii întredeschși.
Totul rămîne neschimbat.

(DIE FACKEL, 413, 1915)

TORTURA ÎN AUSTRIA

A fost oare tortura abolită în Austria ?

Oh, nu ! Geniul poate în continuare fi torturat pînă ce va muri, în văzul și auzul tuturor !
Smetana a fost torturat pînă ce s-a scufundat în nebunie.

Crima de care este vinovat ?

Progresul.

Viața lui Smetana a fost o moarte înceată prin foame.

Atunci cînd nu a mai putut să audă, cînd au fost siguri că nu mai aude, l-au numit un
Mozart al timpului nostru. Iată un leac binefăcător pentru cel care zace culcat între
scînduri care nu mai aparțin acestei lumi.

Cu Smetana s-a sfîrșit...

E rindul lui Anton Bruckner.

Înalta justiție își urmează cursul.

Hanslick¹ întreabă: Te recunoști vinovat de a fi compus simfonii?

Bruckner tace și compune.

Judecătorul suprem îi așează cătușele fără să le strângă prea tare. El declară că a părăsit sala de concerte «Musikverein» înainte de a se fi cîntat o simfonie de Bruckner, pentru a nu asista la înjosirea vechii săli.

Mulțimea jubilează. Sala «Musikverein» este părăsită înaintea fiecărei execuții a unei simfonii de Bruckner.

Oasele lui Bruckner trosnesc.

Dar Bruckner are un trup rezistent.

Ajutorul de căldu Dömke își suflecă mințile.

Judecătorul suprem întreabă: Anton Bruckner, te recunoști vinovat de compunerea unui cvintet?

Bruckner tace și compune.

Ajutorul de căldu Dömke înaintază și declară: Anton Bruckner compune ca un om beat. Mulțimea jubilează.

Oasele lui Bruckner trosnesc.

Dar Bruckner are un trup puternic.

Este chemat Kalbeck, alt căldu. El își înfundă palăria pe ochi.

Judecătorul suprem întreabă:

Anton Bruckner, te recunoști vinovat de a continua să compui simfonii opuse concepțiilor noastre și de a ferma pe străini?

Anton Bruckner tace și compune.

Ajutorul Kalbeck îl prinde pe Bruckner la stîlpul infamiei.

Mulțimea jubilează.

Oasele lui Bruckner trosnesc.

Dar Bruckner are un trup puternic.

Este declarat nebun.

Dar el nu vrea să fie nebun. Crede în Dumnezeu, crede în Artă.

Scrie a noua simfonie și moare.

Ajutorul de căldu Kalbeck îl lasă la stîlpul infamiei.

Și totuși este adus Wolf.

Judecătorul suprem întreabă: Hugo Wolf, te recunoști vinovat de a fi invocat prin Cîntecele tale spiritul lui Mörke, care era deja uitat de istoria literară?

Hugo Wolf se supără, blestemă și compune.

Trebuie să i se vină de hac.

Un zid de tăcere se ridică în jurul lui Hugo Wolf.

Această ființă vie este ștearsă din rîndurile celor vii. Creatorul este exclus dintre cei care crează.

Hugo Wolf suferă.

Deci, el încă mai trăiește.

Judecătorul suprem întreabă:

Hugo Wolf, crezi în Brahms?

Hugo Wolf blestemă această adunătură.

Nu-i vor veni de hac.

Între timp, ajutorul de căldu Dömke a dispărut.

Ajutorul de căldu Kalbeck se pregătește să-l pună pe Hugo Wolf la stîlpul infamiei.

Judecătorul suprem întreabă:

Hugo Wolf, recunoști că nu te-ai lepădat de Richard Wagner?

Hugo Wolf se zbate, spumegă și compune.

Judecătorul suprem îi desface cătușele: e, fără îndoială, un om inteligent și talentat, dar trebuie să se ferească de bunii săi prieteni și de mindrie.

Prieteni săi buni îl hrănesc pe Hugo Wolf?

Să se lepede de această hrană.

Prieteni li adăpostesc pe Hugo Wolf?

Să se ferească de a dormi în patul prietenilor săi.

Nu mai suferă de foame, dar «să se ferească de mindrie», a spus judecătorul suprem.

Hugo Wolf se ferește: se duce la azilul bolnavilor mintali și moare.

Atunci poporul se trezește și adresează condoleanțele sale doctorului Haberland²

Și Hugo Wolf este de-acum bun pentru anunțuri mortuare.

A murit deoarece a compus pe versurile lui Goethe și ale lui Mörke.

Dacă ar fi creat melodii pentru poemele lui Rudolf Lothar, numele său n-ar fi încetat să figureze în coloanele cotidianelor. Ar fi fost numit, de două ori pe zi, «nemuritorul nostru Hugo Wolf». I s-ar fi luat interviuri, ca oricărui bun croitor sau pălărier.

Peste două sute de ani, un istoric va studia filele îngălbenite ale cronicilor culturale din Viena de la sfîrșitul secolului al XIX-lea. El va scrie: La sfîrșitul secolului al XIX-lea, Richard Wagner, Anton Bruckner și Hugo Wolf s-au străduit în zadar să se facă recunoscuți de micile cercuri vieneze: numele lor, însă, au pătlat în fața gloriei unui artist, a cărui amintire nu s-a putut șterge din amintirea vienezilor. După unele surse care ne sînt la îndemînă și care par demne de încredere, trebuie să afirmăm că, de fapt, Karl Weinberger a fost compozitorul cu adevărat eminent în jurul anilor 1900.

(DIE FACKEL nr. 131, 1903)

În românește de ION GOIAN

¹ Hanslick — Eduard Hanslick (1825—1904), important estetician și critic muzical vienez. Profesor de estetică și istoria muzicii (1861). Publică folioane pe teme muzicale în «Wiener Zeitung», «Die Presse» și «Neue Freie Presse.» Duce o acerbă polemică împotriva esteticii wagneriene. Opere principale: «Wom Musikalisch Schönen» (1854), «Geschichte des Konzertwesens in Wien» (1870). Dömke, Kalbeck — critici muzicali vienezi.

² Doctorul Haberland — directorul azilului de boli nervoase.

„AD ACTA“
aprilie 1918

În vremea războiului mondial, judecățile despre unele manifestări literare încep a fi date de persoane în uniformă și circulă pe căi ierarhice, către eşaloanele superioare (pretextul fiind supravegherea stării morale a populației civile). Iată mai jos opinia frustră a unui locotenent-colonel, exprimată cu prilejul unei lecturi publice a lui Kraus din «Ultimele zile ale omenirii»; ea poate interesa pe istoricul literar prin acel «nu știu ce» apodictic și marțial cu care este redactat referatul «ad acta»:

Aprilie 1918
«Ad acta»

Ministerului Regal și Imperial al războiului
Biroul Președintelui

Viena, 6 aprilie 1918

O persoană care a asistat la 27 martie 1918, în sala mică de la Konzerthaus din Viena, la conferința ținută de Karl Kraus, scriitorul vienez, editorul revistei Die Fackel, informează serviciul contra-propagandei că expunerea acestui scriitor în fața unui public compus din ofițeri și alți militari s-a transformat într-o manifestație agresiv-pacifistă, greu de depășit în ostilitatea sa față de război și față de alianța cu Germania, și care a suscitat în public o adeziune entuziasă aproape unanimă.

Înverșunarea împotriva aliatului nostru, Reich-ul german, apologia pacifistului dr. Lammersch, consilier al Curții, dar în special critica disprețuitoare și sarcastică a folosirii gazelor de luptă, într-un moment în care ofensiva pe frontul occidental se desfășoară cu succes — Karl Kraus vorbea de o «ofensivă glorioasă» — toate aceste ieșiri defetiste au suscitat aplauze frenetice, fără ca militarii prezenți să fi reacționat așa cum ar fi fost convenabil, adică părăsind sala.

Serviciul contra-propagandei crede a fi de datoria sa să atragă atenția asupra conferințelor defetiste ale scriitorului vienez Karl Kraus, conferințe extrem de primejdioase pentru interesele proprii ale Statului și ale Alianței, și cărora autoritățile nu par a li se opune în vreun fel.

Cum participarea militarilor la asemenea conferințe pare a fi contrară reglementărilor paragrafului 7 al regulamentului de ordine internă și, de altfel, și spiritului care domnește în corpul ofițerilor și ea este, în acest caz particular, susceptibilă de a afecta relațiile de alianță și de tovărășie de arme cu Reich-ul german, ar trebui să se ia în considerare posibilitatea ca ministerul de război să interzică participarea militarilor la asemenea manifestații.

Waldstätten
Locotenent-colonel

KARL KRAUS în cursul unei ședințe de lectură, din 1933

Mărturi despre KARL KRAUS

Dacă astăzi opera lui Karl Kraus cunoaște o popularitate mereu crescândă în lumea literelor contemporane, pe măsura meritelor sale reale, aceasta se datorează și efortului unor case de editură sau al unor importante publicații literare de a oferi cititorului, în formula antologiei de texte și comentarii istoric-critice, o bună imagine de ansamblu a activității scriitorului vienez în contextul epocii sale.

O astfel de eminentă realizare este și caietul «L'Hérne» cu nr. 28, dedicat în întregime lui Kraus. Apărut sub îngrijirea unei foarte bune cunoaștoare a operei editorului revistei «Die Fackel», Caroline Kohn, a cărei teză de doctorat (Karl Kraus, le polémiste et l'écrivain, défenseur des droits de l'individu, Didier, 1962) dovedește o exemplară cunoaștere a culturii vieneze moderne, contribuind în mare măsură la dezvoltarea lecturii lui Kraus în țările de limbă franceză, caietul publicației «L'Hérne», pe linia remarcabilei tradiții pe care și-a creat-o, de a oferi deopotrivă unui public mai larg și specialiștilor substanțiale sale volume-monografii ale unui autor sau ale unei idei, conține materialul esențial pentru ca întâlnirea cu opera lui Kraus să devină, în ochii cititorului, un eveniment memorabil.

Datorăm eminenței publicații și distinsului ei director, Constantin Tacou, deosebite mulțumiri pentru a ne fi îngăduit ca, din cele peste 700 de pagini în format mare ale acestui volum, să utilizăm o parte a iconografiei precum și mai multe mențiuni critice, reținem, documente, scrisori, semnate de Walter Benjamin, L. Goldmann, Elias Canetti, Marcel Ray, Thomas Mann, Franz Werfel. Risipite în cea mai mare parte prin numeroase reviste și volume, unele cu circulație restrinsă, aceste prețioase mărturii reacompu și întregesc imaginea acestui spirit răzvrătit, «L'Hérne» contribuind astfel la o mai bună cunoaștere a lui Karl Kraus în România.

El este acela care și-a adunat toată energia în lupta împotriva frazeologiei, care este expresia lingvistică a arbitrarului cu care, în jurnalism, actualitatea își arogă dominația asupra lucrurilor.

Acest aspect al luptei sale împotriva presei este luminat și de opera căreia tovarășul său de luptă, Adolf Loos, și-a consacrat întreaga sa viață. Loos și-a găsit adversarii providențiali în reprezentanții artei industriale și în arhitecții «Atelierelor vieneze» (Wiener Werkstätten), care își propuneau să realizeze o nouă industrie artistică. Cuvintele sale de ordine sînt consemnate în numeroase eseuri, în special în articolul intitulat «Ornament și crimă», apărut în 1908 în *Frankfurter Zeitung*. Fulgerul care traversează acest eseu a descris cele mai neobișnuite zigzaguri. «Citind pasajul în care Goethe depline modul în care filistinii și mulți cunosători ai artei palpează gravurile pe aramă și reliefulurile, el înțelege că ceea ce este făcut pentru a fi atins nu poate fi o operă de artă și că opera de artă trebuie ferită de orice manipulare». Cea dintîi preocupare a lui Loos a fost, deci, de a institui o separație între opera de artă și obiectul utilitar, tot astfel cum cea dintîi preocupare a lui Kraus a fost de a separa pe deplin informația și arta. Jurnalistul neprețuit are aceeași mentalitate ca și acela care se ocupă de arta industrială a ornamentului. Specialistul în ornamente este acela care maschează granițele dintre jurnalism și poezie, creatorul de folioane literare în versuri sau în proză pe care Kraus nu a ostenit niciodată a-l denunța în Heine, așezîndu-l chiar, mai tîrziu, alături de Nietzsche, deoarece a cultivat impresia în detrimentul aforismului. «Îmi pare — scrie Kraus despre acesta din urmă — că amestecul de elemente... descompunerii stilurilor europene din ultima jumătate de veac, el le-a adăugat și psihologia și că nivelul limbii pe care a creat-o este acela al esului, așa cum acela al limbii lui Heine este al folioanelor literare». Cele două forme îi apar ca simptomele unei maladii cronice ale cărei orientări și puncte de vedere nu determină decît curba temperaturii: maladia inenunțată. Pentru a demasca inenunțata se-a angajat el în lupta împotriva presei. «Cine oare a inventat această enormă scuză: a putea ceea ce nu ești?»

Frazeologia. Or, aceasta este un produs al tehnicii. «Ca și o uzină, aparatul jurnalistic are nevoie de piețe ale muncii și de debuseuri. La ore precise ale zilei — de două sau de trei ori, în cazul marilor ziare — trebuie găsită și preparată o anumită cantitate de materie pentru mașină. Și nu orice: tot ceea ce s-a întîmplat între timp undeva și într-un domeniu oarecare al vieții, al politicii, al economiei, al artei, etc. trebuie să fie acoperit și tratat în ziar». Dar, după formula grandioasă și alipădă a lui Kraus: [Ziarul] «ar trebui să ne deschidă ochii asupra faptului că, dacă tehnica este impecabilă în a da naștere unei noi frazeologii, ea lasă totuși spiritul omesc într-o stare care îl împiedică de a se lipsi de vechea frazeologie. În această unire contradictorie a unei vieți care a suferit mutații și care păstrează forme de viață depășite cresc și se dezvoltă relele acestei lumi». În această singură frază, Kraus arată nodul care leagă tehnica și frazeologia. Acest nod se desface, e drept, în altă parte: acolo unde jurnalismul exprimă perfect modificarea funcției limbajului în lumea capitalismului avansat. Frazeologia pe care Kraus o urmărește cu atîtă tenacitate este o marcă a fabricii care permite comercializarea ideii, tot așa cum floarea retorică, ca ornament, conferă acesteia idei o valoare de curiozitate. Dar acesta este motivul pentru care eliberarea limbajului a devenit sinonimă cu eliberarea frazeologiei — trecută din stadiul de copie în acela de instrument de producție: *Die Fackel* însăși conține exemple ale acestei eliberări, chiar dacă nu o teoretizează încă: formulele ei leagă întotdeauna și nu deznodă niciodată. Patosul biblic se amestecă cu o îndrăzită privire de aproape a indecentelor vieții vieneze, acesta este modul său de a urmări fenomenele. Nu-i este de ajuns să facă o lume întreagă martoră a comportării

necivilizate a unui chelner, trebuie să scoale și morții din morminte. Pe drept cuvânt. Căci mulțimea de lamentabile scandaluri pe care le observă în cafenele, în presa și în societatea vieneză nu este decât o palidă manifestare a unei preștiințe care se va îndrepta deodată, la două luni după începutul războiului, mai degrabă decât s-ar fi putut crede, către adevărul ei obiect, pentru a-i spune pe nume în discursul intitulat « În această epocă mărească », în care acest posedat a asmuțit asupra turmei contemporanilor săi toți demonii care-l locuiau. . .

(Frankfurter Zeitung¹, martie 1931)

WALTER BENJAMIN

În cele mai multe cazuri, o polemică debutează prin rapelul unui pretext găsit în ziari: textul ziarului ca atare îl incită pe scriitorul satiric să treacă la faptă. Primul atac se îndreaptă deci împotriva jurnalismului, dar trebuie să lărgim destul de mult această noțiune, căci ea poate desemna și opera unor scriitori sau filosofi recunoscuți. Polemica lui Kraus este fără posibilitate de replică. Eventualele « răspunsuri » vor fi cîteodată respinse pe cale legală, vor fi cerute rectificări. Pretextul este, deci, un text. Astfel, tratamentul satiric debutează la Kraus printr-un proces dialectic care utilizează deasemenea și mijloacele convenționale ale legii (sesizarea justiției, scrisorii ale avocatului). Dar, de îndată, Kraus ajunge la un punct în care procedează la o generalizare în raport cu problema centrală: aceasta este, întotdeauna, o problemă morală. Caracterul patetic al satirei suferă o răsturnare, ea devine « totală »; ea poate acum renunța la orice documentare, ea se desprinde și de suportul logic al cazului și se raportează de acum la un absolut care era postulată de la început. Dar ne găsim aici în fața problemei « totalității », care, singură, permite înțelegerea fenomenului Kraus. Nu ne mai putem aștepta la o soluție în cadrul sistemelor filosofice curente, căci scriitorul unui « satire totale » își revendică propriul sistem de valori, și aceasta într-un sens absolut, în opoziție cu « restul lumii ». Aceasta este aproape o axiomă: ea trebuie să fie afirmată cu vigoare, are un caracter absolut, desfiat de orice pathos și situându-se dincolo de reflecțiile politice, estetice și religioase curente; ea servește ca punct de plecare operii de artă satirice fundamentale pe etică. Karl Kraus așază lumea în fața unui tribunal pe care îl reprezintă el însuși într-o triplă calitate: ca poet, ca judecător și ca moralist. Judecata sa este fără apel.

(L'Herne, nr. 28)

LUCIEN GOLDMANN

... Considerațiile mele sînt consacrate aici în mod esențial figurii vii a lui Kraus, lui Kraus așa cum era atunci cînd se adresa unui număr mare de persoane deodată. Nu se va repeta niciodată destul: acest Kraus în carne și oase, care te smulgea din toropeală, care te îmbăta, te strivea, acest Kraus de care nu te mai puteai lipsi; care te mișca și te tulbura în așa măsură încît îți trebuiau ani întregi pentru a-ți aduna puterile și a te răscula împotriva lui, acesta era oratorul. Nu am mai înținit nicodată, de cînd l-am văzut, un orator ca el în niciunul dintre spațiile lingvistice pe care le cunosc. . .

... Dacă ar trebui să ne limităm doar la o singură calitate care să-l distingă de toate celelalte personaje publice ale epocii sale, aceasta ar fi următoarea: Karl Kraus avea geniu în expresia indignării sale.

¹ Indicăm aici, întotdeauna, locul în care fragmentele traduse au fost publicate pentru prima dată — n. trad.

Oricine deschide astăzi « Ultimele zile ale omenirii » se va putea convinge ușor. Sare în ochi: el observa mereu, alături, pe cei pe care războiul i-a umilit și pe cei pe care l-a făcut mai importanți, pe soldatul orb și pe ofițerul pe care el trebuie să-l salute, figura nobilă a spînzuratului și fața umflată a călăului — acestea nu sînt obișnuitele contraste facile cu care ne-au obișnuit filmele, ele sînt încă pline de indignarea pe care o suscită și care nu se va liniști nicodată.

Cînd spunea aceste lucruri, miile de persoane care se găseau în fața lui erau de-a dreptul paralizate; indignarea sa, de fiecare dată — de tot atîtea ori de cîte ori citea aceste pasaje — regenera acea forță a viziunii inițiale și îl invadea pe fiecare dintre noi. El a reușit astăzi să producă cel puțin o stare de spirit omogenă și delințivă printre auditorii săi, aceea a urii absolute împotriva războiului. A trebuit să vină un al doilea război mondial, și, după distrugerea unor orașe întregi, pline de viață, produsul specific al acestui război, bomba atomică, pentru ca această stare de spirit să se generalizeze pînă la a deveni aproape naturală. Din acest punct de vedere, Kraus a fost ca un fel de precursor al bombei atomice. Limbajul său conținea ceva deja din ororile acesteia. . .

(L'Herne, nr. 28)

ELIAS CANETTI

Între Karl Kraus și Franța există o datorie de război și o problemă de transfer. Datoria a rămas neplătită, problema a rămas nerezolvată. Karl Kraus revine în fiecare vară pe pămîntul francez pe care îl iubesc și unde a rămas, încă, atît de puțin cînoscut. Îl place să respire un aer mai liber și mai fericit. Dar Franța rămîne neputincioasă în privința omagiului indirect pe care i-l aduce, în altele pagini ireproșabile, unul dintre spiritele cele mai statornice și unul dintre sufletele cele mai nobile ale acestei triste epoci.

Obstacolul decisiv este dificultatea transferului. Opera lui Karl Kraus este aproape intraductibilă în limba lui Pascal și a lui Voltaire. Am încercat eu însumi, acum peste douăzeci de ani, să dau măcar o slabă idee asupra acestor opere magistrale, publicînd în *Cahiers d'Aujourd'hui*, frumoasa revistă pe care o conducea Georges Besson, o culegere de aforisme. Am ales, cu alte cuvinte, mi-am ușurat sarcina. Îmi scot de pe acum palaria în fața scriitorului care va reuși să transcrie în franceză în întregime o operă întreagă a lui Karl Kraus. Alchimistul cel mai genial va recunoaște că nu poate evita glosele, diluările, perifrazele și că, la sfîrșitul efortului său, transmutația va rămîne incompletă. Goethe el însuși, dacă s-ar fi născut francez, n-ar fi reușit să transpună, de pildă, densitatea splendidă din « Pandora »: n-ar fi găsit, fără îndoială, pentru a trece dintr-un domeniu lingvistic în altul, acea cheie magică ce, în mîna lui Faust, crește și aruncă scînteii:

„Du wahnst, es füge sich sogleich

„Hier stehen wir vor steilen Stufen

Greiffst in ein fremdstes Reich. . .”¹

Și totuși, Karl Kraus a știut să utilizeze această cheie pentru a deschide cititorilor de limbă germană tezaurul sonetelor lui Shakespeare. Admirabila versiune a celor 154 de sonete pe care a oferit-o de curînd², respectînd metrul original, dispoziția rimelor și, mai ales, gravă și subtila ordine a sentimentelor și gîndurilor, acestea nu

¹ « Ți se pare că toate se potrivește de-îndată:

În fața ta, însă, se află trepte abrupte

Și pătrunzi cel mai straniu tărîm »

² Shakespeare, « Sonete », Nachdichtung von Karl Kraus, Wien Fackel, 1933, 160 p.

sînt doar un miracol de fidelitate și de virtuozitate verbală; este vorba de un monument al limbii germane, aș spune chiar un monument expiatoriu. Acesta nu este unul dintre paradoxurile cele mai puțin însemnate ale destinului excepțional al lui Kraus: singurul scriitor german pentru care nu există nimic intraducibil este și singurul care nu-și găsește traducătorul: singurul scriitor german în care se zbate încă ceva grandios este singurul care rămîne închis în granițele limbii sale proprii, împrindându-se astfel păcatul de a-și fi aprofundat și multiplicat resursele și sărăcinduse pe sine prin chiar faptul că a îmbogățit-o în prea mare măsură.

Paris, iunie 1934

(„Stimmen über Karl Kraus” plachetă editată cu prilejul aniversării a șaiszeci de ani de viață ai lui Karl Kraus, 1934)

MARCEL RAY

... Seara de lectură pe care a susținut-o recent la München Karl Kraus (...) a fost o manifestare stimulată, memorabilă (...) Am asistat împreună cu Franz Wedekind și fratele meu, Heinrich) de la început pînă la sfîrșit, căci mi s-a părut interesant și important să strîng cîteva impresii personale despre directorul revistei Die Fackel. Fervoarea cu care citește din Jean Paul m-a emoționat adînc. Și pasiunea, vivacitatea cu care apără în propriile sale scrieri, într-un stil percutant și pur, marile date fundamentale ale vieții: războiul, sexul, limbajul, arta, împotriva oricărei profanări și a oricărui oportunism, împotriva jurnalelor, împotriva civilizației — această pasiune are ceva fervent, ceva religios; oricine a avut într-o zi revelația diferenței dintre spirit și artă, dintre civilizație și cultură, se va simți adesea furat, într-un elan de simpatie, de patosul satiric al acestui anti-jurnalist. E adevărat că ura și disprețul pe care acest cenzor le afișează în privința spiritelor care îi displac nu vor avea consecințe: Zola și Carlyle au rămas mari, chiar dacă Nietzsche i-a clasat printre «scriitorii imposibili», și așa va fi și în cazul de față!

Dar, în ultimă analiză, nu tendințele sau convingerile fac pe un polemist simpatic unui artist. Artistul vrea mereu să se distreze, în sensul cel mai nobil al cuvîntului, și, în același timp, să se instruiască. Artă este în egală măsură o luptă — luptă fără tendințe — cu lumea, cu viața, cu materia; arta manevrează întotdeauna lira și arcul, nu cîntă numai, dar și «atinge», așa cum săgeata atinge ținta, iată de ce poetul liric, povestitorul, dramaturgul vor citi și vor asculta întotdeauna cu profit pe polemist și chiar pe pamfletar.

(„Rundfrage über Karl Kraus”, Brenner Verlag, Innsbruck, 1934)

THOMAS MANN

De mult, mă plimbam, într-o duminică de aprilie, în cîmîtirul din Ohlsdorf, la Hamburg, sub un cer albastru senin, brăzdat aici și colo de nori alungați de vînt. Depărîndu-mă de aleea centrală, plină de lume, m-am găsit deodată într-un loc umbrat, printre morminte străjuite de conifere. Cu toate că nu am obiceiul de a descifra inscripțiile funerare, privirea mi-a fost atrasă de o stelă de granit cu profilul sculptat al unei femei foarte frumoase. Dacă îmi amintesc bine, epitaful se încheia cu cuvintele: «regrete eterne... Karl Kraus». (...) Fără să știu de ce, am izbucnit în lacrimi... Am citit de mai multe ori cuvintele «regrete eterne», pe care le-ai fi putut găsi și pe alte morminte. Dar aici, ele erau diferite, mai pline de sens; aveau

un accent care răsuna sub cer, ca din altă lume, un accent cavaleresc, primordial un poem.

Această experiență mistică m-a făcut să înțeleg indicibila personalitate a verbului. Beat de acest cer, de acest vînt, de umbra de sub arbori, m-am întors acasă și am visat visul următor:

Ne găseam, udați de ploaie, în jurul unei gropi deschise. În ea este coborît un sicriu deschis: în interior este un om cu trupul unui adolescent; el are ochelari cu lentile foarte groase. Are părul scurt, o gură misterioasă. Îi iubesc pe acest om cu o patimă dureroasă. Sar în groapă și strig într-un fel de extaz (cu toate că resimt plăcerea de a mima...):

Cine este cel a cărui durere răsuna aici cu atîta emfază?

A doua zi de dimineață am fost trezit de cineva care îmi aducea o scrisoare de la Karl Kraus, în care el mă informa că va publica în Die Fackel poemele mele, pe care un prieten al meu i le trimisese fără să-mi spună.

Un an mai tîrziu mă găseam în fața lui Karl Kraus și, tremurînd, recunoșteam silueta întrevăzută în vis.

Mă veți întreba, cu drept cuvînt, ce legătură este între această anecdotă personală și ancheta Dvs. literară!

Am scris ieri cîteva pagini filosofice despre Karl Kraus.

Nu vi le trimit — la ce bun?

Ele nu înseamnă nimic față de acest eveniment inexplicabil, cu care acest om a intrat în viața mea.

Căci în umbra eseului sau studiului pe care l-aș putea scrie despre Kraus se va găsi întotdeauna, imperioasă și imuabilă, ora care leagă planeta mea de ea.

(„Rundfrage über Karl Kraus”)

FRANZ WERFEL

În românește de ION GOIAN

DIE FACKEL

Revista lui Karl Kraus, *Die Fackel*, apare ca fiind, de cele mai multe ori, un amplu spectrul din presa întreagă a vremii sale. Paginile sale cuprind citate ample, cu care Kraus își alcătuiește propriile demonstrații, rescrind-le, de fapt, printr-o savantă tehnică a colajului, a adnotării laterale sau de subsol, a unor rezumate finale sintetice și acule ca o împunsătură de floretă.

Această scriitură indirectă, cu citate paralele, este numai aparent o reeditare a citatului paralel din polemica jurnalistă; spre deosebire de aceasta, aici adevărul are un statut mai variat, el nu se găsește nici la stînga și nici la dreapta paginii, ci în însuși decupajul textului, citeodată în chiar absența oricărui comentariu aparent, în reproducerea nuda care are, în sine, un anume umor suveran. Kraus mănează citatele ca pe marionete, amuzîndu-se nu fără cruzime, cu spectacolul textelor care se confruntă și se anihilează reciproc. Grupajul de texte care urmează ilustrează această modalitate, prin care *Die Fackel* este pătrunsă de sentimentele autorului, rămînd totuși impersonală ca însuși adevărul, propunînd nu doar opiniile lui Kraus, dar și o viziune asupra epocii, a omului și a istoriei într-un context dramatic, care ne aduce aminte de un titlu krausian: *Weltgericht* (judecata de apoi).

Fie că ies chiar de sub pînă lui Karl Kraus, fie că sînt rescrise, doar, de acesta, într-o stilizare polemică, textele din *Die Fackel* luminează opera unui mare artist al cuvîntului, dar și al tăcerilor semnificative.

Pocalul de război

Chemarea Comitetului onorific
Viena, 2 august

Cel mai nou suvenir de război a fost deja pe larg prezentat în paginile noastre. Ideea de a mulțumi publicului pentru ajutorul de război rezultat din cumpărarea pocalelor, prin oferirea posibilității de a achiziționa o amintire într-adevăr frumoasă și deosebită, a fost a guvernatorului Stirier, contele Manfred Clary și Aldringen. Forma excepțional de rafinată și cizelarea pocalului festiv / căci astfel este gîndit acest vas de băut, sfințit de chiar vremurile noastre mărețe / este creată de profesorul Marschall.

Apelul prin care Comitetul onorific se adresează opiniei publice are următorul conținut:

Monumentele înălțate de popoare întru gloria trecutului se adresează tuturor și sînt un bun public.

Dar și în singurătate sau în cercul intim al familiei sufletul fiecăruia se înalță spre cele mai înalte culmi ale entuziasmului general, ori de cîte ori semne de aducere aminte și simboluri rememorează vremuri mărețe.

Și ce vremuri mărețe trăim astăzi! Cînd oare să fi fost armele mai sfințite decît acum, cînd s-au ridicat popoarele monarhiei cu o

revoltă arzătoare și s-au strîns cu un entuziasm gata de sacrificiu în jurul împăratului lor adulat, pentru a opri invazia mîrșavă a dusmanului — cînd oare au bătut dușmanii mai puternici la porțile bătrînului și venerabilului imperiu, din vremurile cînd, la EST și la VEST, flăcări istorice l-au amenințat existența și a răsunat pentru prima oară cîntecul victorios al prîntecului EUGENIUS.

Binecuvîntată clipă, cînd el a răsunat din nou și a găsit ecou în puternicul cîntec german de război, iar cînd mult iubitul nostru monarh a rostit către nobilul său aliat minunatele cuvinte: «Cu credință îți string puternica mînă» atunci inimile au tresălit de bucurie, și de la Marea Nordului pînă la Adriatică, de la Rin pînă la Dunăre s-a revărsat valul sfințit al jurămîntului de credință.

Splendoarea măreției antice ne iluminează timpul — ea ne aureolează eroii pe cîmpul de luptă și strălucеște în palat și în cocioabă.

Un reflex al ei să rămînă viu spre a fi transmis copiilor și nepoților într-un simbol, într-un semn de aducere aminte cu valoare eternă, iată gîndul nostru. De la început a fost limpede că acest scop poate fi atins numai prin crearea unui obiect care să-și găsească întruiecare în orice casă, dar care, pentru a câștiga o valoare de durată să fie și demn de a simboliza măreția timpului și sfințenia legămîntului nostru într-o realizare într-adevăr artistică, rămînd totuși accesibilă și celor cu mijloace mai modeste.

Nimic mai potrivit decît pocalul, acest obiect întrebunat cu precădere în momente festive. Nici un obiect nu poate trezi în noi amintirea «mărețelor vremuri» ale înfrății și să fie totodată podoabă grea de semnificații pentru fiecare cămin.

Pocalul de război 1914/1915, simbolul rememorației timpului eroic și al înfrății în fața pericolului comun trebuie să își afe ecoul cel mai larg în rîndul popoarelor unite prin legămînt. Încredințîndu-se întruiecare acestui gînd, profesorul Marschall, orfevrul vienez al curții, vestit în acest domeniu și totodată singurul artist, căruia i-a fost dat în ultimul timp să modeleze chipul celor două majestăți serenissime în mărime naturală, a creat, după ce a avut de învins multiple greutăți, modelul unui pocal de o aleasă frumusețe, care poartă pe un inel din metal prețios minunatul medalion dublu al înalțelor majestăți înfrățite, alături de inscripția datorată renumitului cîntăreț de la St. Jörg, Ottokar Kernstock:

«Ca acest pahar e dreptul nostru limpede

Vai celui ce ar încerca să-l sfărme.»

Vremurile noastre dure, de fier, ne-au mai arătat o cale absolut deosebită. Ce altceva ar putea aminti mai adecvat și mai palpitant viitoarelor generații de aceste vremuri și de jurămîntul nostru de credință, decît pocalul de fier din război, moștenire lăsată de părinți din aceste timpuri eroice.

Kernstock a creat inscripția:

«Umpleți pocalul, din pocal de fier sorîți
Eroii de fier din vremuri de fier să cîștiți!»

Copiii și păsările grăiesc adevărul*

Un copil din Stuttgart scria:

... Azi au apărut pentru prima dată avioane și au aruncat bombe, și noi, la școală, le-am învâțat. Apoi învățătoarea noastră a spus să ne ascundem sub bănci și învâțătoarea s-a ascuns în dulap, acolo unde avea hainele. Dar copiii au plins toți. Numai trei copii n-au plins, și cu mine. Spuneam: «Mămică, mămică! A început să mă doară capul, inima îmi bătea tare de tot, am și tremurat, dar n-am plins». Apoi copiii s-au rugat și învățătoarea s-a rugat și ea. Am vrut și eu, dar nu știam nici o rugăciune. Am rămas sănătoși cu toții, bunica și bunicul la fel. Când am ajuns acasă la masă, eram încă albă de spaimă, că bunica, care nu poate să se aplece repede și să se ascundă sub pat sau sub orice altceva, e prea grasă, că ar putea fi deja moartă.

Un ziar din Dunkerque a publicat reportajul unui soldat englez:

... Bombele cu gaz sînt o armă înfrîtoare a nemților. Ciudat e că păsările ne vestesc atacurile lor. De multe ori nu simțim încă gazele, dar păsările adormite părăsesc crengile pe care stăteau și zboară agitate încoace și încolo, tipind înfricoșate. Așa sîntem avertizați aproape de fiecare dată și avem timp să luăm măsuri...

Iar oamenii, adulții, nu știu nici pînă acum ce fac.

(decembrie 1915)

Ca un rege, încercat cu bombe, ca un zeu!
... Azi dimineață am avut un zbor grozav, al treilea pe care l-am făcut deasupra Verdunului. M-am ridicat la 9 1/2, pe vreme rea, am zburat peste Gravelotte, Amanweiler, Sainte-Private, Sainte-Marie-aux-Chênes — deasupra renumitei Alfei-cu-plopi — peste Briey de pe Maras, apoi la sud peste Verdun unde m-am rotit timp de 20 de minute și mi-am lăsat bombele, apoi spre Dupuy, Etain și înpoi la... unde am aterizat la ora 12.

Cerul a fost tot timpul foarte acoperit, așa că, dacă voiam să văd ceva, trebuia să zbor foarte jos. Nu m-am ridicat de loc peste două mii de metri, iar deasupra Verdunului, chiar numai o mie opt sute. A fost o senzație deosebită pentru mine să zbor ca un rege încercat cu bombe, ca un zeu, deasupra acelor-rași locuri, unde luptase deja tatăl meu acum patruzeci și șase de ani, obținînd Crucea de fier. Vedeam clar fiecare casă din Saint-Private recunoscută de fiecare copac de pe șoseaua spre Sainte-Marie, iar vechiul, renumitul cîmp de luptă zăcea sub mine, ca o jucărie. Dacă mi-aș fi aruncat bombele aș fi putut distruge jumătate de sat. La Verdun au tras puternic în mine, două srapnele m-au atins aripi dreapta, după cum am putut constata ulterior. Mi-am lăsat toate bombele ținînd bine și vedeam cum explodează jos! După aceea am mai nămarat podurile peste Maras și am zburat fericit acasă.

Nu trăisem încă niciodată în viață ceva mai minunat. Plutind deasupra a tot ceea ce pămîntesc,

* Parafrazăre a proverbului german: Copiii și nebunii grăiesc adevărul.

liniștit și sigur, te simți ca un zeu! Undeva jos vedeam o aureolă de fum în jurul satelor, nimic altceva decît grenadele care pocneau. Flăcările se ridicau spre cer, tot pămîntul era sfîșiat și sfîr-tecat.

Altfel pămîntul pare o jucărie, cîmpii verzi și păduri alternează cu ogoare maronii în care zac satele ca niște pete albe și roșii. Aici totul e pustiu și cenușiu, ca și cum un rîu de lavă s-ar fi scurs peste pămînt. Pe pămînt gaură lingă gaură, în sate coloane de fum, scînteia grenadelor se aprinde imediat după flăcările și bubulul obuzelor mari, peste tot aburi, fum și flăcări — un iad. Te duce gîndul la soldații care luptă acolo jos și trebuie să cucerească fiecare metru cu sînge, și pierderile — iar eu? Te înalți ca un zeu deasupra tuturor spaimelor și îți zvirlî fulgerele în dușmani! Nu te gîndești la nici un pericol, îți urmezi liniștit calea și îți faci datoria.

(aprilie 1916)

Melange european

Trei stiri consecutive, cu următoarele titluri:

Rezerve suficiente de cafea în Germania.

Lipsă de lapte în Franța.

În Anglia se caută disperat zahăr.

«Cum? Nu aveți lapte? Noi avem suficientă cafea!»

«Cafea avem și noi. Dar lapte aveți?»

«Noi avem cafea gîrlă. Se pare însă că voi nu aveți zahăr!»

«Nci? Cine spune? Voi nu aveți lapte și nu aveți zahăr.»

«Noi însă avem cafea!»

(aprilie 1916)

Deficitul

Prostiile săptămîinii

În urma mării impozitului pe cîini la 20 de coroane, numărul cîinilor din Viena a scăzut la 13.000 — la hîngheri sau în tigae!

Iată sfîrșitul fidelității noastre. Omul vrea iubire, numai să nu-l coste nimic.

Întocmai, numai că prostia vizibilă a săptămîinii constă în titlul sub care a apărut această stire, cînd în realitate e vorba de mișlele, de mîrșăvia săptămîinii, o bestialitate, o ticăloșie a săptămîinii. Cei 13.000 de cîini vor avea forța de a înfrunta o populație de două sute de ori mai mare! Am convingerea fermă că măgarii din Londra mor de foame și totuși mă îndoiesc că numărul cîinilor a scăzut acolo cu 13.000. Dacă din toate documentele umanității n-ar rămîne decît acestea spre a fi cunoscut de urmași — acest deficit se va incrimina!

(aprilie 1916)

Surogat de ou — Dottofix

Să nu ne fi adus nimic altceva decît asta și «tăiteii de casă cu ou», și războiul n-ar fi trebuit început.

Da, dară un antidemon i-ar fi șoptit contelui Bechtold pe 31 iulie 1914 (sau ceva mai devreme) doar atât: surogat de ou — Dottofix! — nu i-ar fi început, pe Dumnezeu că nu l-ar fi început! Iar cite unul, avertizat din timp: «Prostule, ce faci, vei avea odată și odată ce-i drept prestigiu, nu însă cremă de ras Colgate», ar fi preferat s-o încerce cu destinderea. Acum n-am de ales decât între surogat de ou Dottofix și surogat de ou din cretă, cu praf de copt, iar dacă nu au încredere în ea și nu vor să mănânce surogat de praf dentar, nu le rămâne decât să încerce cu «tăitei de casă cu ou», lăta de ce sînt tîlhari și ucișagi.

Sîngele a zece milioane de morți — cine șia și fi imaginat! Dar poate ar fi fost suficient să rostescă unul formula magică: «Se vor duce pe apa sîmbetei sireturile de pantofi!» «Ce legătură e între gloria cîmpului de luptă și sireturile de pantofi?» «Atunci nu vor mai fi chibrituri!» «Ei asta-i acum, ce au a face chibriturile cu superioritatea artileriei noastre?» «Atunci ar fi trebuit să se arate, ce vom avea. Ah, mașinăria bestială s-ar fi oprit dacă un singur om ar fi avut suficientă fantezie și destul curaj să strige cu glas de tunet de la Belt pînă la Banja-luka:

Surogat de ou — Dottofix!

(mai 1918)

Leonardo da Vinci este inventatorul submarinului. El scria:

«...cum și de ce nu notez metoda mea de a rămîne sub apă cît vreau... iar notițele nu le public și nu le explic... (din cauza firii rele a omului) căci ar folosi această metodă pentru crime pe fundul mărilor, spărgînd fundul vaselor și scufundîndu-le cu oameni cu tot...»

(mai 1918)

Eficiența superioară a gazelor noastre

a celor germane:
Berlin, 25 febr. (Wolff). Chemarea Crucii Roșii de la Geneva s-ar putea să fi fost generată de bunăvoință. Ea însă nu ține cont de fapte.

Bineînțeles că mijloacele de luptă, care provoacă suferințe inutile, sînt de condamnat. Ceea ce nu se întîmplă însă în cazul gazelor. Mai mult, acestea au devenit un mijloc care, ca și altele, caută să scoată dușmanul din luptă. N-ar fi fost oare o neglijență ireponsabilă din partea autorităților militare germane, dacă n-ar fi creat și ele, la rîndul lor, acest mijloc de luptă? ...

Pentru cel mai slab însă, propaganda împotriva gazelor toxice va fi un mijloc propice de a smulge din mîna celui mai puternic o armă eficientă. Se afirmă că cercurile militare ale Ententei ar privi cu simpatie acest apel. Să nu fie oare un semn al superiorității gazelor noastre? ... Noi germanii salutăm cu bucurie toate încercările de a salvagarda dreptul popoarelor și umanitarismul, refuzăm însă să ne lăsăm păcăliți. Privim cu liniște și cu conștiința împăcată spre evoluția acestei situații.

a celor engleze
Londra, 25 febr. (Reuter)

În Camera Comunelor, un deputat a formulat întrebarea dacă e vreo urmă de adevăr în informația că guvernul german ar fi sugerat prin intermediul unor canale neutrale să se interzică întrebuințarea

gazelor toxice și dacă guvernul englez ar lua vreo poziție și care anume.

Ministrul Bonar Law a răspuns că guvernul german n-ar fi făcut sub nici o formă o propunere asemănătoare. Un alt membru al Camerei a întrebat dacă Bonar Law ar fi dispus să facă o declarație cu caracter definitiv că guvernul britanic nu intenționează să renunțe pe durată războiului la întrebuințarea gazelor toxice. Totodată a întrebat dacă n-ar fi o realitate certifi-

cată că gazele Angliei ar fi mai bune iar măsurile de protecție împotriva celor germane mai eficiente, ceea ce ar explica reclamația germanilor.

Ministrul Bonar Law a răspuns că șia și ar dori să poată fi la fel de convins ca antevorbitorul său că, dacă germanii ar face vreedată o atare propunere, ea ar veni numai din teama de a nu posedă un gaz mai bun. El însă nu este sigur că nu ar fi vorba pur și simplu despre o încercare de a induce în eroare.

După cum se vede gazele își sînt reciproc superioare. Cele din stînga cîștigă prin forța convingerii sincere. Doar gazul nu este otrăvă? Iar dacă ar fi, și chiar cea mai înfrîntătoare, în nici un caz nu cauzează suferințe inutile, scînd dușmanul imediat din luptă. Căci noi germanii nu vrem nimic altceva decît să salvărdm — ei, ce anume? păi da, bineînțeles — dreptul popoarelor și umanitarismul. Așa că am dezvoltat acest mijloc de luptă și privim cu conștiința împăcată spre evoluția acestei situații — adică a gazelor.

Noi Germanii salutăm cu bucurie orice încercare de a salvagarda dreptul popoarelor și umanitarismul, refuzăm însă să ne lăsăm păcăliți.

Nu îmi rămîne decît să mulțumesc și să iau aminte. N-aș fi reușit niciodată să reliefez atât de bine fizionomia istorică mondială a acestei inocente agresive.

(mai 1918)

Înaintea victoriei finale

«Un club muncitoresc din Viena rugase un profesor universitar să repete o prelegere care se bucurase de o largă audiență. S-a primit următorul răspuns: «Îmi pare rău că trebuie să vă comunic că datorită subalimentației și a foamii mă sînt atât de slăbit încît trebuie să mă limitez la îndatoririle mele didactice. N-aș fi ținut prelegerea nici la societate. ... dacă nu mi-aș fi dat consimțămîntul încă în decembrie, cînd eram încă relativ în putere.

Cînd țin o prelegere ceva mai lungă decît cele obișnuite, ziua următoare, inima îmi creează probleme din cele mai neplăcute și am stări de leșin. În alte condiții aș fi dat cu plăcere curs invitației Dumneavoastră.

(octombrie 1918)

Copilărie și bucuria cîmpurilor verzi

(Copii accidentați) Din Gôrzi mi se transmite: În localitatea Vipolze, lîngă Gôrzi, cinci copii în vîrstă de la cinci la doisprezece ani au găsit pe un cîmp o grenadă de mîna, pe care au făcut-o să explodeze. Un băiat de nouă ani a murit pe loc. Altul a decedat în timp ce era

transportat la spital. Conform medicilor nici pentru ceilalți copii grav accidentați nu sînt prea multe speranțe de a fi readuși la viață.

Un giulgiu, ultimul, urmează lungului șir.

(octombrie 1918)

Niciodată războaie de agresiune!

Cea mai importantă problemă de pe ordinea de zi a actualei Sesiuni a Ligii Națiunilor, care îi conferă o importanță deosebită, este problema dezarmării și a garanțiilor reciproce. . . . Punctele esențiale ale acestui pact sînt stipulate în două capitole:

Capitolul 1: dezavuarea războiului de agresiune.

Articolul 1. Statele semnatare declară solemn războiul de agresiune drept o crimă împotriva dreptului popoarelor. Fiecare stat semnatar în parte se angajează să nu se face vinovat de această crimă.

Articolul 2. Statul care poartă toți război în alt scop decît cel de apărare, comite crima denunțată la articolul 1.

Așa că toți nu vor purta decît războaie de apărare. Ca în 1914.

(decembrie 1919)

O Scrisoare de la Rosa Luxemburg

În memoria celei mai nobile dintre victime public acum această scrisoare adresată de Rosa Luxemburg Soniei Liebknecht, în decembrie 1917, din penitenciarul de femei din Breslau:

... S-a împlinit anul de cînd Karl zace la Luckau. Toată luna m-am gîndit la asta și cum exact acum un an aști fost la mine la Wronke și mi-ai adus Bradul acela frumos. . . . Anul acesta am pus să mi se cumpere aici o pom, dar mi s-a adus unul mizerabil, îi tipesc crengi — incomparabil cu cel de anul trecut. Nici nu știu cum o să prind pe el cele opt luminări, de care am făcut rost. E al treilea Crăciun pe care îl petrec după gratii, dar să n-o luai în tragic. Sînt calmă și senină ca de obicei. Ieri am stat mult timp trează, în ultimul timp nu mai pot adormi înăinte de ora unu, dar la zece trebuie să fu deja în pat — apoi stau și visez la tot felul de lucruri pe întuneric. Ieri stăteam decî și mă gîndeam: ce ciudat că trăiesc într-o permanentă euforie — fără vreun motiv special. Așa de exemplu stau acum în beznă celulei, întinsă pe o saltea tare ca piatra, în jurul meu obșnuita liniște de cîmîtar, și impresia că ești în mormînt: dinspre gear se desenează pe tavan reflexul felinarului care arde toată noaptea în fața închisorii. Din cînd în cînd se aude surd de tot urtuitul unui tren în trecere sau, aproape de tot, sub gear, tusea gardianului, care face dîclă pași cu cizmele sale grele, să se mai dezmorească. Nisipul scriștie atît de jalnic sub pașii lui de răsună în noapte tot pustiu și toată disperarea acestei existențe. Stau aici în tăcere, singură, învelită în toate aceste pășuri negre ale întunericului, ale plictiselii și ale claustrării de iarnă — și toțiși înlîmă înimă tresălită de o inexplicabilă bucurie, necunoscută, ca și cum aș pași în plîn soare pe un cîmp înflorit. Iar în beznă zîmbesc vieții de parcă aș cunoaște o vrajă tainică care să dezmi- tîră orice lucru urît și trist și să-l transforme în lumină și fericire. Cînd coloz, chiar eu caut să îmi explic această bucurie, n-o înțeleg și zîmbesc de mine înșami. Cred că nu e altă taină decît înșasi viața, întunericul adînc al nopții e frumos și catifelat, numai să știi să privești. Chiar și scriștiiu nisipului sub pașii înoc și greu ai gardianului cîntă un cîntec desigur viață — numai să știi să ascuți. În asemenea momente gîndul îmi zboară la dumneata și tare aș vrea să îți transmit cheia aceasta fermecată ca să poți să vezi mereu, în orice împrejurare, frumusețile și bucuriile

vieții, ca să trăiești și dumneata beatitudinea ei, ca și cum ai pași mereu pe cîmpii înverzite. În nici un caz nu vreau să îți propovăduiesc așeză și să te amăgesc cu bucurii imaginare. Îți doresc cele mai reale bucurii ale simțurilor. Aș vrea să le adaug numai inepuizabila mea veselie, ca să poți fi liniștit în ceea ce te privește, să pășești prin viață într-o manie înstelată, apărută de tot ce e meschin, trivial și înfricoșător.

Ai cules în parcul Steglitz un buchet frumos cu boabe negre și roz-violete. Bobițele negre pot fi sau cele de soc. . . . ele stau ciorchini grei așcunși într-un frunziș des, le cunoști precis, sau, mai probabil, Ligustru, niște ciorchini delicați cu frunzulițe verzi. Bobițele violacee ascunse sub frunzulițe ar putea fi ale unui momșon pitic, de fapt sînt roșii, dar în anotimpul acesta tîrziu sînt răscoapte și ușor putrede, de aceea par adesea de un roșu-violet; frunzulițele amintesc de mîrt, mici, ascuțite în viri, de un verde închis, îngroșate sus iar dedesubt aspre.

(Sonișua, cunoști « Furca funestă » a lui Platen? Mi-ai putea-o trimite sau aduce? Karl a spus odată că ar fi citit-o acasă. Poeziile lui George sînt frumoase, acum știu de unde e versul: « Sub foșnetul griului roșietic », pe care îl spuneai de obicei cînd ne plimbam pe cîmp. Mi-ai putea copia odată noul « Amadis », îl iubesc atît de mult, bineînțeles datorită cîntecului lui Hugo Wolf — dar nu-l am aici. Mai citești legenda lui Lessing? Am pus din nou mina pe *Istoria materialismului* a lui Lange, mă stimulează întotdeauna și mă deconecteză. Tare aș vrea s-o citești odată.)

Ah, Sonica, ani avuți aici o mare durere, în curtea în care mă plimb vin adesea niște căruțe nilitare, pline cu saci sau cu mantale soldațiești și cămăși, de multe ori pătate de sînge. Ele sînt descărcate aici, repartizate prin celule, dîrpite, apoi încărcate la loc și predate armatei. Deunăzi a venit o căruță din asta la care în loc de căi erau înhamăți bivoli. Am văzut pentru prima oară aceste animale din apropiere. Sînt mai puternice și mai late decît vitele noastre, cu capul teșit și coarnele înolte, cranii aduce cu cel al oilor noastre, negru și cu ochi mari și blînzi. Provin din România, sînt trolee de război. Soldații care minau căruța povestesc că a fost foarte dificil să prînz aceste animale și încă mai greu să le folosești la tracțiune, fiind obișnuite cu libertatea. Au fost bătute infernal, pînă cînd li s-a potrivit acel « vae victis » . . .

Se pare că numai la Breslau ar fi vreo sută de bucăți, și mai și primesc, obișnuite fiind cu pășunile bogate ale României, furaje puține și mizerabile. Sînt exploatate fără milă, puse să tragă tot felul de căruțe grele și se prăpădesc repede. — Acum citeva zile deci a venit o căruță cu vaci, era atît de încărcată încît bivoli nu puteau trece de pragul porții. Soldatul care mi făna, un tip brutal, a început să-i lovească atît de tare cu bățul biciului încît o supraveghetator l-a luat revoltată la rost, cum de nu îi este milă de animale. « De noi oamenii nu-i e milă nimănui », a răspuns cu un zîmbet rău și a lovit cu și mai multă sete. . . . Animalele s-au opinit și pînă la urmă au trecut hopul, dar unul singura. . . . Sonica, pielea bivoliului e proverbială pentru grosimea și rezistența ei, și iată-o acum sfîșiată. În timp ce se desărcă, animalele stăteau epuizate, iar unul, cel care singura, cu fața neagră și ochii blînzi, avea o expresie de copil plîns. Era chiar expresia unui copil aspru pedepsit și care nu știe de ce și cum să se aperse de chinurile și de brutalitatea cu care e lovit. . . . stăteam în fața lui și animalul mă privea, îmi curgeau lacrimile — erau lacrimile sale, pentru cel mai iubit frate nu te doare sufletul mai mult decît mă durea pe mine neputinta mea de a-l alina durerea multă. Cît de îndepărtate, de intangibile, de pierdute par pășunile verzi, întinse și mănoase! Cît de diferit strălucia acolo soarele, bătea vîntul, cu totu alfel rînduindu acolo păsările și răsuna scriștiiu ciobanului. Iar aici — acest oșor străin și înfricoșător, grajdul sufocant, finul scîrbos amestec cu paie putrede, oamenii străini și răi, și — bătaia, singele

care curge din rana proaspătă... O, bivoliul meu drag, bietul meu frate, ne aflăm amîndoi aici neputincioși și îndobitociți, sîntem una în durere, în neputință, în dor.

Între tîrzișul condamnații treblăuiau în jurul căruței, descărcau sacii grei și îi cărau înăuntru, soldatul își ținea însă ambele mîini în buzunare, se plimba prin curte și flutura un cîntec la modă. Și războiul îmi trecu în toată splendoarea lui prin fața ochilor.

Soniușă, iubită, rămii totuși calmă și senină. Așa e viața și așa trebuie privită, curajos și cu zîmbetul pe buze — orice-ar fi.

(iulie 1920)

Răspuns către Rosa Luxemburg din partea unei antisentimentale

Innsbruck, 25 august 1920

Stimate Domnule Kraus,

Întîmplător mi-a căzut în mînă ultimul număr al revistei Dvs. «Die Fackel» (am fost abonată pînă la 4 II a.c.) și mi-aș permite un răspuns la aft de admirată scrisoarea Rosei Luxemburg, cu toate că s-ar putea să nu vă surîdă o corespondență din rău famatului Innsbruck. Deci: scrisoarea este într-adevăr destul de frumoasă și de emoționantă și sînt întru totul de acord cu Dvs. că ar putea figura în manualele scolare pentru învățămîntul primar și gimnazial, aducînd în prefață note instructive despre viața Rosei Luxemburg, și cît de diferit s-ar fi desfășurat, dacă în loc de instigare a poporului ar fi fost de exemplu îngrîjiitoare într-o grădină zoologică sau cam așa ceva, în orice caz ar fi fost scutită probabil de «gratii». Cu pasiunea pentru flori și cunoștințele ei de botanică și-ar fi putut găsi mulțumirea și împlinirea în grădinarie, în care caz precis n-ar mai fi făcut cunoștință cu «patul de pușcă».

În ceea ce privește descrierea oarecum lacrimogenă a bivoliului, sînt convinsă că a reușit să stoarcă lacrimile doamnelor consilier și a tinerilor estești din Berlin, Dresda și Praga. Cîine a crescut în să ca mine pe o moșie întinsă în sudul Ungariei și cunoscute din tinerețe aceste animale, pielea lor de obicei murdărie și plină de «expresia» lor timpă, va privi afacerea cu mai mult calm. Buna Luxemburg — sa lăsat serios a mîgălit de soldatul respectiv (ca pe vremuri sf. Benedict cu diinii) și probabil că imaginea a fost alimentată și de lecturile din Cooper, turme sălbatice de bivoli în preerie etc. ... Dacă cînușii¹ noștri, lăsînd la o parte luptele grele pe care le aveau de dus în România, ar mai fi avut într-adevăr timp, putere și chef să prindă sute de bivoli sălbatici și să-i dreszeze un—doi ca animale de povară, atunci ar fi fost demni de toată admirația, dar mult mai de mirare ar fi faptul ca aceste animale foarte puternice să fi acceptat un atare tratament. Căci trebuie să știți că ele sînt folosite în acele locuri, din vremuri străvechi, cu precădere pentru tracțiune (și pentru lapte). Nu sînt pretentioase la hrană și sînt nemaipomenit de puternice, chiar dacă au un mers fantastic de încet.

DIE FACKEL

DIE FACKEL

De aceea nu cred că iubitul frate al Rosei Luxemburg să fi fost deosebit de mirat cînd a avut de tras o căruța la Bregslau sau cînd a primit una pe spinare cu «bățul biciului». În cazul animalelor de tracțiune bătaia se dovedește uneori neapărat necesară — fără brutalitate inutilă — deoarece ele nu ascultă întotdeauna de glasul rațiunii — tot așa cum eu ca mamă vă pot asigura că o palmă poate fi foarte utilă în cazul băieților bine dezvoltăți. Nu e cazul să punem mereu răul înainte și să compătîmim o amenințare (și animalele) fără a cunoaște mai îndeaproape împrejurările. Asta ar cauza mai mult rău decît bine. Desigur că, dacă ar fi putut, Luxemburg le-ar fi propovăduit bivoliilor revoluția și le-ar fi întemeiat o republică a bivoliilor, rămîind întrebarea dacă ar fi reușit să le creeze răul visat — «cu minunatul cîrpit de păsărele și chemări melodioase ale ciobanilor» — și dacă pentru bivoli cîrpit din urmă aspect mai ales ar fi avut vreo însemnătate. Există cam multe femei isterice cărora le place să-și vire nasul în toate și să ațîțe pe un ulim potrivea altuia; dacă au spirit și un stil bun vor fi ascultate cu bunăvoință de oameni, reușind astfel să genereze multe nenorociri în lume, așa că nu trebuie să ne mirăm foarte tare, dacă una care a propovăduit aft de des folosirea forței va avea pînă la urmă un sfîrșit violent.

Fortă liniștită în cercul cei mai restrîns, bunătațe calmă și simoșciuitoare, iată ce ne trebuie mai mult decît sentimentalism și instigare.

Nu sînteți și Dvs. de aceeași părere?

Cu stimă

Dna von X-Y

Părerea mea este că: mă interesează foarte puțin dacă un număr din «Die Fackel» cade întîmplător sau altcumva în mîna unei asemenea bestii, dacă a fost sau nu abonată pînă la 4 a II-a a.c. sau mai este și astăzi. Dacă a fost și nu mai este, atunci mă cuprînde o neapăsătoare părere de rău că nu mai este, căci dacă ar mai fi, atunci în ziua primirii acestei scrisori și-ar revoca precis abonamentul, deci pe 28 VIII a.c. Det fiind că «Die Fackel», după cum se știe, nu se poate apăra de soarta de a ajunge la o asemenea adresă. Părerea mea este că această corespondență din rău famatului Innsbruck îmi convine în măsura în care imaginea pe care o aveam și o popularizase despre spiritualitatea acestuia oras nu a fost alterată în nici unul din punctele sale esențiale, ba dimpotrivă, totul este cum trebuie să fie. Părerea mea este că, dacă așa zisele republici s-ar putea hotărî să transmită scrisoarea Rosei Luxemburg generațiilor viitoare în manualele lor scolare, atunci ar trebui tipărită alături și scrisoarea acestei megere, pentru a transmite nu numai venerația sublimului în om ci, concomitent, și ororarea față de mîrșăvia sa. Spre învîta cu ajutorul celui mai edificator exemplu a se înspăimînta de nestîrșitul spirit al reproducătoarelor germane, care nu vor abdica pînă nu vor avea certitudinea fatală de a ne spurca viața prin noi războaie — ele par a fi jurat credință Satanei —, pentru ca tot ceea ce din poftă de moarte eroică s-a întîmplat în 1944, să se repete mereu (...). Părerea mea este: comunismul ca realitate este numai reacția la ideologia lor spurcată, dar în orice caz din grația unei origini ideale, un antidot cu un ideal mai pur — naiba s-o ia de practi-

¹ Denumire dată soldașilor în timpul primului război mondial, datorită culorii uniformei (n.tr.)

că, dar țină-l Dumnezeu ca o amenințare constantă împotriva acelor care au proprietăți iar pentru păstrarea lor, cu amăgirea că proprietatea supremă n-ar fi viață, vor să îi mîne pe ceilalți pe frontierele foamei și ale gloriei pentru patrie. Țină-l Dumnezeu pentru că această pleavă, care nu-și mai încapă în piele de obrăznicie să nu devină și mai obraznică, pentru că societatea aceasta cu drepturi exclusive la plăcere și care crede că omenirea-i supusă primește suficientă iubire, dacă îi dăruiește sifilitul, să se culce măcar cu acest coșmar ! Să le piară cel puțin cheful de a propovădui moralitate și umorul de a face bancuri pe socoteala oamenilor. Considerații asupra vieții lui Luxemburg, cit de diferită și senină ar fi fost dacă s-ar fi mulțumit să fie îngrijitoare la grădina zoologică și nu dresoare de bestii umane, care au și sfîșiat-o pînă la urmă, și asupra împlinirilor, pe care le-ar fi aflat în grădinarit, ocupîndu-se de flori, acele flori alese, despre care cei drept știa mai multe decît o moșiereasă și nu de plivirea buruienilor umane — asemenea obrăzniciei nu vor mai avea suflu atîta timp cît vor fi strînuite pe loc la titlul de noblete de care nu se pot despărți nici cînd ponegrec anonim o moartă.

Păreră mea mai este că cenușii noștri, în afară de luptele grele pe care le-au avut în România, și numai și numai pentru că la 1914 manualele școlare nu se inspirau din gîndul bunei Luxemburg ci al moșiereselor, deci cenușii noștri au avut timp și putere și chef de furat și domesticit bivoli și că atîta timp cît mai persistă admirația valkirilor din Germania și din sudul Ungariei pentru domesticirea bivolilor de către militari, oamenii nu vor scăpa de soarta de a fi reduși la statutul de animale de povară. (..)

Pentru animale au hotărît însă, după ce le-au subjugat prin forță și înșelătorie, să le umilească înții și apoi să le mînce. Omul înjură animalul numindu-l semenul cu numele acestuia, flinta însăși nu pretuiește pentru el decît ca înjurător. Nu îl mai miră nimic, iar animalului nedezvătat încă a se mira, l-o interzice, căzînd din nou în îngîmfarea criminală a rasei umane, care își descarcă toate lipsurile și viciile pe biete animale lipsite de apărare, pe cînd unui bou din Innsbruck sau unei gîste crescută pe o moșie din sudul Ungariei nu le-ar trece nicînd prin cap să se înjure reciproc cu numele de moșiereasă. Nicio dată, chiar de ar putea să judece vreun atribut al spiritului n-ar încapă cu « stilul » pentru a aprecia o calitate care le lipsește cu desăvîrșire. Ele ar avea — desi nu « răspund întotdeauna la glasul rațiunii » — prea mult tact pentru a expedia o scrisoare prost scrisă și prea mult bun simț s-o scrie.

Nici o gîscă nu are o pană atît de proastă s-o poată face. Nu sînteți de aceeași părere? Ea este inteligentă, are o fire blîndă, poate fi mîncată de stăpîna ei, în nici un caz însă confundată cu aceasta.

Stăpîna are însă avantajul, în cel mai rău caz, dacă i s-ar înfunda vreodată, de a se descurca în cer cu catehismul. Ea mai are azi amabilitatea față de sine de a ne atrage atenția că nu trebuie să punem răul înainte și să compătînim din principiu oameni (și animale) fără a cunoaște împrejurările: poate cauza mai mult rău decît bine. Rău mai ales pentru predestinații proprietari de oameni (și animale), de care dispun după un drept divin, pe care numai instigatori și elemente străine, asemenea aceluși Isus Cristos, vor să-l desființeze, dar care rămîne în vigoare, căci goana după bunuri pămîntești este, slava Domnului, mai veche decît legea creștină și îi va su-păvălui.

Iată părerea mea !

(decembrie 1920)

În românește de MARGARETE VEGH

O expoziție — comentar la gîndirea lui KARL KRAUS

„EXPERIMENT SFÎRȘITUL LUMII”

KUNSTHALLE HAMBURG 1981

Anul trecut, la Hamburg, Werner Hoffmann încerca, temerar, să transpună în exemple vizuale aprehensiunile lui Karl Kraus, exprimate de acesta în « Ultimele zile ale omenirii ». Localizarea — și focalizarea — pe care Karl Kraus le oferea pre-viziunilor lui era imperiul habsburgic austro-ungar, simbolizat de Viena anilor din preajma primului război mondial. Lozina de impuls a expoziției lui Werner Hoffmann, motto-ul ei au fost următoarele cuvinte ale lui Karl Kraus, scrise cîrînd după asasinarea prințului moștenitor Franz Ferdinand: « mizeria umană care, în stația experimentală austriacă a sfîrșitului de lume, ia grîmăsa unei agonii confortabile ». De aici a fost reținută direct formula « sfîrșit de lume », investigate posibilele conținuturi imagistice ale conceptului, și aria lor de extindere în creația artiștilor plastici. « Dezgustătoarea seninătate a acestei alcătuirii statale » — este tot formularea aprins polemică a lui Karl Kraus — devine pentru organizatorii expoziției de la

Hamburg o pistă de urmărire a sensurilor, dar nu neapărat a echivalențelor, și acest fapt se cuvine a fi subliniat ca un merit deosebit. Ce zăcea în «acel ev bolnav», în «acea poartă de intrare spre marea haos»? se întreabă Werner Hoffmann, și care erau simbolurile capabile să confirme adevărurile experienței interioare violent-dramatice a lui Karl Kraus. Răspunsul expoziției este destul de complicat: el cuprinde pe deoparte grija de a păstra în demersul analitic al istoriei ideilor în epocă, conștiința destrămării unui univers nu numai social-politic; iar pe de altă, în spiritul cronologiei inverse la care este de asemeni obligat orice demers autentic de cercetare istorică, grija de a păstra distanțarea lucidă echilibratoare. Datorită ei — și în mare măsură, cred, asimilării ideilor lui Robert Musil, pe care însă textele însoțitoare ale expoziției nu-l menționează — transpunerea vizualizată a metaforei «sfîrșitului de lume», cu toată argumentația intimidantă, amenințătoare în ceea ce privește coerența și stabilitatea valorilor umane de bază ale culturii europene, lasă totuși forestre întredeschise: spaimele par a fi ale unui purgatoriu temporar, nu ale unui infern definitiv. Nu valorile în sine au fost în pericol și au eșuat, ci încercările de a le salva din interiorul unei lumi iremediabil pierdută; ca existență istorică, pare a fi concluzia expoziției, din care au făcut parte lucrări de Gustav Klimt, Egon Schiele, Oskar Kokoschka, Arnold Schönberg, Alfred Kubin și mai puțin cunoscutul Richard Gerstl, bun prieten cu Gustav Mahler.

Invocarea pandantului literar al unei astfel de concluzii nuanțate — este vorba despre motivul «acțiunii paralele» întreprinsă de personajele principale ale romanului «Omul fără însușiri» de Robert Musil, în scopul de a salva nu numai și nu în primul rînd valorile politice ale imperiului, ci pe cele culturale și umane — devine inevitabilă în discuția despre expoziția lui Werner Hoffmann. La data cînd își scria romanul, Robert Musil înțelegea că există un fond de substanță spirituală în acel punct de răscruce al civilizației europene care este Viena, un fond de esență în același timp metaforică și reală, care va rămîne în viață și va da mai departe roade. Caracterul sfîșietor al unora din afirmațiile lui Karl Kraus își va găsi la Musil o subtilă rectificare, pe care și Werner Hoffmann o va sugera, la rîndul lui. O va sugera însă nu contrazicîndu-l pe Karl Kraus, ci potențînd la maximum demonstrația vizuală a unui punct teoretic-estetic din gîndirea acestuia, și anume critica ornamentalului «ca expresie a unei culturi invadate și devorate» de obsesia «bunului gust»: Karl Kraus n-a fost singur în edificarea acestei teorii. Celălalt reprezentant al ei a fost Adolf Loos, autorul unui celebru volum apărut în 1908 «Ornament und Verbrechen» (Ornament și infracțiune) în care încredina rafinamentul și superficialitatea unei culturi vizuale — de la arhitectură la artele aplicate, inclusiv artele de șevalet — rezultată din dictatura «bunului gust», preluat ca lozincă oficială a socie-

ității Vienei K.u.K., societate care a deformat și înăbușit vitalitatea unor «talente ținute în friu cu nuiaua».

Procedul de bază al lui Werner Hoffmann pornește de la ideea relevării bivalențelor din arta citorva personalități de frunte ale artei vieneze de la sfîrșitul secolului al XIX-lea pînă în 1918, care a fost nu numai momentul desmembrării monarhiei, ci și anul morții celor doi mari artiști — centru al expoziției: Klimt și Schiele. Odată cu relevarea bivalențelor, în special la Klimt, care a însemnat și un important capitol de artă oficială vieneză, Werner Hoffmann reconsideră, în spiritul criticilor lui Kraus și Loos, anume valori acreditate și acceptate de societatea vieneză, pentru că nu a știut să le descopere simburile destructiv și profetic. Începutul se face, în modul cel mai neașteptat, cu spectaculoasa compoziție a lui Makart «Intrarea lui Carol al V-lea la Anvers». Multă vreme pictura aceasta de dimensiuni imense, terminată în 1878, a fost socotită de reprezentanții artei moderne în epocă drept un exemplar al retoricii grandilocvente prin excelență; iar de societatea vieneză a amatorilor cultivați, privită drept o adevărată agresiune la regulile bunului gust. În 1900 însă, avizatul Ludwig Hevesi scria despre Makart: «Astăzi ar fi avut 60 de ani și ar fi fost un artist modern». Sublinia astfel elementele pregătitoare ale viziunii *Jugendstil* existente în pictura lui Makart. Werner Hoffmann observa, pe bună dreptate, că în versiunea *Jugendstil*-ului vienez au existat mai multe straturi — unul al eleganței integrabile în lumea bunului gust — altele însă asociind cu cruzime forme de erotism cu motivul indivizibil dar omniprezent în dramatismul lui: dansul morții. Prevestiri expresioniste deci. Toate aceste elemente — și altele încă — pot fi detectate la Makart, care astfel se constituie, după părerea lui Werner Hoffmann, în figură de precursor, ignorat însă în valorile lui reale de societatea pe care de fapt o exprimase. Demonstrația cu caracter de prestidigitatie, aflată în centrul operațiunii de reevaluare a sensurilor întreprinsă de Hoffmann, se leagă de prezentarea lui Gustav Klimt. Despre Klimt apărea în «Die Fackel», la 13 iulie 1908, următoarea caracterizare semnată de Otto Stoessl: «Klimt, cu toate darurile celui mai strălucit talent, cu tot rafinamentul de cea mai înaltă distincție, a căzut pradă celui monstru care este «gustul» și astfel, împarte soarta tuturor lucrurilor relative: de a pieri odată cu timpul. Klimt reprezintă un tip de artist reprezentativ tocmai pentru Viena, și a cărui filință și acțiune pare să-l repete pe Makart». Ceea ce își propune — și reușește — expoziția este să dezvăluie ambivalența lui Klimt și să-l extragă din fluxul «malentendu»-urilor și prejudecăților cărora a căzut ca și alți artiști vienezi, victimă. Klimt a trăit toate experiențele ambiguității estetice a *Jugendstil*-ului și în multe din operele sale de prestigiu oficial, cum ar fi de pildă «Alegoria operei» sau portretele de doamne din înalta societate vieneză,

el a acționat în spiritul acelei religii a artei, de sursă romantică, dar transformată în Viena începutului de veac într-o anemiata eleganță care îi alarma pe Karl Kraus și alți colaboratori ai cercului « Die Fackel ». Iată însă că un enorm capitol al creației lui Klimt — desenele — care au mai fost expuse, însă niciodată într-un context atât de semnificativ — contrazic imaginea desprinsă din caracterizările de epocă făcute lui Klimt. O descătușare de convenții, o vitalitate arzătoare elimină ipoteza unui ecou al decadenței care ar marca aceste desene erotice. Werner Hoffmann le asociază cu apariția problematicii erotice în cercetările de psihologie și psihiatrie ale cercurilor științifice vieneze. Otto Weininger este invocat, pentru a nu mai vorbi de Freud. Deplasarea rolului lui Klimt, de la îndeplinirea originală și atractivă desigur, dar, oricum, a unui ritual iconografic, către lupta pentru non-convenție și eliberare de constrângeri, confirmă subtextul iscusit plasat de Werner Hoffmann spre o concluzie discret optimistă. O manevră inversă a fost folosită în cazul lui Egon Schiele. Aici, erotismul este într-adevăr prezentat ca un simptom al « zăcerii agōnice » de care vorbea Karl Kraus. În schimb, sînt scoase la iveală o serie de lucrări mai puțin cunoscute ale lui Egon Schiele: peisaje, case și copaci, picturi cărora Schiele însuși le dădea o justificare teoretică de perspectivă, și nu de sfîrșit de lume, atunci cînd scria: « Mă preocupă acum în principal să observ mișcarea corporală a munților, apelor, copacilor și florilor. Toate amintesc de mișcări asemănătoare ale corpului omeneș, de tresărarea emoțională a bucuriei sau suferinței la plante. Comparația și evaluarea ambivalențelor este lăsată la libertatea privitorului, fără trucaje ci numai cu îndrăzneala sincerității și a recunoașterii întregului adevăr. »

Mai puțin coerent este compartimentul lui Kokoschka, despre care și Karl Kraus scria, în 1911, cuvinte ambigue, de apreciere și non-apreciere laolaltă. Este oricum greu, în legătură cu longevivul Kokoschka și opera lui proteică, să faci, fie și ambivalent, vre-o asociere deductivă cu momentele de descompunere și destrămăre a unei ere. Nici cu Schönberg lucrurile nu sînt foarte clare: ca artist plastic, repertoriul lui de motive nu este original, ci adesea puternic influențat de Odilon Redon și Munch. Mai plauzibilă este legarea lui Kubin de viziunea apocaliptică a profeților scufundării monarhiei habsburgice.

Cu cele aproape 300 de opere incluse și stufosul ei substrat teoretic, această expoziție demonstrează încă odată faptul că astăzi demersul expozițional face parte în mod indispensabil din metodologia cercetărilor de istoria ideilor și poate acoperi și descoperi vaste teritorii încă neumblate.

KRAUS—TRAKL într-un inedit ION PILLAT

În septembrie 1911, *Die Fackel*, în numărul 331/332, saluta printr-un anunț elogios revista *Der Brenner* (« Fulgerul ») pe care din 1910 o scotea la Innsbruck Ludwig von Ficker, una din cele mai nobile figuri ale literelor germane din acest secol. Karl Kraus o socotea, răspicat, ca cea mai vrednică de cinste dintre revistele ce apăreau în Austria și Germania. Suspendată în 1934 de ocupația hitleristă, directorul ei avea s-o rescute prin trei volume compacte publicate în 1946, 1948 și 1954. *Der Brenner* a fost singura revistă germană care a stat constant alături de *Die Fackel*, semnând de repetate ori figura de proră a lui Karl Kraus și subliniind dimensiunile excepționale, literare și morale, ale acestuia. Astfel, în cel de-al doilea caiet (aprilie 1911) un articol era consacrat de von Ficker lui Karl Kraus, alte articole importante ale unor colaboratori eminenți apăreau în 1912. Și tot în acel an, revista — care a fost un cămin al noii poezii și al gândirii austriece kirkegaardiene, — inaugura publicarea regulată a poemelor lui Georg Trakl (cu a cărei descoperire se putea mîndri încă din caetul 23 din 1 mai 1912), inserînd, în octombrie, în primul caiet al celui de-al treilea an de apariție, poemul *Psalm* — Karl Kraus zugeignet — (dedicat lui Karl Kraus) — unul din cele mai semnificative pentru ceea ce a fost numită « poezia negativă » a lui Trakl, pentru sentimentul de delivrescență metafizică, de alunecare în neant, congenital acestui torturat poet « maudit ». În mulțumirea pentru poemul dedicat, pe care imediat o insera în *Die Fackel*, Karl Kraus, cu o înțelegere sigură (date fiind, poate, și afinitățile proprii viziunii pesimiste asupra lumii), izbutea admirabil să sugereze, într-un aforism despre opțiunea spontană a celor nou-născuți pentru starea uterină — conatalitate fundamentală, de spaimă, de ororă a existenței, prezentă în inspirația poetică a lui Trakl. Poetul răspundea, mișcat, cu o telegramă de mulțumire: « Vă dătoroz un moment de cea mai îndurerată lumină. Cu cea mai adîncă stimă, al D-voastră devotat, G. Trakl »¹. *Die Fackel* insera, odată cu *Der Brenner*, în octombrie 1912, un anunț de subscripții pentru tipărirea primului volum de poezii al lui Trakl. Kraus îi înținea prima oară pe poet în august 1912, la Innsbruck, unde fusese invitat de cercul revistei *Der Brenner* pentru una din faimoasele sale serate literare. Aveau să se reîntînească de mai multe ori la Viena în cursul anului următor, odată, împreună cu alți prieteni literari ca von Ficker și arhitectul Adolf Loos — unul din apropiați prieteni ai poetului cît și al lui Kraus — făcînd și o călătorie la Veneția. O miscătoare scrisoare, însoțită de o poezie (*Ein Winterabend*) i-o trimitea Trakl la 12 decembrie 1913, cînd părăsea temporar sa expe-

¹ Innsbruck, 9. XI. 1912

« Ich danke Ihnen einen Augenblick schmerzlicherster Helle. In tiefster Verehrung Ihr ergebener G. Trakl » cf. Georg Trakl, *Dichtungen und Briefe*. Historisch-Kritische Ausgabe, hg. von Walther Killy und Hans Sclenker, Salzburg, 1969, I, p. 492.

Karl Kraus

arhiereu

Glas de cristal, în care sălăşluieşte suflul îngheţat al
Dumnezeirii,
Căruia sub manta în flăcări zornăie zale albastră de oştean.

GEORG TRAKL

Karl Kraus: weisser Hohepriester der Wahrheit,
Kristalline Stimme, in der Gottes eisiger Odem wohnt,
Zürnender Magier, Dem unter flammendem Mantel der
blaue Panzer des Kriegers klirrt
(Der Brenner, III, H, 18, 15 iunie 1913)

Versiune românească de

ION PILLAT

Karl Kraus: Alb arhiereu al dreptăţii

Glas de cristal, în care sălăşluieşte suflul îngheţat al

Dumnezeirii,

Vrac mănios,

Căruia sub manta în flăcări zornăie zale albastră de oştean

(Inedită. Cca 1930)

Căpăţel, România - Anul I, 1912 (pg. 55-1, 56-1, 57-1, 58-1, 59-1, 60-1, 61-1, 62-1, 63-1, 64-1, 65-1, 66-1, 67-1, 68-1, 69-1, 70-1, 71-1, 72-1, 73-1, 74-1, 75-1, 76-1, 77-1, 78-1, 79-1, 80-1, 81-1, 82-1, 83-1, 84-1, 85-1, 86-1, 87-1, 88-1, 89-1, 90-1, 91-1, 92-1, 93-1, 94-1, 95-1, 96-1, 97-1, 98-1, 99-1, 100-1)

Poeme de Georg Trakl

- româneşte de Ion Pillat şi O. M. Căpăţel -

1. Miina mea în seară (Zu Abend mein Ich)
2. Către Tanyana Eli (An die Araben Eli)
3. Rondel (Rondel)
4. Răsărit (Aufgang)
5. Hărăzirea morţii (Nähe des Todes)
6. Către o fată (Zu und Schwägerin)
7. Holian (Hollan)
8. Tăcerea (Stille, Andenken jugendlich)
9. În parcu (Im Park)
10. În primăvară (Im Frühling)
11. Către soia (An die Schwester)
12. Amara (Amara)
13. Într-o vază albă (In einer weißen Vase)
14. Către o fată (Zu einer Mädchen)
15. Eli I, II (Eli I, II)
16. Către o fată în seară (An einer Mädchen zu Abend)
17. Pădurea (Landchaft) pg. 100
18. Alcastru (Am Meer) pg. 101
19. Cântecul Orelor (Ständchen) pg. 102
20. Amara în Luce (Am Abend im Luce) pg. 103
21. În Hărăzirea (Am Hărăzigung) pg. 104
22. Sebastian în via (Sebastian in Teama) pg. 105
23. Hărăzirea (Rondel) pg. 106
24. În Hărăzirea (Rondel) pg. 107
25. Către o fată (Rondel) pg. 108
26. Hărăzirea (Rondel) pg. 109
27. Hărăzirea (Rondel) pg. 110

riență eșuată de funcționare de minister (« In diesen Tagen rasender Betrunkenhcit und verbrecherischer Melancolie sind einige Verse entstanden, die ich Sie bitte entgegenzunehmen, als Ausdruck der Verehrung für einen Mann der, wie keiner der Welt, „ein Beispiel gibt“ »).¹ O altă măturare a acestei venerații la poetului pentru marea conștiință combativă a celui ce conducea *Die Fackel* era o apostrofă în versuri ascrănută pe hirtie în mai 1913 spre a fi inclusă în *Ancheta asupra lui Kraus* („Rundfrage über Kraus“)² ce apărea în caietul nr. 18 din 15 iunie 1913 al revistei *Der Brenner*, despre care directorul ei afirma că n-ar fi fost întemeiată și nici menținută fără exemplul lui Kraus și al revistei sale. Printre alte răspunsuri la anchetă, figurau ale lui St. Zweig, Fr. Werfel, Ad. Loos, Richard Dehmel, Fr. Wedekind, Oskar Kokoschka, Arnold Schönberg, Thomas Mann. Mica poezie a lui Trakl va fi inclusă în culegerea *Sebastian im Traum*, apărută postum, în 1915, și apoi în toate edițiile poeziilor sale.

Cititorii români aveau să fie primii cititori străini ce puteau citi în limba lor poemul *Psalm* — dedicat lui Karl Kraus — datorită tălmăcirii pe care Ion Pillat și Oscar Walter Cisek o publicau în *Cugetul românesc* din 1922, a 15 poezii ale lui Trakl. Numai în limba cehă mai apăruseră anterior, în 1917, traduceri din poezia acestuia — încât poezii române se situau printre primii traducători ai lui Trakl, următorii fiind, abia în 1941, englezii³. (În 1930, Ion Pillat mai publica în reviste alte șase versiuni din poeziile lui Trakl, în 1938 apăreau și versiunile lui Ștefan Baciu — unele anterior publicate în *Universul literar* — în 1966 și 1981, cele ale lui Petre Stoica). Ion Pillat, în senioriala sa cultivare neîntreruptă a poeziei lumii, pe care o dorea mereu împărtășită literelor române, a continuat să se dedice tălmăcirii poeziilor lui Trakl, din care includea 28 de poeme (așa cum arată o listă manuscrisă a sa) în secția dedicată poeziei germane din vastul său proiect al unei antologii de « echivalențe lirice », ce urma să adune traduceri sale mai vechi cit și tălmăcirii inedite. Exemplară, pasionată întreprindere ce n-a putut vedea lumina tiparului în timpul vieții sale, deși pregătită cu acea minuție de caligraf care venea să încununeze adesea, cu o rară, nobilă eleganță a minii scriitoare, trudnicia veghilor sale poetice! Dar asupra acestei generoase culegeri pe care, sub inspiratul titlu *Sufletul altora*, se simțise dator s-o dăruiască literaturii țării sale, se va cuveni să revenim aici, odată, pe larg.

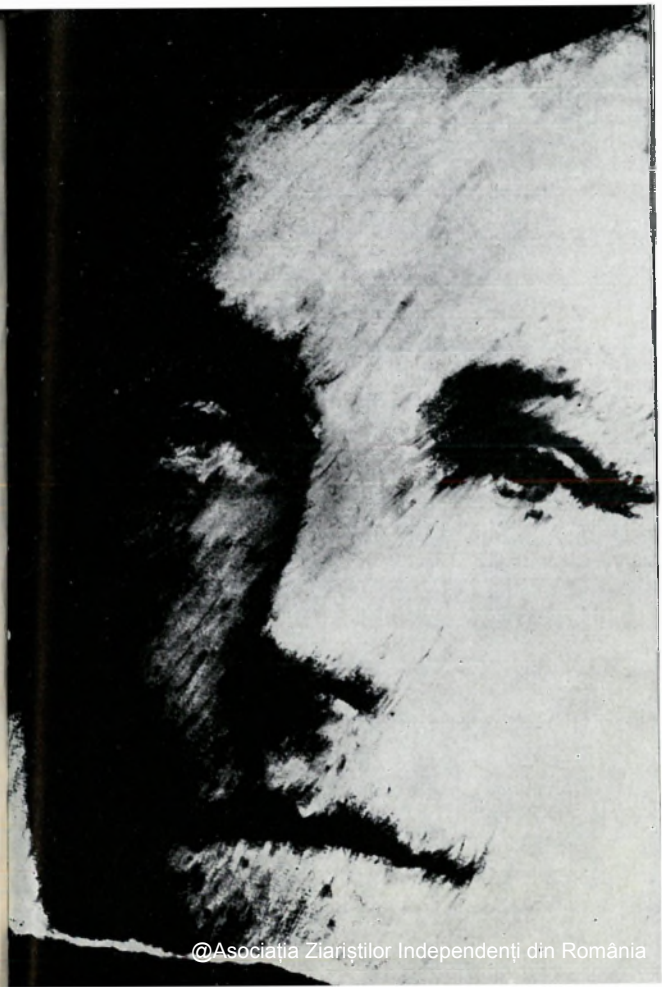
THEODOR ENESCU

¹ G. Trakl, *Dichtungen und Briefe*, cit. I, p. 530—531, lt. p. 605.

² Traducerea scrisorii, în volumul G. Trakl, *Tinguirea mierlei*, traducere, prefață și note de Pașca Stoica, Timișoara, 1981, p. 131: « In aceste zile de beție furioasă și melancolie criminală, s-au născut câteva versuri pe care vă rog să le acceptați ca măturare a venerației mele pentru un om care ca nimeni altul dă un exemplu lumii » Traducerea poeziei, la pag. 51.

³ „Ancheta va fi retipărită într-o broșură, editată în 1915 și în 1917, de către *Der Brenner* — care de altfel conținea în mai multe rânduri arsele personalități lui Karl Kraus, precum și o culegere de *Studien über Karl Kraus*, datorate lui Ludwig von Ficker, Carl Dallago și Karl Borromäus Heinrich (acesta, prieten apropiat al lui Trakl) apărută în martie 1913. Până târziu, Ludwig von Ficker va mărturisii necontenit admirația sa pentru Kraus, pentru acțiunea sa literară și civică, la care participase adesea. Astfel, în 1959, la « *Etudes Germaniques* » din Paris ținea o conferință despre Karl Kraus și *Die Fackel*. Umbra venerată a marelui spirit al lui Kraus — cel care într-un aforism tipic prin conștiința lui « krausiană » definise odată viața drept « un efort ce slujește o cauză mai bună » — era culeasă evocată într-un admirabil eseu pe care Ludwig von Ficker în ultimul volum al tirzii resuscitatei sale reviste *Der Brenner* îi închina amintirii prietenilor și de destin literar: *Zori de zi peste morminte (Frühlicht über den Gräben)*.

⁴ cf. Walter Ritzler, *Trakl — Bibliographie*, Salzburg 1956; Otto Basil, *Georg Trakl in Selbstzeugnissen und Bildgedichten*, Hamburg, 1965, p. 168.

DESENUL LA SCARA ORAȘULUI

ERNEST PIGNON-ERNEST

PIELEA ZIDURILOR

Afișul ca ritual citadin

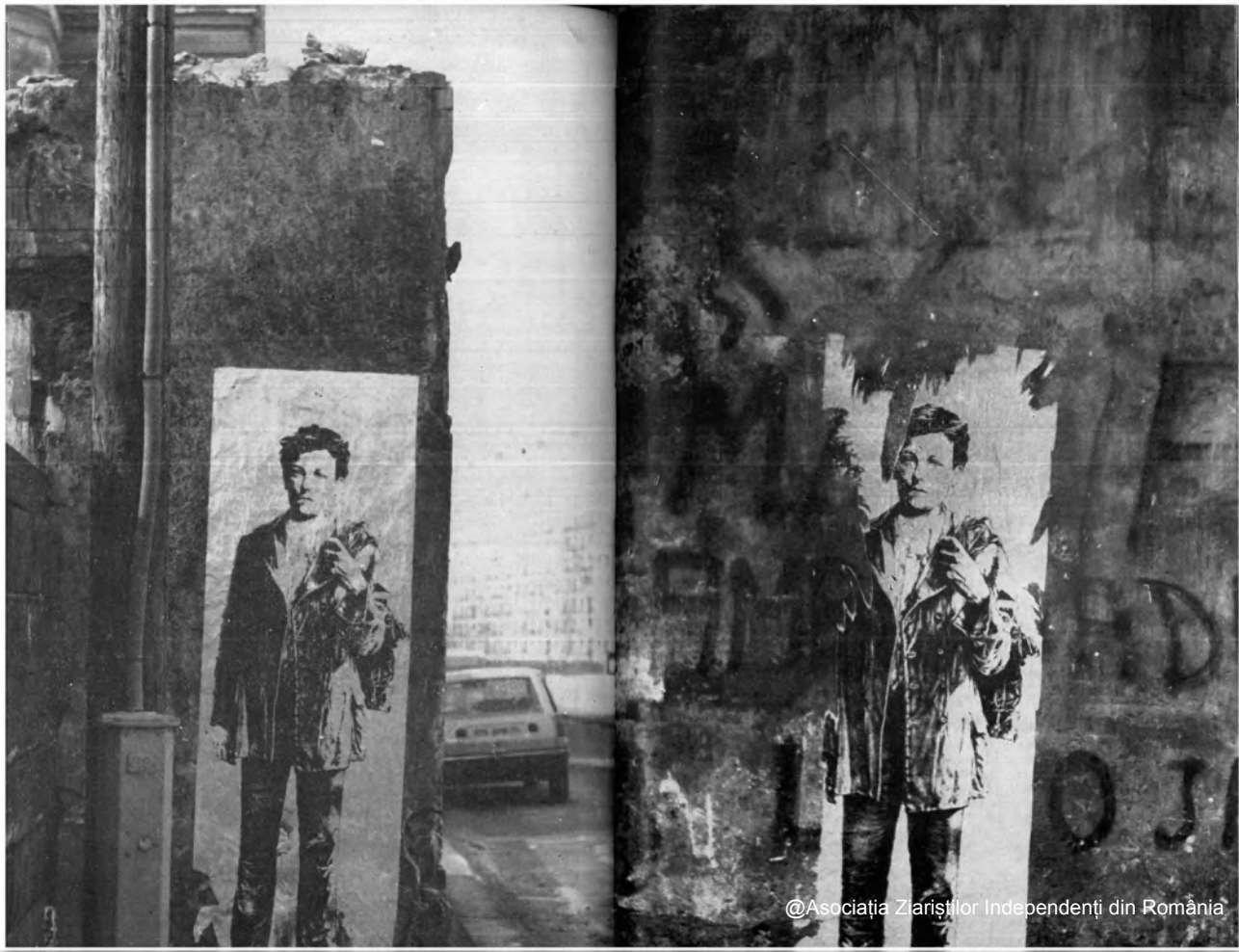
Acest om zburcni în picioare pe care îl oferi privirilor străzii ne pune întrebări. Este, în primul rînd, un desen frumos și gestul tău este fără teamă aparentă. Ai umiliința și insolența moștenitorilor nelegitimi. Oferi zidului străzii eleganța lui Signorelli sau a lui Greco, forța trupurilor musculoase ale Renașterii, tandrețea lui Stenlein sau a lui Käthe Kollwitz. Acest om în picioare este totuși foarte viu, născut din gestul tău de artist și din privirea ta asupra oamenilor care trăiesc.

L-am întîlnit pe Rimbaud anul trecut la Angoulême, într-o seară. Rimbaud-Ernest lipit pe zid. Am văzut atunci strada întreagă, jalnică, magazine închise, o stradă a oamenilor mărunți ca aceea unde locuiau la Avignon. Rimbaud, însemnînd o ruptură în coastă; o altă revoluție fraternală și implacabilă în ochii lui șterși. Această imagine s-ar putea crede născută chiar din perete. Hirtia fragilă amestecată cu lipiciul se încrustează în asperitățile lui, în găuri, apoi se întinde, și se solidifică ca o piele. O piele pe oase Trup trăind în fibrele și în adîncul lui. S-ar putea crede desenul izvorit din intîmplările zidului, un desen pe care-l născoci în crăpăturile și rănile lui. Am fost impresionat de precizia lucrării sale, de rafinamentul ei dus pînă la paradox, în această situație în care opera destinată distrugerii imediate este expusă pe zidul străzii în vanitatea ei de obiect de artă.

Asemeni lui Courbet ne refuzi luxul și știința; oferi priceperea și arta ta oamenilor care trec, oamenilor străzii, oamenilor muncii. Accepți — mai mult încă — cultivi știința de a face, știința de a desena. Cunoști noblețea și sugestivitatea alb-negrului; iubești

această noblețe și această forță pe care le oferi privirii sacrilige, murdăririi, sfîșierii.

Am văzut atunci strada întreagă ca și cum ai fi pictat-o: peisagist poate? Contrar imaginii publicitare care desfințează peretele, refuză peisajul, orientează timpul, captează dorința, deposedează de orice atitudine critică, imaginile tale te fac să vezi, descoperă privirii și deconcentrează spațiul. Plăsată pe o uzină, imaginea publicitară o ascunde, invită să confunzi realitatea cu ceea ce îi înlocuiește. Imaginile tale, dimpotrivă, descoperă zidul, strada sau uzina și le desenează ca obiecte, prin absență, ale imaginii tale. Există un peisaj mai extraordinar decât peisajul însuși? Contrariu peisajului tradițional al istoriei artei peisajul tău începe dincolo de spațiul tabloului, nu este pictat, dar își datorează totuși existența picturii. Peisaj sau antipeisaj?

Îndărătul omului mort al Comunei din Paris, al omului de la Havre sau de la Calais, omul blocat de la Beaubourg, îndărătul lui Rimbaud sau Maïakovski, te-am recunoscut. Dai întâlnirii cu trupul tău, îl pui în joc. Acest trup de om, al tău mai întâi, al nostru în final, este trupul ontologic așezat în contextul istoriei. Produci cu acel firesc dezarmant această intimitate între actul politic (privire critică și rațională asupra spațiului inform al cotidianului) și actul carnal, tăutric. Prin această punere în joc a trupului tău, omul, abstracție și simbol, devine o ființă vie.

Imensul ceremonial pe care îl născocеști astfel, se înscrie în ritualul religios tot atât de bătrîn ca vîrsta omului. Educația mea mă face să recunosc fără ezitare ritualul comunii. Acest trup de multiplicat într-un ritual de sărbătoare este apoi oferit, consumat, consumat. Trupul artistului mincat de ceilalți se va desfința pentru a se regăsi viu în ei.

Întîlnirea cu spațiul străzii, această întîlnire a trupului, nu este ea încrucișarea între timpul istoric și timpul cosmic? Imaginea condensează și materializează carnal timpul oamenilor, timpul măsurat al istoriei și încrucișându-se astfel cu timpul urlaș al cosmosului, ea se dramatizează, se pecetluiește cu o fatalitate tragică. La acest punct de naștere a imaginii, acest trup al omului purtător de viață, această ființă fizică își începe descompunerea. Forța acestei imagini, respinsă de la apariția sa, prin materialitatea ei precară, renaște în fiecare dintre participanți: public intimplător cu privire fugace, privire surprinsă de acest trup fără legendă, priviri ale ofițierilor care recunosc în el o parcelă din ei înșiși. Această naștere în trupurile celorlalți este actul de comuniune prin excelență.

El își trage forța din actul de moarte pe care-l constituie momentul punerii în viață. Imaginea deabia apare și se naște și deja începe descompunerea ei, imagine oferită uzurii timpului, sfîșiere sau rupere, descompunerii corporale.

Este chiar din întîmplare dacă prima întîlnire a avut loc pe treptele unei biserici unde morții Comunei, martiri sfinți, alcătuiau drojdia unei istorii pe cale de a se înfăptui?

Morții Comunei nu erau nici un mister tocmai la intrarea acestei biserici, oferită călăilor ei. Mulțimea lor, imaginea lor de oameni simpli, de oameni neobișnuit de obișnuiți, te trimite la ceea ce au fost și la ce sînt încă astăzi.

Acest trup desenat, acest om în picioare pe care îl oferi privirii nu este un semn vacant, o formă simbolică, circulară și vidă care trebuie umplută cu un act de credință. Trupul-mister al lui Christ se mînlînce, el, cu ochii închiși.

CUECO

Arta și politica la punctul originar

Toată opera lui Pignon Ernest este condusă de aceste întrebări și de dialectica artă și politică. El o duce la acel punct în care urgența politică face să se spargă forma și impune o mutație a practicii și a uzanțelor artei. Ea apare într-un anumit moment: după 1968, la capătul unei istorii pe care riguroarea ei ar părea s-o închidă, dacă acest sfîrșit nu ar fi o deschidere asupra altor posibilități: acest început cheamă altele. Sau dacă, nu fără amărăciune, nu știm că non-sensul istoriei obligă la un etern reînceput.

Cuplul artă și politică se leagă într-un mit: acela al originilor artei și într-o utopie: aceea a societății fără clasă. Amîndouă retrimt în simetrie dorința unei lumi în care viața ar fi o recreație continuă, neîntreruptă, de la o ființă la alta. O gigantă poveste de dragoste, ca la Charles Fourier, André Breton. Și așa cum noi (noi?) — mulțimea cetăților noastre) am recunoscut-o la Marx.

Politica și Arta ca "practici" diferite, care la el se contopesc și se desfac una în cealaltă, sînt încercări de a aduce Dorința pe lume. Cele trei stele ale surrealismului erau dragostea, poezia și revoluția. Grupul s-a dizolvat în 1969.

OLLES EN MOUVEMENT
BFS TOUS LES MACHINES

DU
TRAVAIL

DIRECTION DES
SERVICE NS2 21, B^e BOURDA

La concertation
c'est bidon
il faut organiser
les luttes

Acest sacru « existențial » și-l poate asuma numai un ateism ce refuză tutela unui Dumnezeu (sau unei alte imagini a tatălui) și a instituțiilor înțepenite ale religiilor (al oricărui substituit de religie). La punctul de plecare toate felurile de bigotisme, profitând de falimentul speranței revoluționare, important este să nu se lase pradă ideilor teologice învechite întrebarea asupra sensului existenței ființei pe lume. Înseamnă trăirea contradicției mereu deschisă a acestei întrebări fără răspuns, inviolabilitatea ateismului actual rezuitat al morții lui Dumnezeu.

Această întrebare depășește politica. Ea poate să se consume într-o experiență interioară ruptă de politică, dar avind arta ca suport. Ea este politică în măsura în

care nu este străină vieții de toate zilele și de ceea ce se face din ea, nici aspirației către dreptate (dorința de a sfârși cu nenorocirea pe pământ), nici dorinței asimilatoare de limpezime între ființe. Practica lui Pignon-Ernest readuce arta și politica la punctul original în care amândouă exprimă căutarea de a fi. Acest intangibil existențial poate fi numit « sălbatec », prin opoziție cu instituțiile existente în artă ca și în politică.

Pentru a relua o exprimare a lui Pignon-Ernest, un mit este « imaginea fizică » a unei sensibilități colective. Munca lui cu imaginarul, în căutarea temelor, constă

în a detecta aceste arhetipuri. Vorbește el despre altceva decât despre această aptitudine de a capta și a refracta mitul, când definește « comanda socială » ca « răspunsul la o cerere care nu a fost încă formulată de grup »? Această concepție, dacă este apropiată de mesianismul pe care Maiakovski îl înțelegea în acești termeni, nu are altă legătură cu « comanda » instituției decât echivocul cuvintelor. Dimpotrivă, definește creația artistică la cea mai înaltă ambiție politică a ei: actualizarea la cea ce este posibil într-un moment al istoriei pentru a o îndrepta către cunoașterea revelatoare a ei însăși. Artă care izbuteste acest lucru este, vorbind la propriu, profetică. Poate fi critică și polemică; profeții erau astfel. Dar este, înaintea de toate, inspirată. Se vrea mediu.

... Tabloul este un spațiu și un mediu. Sînt cele două cunoscute mișcătoare în desființarea lui. Ele se regăsesc în practica lui Pignon Ernest. Modul lui este serigrafia: un « multiplu » printre « médias » spațiul lui este spațiul real; orașul, spațiul uman creat de concentrarea industrială. Spațiul speciei de la secolul al 19-lea încoace.

El dezvoltă posibilitățile tehnice ale serigrafiei (acelea ale unui multiplu) și implicățiile ideologice cu care l-a încărcat întrebuințarea lui de Atelierul Beaux-Arts din Mai 68.

Multiplul face posibil caracterul de ubicuitate a imaginii: schimbare logică și poetică a noțiunii de difuzare, care nu mai e înțeleasă ca difuzarea comercială sau democratic-culturală, ci ca posibilitatea pe care o oferă tirajul ilimitat de a pune imaginile acolo unde vrem (virtual, de a acoperi totalitatea spațiului !)

Publicitatea o dovedește. Cînd cercurile artistice și culturale se băteau asupra difuzării « multiplilor », ea difuza în felul acesta ! Despre posibilitățile multiplului, Pignon Ernest trage aceleași concluzii cu publiciștii. Din cauza aceasta, el poate să utilizeze serigrafia într-o luptă de stradă contra-publicitară, contra-spectaculară. Contra-cultural. Politică.

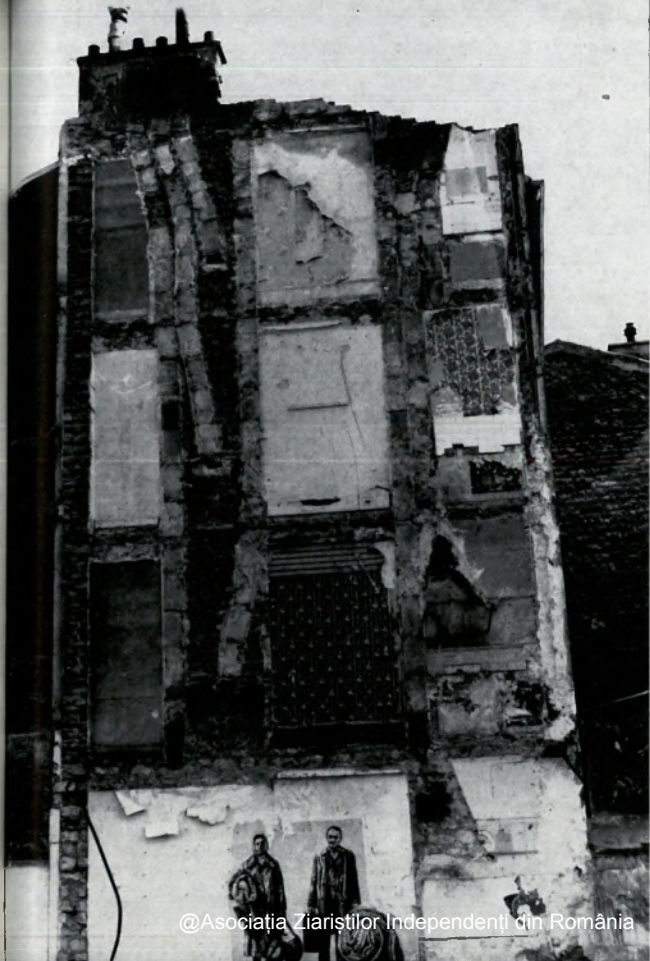
Publicitatea organizează spectaculul orașului cu ticurile artei: ea tratează zidurile ca pe niște simeze și, izolată în ramele ei, își dă aere de tablouri. Hîrte de ziar, sărăcie a cernelii, lucru manual, imaginile lui Pignon-Ernest, răsărite din pămînt, integrate zidurilor, au înfățișarea inversă a artei. Este puterea lor estetică și politică: ele produc o schimbare generală a ordinii spațiului în care alte subversiuni se vor recunoaște și se vor întări. Ziduri istoricizate de deseneuri pe care le prelungesc și le suscită într-un drept absolut de răspuns a căror ființare colectivă va fi însăși istoria lor. A dispărea pentru a deveni un loc de recunoaștere și pradă fluctuațiilor dorinței celorlalți. Artă nu mai există fără Celălalt, consumat în întregime și recreat în sado-masochismul unei dialectici amoroase:

« Zidurile sînt zărele nebunilor
Ale nebunilor de a fi »

MARIE-ODILE BRIOT

(Graffiti mural, Paris, rue Croulebarbe, iunie, 1978).

1. Desen pentru Rimbaud; 2.—13. «Rimbaud»; 14. Moartea șomerului; 15. «Fără locuință»; 16.—17. Șomerul; 18. Condiția imigrantului; 19. Omul blocat; 20. Imagini ale Comunei pe Savie-Lien; 21. Împotriva segregăției rasiale; 22.—23. «Comuna din Paris».

Fragmente din discuția dintre Ernest Pignon-Ernest și Marie-Odile Briot

M.O.B. — Totuși, este ceva terminat în lucrul tău, este desenul. Desenul îl faci cît de perfect cu putință.

E.P.E. — Pentru că aceste imagini sînt întotdeauna gîdite în confruntarea viitoare cu niște realități, nu sînt tratate pentru ele înseși; nu sînt terminate. Le produc într-adevăr ca pe un element al unei multitudini de alte lucruri. În majoritatea timpului în care desenez, am în minte locul în care se vor duce aceste desene.

Dacă omul meu poate rezista pe stradă sau pe zidul unei fabrici, e grație tuturor acestor desene preparatoare, chiar dacă ele nu mai apar. Serigrafia are de sumară distruge acuitatea desenului. Această mă nemulțumește uneori... Fac desene în care unghiul încheieturii minii, al unei mîini (mă atașez de mîini ca un maniac!), în care cel mai mărunț detaliu este elaborat, prea mult, pînă la exasperare. Pe urmă folosesc o tehnică care pierde pe drum cea mai mare parte a acestei munci. Este sinucigaș! Se vede pe desenul lui Rimbaud. Sînt o multime de nuanțe, lucruri foarte sensibile pe desen. Ele nu rezistă la serigrafie; o iau la goană. Dispărute! Imi lucrez desenele cum imi începul că lucrează pictorii abstracți cu liniile sau masele. Întrebuîntez culele țesăturii sau mișcarea unui braț, pentru ceea ce are sau ar putea avea ca forță în linii abstracte, în elemente pur grafice. De foarte multe ori desenez invers. Odată ce am construit într-adevăr omul meu în cărbune.

fac detaliile invers, eliminând anecdota. Îmi este egal dacă e o cută sau buzunarul. Utilizez dinamica liniei.

Desenez pe hirtia întinsă orizontal dar o ridic tot timpul vertical. Din pricina scărilor, a raportului. Măsoar înălțimea în această confruntare. Aș putea măsura cu metrul. Un tip măsoară 1 m. 80 (nu eu, dar... un tip). Dar formatul, acesta se simte. Mă simt mai mult în pielea unui sculptor.

M.O.B. — *Și cu tot eclectismul, aderi la această noțiune de libertate a creației?*

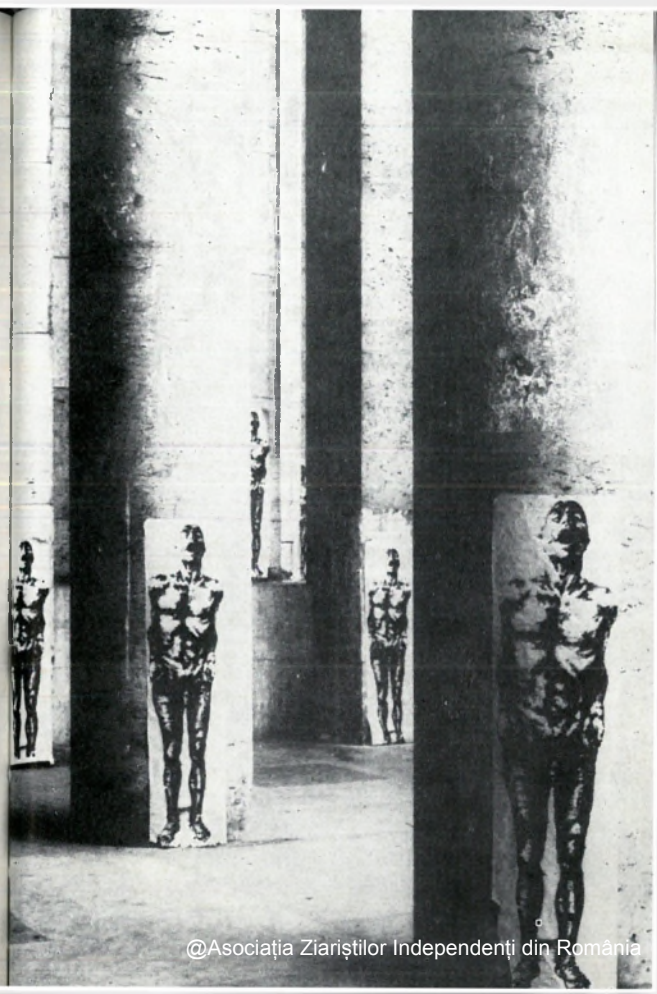
E.P.E. — ... știu, cuvintele sînt vii, «creație» sau «libertate de creație» nu înseamnă același lucru ca ieri cînd ele se înscriu, într-o vastă perspectivă de politică culturală, ea însăși înscrisă într-un proiect de societate. Cînd intră într-o reflexie care se teme de «creația artistică» în același timp cu căutările și activitățile științifice și tehnice, adică într-adevăr eliberată de orice tentații de a o «scoate din istorie». Da, așa iau și eu în considerație această noțiune și tocmai pentru că este implicată acolo. Căci «libertate de creație» nu vrea să spună nimic dacă nu există mai întîi libertatea pentru oricine de a avea într-adevăr acces la «creație» deci dacă nu se acompaniază de lupta politică împotriva segregăției pentru participarea mai activă și mai largă a categoriilor care sînt excluse.

Și de altfel această intervenție va fi determinantă și numai ea singură va putea răspunde la întrebările care ni se pun adesea în legătură cu o altă cultură. În această perspectivă da, ader la această noțiune atîta vreme cît pot vedea în ea afirmarea a tot ceea ce decurge din recunoașterea specificului noului artei și al creației, adică, în ansamblu, la recunoașterea exigențelor căutării și a experimentării (și mijloacele care o permit), dreptul la eroare, necesitatea pluralismului curenților și cea mai largă confruntare, respingerea tuturor metodelor birocratice de supraveghere sau de cenzură, participarea artiștilor la definirea măsurilor susceptibile de a garanta dezvoltarea a toate acestea.

Citeodată duc multă vreme în minte locul imaginilor mele: am reperat undeva voi pune pe Rimbaud două sau trei luni înainte de a-l face. Adeseori am chef să lipesc singur de tot așele. M-am plimbat în *Quartier Latin* o noapte întreagă cu duzina mea de Rimbaud sub braț și găleata cu clei. Trebuie să umbli, să poți ezita, să nu trebuie să explici, să nu existe decît în ideea sugerată de acele locuri, să anticipezi dialogul viitor între imaginea personajului și viața din jur. Interacțiunea. Și la Angoulême am umblat toată noaptea, revenind în locurile alese, pentru a vedea dacă acestea sînt ce a ce trebuie să fie. Repetirea, sau, dimpotrivă, izolarea, îndepărtarea imaginilor participă și ele la «dramaturgia» generală a colajului și mai mult încă, mai fundamental, cînd e vorba de impactul sensibil al unor elemente ca unghiul format de zid cu trociuarul pentru *Avortul* — de exemplu — sau terenul plat pentru imaginea *Imigranților*. Este clipa în care tot ceea ce am încercat să asimilez, apoi am imaginat, se realizează, în sensul adevărat al cuvîntului. Aici măsoar dacă realitatea al cărei gînd mi-a condus căutarea desenului, produce într-adevăr un efect împreună cu el. Văd ceea ce am făcut — ratat sau nu — poate puțin ca un pictor care-și privește tabloul abia terminat... numai că aici nu este niciodată terminat, definitiv... doar dacă în felul în care se spune despre un individ că este împlinit, și el începe să trăiască, începe să moară, să îmbătrînească, să se degradeze, să se altereze... dar asta este altceva...

M.O.B. — *Inițiativa «comenzii sociale» lăsată artiștilor, ca finalitate a libertății absolute (emanciparea artei) ar însemna imaginația la putere?*

E.P.E. — Trebuie să faci să intervină altceva decît imaginația. Cunoașterea realității nu e o frînă, dimpotrivă... este motivul pentru care nu înțeleg niciodată responsabilitatea socială ca pe o constrîngere de felul «trebuie să fii conștient de aceasta sau de aceea...» pentru mine este opusul, este un motor, o fecundare,

această conștiință mă situează în ceea ce mă înconjoară, îmi hrănește imaginarul dacă nu aş avea-o m-aş simţi ca suspendat în aer, în incertitudine. Găsesc în ea îmbogăţirea şi înrădăcinarea unei cunoaşteri. Această cunoaştere este conştiinţa celorlalţi şi conştiinţa mişcării lucrurilor... În practica mea, după deducul imaginaţiei, un maldăr de ancorări în realitate, reduce privirile, distanţele, evită pierderea, largeste şi schimbă unghiurile de aprehensiune. Este conştiinţa socială, experienţa şi conştiinţa de a trăi printre ceilalţi, şi necesitatea vitală pentru mine că există lucrarea care mă ajută să găsesc o imagine mai justă decât o alta mai puţin superficială, mai saturată. Organizez lucrurile gândite şi cunoscute, nu fac o combinaţie, cel puţin nu o combinaţie a lucrurilor sau a temelor, mai curînd o dialectică, în care lucrurile se articulează, se influenţează unele pe altele.

M.O.B. — Ştii cum îţi merge capul în acel moment?

E.P.E. — Nu... totul merge în acelaşi timp, dar nu mai este tipăt. Poezia nu este simplu tipăt, e cu puţinţă să fie uneori, dar dacă în plus ştii pentru ce, se tipă, şi dacă situezi acest tipăt în raport cu altele, cu istoria şi cu tăcerea, totul este cu mult mai plin de bogăţie.

Lucrul meu are ceva simplu, chiar în materialitatea lui, cred că poate da senzaţia că cineva l-a putut face el singur, şi aceasta rezultă din felul în care este primit. Este cu siguranţă ceea ce face că şi în cazul unei interveniri cum s-a petrecut cu « *Le Hôvre* », cînd într-o noapte au fost lipite mai mult de 1500 de imagini, nimeni printre oamenii care au fost întrebaţi, nu s-a gândit că era o campanie publicitară... Serigrafia, hîrtia proastă, caracterul grafismului, absenţa rasterului (chiar dacă oamenii nu ştiu ce este aceea a raster, ei simt că nu există acest mediu mecanic, această latură bogată strălucind tehnocratic a imenselor quadrichromii care ne înconjoară), dar, toată această simplitate a mijloacelor exclude o instituţie, este ca şi cînd ar spune că forţele care stau îndărătul acestor imagini nu rezidă în tehnica sau bani, ci într-un individ, sau un mic grup de indivizi, cred că aceasta contribuie la sentimentul pe care-l provoacă imaginea. Are acelaşi efect cu « *Mărimea naturală* » a personajului. Dacă aş face un tip de şapte metri asta ar schimba totul.

M.O.B. — Care ar fi diferenţa?

E.P.E. — Trebuie să fie foarte multe diferenţe... cea mai evidentă este cu siguranţă că ar face parte puţin din acelaşi tip de agresivitate, totalitară a unei anumite publicităţi strivitoare prin formatul ei, bogăţia ei, funcţionalitatea, ideologia pe care o poartă de colo pînă colo... omul în mărime naturală nu este un calcul pentru mine, se împlină că atunci cînd desenez mă interpelează, se petrece ceva... nu ştiu să definesc... poate este o identificare, o confruntare, ceva la nivel de om, ceva care are legătură cu calitatea raporturilor umane.

Diviziunea muncii, împărţirea sarcinilor, anonimatul puterilor economice, noile medii au distrus tot ce era direct în aceste raporturi. Este cu siguranţă unul din rolurile artei de a lucra împotriva acestei transformări.

M.O.B. — Vorbeai de funcţionalitatea afişelor publicitare... dar imaginile tale?

E.P.E. — Dacă nu vorbesc niciodată de afiş, în legătură cu munca mea, este din cauza problemei pe care o evoci aici. În mod schematic, afişele funcţionează aşa, fotografiile, desenele, culorile, grafismul sînt polisemice, deschid un cîmp larg imaginaţiei, lasă un evantai de interpretări posibile şi pe care textul sau un element grafic vin apoi să le dirijeze, ca pentru a închide din nou, a reduce acest cîmp deschis.

Afîşele, cele mai multe au acest caracter « directiv » şi închis, imaginile mele împotriva lasă cîmp deschis, şi cele pe care le proiectez merg încă mai departe în acest sens... mai sînt încă multe alte deosebiri, dar cea mai importantă mi se pare raportul la context, pentru afiş este faptul de a elimina la maximum acest context, de a se detaşa, de a fi văzut înainte de toate; imaginile mele urmăresc, împotriva, să activeze acest context, să-l afirme, inserîndu-se în el.

În româneşte de LIDA IGROŞIANU

SCRIITORI ROMÂNI ÎN LIMBI STRĂINE

MIRCEA DINESCU
ÎN GERMANĂ

WANDERBÜHNE

wie hast, o herr, du mich zur welt gebracht
rot vor zorn
redend in einer unbekannten sprache
beladen mit blitzten und zierat wie ein großer schauspieler
und wie werd ich verschwinden
bebend, mit einem tablett in der hand
mit lampenfeber vor dem tod
wie ein laie auf einer provinzbühne
mit dem souffleur in der luftleeren brust

OHNE ANSPRÜCHE

ohne ansprüche
würde ich verschwinden in einer katzenkolonie
im süden des ozeans
neben dem verwirrenden fosfor ihrer augen
versinkende schiffe würde ich betrachten
fisch um fisch verschluckend
wie ein geiler greis zwischen den wohnblocks
hinter jungen mädchen lustvoll miauend

den preßlufthammer würde ich nicht mehr hören
 wie er die liebenden in den spitälern trennt
 auch nicht wie das gas pfeift im zähler
 und nicht die 4-uhr-sirene
 fisch um fisch bis an mein lebensende
 das salz und die tage würde ich mir von den fingernägeln lecken
 nachts
 unter kleinen stücken elektrisierter felle
 die die herumirrenden engel anziehen
 wie ebonit papierschnipsel anzieht

NACHTGEBET

in der nacht von samstag auf sonntag
 haben fünf betrunckne zigeuner
 einen tramfahrr mit ihren messern gezwungen
 an den haltestellen vorbeizufahren
 vor großer eile
 in ein dunkleres viertel zu gelangen:
 „warum nur, o herr, schwimmt kein ozeanriese auf der dimbovița
 warum hast du in dudești keinen flughafen errichtet
 so stehn wir hier, von saurem bier gedunsen
 und schaun voll demut auf den ventilator

« Infometat de real, însetat de ideal, Mircea Dinescu crede în democrația naturii, în capacitatea tuturor lucrurilor de a fi poezie, în putința zonei bălțate și foarte banale de a se transfigura estetic. Numai că lumea lui, care e o lume de trecere, presupune mișcarea, metamorfoza, zăcînirea înainte, melancolia perfecțiunii. Numai revoluția sint optimiști pentru că ei cred în mișcare, în adevăr, în viitor, înspre frumos. Mircea Dinescu nu poate fi un adaptabil bleojdit la orice realitate, fiindcă pentru el realul nu e un final, ci un început doar. »

PAUL GEORGESCU (ROMÂNIA LITERARĂ
 din 18 iunie 1981)

der dreht und dreht und dreht und dreht sich
 unterm plafond der kneipe
 die wir bald entführen werden"

DIE KÜHE

diese kühe, per luftpost aus holland gebracht
 sind der ganze stolz unsrer gegend
 ich schwär's
 sieben zigeuner spielen ihnen leise für geld
 versteckt bis am abend im maisfeld
 unter der dusche kriegen die pfleger den schluckauf
 beleidigt niesen sie in der bestrahlungsanlage
 und der arzt tadelt sie
 für den geruch nach tabak und schnaps in den kleidern...

wenn ringsum die blinden dörfer nicht wären
 und nicht die barfüßigen kinder auf der weide
 die noch irgendwie die landschaft beflecken
 diese kuh-balletteusen
 wären noch viel mehr auszeichnungen wert

« Mircea Dinescu, un tânăr abia trecut de treizeci de ani, este un poet fără complexe, inteligent și ironic, irascibil și intolerant într-un ceas al zilei, elegiac și sentimental în altul. Te poate, din această cauză, exaspera, dar te poate și ușor câștiga de partea poeziei sale. Talentul său neobișnuit se observă de la primul vers pe care îl citești. Știe că are talent și nu face eforturi să-și ascundă vanitatea. Nu cunoaște nuanța mai subtilă de modestie a vanității, pe care o cunosc din belșug și o cultivă literații de profesie. Mircea Dinescu este poet — nimic mai mult, dar nici mai puțin... »

« ... poemele de acum ale lui Mircea Dinescu, mîndre și intolerante, necruțătoare cu cei care le scrie, necruțătoare (prin renunțarea la obișnuitele mijloace de a-l ferma, a-l liniști) cu cei care le citește. »

EUGEN SIMION (ROMÂNIA LITERARĂ
 din 26 martie 1981)

KURZER AUSZUG AUS DEN GEHEIMAKTEN DES HUNDERTJÄHRIGEN

KRIEGS

die bedeutung der maus im hundertjährigen krieg
wird von tauben chronisten der zeit öfters verleugnet
und zu unrecht mißachtet:
„es hat genügt wenn du über den fußboden huschtest
und schon warf sich die prinzessin
bebend an die brust eines stalknechts
verborg sich die amme unter der soutane eines nachsichtigen mönchs
sprang die köchin in einen korb voller möhren, o jemineh...
dein piepsen hat ein paar dutzend
adlige hohen geblüts zur welt gebracht
unmengen von kauffeuten und genies
erfinder und hochstapler
du armer vorwand der natur
symbol der guten gesinnung
werkzeug der demokratie auf erden“

ABSURDES SCHACH

drallige naivität
der gedanke die poesie könne die welt verbessern.
als ob ein tiger
dem du ein stück zucker in den käfig wirst
beginnen würde, shakespeare zu lesen.
du aber, fett geworden vom eignen desaster
(als speistest du auch im spiegel)
pfeifst wie der zug im bahnhof
bis die menge dich überrennt, um schnell noch
das warme plätzchen auf deinem nacken zu ergattern.
und weil der traum nichts ist als das natürliche kind
der realität,
erinnre dich an jene absurde schachpartie
in der der irre könig zuerst die pferde opferte
dann die dörfer verlegte
und tausend miese typen klatschten ihm eifertig beifall

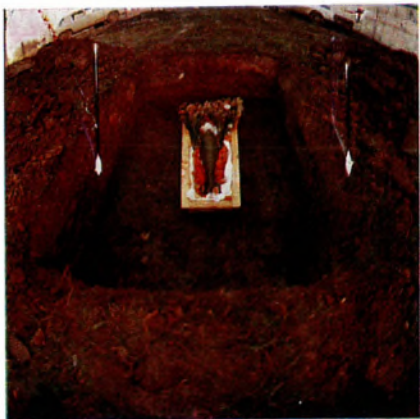
În germană de WERNER SÖLLNER

RADU ȘTEFLEA

Imagini din expoziția de afișe «Recviem pentru o bombă» cu tema «Lupta pentru Pace și Dezarmare», care a avut loc în sala Galateea.

PREZENTAREA TEHNICĂ
SANDA GUSTI

Secolul 20

REDACȚIA: CALEA VICTORIEI, 115, TEL. 50.64.35
ADMINISTRAȚIA: CALEA VICTORIEI, 115, TEL. 50.64.30
BUCUREȘTI

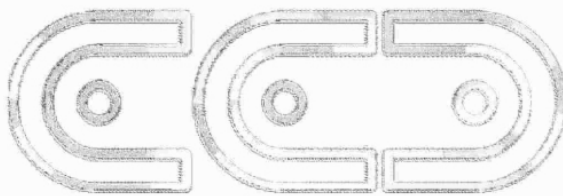
Lei 34

43 804

Corectura: LIDA IGROȘIANU

Tipărit la Întreprinderea Poligrafică „ARTA GRAFICĂ”

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2026

